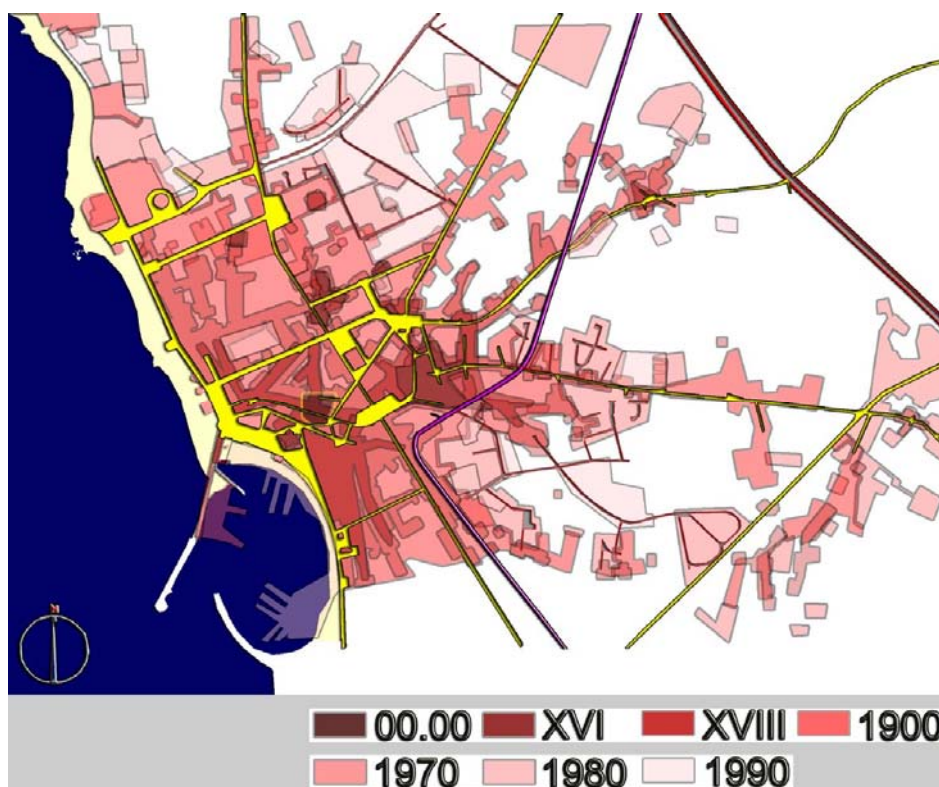

MODELE URBANISTYCZNE

FORMOWANIA NADMORSKICH MIAST UZDROWISKOWYCH PORTUGALII NA TLE ROZWIĄZAŃ EUROPEJSKICH XIX – XX WIEKU

Eduardo Mascarenha de Lemos
Robert Jerzy Ast

MODELE URBANISTYCZNE
FORMOWANIA NADMORSKICH MIAST
UZDROWISKOWYCH PORTUGALII
NA TLE ROZWIĄZAŃ EUROPEJSKICH XIX – XX WIEKU

Eduardo Mascarenha de Lemos
Robert Jerzy Ast

Poznań 2017

**MODELE URBANISTYCZNE
FORMOWANIA NADMORSKICH MIAST
UZDROWISKOWYCH PORTUGALII
NA TLE ROZWIĄZAŃ EUROPEJSKICH XIX – XX WIEKU**

Eduardo Cardoso Mascarenhas de Lemos
Robert Ast

Recenzenci:

Prof. dr hab. inż. arch. Alicja Stawicka-Wałkowska,
Dr hab. inż. arch. Alina Drapella-Hermannsdorfer, prof. PWr

Poznań 2017

Wydawca: Stowarzyszenie Psychologia i Architektura

ISBN 978-83-62051-21-2

Modele urbanistyczne w formowaniu nadmorskich miast uzdrowiskowych Portugalii, na tle rozwiązań europejskich XIX i XX wieku

Część I

Wprowadzenie - 5

Oryginalność pracy w zakresie wybranej tematyki - 7

Związki autora z obranym tematem - 9

Racje, dla których na realizację studium wybrano Polskę - 17

Wyjaśnienie tematu - 18

Cele pracy - 20

Metodologia - 21

Źródła, stan badań - 22

Ukonstytuowanie modelu - 27

Model teoretyczny - 28

Bibliografia - 31

Teza - 34

Struktura pracy - 42

1. Miasto, poglądy mieszkalnictwa uzdrowiskowego w Portugalii 1860 – 1974: aspekty urbanistyki i mieszkalnictwa. Metodologia - 43

Model ośrodka nadmorskiego na początku XX wieku - 44

Koncepcja plaży – 44

W poszukiwaniu miejsca – 47

Model miasto-ogród – 47

Miejsce term – 49

Wniosek – 50

2. Pojawienie się i charakterystyka nadmorskiego miasta uzdrowiskowego w Europie. Charakterystyka modelu – 51

Początki – 51

Ruch – 51

Pionierzy – 52

Idea – 53

Wielka zmiana – 54

Turystyka – 54

Wielkie Wystawy Światowe – 55

Kwestia ikonograficzna – 56

3. Charakterystyka modelu europejskiego miasta balnearnego i jego wprowadzenie na teren Portugalii – 57

Wybór miejsca – 57

Kwestia europejskiej wiledziatury królewskiej – 58

Wiledziatura – pałac, termy – kurhaus – grand hotel i kasyno – kursal – 59

Łaźnie – termy – kurhaus – kurbad – 62

Grand hotel i kasyno – 64

Hotele, pałac, plaże miejskie i termy do końca Pierwszej Wojny Światowej – 68
Hotel, tawerny i zajazdy – 83
Transport – 88
Barka – 88
Molo - 88
Model atlantycki - 88
Model kontynentalny - 89
Stacja kolejowa – 91
Inne wyposażenie – 91
Baseny kąpielowe – 92
Mariny jachtowe – 97
Pasaż nadmorski – 97

4. Rozwój koncepcji urbanistycznych w kontekście narodowym i międzynarodowym – 99

Aktor: architekt i inni
Architekt – 100
Jose Luis Monteiro (1849-1942) – 101
Raul Lino (1879-1974) -102
Urbanistyka – 103
Myśliciele miasta – 103
Anglik -103
Francuz - 103
Hiszpan - 103
Portugalczyk - 104
4.3.1.Socjalizm utopijny – 104
4.3.2.Kontekst narodowy – 104
4.3.3.Prekursorzy ruchu współczesnego. Portugalczycy i inni – 105
4.3.3.1.Portugalczycy - 105
4.3.3.2.Cudzoziemcy - 105
4.3.4.Ukształtowanie Portugalskiej Szkoły współczesnych urbanistów – 105
4.3.5.Podsumowanie – 109

Część II. Formowanie przestrzeni publicznych w Portugalii – 111

5. Od largo do placu: od esplanady do ogrodu marginalnego – 111

Część III. Analiza modelu balnearnego w Portugalii - 150

6. Implementacja modelu kąpieliskowego w Portugalii - 150

Charakterystyka ogólna - 150
6.1.1.Rozważania ogólne - 150
6.1.2.Termny – 151
6.1.3.Charakterystyka i lokalizacja – 153
6.1.4.Czynniki rozwoju – 154
6.1.4.Transport – 156
6.1.5.Podsumowanie – 158
6.2. Urbanizm – 160
6.2.2.Faza 2, 1930-1950 – 161
6.2.3.Faza 3,1950-1970 – 164

6.2.4.Epilog – 167

7. Modele, transformacja i czynniki rozwoju wybranych miast – 170

Miasta historyczne – 171

7.1.1.Pova de Varzim – 171

7.1.2.Vila do Conde – 177

8. Wnioski – 193

Przypisy – 201

Bibliografia - 223

Część I. WPROWADZENIE

Temat, jaki podejmuje niniejsze opracowanie, to organizacja przestrzeni i terytoriów granicznych w aglomeracjach uzdrowisk morskich Portugalii oraz jej relacja z europejskim modelem balnearym.

W swej historii Portugalia konstrytuje się wraz ze strukturą miast nadrzecznych i atlantyckich, które rozwijały się zgodnie z europejską kulturą urbanistyczną, o specyficie właściwej południu Europy, z niewielkimi przestrzeniami publicznymi wewnątrz swej siatki urbanistycznej, zorganizowanej na przestrzeniach nadmorskich o znaczeniu miejskim.

Skonstruowane w pobliżu wody, wznosząc tam swe centrum historyczne, z ulicami – placami zwróconymi na południe, rozwijały się wielkie place przybrzeżne, nad którymi rosło miasto, urbanizując je, począwszy od wieku XVIII.

Fig. 1. Położenie Portugalii w Europie.

To w tym czasie pojawiają się pierwsze przejawy uzdrowiskowe, wraz z odkryciem niedocenionych przestrzeni morskich, które uważano za niewłaściwe, by w nich żyć.

Z uznaniem kultury uzdrowiskowej miasto zwraca się ku mostowi i wznosi nowe dzielnice, oddalone od centrum, fizycznie rozdzielone, gdzie będzie wzniesione miasto nowe, mające szczególne cechy, rozwijające przestrzenie własne, jako promenady nadmorskie.

W tym czasie, gdy pojawia się kwestia uzdrowiska, przestrzeń publiczna taka, jak się ją rozumie dziś, zaczyna potwierdzać się w Europie i Ameryce.

Jej przeniesienie ku wybrzeżu nadaje jej specyfikę strefy granicznej, która będzie ewoluować do postaci liniowej.

Fig. 2. Mapa Portugalii.

Studium morfologii miejskiej, które dotyczy portugalskich miejscowości uzdrowiskowych, pojawia się także, jako możliwość badania tych przestrzeni, w których istnieje więź między miastem historycznym wieku XIX, a miastem nowoczesnym wieku XX i ich relacji w aspekcie struktur urbanistycznych, mieszkania, wyposażenia i przestrzeni publicznej.

Fig. 3. Makieta miasta Lizbona przed trzęsieniem ziemi, które nastąpiło w roku 1755. Muzeum miasta Lizbona. Jest widoczna wielka przestrzeń pusta dużych placów przybrzeżnych później zabudowanych.

Fig. 4. Plan urbanizacji strefy Algés, Lizbona. XIX. AA. VV. "Lisboa de Frederico Ressano Garcia 1874-1909", Câmara Municipal de Lisboa, Fundação Calouste Gulbenkian, Lisboa, 1989.

Fig. 5. Plan miejscowości Póvoa de Varzim z zaznaczoną dzielnicą kąpieliskową i dzielnicą rybacką zabudowanymi od wieku XVIII z osią główną skierowaną ku Poente. Rysunek autora w skali 1/10000, Centrum Studiów Wydziału Architektury Uniwersytetu w Porto /Archiwum Muncypalne w Póvoa de Varzim.

Fig. 6. Mapa Portugalii z zaznaczeniem miejscowości poddanych analizie. Rysunek autora w skali 1/500000, Instytut Geograficzny Portugalii, 2002.

Wychodząc ze studium porównawczego zespołu miast historycznych¹ przy plażach, Póvoa de Varzim, Vila do Conde, Foz do Douro – Porto, Figueira da Foz, Cascais i Praia da Rocha – Portimão, porównując z nowymi miastami przy plażach - Moledo, Ofir, Espinho, Granja, S. Pedro de Moel, Estoril i Armação de Pêra, jak również z miastami wakacyjnymi w Algarve, Vilamoura, Vale de Lobo, Quinta do Lago, Tróia e Alvor, żeby wymienić tylko kilka, podejmuje się zrozumienie zmian obejmujących miasta, poszukiwania nowej filozofii zamieszkiwania, konieczności nowego wyposażenia oraz ich relacji z przestrzenią publiczną.

ORYGINALNOŚĆ PRACY W ZAKRESIE WYBRANEJ TEMATYKI

Portugalia jest krajem turystycznym, który posiada długą linię brzegową. Miasto portugalskie jest szczególne w swej lokalizacji topograficznej, geograficznej i atlantyckiej. Jej główne miasta położone są nad brzegiem, całymi sobą zwrócone ku wodzie, a więc ku rzekom, morzu lub / i rzekom i morzu naraz.

Fig. 7. Figueira da Foz. Mapa wojskowa, skala 1/25000, 1978.

Przemiana urbanistyczna i turystyka.

Kraj o długim wybrzeżu, tradycji rybackiej, rozwinął także serię morskich przestrzeni użytkowych, obserwacyjnych, obronnych i kontemplacyjnych. Porty, przystanie, forty, umocnienia i latarnie, między innymi, są przejawami, dziś mającymi już inne funkcje i wymagającymi rewitalizacji, nowego przeznaczenia, co pozwala im dalej trwać, zarówno jako obiekty identyfikacji kulturowej, jak i odniesień historycznych i potwierdzenia współczesności.

Fig. 8. Forteca Sagres w Algarve. Róża Wiatrów i Centrum Wystawiennicze i Multimedialne Fortecy Sagres. Projekt interwencji autorstwa architekta Joao Carreira, lata 90.

Fig. 9. Projekt fazy trzeciej Zielonego Parku (nad rzeką) Mondego. Architekt Camilo Cortesao, 2004. Fotografia autora.

Fig. 10. Viana do Castelo. Makieta projektu Towarzystwa VianaPolis, w celu rewitalizacji przestrzeni wybrzeża. Fotografia autora.

Kraj w istocie turystyczny, szesnasty pod tym względem na świecie, zauważa dziś konieczność swej odnowy w terminach infrastruktury wspomagającej ruch turystyczny, w ogólności, zaś rewitalizacji swych stref wybrzeża i plaż w szczególności.

Rozpoznając tę rzeczywistość, sama władza polityczna podjęła ambitny program rewitalizacji, włączony w projekt "Polis". W głównych miastach portugalskich postępują ważne prace rewitalizacyjne stref wybrzeży morskich i nadrzecznych.

Modele miejskie.

Fig. 11. Viana do Castelo. Makieta proponująca nowy ośrodek. Miejska grupa badawcza, Uniwersytet Lusíada w Vila Nova de Famalicão, koordynowane przez autora.

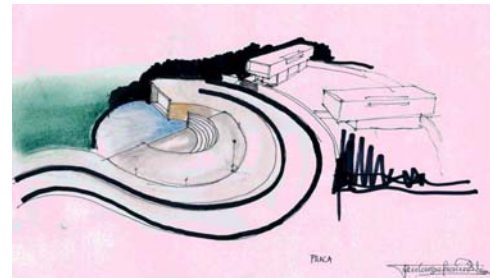

Fig. 12. Zespół budynków jednorodzinnych. Miejska grupa badawcza, Uniwersytet Lusíada w Vila Nova de Famalicão, koordynowane przez autora.

Podjmuje się refleksję na temat tej problematyki, przez studium miasta historycznego, miasta nowoczesnego i miasta współczesnego w swych modelach miejskich, w ich przebiegu i ich związkach z architekturą i turystyką, w różnych obszarach, jak również studium przestrzeni publicznych odnoszących się do miast posiadających plaże.

Brak krytycznych opracowań w odniesieniu do modeli rozwoju² utrudnia rozumienie miasta wypoczynkowego. Można nawet powiedzieć, że bieżący rozwój urbanistyczny, poczynając od lat 80., zachodził na terytorium Portugalii bez historii go opisującej.

Mieszkanie.

Kwestia mieszkania (lub: mieszkalnictwa) jest także objęta tym studium. Uznając, że istnieje dziś nowa forma jakościowa mieszkań jednorodzinnych, i wielki niedobór lub brak tych przestrzeni, jak również poszukiwanie przestrzeni przybrzeżnych, jako miejsca pierwszego zamieszkania, proponowane studium zakłada identyfikację nowatorskiej postawy intelektualnej w wyborze obszarów rezydencjalnych, rozwiniętej przede wszystkim poczynając od wieku XIX, i jej przejawów w wieku XX, aż do czasów obecnych, gdzie spotyka się ją, jako postawę odpowiedzi na model miasta socjalnego, rozwijany w latach 80. w Portugalii.

Fig. 13. San Sebastian, Hiszpania, wiek XIX. Modele urbanizacji kąpieliskowej i przedmieścia, które zaproponował António Cortázar. Rysunek autora naniesiony na bazę kartograficzną wziętą z Battaglia, 1719, mapa napoleońska z roku 1813, z opracowania Antóniego Cortázara, 1862 - 1873, oraz Planu Baedeker z 1914.

Jednym z celów aktualnej refleksji nad zamieszkiwaniem jest wyprowadzenie renowacji przestrzeni przebywania, nie tylko z konieczności przeformułowania – przestrzennego i technicznego – samej zabudowanej “komórki”, lecz także badanie nowych porządków miejskich. Pojawia się nowa rzeczywistość terytorialna, gdzie mieszkanie, w powiązaniu z przestrzenią publiczną, definiuje nowe rozwiązania dla strategicznego rozwoju miast.

Wizje, które definiuje dzisiaj aktualny projekt urbanistyczny, powinny kreślić kierunki dla przyszłej organizacji przestrzeni publicznej: niezależne siatki neutralne zabudowy, naznaczone przez szybkość realizacji i wspieranie nowych zajęć, handlu, usług, wypoczynku, przeplecione z mieszkaniem.

Wyraża się nadzieję, że to studium będzie wkładem, narzędziem lektury miasta uzdrowiskowego, objaśniającym jego pojawienie się, jego strukturę, specyficzne strefy i wzrost, jak również pracą analizującą doświadczenia zdobyte w tym obszarze.

W tym kontekście myślimy o zaprezentowaniu pracy naukowej dotąd niepodjętej, o znaczącej wartości dla architektury, historii i urbanistyki portugalskiej, także o wniesieniu wkładu w kontekście modeli europejskich.

ZWIĄZKI AUTORA Z OBRANYM TEMATEM

Autor nawiązuje w pracy do tradycji arystokracji portugalskiej. Ta sfera społeczna, należąca do świata i czasu, których już nie ma, zasadza się na zbiorze ideałów, czynów i rytuałów, wśród których szczególne znaczenie miały wypoczynek na wsi i podróżowanie. Tak właśnie dzieciństwo i młodość autora znaczyły długie pobyty w ośrodkach uzdrowiskowych, pozwalając mu uczestniczyć w czynnościach i rutynie tego świata, rozwijając wielką fascynację przestrzeniami wybrzeża.

Odkrycie dla turystyki wybrzeży Algarve, mające miejsce jeszcze w jego młodości, zaznaczyło się bardzo w życiu autora, doprowadzając do wzbudzenia zainteresowania architekturą i urbanistyką. Rzecz szła o terytorium nowe, gdzie dopiero zaczynała się urbanizacja, gdzie się dostrzegano harmonię między zabudową nową i starą, z szacunkiem dla natury, z dobrym sąsiedztwem z morzem. Można było zwiedzać i towarzyszyć rozrastaniu się większości osad i miast wypoczynkowych, co było nowością nieznaną na północy kraju.

Autor studiował architekturę w mieście Porto, żył 7 lat w Foz do Douro nad morzem. Wtedy odkrył, że architektura tam istniejąca manifestowała swą obecność w formie odmiennej, poszukując relacji i usytuowania względem morza i z przestrzeniami publicznymi, spacerowymi. Będąc studentem piątego roku studiów architektonicznych Wyższej Szkoły Artystycznej w Porto, opracował dwa projekty akademickie rozwoju stref nadmorskich, dwie siedziby jednorodzinne usytuowane przy plaży i pracę o ruchomości publicznej, w której pogłębił rozpoznanie tej strefy.

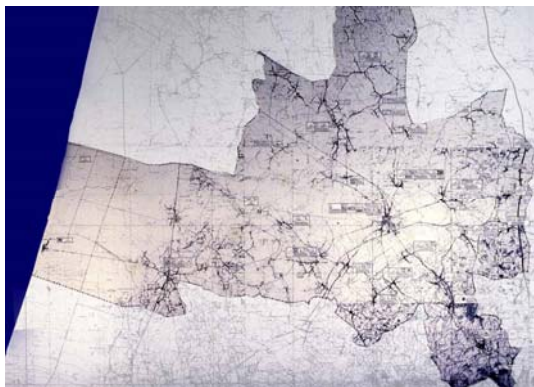

Fig. 14. Plan dziedzictwa gminy Cantanhede, PDM de Cantanhede, 1989. Koordynacja autora.

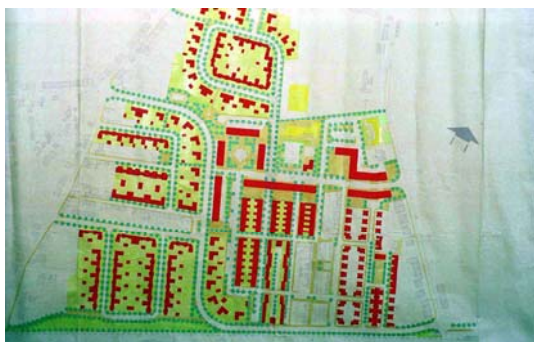

Fig. 15. Plan urbanizacji części południowej miejscowości Cantanhede. Koordynacja autora.

Fig. 16. Mapa regionów Festos i Talvegues w gminie Cantanhede. PDM de Cantanhede, 1989.

Municipalny (w skrócie: PMD). Studium to obejmuje obszar kąpieliskowy, Praia da Tocha, dla którego zostało opracowane studium planowania urbanistycznego. W ramach PDM poczyniono szereg studiów tej nadbrzeżnej gminy, a mianowicie Ustanowienie i Inwentaryzacja Dziedzictwa Architektonicznego Wzniesionego w Gminie Cantanhede, gdzie zidentyfikowano istnienie modeli konstrukcyjnych o zróżnicowanych charakterystykach, model wiejski³ i model nadbrzeżny (palheiros⁴), i jego późniejszą ewolucję w typologiach budowlanych; Określenie Kierunków Rozwoju Jednostek⁵, studium o Rozwoju Jednostek Miejskich i Wiejskich Gminy Cantanhede⁶ Studium Ograniczenia Rezerwatu Rolniczego i Narodowego Rezerwatu Ekologicznego gminy Cantanhede⁷.

W latach 1989 - 1991, w Gabinetie Planowania Rady Municipalnej w Cantanhede, wypracował Ogólny Plan

W latach 1992 - 1997, jako architekt urbanista w Komisji Koordynacyjnej Regionu Centro (CCRC), w Dziale Struktury Miejskiej i Rewitalizacji (DEUR), miał za zadanie analizować i wystawiać opinie dotyczące lokalizacji i planistycy pozwoleń jednostek hotelowych w regionie centralnym kraju, w dwóch fazach projektów⁸. Te zadania zobowiązywały autora do wcześniejszych odwiedzin miejsc, gdzie zamierzano sadowić jednostki, i do przedstawiania wynikowych sprawozdań. Z niezliczonych sporządzonych raportów ujawnia się fakt, że większość z nich dotyczyła projektów opracowanych dla stref przybrzeżnych, bliskich zbiornikom wodnym, zarówno morzu, jak i rzekom oraz jeziorom zaporowym, wykorzystujących szczególne własności natury.

Fig. 17. Rezydencje w S. Pedro de Moel, lata 50.

W ramach tej działalności zostały wydane opinie o planach i projektach przedsięwzięć hotelarskich, osiedli, hoteli i podobnych, parków rozrywk wodnych, parków obozowiskowych, golfa, centrów hippicznych, basenów kąpielowych, sztucznych jezior itp.

W tym obszarze autor był reprezentantem komisji CCRC, podpisującym protokół wypracowany z Radą Muncypalną Marinha Grande, przeznaczony do dalszej analizy przez Zarząd Urbanistyczny Gminy Marinha Grande⁹. Ten fakt pozwolił wykonać studium i dokonać oceny planów i projektów w jednostce turystycznej kąpieliskowej S. Pedro de Moel i Praia da Vieira de Leiria. Studium i ocena planów i projektów w jednostce turystycznej kąpieliskowej S. Pedro de Moel i Praia da Vieira de Leiria podniosły kwestię konieczności podjęcia ustanowienia i inwentaryzacji dziedzictwa architektonicznego współczesnego w S. Pedro de Moel, wywiedzonego ze stwierdzenia, że istnieje zespół budynków o specyficznym charakterze, możliwym do identyfikacji w czasie i epoce, powiązany z działalnością znaczącą czynnik rozwoju lokalnego i wyznacznik pewnej epoki architektonicznej¹⁰.

Fig. 18. Rezydencje w S. Pedro de Moel, lata 50.

I tak w latach 1993 i 1994 wzniesiono nowoczesne budowle w S. Pedro de Moel, zauważając zachowanie zespołu 25 budowli¹¹ postawionych między latami 40. a 60., po wprowadzeniu Anty-planów autorstwa Lima Franco, datowanych od 1947 do 1964.

Działalność samodzielna.

Fig. 19. Figueira da Foz, Bulwar Silva Guimaraes, fasada nabrzeżna.

W ramach własnej działalności projektowej wielką część prac wykonano w mieście Figueira da Foz, w sumie 16 projektów¹². Gdy ma się możliwość wpływania na miasto przez długi czas¹³, jest się zobowiązanym do refleksji na temat przestrzeni, w której się działa. W Figueira da Foz odnotowuje się istnienie pewnej odnowy, której początek przypada na przełom wieków XIX i XX. Budynki, prawie eklektyczne, z wypracowanymi formami “cantarias”, prętami krzywymi, przybranymi w kolorowane płytki ceramiczne i wykończone przez “platibandas”, czasami otoczone przez elementy rzeźbiarskie, statuy, wazy lub kubły, mieszają się z innymi modelami, gdzie odnotowuje się fasadę z gipsu, symulującą pilastry, dekorującą platinę z kolorowanymi wstęgami, używając betonu, niekiedy, w werandach, miejscach zacienionych, kwietnikach, zastępując azulejo przez kolorowane ochry lub farbę, ujawniając azulejo w małych panelach.

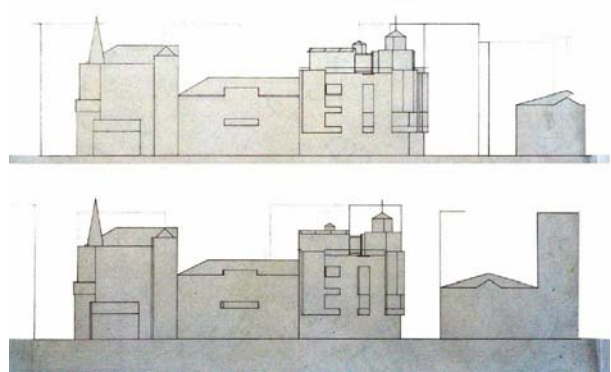
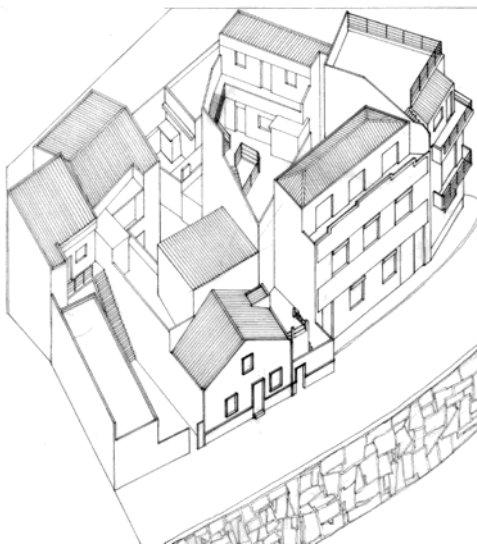

Fig. 20. Projekt rewitalizacji budynków Casas das Conchas (Domy Muszli), Esplanada Silva Guimaraes, Figueira da Foz, fasada nabrzeżna, lata 90. Projekt wstępny, studium objętości i projekt wykonawczy. Projekt koordynowany przez autora.

Kasyno, Wielki (**Grande**) Hotel, pałac, szafas lub obiekt formalny, sztuka nowej fasady, mieszają się z małymi budynkami, gdzie elementy architektoniczne z użyciem dekoracyjnego azulejo fasadowego lub okna punktowego, krzyżują się z mieszkaniem o cechach powszednich, z domem imigranta brazylijskiego, asymilując także ruch współczesny.

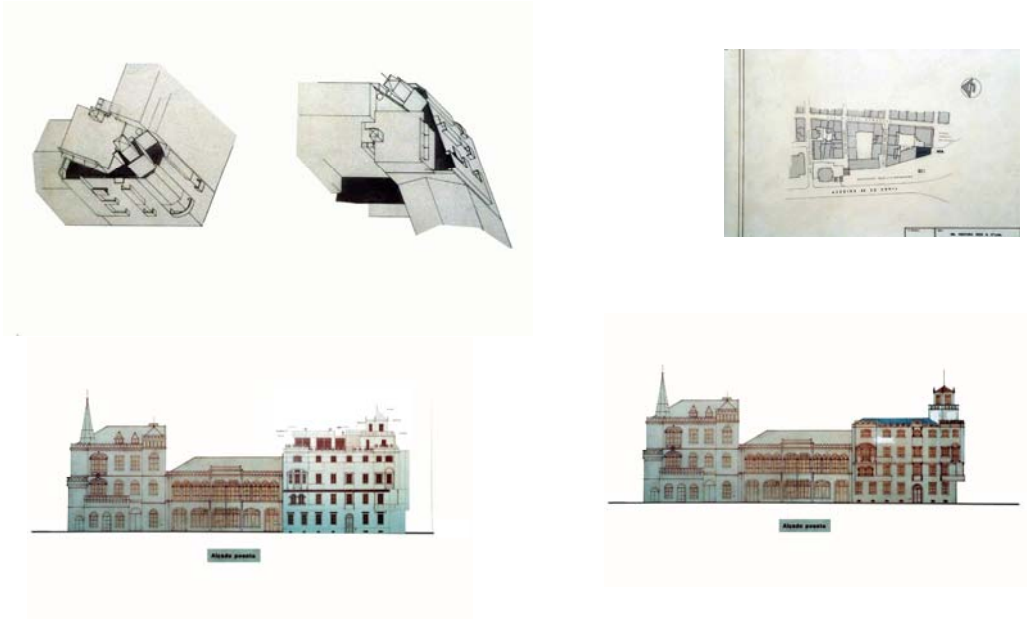

Fig. 21. Casas Matoso, rekonwersja mieszkalna. Aksonometria stanu istniejącego. Buarcos, Figueira da Foz, strona nabrzeżna.

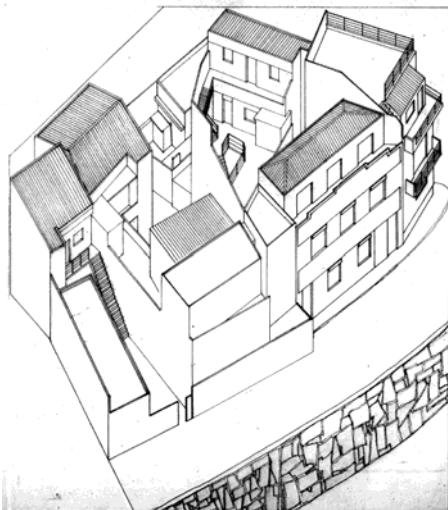

Fig. 22. Casas Matoso, rekonwersja mieszkalna. Aksonometria objętości zaproponowana przez autora. Buarcos, Figueira da Foz, strona nabrzeżna.

Fig. 23. Casa Matoso. Zakres zespołu istniejącego.

Fig. 24. Casa Matoso. Budynek wzniesiony. Projekt autora. Buarcos, Figueira da Foz, strona nabrzeżna.

Fig. 25. Casas Conceição C. Aksonometria stanu istniejącego i konstruowanego. Projekt autora. Buarcos, Figueira da Foz, strona nabrzeżna.

Fig. 26. Trzy interwencje o zróżnicowanym charakterze. Domy bliźniacze o cechach regionalnych, interwencja, w której zamierza się potwierdzić koncepcję współczesną i rewitalizację. Projekty autora. Buarcos, Figueira da Foz, fasada nabrzeżna.

Produkt finalny, popularny w swej esencji, tłumaczy się w stylu “architektury plaży”, jeszcze oczywistym w Figueira da Foz i Buarcos, co rozprzestrzenia się na Północ, na wybrzeże kąpieliskowe, stanowiąc elementy wspólne aż do Espinho.

Fig. 27. Buarcos, Figueira da Foz.

Jednostki miejskie, których początkowa działalność była rybacka, ewoluowały do funkcji pobytu turystycznego. Na oryginalną **“górze siana”(przypis)**, jako załączek rozwoju, nakładają się epoki różne architektonicznie. Owoc pewnego wzrostu ekonomicznego, odnotowany na początku wieku przez wpływ szalaszów turystycznych, z przemianą w mieszkania, rozszerzeniem i dostosowaniem do nowych funkcji, ulegał modernizacji w rozumieniu adaptacji mieszkań do nowych wyzwań¹⁴, daje początek temu popularnemu modelowi, stapiając tą malowaną w jeden obraz współczesny¹⁵.

Taka wygląda przestrzeń pracy, w której autor rozwijał swą działalność projektanta.

Podróże i wyjazdy studyjne, 1973-2004.

W kształceniu architekta akt obserwacji i studium *“in loco”* jest koniecznością zawodową. Pojęcie architektury i urbanistyki podąża silnie przez wymiar przestrzeni i czasu. Niemożliwe dla percepcji poza swym specyficznym kontekstem, miasta i obiekty architektoniczne integrują kulturę, terytorium i własne pejzaże, o czym wiedzę uzyskuje tylko ten, kto je przemierza. Stąd konieczność podróżowania.

Podróż zawsze była pojmowana w aspekcie kulturalnego *“Grand Tour”*, rozszerzenie obowiązkowej nauki, podejmowania studiów i obserwacji, w miejscu, o zbiorze miast nabrzeżnych, kąpieliskowych i wakacyjnych, jak również ich architektury. Ten typ podróżowania realizowany w trzech etapach, przed, podczas i po, pozwolił na przygotowanie tego, co widziano, przyjmowano, rejestrowano i analizowano, aby pogłębiać znajomość historii, urbanizacji i architektury każdego z odwiedzonych miejsc.

Liczne podróże po Europie¹⁶, zrealizowane w ciągu 27 lat, pozwoliły zwiedzić i rozpoznać szereg państw europejskich, do których znajdują się odniesienia w tekście. Pierwszy cykl podróżowania objął to, co się uznaje za uniwersum formacji kulturowej autora - Portugalia, Hiszpania, Francja i Włochy. Później został poszerzony o kraje Europy Północnej - Belgię, Holandię, Szwecję, Niemcy, a także o Austrię, Polskę, Republikę Czeską, była Jugosławię¹⁷.

Na szczególną uwagę zasługuje Barcelona, gdzie od roku 1980 miały miejsce wizyty studyjne, towarzyszące procesowi rewitalizacji i otwarcia na morze, poświęcające szczególną uwagę rewitalizacji i renowacji przestrzeni publicznych, nowym interwencjom architektonicznym, także procesowi rewitalizacji pasażów nadmorskich. Autor zorganizował trzy wizyty studyjne ze studentami architektury ze szkół, w których uczył.

W kształceniu architekta akt oglądu (projekt nie jest niczym więcej niż zakodowanym językiem obrazu) jest bardzo ważny. Z tego powodu uważa się za istotne autorskie, tematyczne wystawy architekta. Wymieniane działania, wśród licznych innych, w jakich autor uczestniczył, skupiają się na głównych zagadnieniach tej pracy, urbanistyki, mieszkania, przestrzeni publicznej, turystyki i przestrzeni nadmorskich¹⁸.

Badania akademickie.

Fig. 28. Leça da Palmeira, Matosinhos, Porto. Makieta istniejącej strefy przemysłowej. Grupa badań miejskich, Universidade Lusíada de Vila Nova de Famalicao, koordynowana przez autora.

Fig. 29. Leça da Palmeira, Matosinhos, Porto. Makieta propozycja rekonwersji istniejącej strefy przemysłowej w ośrodek mieszkalny. Grupa badań miejskich, Universidade Lusíada de Vila Nova de Famalicao, koordynowana przez autora.

W kontekście przedmiotu Projekt III, który trwa od 8 lat, rozwinięto szereg prac nad zamieszkaniem, morfologią miasta i przestrzenią publiczną. Prace te są efektywnie wspierane przez zespół projektowy, który koordynuje autor. Projekt polega na poszukiwaniu modeli miejskich, planowaniu, wyposażeniu mieszkań i przestrzeni publicznej, ześrodkowanych na koncepcji utopii projektowej, jako przeciwwagi dla dystopii¹⁸, w horyzoncie lat 50.

Ten wątek badawczy zrodził szereg prac, a także tekstów krytycznych, co stanowi bazę danych w sposób ciągle aktualizowaną i powiększaną¹⁹.

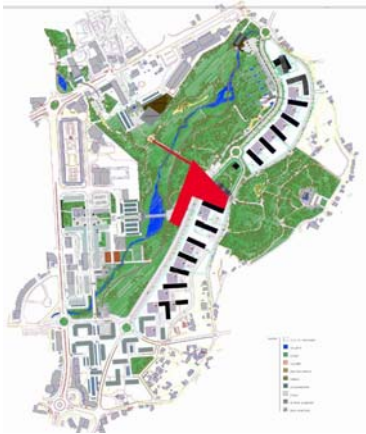

Fig. 30. Plan dla Devesa, Vila Nova de Famalicao. Plan opracowany w Centrum Studiów Miejskich Uniwersytetu Lusíada de Vila Nova de Famalicao (CEub).

W obszarze badań akademickich, na uniwersytecie Luisiada, powstało Centrum Studiów Urbanistycznych (Ceub), którego autor jest koordynatorem wykonawczym, i które zamierza ustanowić więź między uniwersytem a społecznością cywilną, sporządzając opracowania i projekty, z zamiarem finansowania swej własnej działalności. W tym kontekście rozwinięto studium wstępne Planu Urbanizacji Parku Devesa, parku miasta Vila Nova de Famalicao, o powierzchni 53 ha i obejmujący 100000 m²²⁰

Wniosek.

Dlatego właśnie wybrany temat i racje, by go wybrać, związane są z przebytą drogą zawodową i osobistą autora, jaka wynika w sposób naturalny, dojrzewając w czasie i w podjętych czynnościach bądź w przestrzeni pracy projektanta, bądź w działalności akademickiej.

Ważnym przy wyborze tematu był też fakt, że w latach 80. Portugalia doświadczyła okresu chaotycznego rozwoju urbanistycznego, w którym uległa zniszczeniu znaczna część miast kąpieliskowych.

Podwójna działalność profesjonalna podczas kariery zawodowej, projekt i urbanizacja, skłania nas do wyboru tego tematu, gdzie będą analizowane plany, projekty i prace architektoniczne, poszukiwane identyfikacje modeli i wyjaśnienia przyczyn ich wyboru, z zamierzeniem włączenia tego w myśl teoretyczną każdej epoki, pretendując do przedstawienia modelu ogólnego miasta kąpieliskowego, gdzie włączają się ścieżki i wskazówki dla przyszłych przedsięwzięć.

RACJE, DLA KTÓRYCH NA REALIZACJĘ STUDIUM WYBRANO POLSKĘ

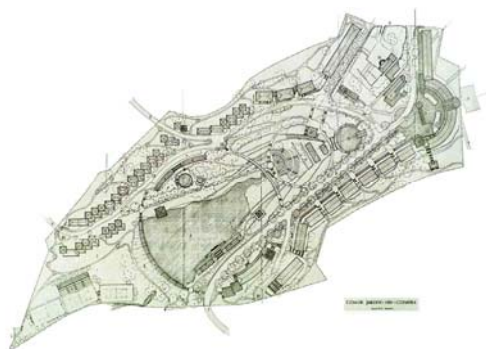

Fig. 31. Plan szczegółowy dla Quinta de S. Jerónimo, Plan pokazowy. Praca wykonana wraz z atelier Guimaraes & Guimaraes, zaprezentowana w kontekście magisterium z planowania regionalnego i miejskiego w 1996 roku. Powierzchnia 11 ha, 48000 m² w zabudowie, centrum handlowe, park integrujący zielone obszary miasta, jezioro, strefa sportowa, integracja i rekuperacja zespołu - dom, kaplica i źródła - wiek XVII. Wewnętrzna sieć drogowa i włączenie w główną sieć drogową miasta.

Fig. 32. Plan szczegółowy dla Quinta de S. Jerónimo. Przekrój wzdłużny.

Fig. 33. Plano de Pormenor da Quinta de S. Jerónimo. Przekrój poprzeczny.

Realizacja magisterium w architekturze i planowaniu urbanistycznym w kontekście współpracy między ARCA-EUAC i IAPP PP pozwoliły autorowi na kontakt między innymi z profesorami Robertem Astem i Lechem Zimowskim, jak również pogłębienie znajomości terytorium, które jeszcze niedawno było politycznie zakazane.

Będąc zaproszonym przez prof. dra Lecha Zimowskiego do kontynuacji swych studiów na Uniwersytecie Poznańskim, autor uczestniczył w sesjach naukowych, po czym pomyślał, że bardziej użyteczny będzie w obszarze kształcenia zmierzającego w innym kierunku i ku innemu uniwersytetowi, aby wzmocnić więcej wartość nowymi metodami pracy badawczej i ukierunkowania.

W tym kontekście autor pod kierownictwem prof. dra Mário Krugera, architekta i profesora zwyczajnego Departamentu Architektury Wydziału Nauk i Technologii

Uniwersytetu w Coimbrze, w roku 1997, uczestniczył w zajęciach przygotowania i kształcenia wewnętrznego asystentów departamentu architektury, a także zapisał się na przedmiot Architektura Teoretyczna I i II stopnia, prowadzony przez prof. dra Mário Krugera.

Od tego czasu rozwijały się też kontakty z prof. drem Juanem Jesúsem Trapero Ballesterem, architektem i profesorem zwyczajnym Politechniki Madryckiej, specjalistą w planowaniu miejskim i interwencjach w przestrzeniach nadmorskich²¹, z którym autor wymieniał korespondencję.

Poprzez grupę Eurocultures²² poznał prof. dr Dominique Rouillard, architekt i profesor Szkoły Architektury w Paryżu Villemin, Dyrektor Studiów Université Paris 1 Panthéon Sorbonne, badaczkę francuską zagadnień związanych z urbanizacją przestrzeni nadmorskiej, autorką m.in. "Le site Balneaire"²³. Autor dyskutował o tematyce badawczej²⁴ a korespondencja nadal trwa.

Utrzymując od roku 1992 kontakty przyjacielskie i zawodowe z prof. drem Robertem Astem, który jest autorem różnych studiów o wybrzeżu polskim, z którym zrealizował różne prace badawcze, a także wyjazdy studyjne dotyczące tej samej problematyki, pomyślał, że minione 5 lat i nabyty dotychczas zasób wiedzy, upoważniają do kontynuacji studiów na Wydziale Architektury i Planowania Politechniki Wrocławskiej.

W istocie, pamiętając, że wszyscy jesteśmy tą samą społecznością ludzi myślących i spierających się, co w życiu akademickim wiąże się z pewną moralnością, wolną i swobodnie dzieloną przez nas wszystkich, w czym wszyscy zależymy jedni od drugich na drodze czynienia postępów w naszym własnym obszarze, autor zobaczył korzyści w tej formacji naukowej, w tej przestrzeni, w której różnica kulturowa pozwala widzieć świat. To z różnorodnością idzie się naprzód.

WYJAŚNIENIE TEMATU

Turystyka i Zmiana Uporządkowania Terytorium.

Dla ekonomii światowej rynkowe znaczenie turystyki światowej jest faktem niekwestionowanym. Portugalia ma wyjątkowe warunki sprzyjające rozwojowi turystyki, od 1960 roku postawiła na wdrożenie i rozwój turystyki, traktując ją, jako priorytet przemysłu narodowego. Po wprowadzeniu pierwszego modelu, nazwanego turystyką elit, przerwano rewolucją z 25 IV 1974, nastąpił okres chaosu, który określa się jako turystyka dla ludu, w którym robotnicy zajmowali obiekty turystyczne, zamieszkując je lub powołując komisje robotnicze, które podjęły administrowanie własności. Wdrożenie turystyki dzikiej, z zajmowaniem nieograniczonym terenów przez układy potajemne, wdrażanie parków obozowiskowych, nieopanowywanie rozwoju, przerodziło się w inny proces turystyfikacji, zwany turystyką bosej stopy.

W latach po roku 1974 wróciło do Portugalii milion Portugalczyków osiadłych w byłych koloniach, w większości bez mieszkań, bez domu i bez środków na przeżycie, którzy zasiedlili jednostki hotelowe.

W latach 80. nastąpił proces spekulacji nieruchomości, faworyzujący młodą klasę polityczną, ignorancją i nieoświeconą, chciwie zagarniającą przestrzeń. W tych 10 latach buduje się bez kryteriów, burząc i poważnie warunkując przyszłość większości miast portugalskich, ze szczególnym nasileniem na wybrzeżu. Ten proces, zwany turystyką mas, wewnętrzny, promował model dystopii, w wyniku której dał miasto asymetryczne, mieszaninę miasta socjalistycznego i neoliberalnego, czym sprowokował przeciwdziałanie części ludności i swych elit intelektualnych, co zobowiązało państwo portugalskie do podjęcia środków zapobiegawczych, infrastrukturyzacji i rewitalizacji

miejskiej. Ten model sprzyjał pojawieniu się myślenia i kultury fundamentalistycznej, o korzeniach pseudo-ekologicznych, przeciwnej jakiegokolwiek rodzajowi budownictwa.

Rewitalizacja miejska i Przestrzeń Publiczna.

Z drugiej strony, jak to już podniesiono, Portugalia na przestrzeni czasu i swej historii rozwinęła szereg przestrzeni użytkowych związanych z działalnością morską, obserwacją, obroną i kontemplacją oraz porty, przystanie, schronienia, forty, fortece i latarnie z wyposażeniem, dziś opuszczone lub pełniące inne funkcje. Konieczne trzeba je rewitalizować, nadać im nowe przeznaczenie, które pozwoli im nie zniknąć, jako obiektom świadectwa kulturalnego, dziedzictwa historycznego i afirmacji teraźniejszości. Rewitalizacja tych przestrzeni musi być pomyślana w zgodzie z czasami i z projekcją na przyszłość, by uniknąć błędów ostatniej przeszłości²⁵.

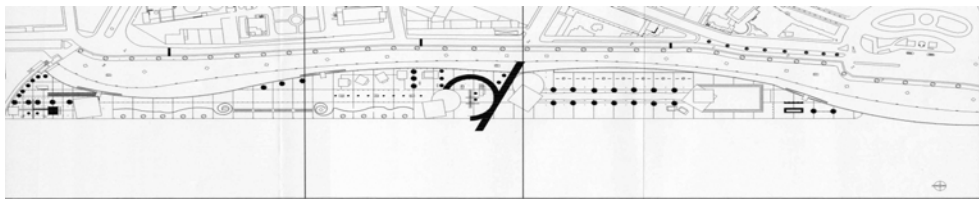

Fig. 34. Matosinhos, Portugal. Propozycja interwencji w przestrzeń publiczną pasażu nadmorskiego. Grupa badań miejskich, Universidade Lusíada de Vila Nova de Famalicão, koordynowana przez autora.

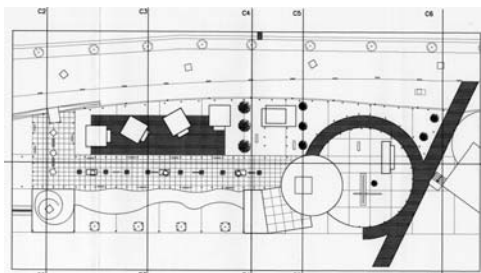

Fig. 35. Powiększenie interwencji urbanistycznej.

Ergo, i uznając, że przestrzeń publiczna zyskała, zwłaszcza od lat 80. wielkie znaczenie, jako element rewitalizacji miejskiej, mianowicie w przestrzeniach granicznych, przejściach między lądem a wodą, nadmorskich bulwarach, to studium podejmuje kwestię, snując refleksję i analizę, o publicznej przestrzeni portugalskiej i międzynarodowej, ewolucji i znaczeniu oraz jej przeniesieniu na przestrzeń wybrzeża, jako konieczność i formalny przejaw stacji kąpieliskowej.

Tak to praca badawcza o ewolucji przestrzeni publicznej obejmuje przestrzeń publiczną międzynarodową i narodową, identyfikując działania i interwencje historyczne i współczesne, ześrodkowane na kontekście europejskim. Przede wszystkim zwraca się uwagę na element ponownego zakwalifikowania wybrzeża morskiego do struktury miasta, gdzie integracja właściwego wyposażenia, jako dopełnienia wypoczynkowego, kulturalnego, sportowego, edukacyjnego i rozrywkowego, powinna być rozpatrywana, wykorzystując stan istniejący lub propozycje od z początku.

Ponieważ przestrzeń publiczna ma także znaczenie przerywnikowe, uznaje się przebieg aktywny połączeń między strefami urbanistycznymi, obejmujący rozwój przestrzeni publicznej i jej związków z wyposażeniem, przykuwając uwagę aspektem roli rozrykowo – sportowo - kulturalnej, parków kultury, które te rejonu zawierają. To

zdolność powiązana z działalnością kąpieliskową i z rozrywką, dzienną i nocną.

Zamierza się, poprzez studium charakterystyki przybrzeżnej przestrzeni publicznej, podkreślić specyfikę i jej miejsce w modelu stacji kąpieliskowej, jako elementu charakteryzującego, oraz ich relacji do prywatności. Stara się uzyskać odpowiedź na pytanie - jak czytać miasto, w jego głównych strukturach, wpisać je w jego kontekst historyczny, i objąć jego morfologię?

Mieszkanie.

Kwestia mieszkania jest jednym z celów bieżącej refleksji. Jest koniecznym impulsem renowacji przestrzeni mieszkalnej, nie tylko z niezbędnego przeformułowania – przestrzennego i technicznego – samej “komórki” budowlanej, lecz także z nowych porządków miejskich. Nowa rzeczywistość terytorialna, gdzie mieszkanie w połączeniu z przestrzenią publiczną definiuje nowe rozwiązania dla strategicznego rozwoju miast, musi zostać odnaleziona, aby odpowiedzieć na potrzeby populacji, która myśli i żyje w mieście i jego przestrzeniach w różnej formie, i z różnymi oczekiwaniami. Wizje, jakie definiujemy dzisiaj, aktualny projekt mieszkalnia i zabudowy, muszą mieścić się w kierunkach odnoszących się do przyszłej organizacji przestrzeni publicznej.

Obiekty.

Wielkie obiekty miasta znów osiągają sławę narosłą w wieku XX. Obiekty kultu i pielgrzymkowe, nowe katedry są używane, jako elementy rewitalizacji przestrzeni miejskich z niejakim sukcesem, głównie przez ich zdolność do wzbudzania polemik, dyskusji, zwyczajów, ruchliwości i atrakcyjność. Stacja kąpieliskowa jest przykładem w tym obszarze. Wielki hotel, kasyno, ośrodek kultury, sala widowiskowa, przystanie, baseny itp. są przykładem sławy tych stacji. Elementy niezbywalne stacji, grają rolę pierwszoplanową w obszarze przyciągania osób, i mają pozycję szczególną w strukturze miasta. Studium tego ulokowania i jego związki z miastem są obiektem analizy w niniejszej pracy.

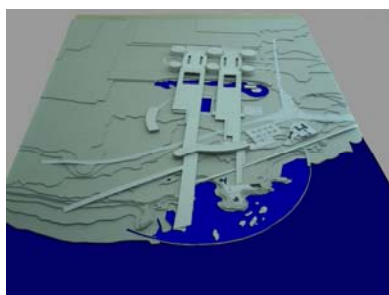

Fig. 36. Basen kąpielowy o wielkich wymiarach, Leça da Palmeira, Matosinhos. Grupa badań miejskich, Universidade Lusíada de Vila Nova de Famalicao, koordynowana przez autora.

Aktorzy.

Ponieważ miasto jest dziełem człowieka, jego pojawienie się zależy od ludzi, faktów, uwarunkowań fizycznych i politycznych. W mieście kąpieliskowym historia jest świeża. W niniejszym studium zamierza się wskazać relację między historią osób i idei, które dały im początek, z odnotowanymi faktami architektonicznymi.

Przyszłość.

W takiej perspektywie przedstawiana praca jest zorientowana na przyszłość. Co począć ze stacją kąpieliskową (?) lub jak ustanowić nową stację kąpieliskową?

Dla zrozumienia tego stanu rzeczy, trzeba spojrzeć na przeszłość, analizując ją i określając modele jej rozwoju, intencje jej promotorów w kontekście ideologicznym każdej epoki. Strukturę jednostek miejskich, fakty architektoniczne, jakie dominowały w jej strukturze należy powiązać z faktami architektonicznymi, budynkami i oprządkowaniem powstałym na ruszcie urbanistycznym przestrzeni publicznej.

CELE I ZAKOŃCZENIE PRACY

Celem ostatecznym tej rozprawy jest charakterystyka modelu urbanistycznego miasta kąpieliskowego w wieku XX w Portugalii, poprzez studium i analizę jego pojawienia się, ukształtowania i rozwoju, obejmujące lata od 1860 do 1974.

Drugim celem jest charakterystyka typów kąpieliskowych miasta, jakie zaistniały w Portugalii. Bada się miasta historyczne, miasta nowe i miasta wypoczynkowe. Zamierza się, poprzez studium charakterystyk przybrzeżnych przestrzeni publicznych, do zrozumienia ich ważność, specyfiki i miejsca w modelu stacji kąpieliskowej, jako elementu charakteryzującego i kształtującego relacje w parcelach prywatnych.

METODOLOGIA

Aby ustanowić metodologię, wypracowano bazę pracy studyjnej i poszukiwania bibliograficzne o mieście i mieście kąpieliskowym, zdefiniowaną przez przecięcie się rozpoznania pozyskanego o składowych architektonicznych, urbanistycznych, morfologicznych, historycznych, geograficznych, socjologicznych, ekonomicznych, ekologicznych i politycznych.

Określenie zbioru znaczących i przykładowych europejskich miast kąpieliskowych.

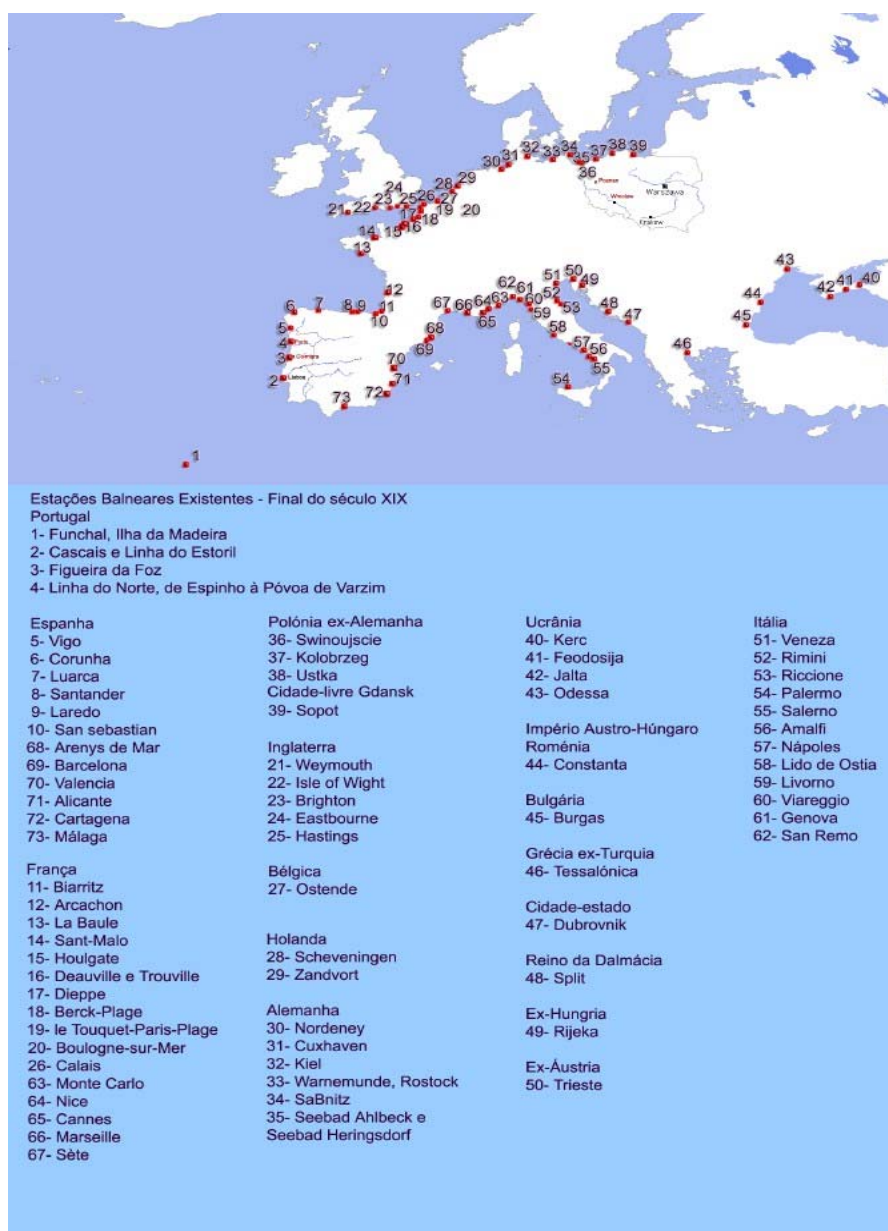

Fig. 37.
Localização
principais cidades
balneares na
Europa no
século XIX.

Wychodząc z rozbudowanego studium europejskich miast kąpieliskowych, zawsze biorąc pod uwagę fakty architektoniczne, istniejące zaszczości urbanistyczne i morfologię miejsc oraz historię ekonomiczną i socjalną, określając lokalizację geopolityczną aglomeracji za pomocą analizy czynników naturalnych, sztucznych i odniesień do miejsca, dokonując syntezy rozpoznania i zasobów regionu mającej na celu poznanie i określenie potencjału, sprawdzenie pojawienia się i wzrostu aglomeracji, wnioskuje się zwięźle studium o zbiorze wybranych miast kąpieliskowych, reprezentatywnych dla kraju, mając za kryteria wyboru miasta, gdzie narodził się ruch kąpieliskowy, które autor odwiedził, o których istnieją opracowania, bibliografia i ikonografia dotycząca miejscowości.

I tak wyselekcjonowano następujące miasta:

Niemcy – Heiligendamm i Heringsdorf, też stacje kąpieliskowe na wyspach Usedom, Rugen i Syltda, strefa nazywana “Kraj w Morzu”, gdzie się rozwinęły pierwsze stacje niemieckie.

Wybrano także cztery miasta polskie z wybrzeża Morza Bałtyckiego - Świnoujście, Kołobrzeg, Ustka i Sopot.

Belgia – Ostenda,

Hiszpania – Laredo, Santander i San Sebastian.

Francja – na wybrzeżu normandzkim Touquet-Paris-Plage, Dieppe, Trouville-sur-Mere, Deauville-sur-Mer; na wybrzeżu atlantyckim Arcachon i Biarritz; na wybrzeżu śródziemnomorskim Cannes i Nicea.

Holandia – Scheveningen.

Anglia – Brighton.

Włochy – Lido de Venezia, Lido de Ostia i Viareggio.

Portugalia – Moledo, Póvoa de Varzim, Vila do conde, Porto - Foz do Douro, Espinho, Granja, Figueira da Foz, S. Pedro de Moel, Cascais, Estoril, Portimão – Praia da Rocha, Armação de Pêra i Monte Gordo.

Kryterium definicyjne - przestrzeń i czas objęty zakresem Studium.

Początkowa idea, by uwzględnić miasto w swej teraźniejszości, okazała się nie do zrealizowania, gdyż praktycznie nie można było dotrzeć do źródeł. W następstwie tego oraz dlatego że nie istnieje żadne studium o pojawieniu się i ewolucji portugalskich jednostek kąpieliskowych, zdecydowano się ulokować to studium w początku ruchu balnearnego w Portugalii w 1860 roku - data założenia stacji Granja - i doprowadzić je do roku 1970, który to rok zaczyna dekadę rewolucji kwietniowej, unikając w ten sposób refleksji o czasach nadmiernie bliskich, które są trudne do oceny i której wielka część materiału, jaki zamierzało się przestudiować, jest praktycznie niedostępna.

Źródła, stan badań.

Zebrana bibliografia, kartografia i ikonografia.

Bibliografia.

Materiały bibliograficzne o miastach europejskich zostały zebrane głównie w Narodowej Bibliotece Hiszpańskiej, Bibliotece Francji, Bibliotece Uniwersyteckiego Instytutu Architektury w Wenecji, Archiwum Państwowym w Turynie, Bibliotece Muncypalnej w Biarritz, Bibliotece Szkoły Architektury Languedoc-Roussillon w Montpellier (Francja), Bibliotece Muzeum w Sopocie, w Muzeum w Gdańsku (Polska) i w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu (Polska).

Bibliografia – Internet

Pewna część bibliografii uzupełniającej została pozyskana bezpośrednio w internecie, co w tekście odnotowano podając portale i witryny. Niektóre źródła, jak CDU, “Centre de documentation de l'urbanisme”, pozwoliły dotrzeć do bazy danych bibliograficznych Urbanet²⁶ lub Urbadoc²⁷, przestrzeń i baza danych francuskich o mieście, architekturze i urbanistyce, która zawiera ponad 215000 odnośników i dokumentów. "Centrum Informacji i Dokumentacji Naukowej (CINDOC), instytucja powołana do analizy, gromadzenia, rozpowszechniania i potencjalizacji informacji naukowej we wszystkich obszarach rozpoznania, też daje możliwość wglądu w prace i

tezy doktorskie. Miejsce CBIC, sieć bibliotek publicznych o dostępie ograniczonym, przeznaczonych do badań, pozwala poszukiwać i dojść do przeglądów i publikacji elektronicznych w świecie hiszpańskim i europejskim.

Portal prowadzony przez "International Architecture Database", archinform, portal "vitruvio", portal prowadzony przez "Royal Institute of British Architects", Riba, portal prowadzony przez "Institut Français d'Architecture", i portale "The Netherlands Architecture Institute", NAI, "Archimedes", między innymi, są miejscami monitorowania przez organizację i informację o ich zawartości, jeszcze darmowej, gdzie można uzyskać konsultacje szczegółowe, bibliograficzne i ikonograficzne z różnych pól architektury i urbanistyki, w tym pola balnearnego.

Ikonografia.

Ikonografia wykorzystana odnośnie Europy została wzięta głównie z książek o wybranych miastach i jest odnotowana w tekście w przypisach. W niektórych przypadkach jak Biarritz, Wenecja, Scheveningen i Ustka i Sopot uzyskano dostęp do zbiorów ikonografii historycznej przechowanej w archiwach lokalnych.

Spożytkowana kartografia pochodzi z bardzo zróżnicowanych źródeł, zwykle wskazanych w tekście. Posługujemy się przewodnikami Baedekera i jego kartografii, opracowanej około roku 1900, jako połączeniem porównawczym różnych miast poddanych studiom.

Ikonografia – Internet.

W świecie Internetu szczególnie użyteczne okazały się portale francuskie, zarówno ze względu na to, że posługują się francuskim, jak i dlatego, że oferują szeroki zakres informacji. Takimi są portale "Institut Français D'Architecture – Paris" i jego "Centre d'archives de l'institut français d'architecture" Ministerstwo Kultury i Komunikacji, Inwentarz Francuski, "Centre de Documentation de L'Urbanisme", archicool, Urban-Resources, FRAC, "Fonds Régional d'Art Contemporain", "l'Ecole d'architecture Languedoc Roussillon-Montpellier", "Bibliothèque de L'Ecole D'Architecture de Marseille-Luminy", "Bibliothèque publique d'information", Bpi i "Musée national d'Art moderne - Centre Georges Pompidou", są kilkoma przykładami wielkiego uniwersum francuskiego, gdzie są dostępne podstawy, wyszukiwarki, bazy danych, kartografia, projekty, plany itp.

Już wymienione portale "International Architecture Database", "archinform", "vitruvio", "Royal Institute of British Architects", Riba, "Institut Français d'Architecture", "The Netherlands Architecture Institute", NAI, "Archimedes", i "Archined.nl" umożliwiają konsultacje szczegółowe, bibliograficzną i ikonograficzną, z różnych pól architektury i urbanistyki.

Także Niemcy mają wiele portali - "Deutschlands Architektur", DAZ "Deutschen Architektur Zentrum", BDA "Bund Deutscher Architekten", BauNetz "Unterstützt vom Architekturportal" "Initiative Architektur und Baukultur" to niektóre przykłady baz danych ikonograficznych i bibliograficznych, do których sięgnęłam.

Trzeba jeszcze wymienić "Resource for Urban Design Information" (RUDI), miejsce o mieście i projektowaniu miejskim, i "New York Public Library", które pozwalają na konsultacje i wizualizacje różnej ikonografii, map, atlasów, planów, fotografii itp.

Takie miejsca o architekturze jak ArchitectureWeek są interesującym źródłem konsultacji o pracach architektury i urbanistyki międzynarodowej. ARCH'IT jest

włoskim miejscem konsultacji o architekturze współczesnej, z nachyleniem nad projektami alternatywnymi o charakterze utopijnym, ale też konsultacji o bieżących interwencjach w przestrzeni publicznej. Identyczne w swej tematyce są portale, <http://www.lab-au.com/>; <http://www.bienalutopia.com/>; <http://www.crash.fr>; <http://www.mutations.arcenreve.com/>; <http://www.new-territories.com>; <http://parole.apore.org/>; <http://www.archinfo.it/>, itp.

Inne miejsca – np. hiszpańskich szkół architektonicznych odpowiednich regionów, mianowicie takich jak Colégio Oficial de Arquitectos da Catalunha (coac) i jego sklep Eupalinos, Spółdzielni “d'Arquitectes Jordi Capell” lub Fundacji Mies van der Rohe, “arquinox”, portal “arquitectura y construcción arquitectos de españa” (coacm), witryna “solo arquitectura”, witryna prowadzona przez “ACTAR”.

Szczególne zainteresowanie ma barcelońskie Centrum Kultury współczesnej, Barcelona, cccb w swym “l'Arxiu Europeu de l'Espai Públic Urbà”, przestrzeń refleksji o mieście i przestrzeni publicznej, dysponujące bazą danych o ostatnich interwencjach w przestrzeni publicznej Europy.

“Centre for Landscape Research” uniwersytetu w Toronto (Kanada) ma bazę danych dostępnych na temat pejzażu i przestrzeni publicznej, z dostępem do zdjęć interwencji.

Istnieją też witryny organizacji powołanych do studiów i rewitalizacji miast wodnych i ich frontonów miejskich nadbrzeżnych, jak “Waterfront”, “International Centre Cities on Water” z siedzibą w Wenecji, posiadają specyficzne informacje na wybrany temat.

O sztuce publicznej - portal holenderski “Stroom” lub “Witte de With, center for contemporary art”, francuski “Art Public Promotion”, włoski “Undo.Net”, szwajcarski “Art & Public” albo “artnet”, są portalami poświęconymi promocji i rozpowszechnianiu sztuki, w ogólności, z bazami danych o pracach i artystach, także, jako interwencje w przestrzeń publiczną.

Kartografia i fotografia.

Kartografia wykorzystana odnośnie Europy została wzięta głównie z książek o wybranych miastach i jest odnotowana w tekście, w przypisach. W niektórych przypadkach jak Biarritz, Wenecja, Scheveningen i Ustka i Sopot uzyskano dostęp do zbiorów ikonografii historycznej przechowanej w archiwach lokalnych.

Kartografia i fotografia – Internet.

W chwili obecnej Internet jest najprawdopodobniej największą bazą danych kartograficznych świata. Prawie wszystkie kraje europejskie mają portale wyspecjalizowane w kartografii i fotografii powietrznej, których usługi są zwykle płatne i dostępne on-line.

Wymienić tu trzeba agencje specjalne/przestrzenne “Photographic Archive of ESA Publications”, Europejska Agencja Kosmiczna, Nasa, i jeszcze agencję północnoamerykańską “East View Cartographic”, gdzie można kupić kartografię odnoszącą się do Europy i jej miast.

Inne portale, już wspomniane, jak Francuska Biblioteka Narodowa, “Institut Géographique National” z Francji, “l'europe vue du ciel”, “La Documentation française”, “L'Histoire par L'image, 1789-1939, o osadnictwie wypoczynkowym (villeggiatura), “Agence photographique de la Réunion des Musées Nationaux” albo

“Agence France Presse” są przykładowymi miejscami, gdzie można uzyskać konsultacje lub kupić materiał kartograficzny i fotograficzny w świecie francuskim.

Odnosnie Anglii wspomina się, między innymi, portal kartograficzny, mianowicie o Brighton, jak i pewne towarzystwa ochrony i zachowania dziedzictwa jak “National Piers Society”, “Great British Piers website”, gdzie można znaleźć też różne artykuły i odnośniki bibliograficzne dotyczące historii plażowania angielskiego, “The Heritage Trail”, “Uk Seaside Piers the Amusement Arcades of the Past”, “The History of the British Seaside Holiday”, “Lidos in the United Kingdom” i wreszcie agencja angielska “British Pathe”, poza już wymienionymi.

Również uniwersytety posiadają zbiory z własnymi funduszami, zwykle o dostępie rezerwowanym, lecz możliwym do konsultacji on-line. Mowa między innymi o Bibliotece Uniwersyteckiego Instytutu Architektury w Wenecji, Politechniki w Delf, uniwersytetu Wolnego w Amsterdamie, Bibliotece Uniwersytetu w Harvard.

W odniesieniu do Polski - jest portal “Polish Maps and Towns Research” z odnośnikami do różnych miejsc, gdzie znajduje się kartografia i ikonografia polska on-line.

Konsultować kartografię starą, a mianowicie pracę “*Civitates Orbis Terrarum*”, 1588, Brauna i Hogenberga, można na stronie “historic-cities” .

Wyszukiwarki – Internet.

Istnieje dziś niewiadoma liczba wyszukiwarek. Głównie korzysta się z portalu Google, a incydentalnie z innych.

Fotografia – Internet.

W odniesieniu do Fotografii i widokówek rozpatrywanych miejsc i miast odsyła się do portalu “Webshots”, bodajże najobszerniejszej bazy fotografii w Internecie.

Poszukiwanie modelu.

Zdecydowawszy się na zbiór miast europejskich poddanych rozważaniom, autor przeszedł do analizy ich historii oraz pogłębień orientacji z historii Europy w wiekach XVIII i XIX.

Wychodząc od rozpraw takich jak Alaina Corbaina pogłębiły się rozpoznanie o okresie czasowym poprzedzającym pojawienie się ruchu balnearnego, historii myśli i idei, tak, jak stało się możliwe określenie faktów i dat odnośnie pierwszych aktów wilegiatury (*villeggiatura*) w Europie.

Inni autorzy, na przykład historyk angielski John K. Walton, zajęli się tematem turystyki i pojawieniem się kultury wypoczynku w Anglii, Belgii i Hiszpanii. Wśród bogatej bibliografii dotyczącej angielskiego ruchu balnearnego wymienić trzeba na przykład A. J. BURKART, e S. MEDLIK, S. (??? **Tu chyba powinien być tytuł**)

W tym samym temacie Nacima Baron-Yelles ujmuje turystykę we Francji, wpisana w kontekst europejski, a Marc Boyer historię turystyki i zaistnienie turystyki masowej.

Dominique Rouillard w swej książce “Le site balnéaire” przedstawia studium o historii, urbanistyce i architekturze Północnej Francji, Normandii, dobrze zilustrowaną fotografiami, planami i projektami z epoki początku ruchu kąpieliskowego we Francji.

Inne książki traktujące o architekturze wzniesionej w tych przestrzeniach przybrzeżnych dostarczają ścieżek dla charakteryzacji mieszkań i ich modeli.

O miastach Arcachon i Biarritz jest wiele publikacji redagowanych przez Maurice Culot, a także pewna informacja dostępna w Internecie, co pozwala przeprowadzić szczegółową analizę kształtowania i wzrostu tych dwóch miast kąpieliskowych.

O architekturze francuskich stacji kąpieliskowych pisze Bernard Toulier, historyk architektury odpowiedzialny za spis francuskiej architektury kąpieliskowej, oferując nam krytykę i usadowienie historyczne.

“Forum d’Urbanisme et d’Architecture” miasta Nicea, które nam wskazała profesor Dominique Rouillard, w swym działaniu popularyzatorskim promowało publikację książek o urbanistyce, architekturze i historii Nicei. Wśród nich wyróżniają się reedycja książki Roberta de Souza oraz książek, które napisał de Luc F. Thevenon,

Jeśli chodzi o Włochy, wyróżnia się Ferruccio Farina, włoski badacz historii balnearej i jego książka “Architetture balneari tra Europa e America nella Bella Epoue”, a także jego witryna “Balnea.museum”, “Museo virtuale dei bagni di mar”, bodaj najpełniejsze pod względem dysponowanej bibliografii i ikonografii, z powiązaniem do różnych innych miejsc tematycznych.

O strefie wybrzeża koło Versilia (Włochy) mamy pracę “La Costruzione della Versilia”, kompilację tekstów analizy historycznej, urbanistycznej i architektonicznej różnych autorów, zogniskowaną na mieście kąpieliskowym Viareggio. O stacji kąpieliskowej Ostia (Lido de Roma) traktuje praca “Ostia - Gli stabilimenti balneari”, a także strona internetowa <http://www.grupponline.it/>, i strona równoległa <http://www.ostia-antica.org/links.htm>, dość dobrze zorganizowane, gdzie zamieszczona jest szczegółowa informacja o starodawnej Porto de Trajano, a także historia balnearna z naciskiem na interweniujących architektów, prace architektoniczne i plany urbanistyczne.

Licznymi informacjami o Lido Weneckim dysponuje biblioteka Wydziału Architektury w Wenecji, IUVA, także Przegląd “Lido di Oggi Lido di Allora”, poświęcony rozpowszechnianiu historii i obrazu Lido Weneckiego, która ma witrynę <http://www.lidodioggi-lidodiallora.it/>, i inne rozszerzenie <http://www.lidovenezia.it/>. Tutaj wymienić należy też pracę “Lido e lidi: societa, moda, architettura e cultura balneare tra passato e futuro”.

Włoska Fonoteka Narodowa, w swym “Istituto Centrale per il Catalogo e la Documentazione”, ma witrynę, gdzie także można znaleźć ikonografię o różnych lido we Włoszech.

O Holandii i stacji kąpieliskowej Scheveningen pisali autorzy P. HOOIMEYER, E. F. NOREMAN i H. J. SCHOLTEN, materiały mają też “Municipal Archives of The Hague, of the Technical University of Delft” oraz “Vrije Universiteit”.

O niemieckich stacjach kąpieliskowych oraz starych stacjach pruskich i polskich na Pomorzu, w perspektywie historii odnoszącej się do okresu ich formowania aż do drugiej wojny światowej istnieje obszerna bibliografia, z planami i fotografiami z epoki.

Odnosnie rozpatrywanych kąpieliskowych miast hiszpańskich szczególnie przydatne były prace Cármen Gil de Arriba “La práctica social de los baños de mar. Establecimientos balnearios y actividades de ocio en Cantabria (1868-1936)”, gdzie studiuje się lokalizację, typologię i architekturę efemeryczną kąpielisk hiszpańskich wybrzeża północnego, głównie Santander; także praca pani Marii del Mar Garcii

Cuadriello “Mar, Veraneo y Urbanización en Laredo. 1850-1964”, zajmującej się procesem urbanizacji plaży w Laredo wiele wnosi do tematu. Mówiąc o teorii turystyki w Hiszpanii trzeba przywołać postać pana Luisa Fernández FUSTERA.

Zajrzano także do obszernej bibliografii, odnotowanej w tekście, dotyczącej portugalskich miast kąpieliskowych, wyróżniając w obszarze historii turystyki autorów następujących: Carminda CAVACO, Rui de Ascensão Ferreira CASCÃO, Paulo PINA i Licínio CUNHA.

Ukonstytuowanie modelu.

Studium tych prac i analiza nałożeń kartograficznych pozwalają zidentyfikować zbiór wspólnych czynników, permanencji, które pozwoliły nam zrekonstruować portret epoki, w której sformalizował się model balnearny. Działania, fakty, miejsca, prace architektoniczne powtarzają się na północy i na południu Europy, prowadząc nas do ukonstytuowania modelu miejsca początkowego, a także identyfikacji jej aktorów i głównych interwencji.

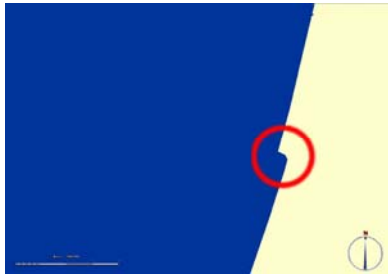

Fig. 38. Lokalizacja geograficzna stacji kąpieliskowej jest, z reguły, w miejscu gdzie się sprawdza przypadek geograficzny. W tym przypadku posłużymy się położeniem miasta Figueira da Foz, które leży w niewielkim wgłębieniu (zatoce) między dwoma liniami prostymi. Rysunek autora w skali 1/500000, Instituto Geográfico de Portugal, 2002.

Fig. 39. Miejsce zwane Vazio (Pustka). Choć teoria przedstawiona przez autora uznaje to miejsce, nie znajduje się tu żadna stacja kąpieliskowa. Chodzi o zatokę otwartą na południe, gdzie plaża jest przelamana przez kamienisty przylądek, który ją dzieli na pół. W pobliżu ujścia rzeki istnieje mała osada rybacka.

Fig. 40-41. Stwierdza się, że na przylądku znajduje się rezydencja wypoczynkowa otoczona dużym parkiem bądź ogrodem, punktowo pojawiają się następujące.

Fig. 42. Formalizuje się dzielnica kąpieliskowa na ruszcie urbanistycznym.

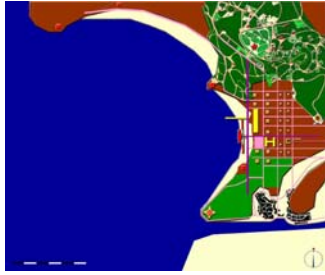

Fig. 43. Rozwój, jako miasto ogród.

Fig. 44. Stacja kąpieliskowa formalna.

Model Teoretyczny.

Model ten potwierdzony jest przez obecność zestawu czynników:

1. Idea - koncept. Rozwój koncepcji urbanistycznych. Urbanistyka miast idealnych i miast ogrodów.
2. Istnienie wspólnego wzorca powiązań między faktami architektonicznymi a strukturą miejską głównych ośrodków kąpieliskowych w Europie kontynentalnej i jego ewolucji w czasie.
3. Wybór miejsca. Model geograficzny.
4. Kwestia mieszkania, “housing”, pierwsze manifestacje, usytuowanie – wybór miejsca, wdrożenie dzielnicy kąpieliskowej i typologie architektoniczne.
5. Wyposażenie. Permanencja typologii konstrukcyjnych w wyposażeniu bądź w rozwiniętych przedsięwzięciach.
6. Aktor. Charakterystyka profilu promotora i działalność architektów.
7. Przestrzeń publiczna. Formacja przestrzeni publicznej i jej ewolucja koncepcyjna.

Portugalia – przeniesienie modelu i inne doświadczenia.

Gdy już został ustanowiony europejski model balnearny, dokonuje się weryfikacja jego zastosowania do Portugalii. W tym celu przeprowadzono nowe przeszukiwania bibliograficzne o portugalskich stacjach kąpieliskowych, od bibliografii opisowej wieku XIX, mianowicie od Ramalho Ortigão, po prace tematyczne pani Alice Vieira, a także analizę prac kartograficznych i zdjęć lotniczych, przykładowo “Aeroguaia do Litoral, Portugal” i pracę pana José Manuela da SILVA PASSOSA.

Fig. 45. Mapa położenia miasta Santander w Hiszpanii.

Fig. 46. Santander widok w księdze Brauna i Hogenberga, wiek XVI. Jewish National & University Library.

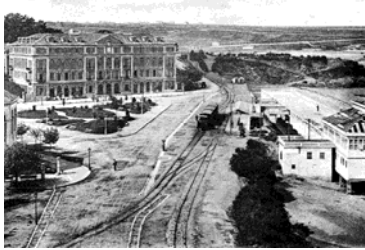

Fig. 47. Santander, koniec wieku XIX. Można zobaczyć przejazdy stacji kąpieliskowej: Kabiny kąpielowe (na prawo), hotel (na przedzie), kasyno (z lewej) i pociąg. W pracy: ARRIBA, Cármen Gil de "Casas Para Banos de Olá y Bañeários Marítimos Em El Litoral Montanes, 1868-1936", Fundación Marcelino Botín, Universidad de Cantábria, Santander, 1992.

Fig. 48. Mapa prowincji Santander. Widać ukształtowanie geograficzne gdzie osiadło miasto Santander. WÜNSCH CONTIGUERA, Alfredo "Santander (Provincia). Carreteras.1891", Carreteras de la provincia de Santander-Escala indeterminada.,1891, Biblioteca Nacional de Espanha.

Fig. 50. Widok z lotu ptaka na plażę Sardinero.

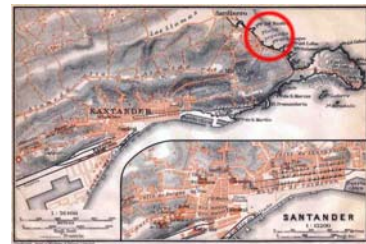

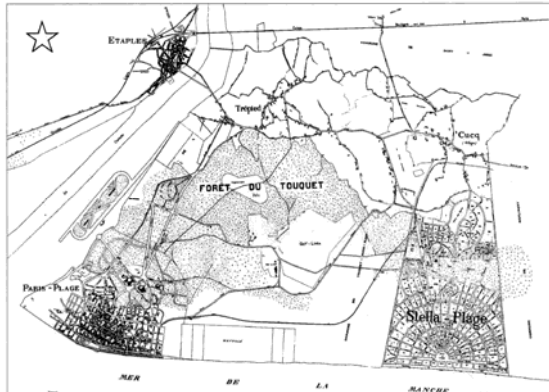
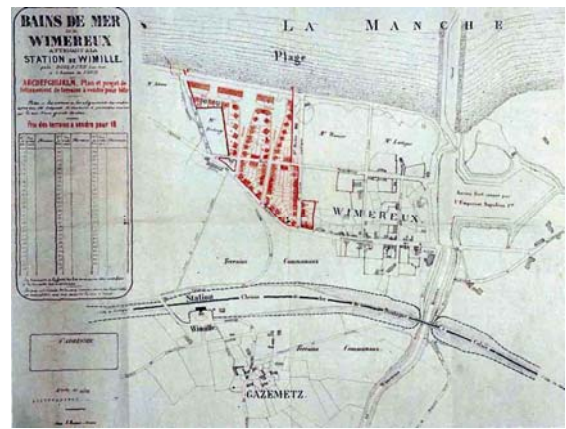
Fig. 51. Plan Santander. Na tym planie z 1899 roku jest już zaznaczona stacja kąpieliskowa. BAEDEKER, Karl "Spain and Portugal", Liepzig, 1899.

Fig. 49. Plan miasta Santander i okolic. Miasto sytuuje się obok dzielnicy kąpieliskowej. PENAREDONDA, José; SERRA, P.; ALABERN, Ramón "Santander (Puerto). Cartas náuticas. (1875)", Plano del puerto de Santander: costa septentrional de Espana-Escala 1:10000,1875, Biblioteca Nacional de Espanha.

Fig. 52. Santander, początek wieku XX. Droga łącząca region kąpieliskowy i miasto. Widokówka.

Fig. 53. Wimereux, Północ Francji. Plan nakreślony przez E. Boileau w roku 1870. AA.VV "La Côte d'Opale : architectures des années 20 et 30: Wissant, Ambleteuse, Wimereux, Hardelot, Le Touquet, Stella-Plage, Merdimont, Berck", Norma, Paris, 1998.

Merdimont, Berck", Norma, Paris, 1998.

Fig. 54. Plan miejscowości Touquet Paris-Plage i Stella-Plage, Północ Francji. Plan początkowy Touquet wykonał geometra Raymond Lens, datowany na rok 1882. Mówi się o planie regularnej siatki działek. Projekt stacji kąpieliskowej Stella-Plage przedstawił architekt Charles Plumet, który opracował także liczne studia dla "Société anonyme et foncière de Stella", w latach 1914-24. Między dwoma ośrodkami kąpieliskowymi istniał projekt Charlesa Garniera dla nowego kąpieliska nazwanego Mayville, opracowany w roku 1894. AA.VV "La Côte d'Opale: architectures des années 20 et 30 : Wissant, Ambleteuse, Wimereux, Hardelot, Le Touquet, Stella-Plage,

Fig. 55. Projekt stacji kąpieliskowej Stella-Plage, którego autorem jest architekt Charles Plumet.

Fig. 56. Lido de Venezia, Nałożenie na mapę posiadłości Fisola w roku autor na kanwie cyfrowej, Universidade de Venezia. Fisola wzięty z PECORAI, per una storia del Lido 1797 Revista "Lido di Oggi Lido di Allora", Edizioni Atiesse, Comune di Venezia, n.01 Agosto de 1987.

Włochy. współczesną 1858. Opracował Biblioteca da Plan posiadłości Giorgio "Appunti - 1912", in,

Revista "Lido di Oggi Lido di Allora", Edizioni Atiesse, Comune di Venezia, n.01 Agosto de 1987.

Fig. 57. Scheveningen wiek XIX. HESMERT, E. "Topografia de Scheveningen. Fasada nabrzeżna; Widok z lotu ptaka. Aleja topolowa, plaża, morze i most", Bazendijk, P.M., Leer, L. van, Dusseldorf, Roterdao. Bez daty. Archiwum Muncypalne miasta Haga.

Fig. 58. Plan Nicei, Południe Francji, w roku 1903. Nałożenie planów regulacyjnych Nicei z lat 1832, 1858. Uwidocznione jest znaczenie miejskie alei kolejowej. Opracowanie autora. Plany wzięte z pracy SOUZA, Robert "Nice Capitale D'Hiver. Regards sur l'urbanisme niçois. 1860-1914", Forum D'Architecture et D'Urbanisme, Serre Editeur, Nice, 2001.

Fig. 59. Scheveningen, Holandia, lata 20-30. Fotografia lotnicza gmachu Kursaal z jemu przynależnym nabrzeżem (pier) i dużym placem uformowanym między budynkami stacji, hotelami i Kursaałem. Archiwum Miejskie w Hadze.

Fig 60. Jak rys. 59.

Sięgnięto do monografii lokalnych o wybranych miastach portugalskich, wypracowując bazę danych, do których będą odniesienia w ciągu tekstu w przypisach.

Wypracowano listę tez magisterskich i doktorskich na temat, obejmując różne obszary wiedzy.

Źródła.

Bibliografia.

Prowadzi się poszukiwania w następujących instytucjach: Biblioteka Narodowa w Lizbonie, Biblioteka Uniwersytetu w Coimbrze, Biblioteka Uniwersytetu Lusíada, Biblioteka Zakonu Architektów Portugalskich, Biblioteka Wydziału Architektury Uniwersytetu w Porto, Biblioteka Muncypalna w Coimbrze, Biblioteka Muncypalna w Póvoa de Varzim, Muzeum Etnograficzne i Historyczne w Póvoa de Varzim, Archiwum Muncypalne w Póvoa de Varzim, Biblioteka Muncypalna w Vila do Conde, Archiwum Muncypalne w Vila do Conde, Archiwum Rady Muncypalnej miasta Porto, Zarząd Usług Urbanistycznych (D.S.U.), Oddział Muncypalny Informacji Miejskiej, Biblioteka Muncypalna w Figueira da Foz, Muzeum Muncypalne im. dra Santos Rocha w Figueira da Foz, Archiwum Muncypalne w Figueira da Foz, Fundação de Cascais, Biblioteka Muncypalna w Portimão, Muzeum Muncypalne w Portimão i Centrum Dokumentacji, archiwa i centra dokumentacji Komisji Koordynacji i Rozwoju

Regionów Centro i Algarve, Archiwum Gabinetu Wsparcia Technicznego w Faro, GAT, Rada Muncypalna miasta Silves i Lokalny Gabinet Techniczny w Armação de Pêra, GTL.

Bibliografia – Internet.

Rozwój i dostęp do informacji via Internet znajduje się w Portugalii w fazie doświadczeń i wdrożenia modeli.

Portugalska Biblioteka Narodowa udostępnia Narodową Bazę Danych Bibliograficznych, umożliwiając konsultacje prac opublikowanych w Portugalii od roku 1935 oraz rejestr tez i prac akademickich od 1987.

Instytut Archiwów Narodowych Torre do Tombo w Lizbonie, jest zapalnikiem dziedzictwa nieobliczalnego, o dostępie relatywnie trudnym. Jego portal jest słaby, ale zawiera linki do wielkiej części archiwów i innych instytucji portugalskich, w Portugalii, Europie, obu Amerykach i reszcie świata.

Są portale, o których trzeba wspomnieć, na przykład bibliotek uniwersyteckich i odpowiednich wydziałów, które zezwalają, z reguły, na poszukiwanie bibliograficzne w bazach danych. Wymieńmy tu Wirtualne Archiwum Portugalskiej Kartografii Miejskiej, Wyższy Instytut Nauk o Pracy i Przedsiębiorstwie w Lizbonie, który ma bazę danych kartograficznych dostępną on-line, Bibliotekę Wydziału Architektury Politechniki Lizbońskiej, Bibliotekę Ogólną Uniwersytetu w Coimbrze, mianowicie SIIB/UC, gdzie się spotykają różne biblioteki wydziałowe i instytutowe, Bibliotekę Wyższego Instytutu Technicznego, Bibliotekę Uniwersytetu Lusíada w Porto, ColCat, wyszukiwarke rozproszoną meta-bibliograficzną, Usług Dokumentacyjnych Uniwersytetu w Aveiro, Zakład Architektury i Urbanistyki (NAU) Narodowego Laboratorium Budownictwa Lądowego, między innymi, dysponują one portalami z instrumentami wyszukiwania i punktami dostępu użytecznego w różnych dziedzinach poznania. Można sięgać do stron instytucjonalnych w znacznej części bibliotek całego świata, takich jak na przykład Hiszpańska Biblioteka Narodowa, “Bibliothèque Nationale de France”, “British Library” w Anglii i “The Library of Congress” w USA.

Inne portale, takie jak Biblioteka Poznania Online, dostępna dla badaczy, albo Atlas Kartografii Historycznej, jak również strony Komisji Koordynacji i Rozwoju regionów Norte, Centro, Lisboa e Vale do Tejo, Alentejo i Algarve, Archiwum Historyczne Ministerstwa Prac Publicznych, Transportu i komunikacji i Dyrekcja Generalna Uporządkowania Terytorium i Rozwoju Miejskiego, DGOTDU, Dyrekcja Naczelna Turystyki, Instytut Narodowy Statystyki, są miejscami, gdzie się znajduje pewna informacja i linki do innych serwisów państwa portugalskiego, posiadaczy własnych archiwów, gdzie rozproszone są liczne wiadomości.

Ministerstwo Kultury, Portugalski Instytut Muzealny, Portugalski Instytut Dziedzictwa Architektonicznego, Zarząd Generalny Budynków i Pomników Narodowych, są organizmami zorientowanymi na kulturę, inwentaryzację, konserwację i zachowanie dziedzictwa, też posiadaczami miejsc i archiwów o specjalnym znaczeniu w obszarze, który badamy.

Wojskowe Archiwum Historyczne, Towarzystwo Geograficzne, IGP (Portugalski Instytut Geograficzny), Wojskowy Instytut Geograficzny, IgeoE, stowarzyszenie LusiGlob, portal geograficzny Portugalii, są organizmami, które mają cały materiał kartograficzny o Portugalii na sprzedaż.

Oдноśnie sztuki publicznej portal fabryki ceramiki Viúva Lamego oferuje pewne dane o interwencjach artystów portugalskich w przestrzeń publiczną, mianowicie o wykładaniu płytkami (azulejo), a witryna Rady Muncypalnej Santo Tirso udostępnia

ikonografię w Międzynarodowym Muzeum Sztuki Współczesnej na Świeżym Powietrzu, którą posiada.

Kartografia.

Użyta kartografia została dostarczona przez jednostki wyżej wymienione, odniesienia są w tekście. Większość map analizowanych miast kąpieliskowych dostarczyły odpowiednie rady municypalne. W przypadkach, gdy nie było to możliwe, sięgnięto do kartografii alternatywnej, ikonografii i osiągalnej fotografii lotniczej, a także do kartografii zawartej w książkach.

Podsumowanie.

Chcąc znaleźć model teoretyczny europejskiego miasta kąpieliskowego, scharakteryzowanego przez występowanie zbioru wyliczonych czynników, formułuje się tezę o jego zastosowaniu do różnych wybranych miast.

Rezultat tezy o nakładaniu się elementów, zweryfikujemy, gdy dowiedzimy, że istnieją typologie, które rozwijają się w zgodzie z lokalizacją fizyczną, geograficzną i polityczną każdego kraju.

1 – Jego założenie poprzedza wzniesienie pałacu czasowego wypoczynku (villeggiatura) arystokratycznego, w terenie pustym, oddalonym od jakiegokolwiek miejscowości, zlokalizowanym nad morzem, osadzonym w okolicy o dużych walorach topograficznych i pejzażowych.

2 – Na drugim etapie pojawiły się trzy lub cztery domy, niewielkie rozmiarami, lecz nadal o charakterze wypoczynku (villeggiatura) arystokratycznego, rezydencje i wille o wysokim statusie.

3 – Zaistnienie Grand Hotelu, ze swym wyposażeniem w wanny na plażach oraz molo dla transportu morskiego.

4 – Pojawia się urbanizacja balnearna inspirowana modelem stacji termicznych, poszukująca modelu utopijnego miasta idealnego, i w koncepcji miasta-ogrodu, z projektem architekta, realizowanym przez Kompanię Budowlaną, promowaną przez osobę impresario powiązaną z budowaniem i eksploracją linii kolejowej.

Ta dzielnica kąpieliskowa jest ześrodkowana wokół placu, oflankowana parkiem i formalizuje się, jako tkanka wypełnienia terenów pustych, między wielkimi budynkami luksusowymi, pałacami wypoczynkowymi, i urządzeniami obsługi balnearnej, hotelem i oprzyrządowaniem wanien/kąpiele, ustalając tkankę ortogonalną, formując dwie główne osie wzrostu, jedną równoległą do morza – Pasaż Nadmorski – przeplatając pierwsze rezydencje z Grand Hotelem i środkami transportu morskiego, i drugą powiązaną z nowym środkiem transportu, pociągami i jego stacją.

5 – Struktura formalizuje się w mieście wraz z pojawieniem się pozostałego wyposażenia, nowymi konstrukcjami i nowymi dzielnicami.

Fig. 61. Sopot, Polska, początek wieku XX. Molo. Muzeum w Sopocie.

Fig. 62. Sopot, Polska. Gmach przy moło, gdzie mieściło się kasyno. Sopot, Muzeum w Sopocie.

Fig. 63. Sopot Łaźnie Północne, zbudowano w roku 1903. Fotografia z roku 1920. Muzeum Sopotkie.

Fig. 64. Sopot Łaźnie Południowe. Fotografia z roku 1907. Muzeum Sopotkie.

Jak wszystkie modele, i ten model jest utopią. Niemniej łączy wszystkie czynniki historyczne a także fakty architektoniczne, które dały mu początek. Nawet, gdy przeniesiony na inne wspólne sytuacje, jak przypadek stacji kąpieliskowych, które powstają w miastach już istniejących, formalizuje się, jak się to unaoczni dalej.

Znaleziony model nie jest modelem rygorystycznym. Istnieje model teoretyczny formalny i typy, które są doń podobne. Ale wszystkie przeanalizowane miasta lub aglomeracje powtarzają, jeśli nie całość faktycznych wystąpień modelowych, zbiorów przejawów architektonicznych i urbanistycznych wystarczający, by ująć je, jako zbiór koherentny i odniesienia. Manifestacja różnic jedynie wzbogacą model. Chodzi o przeniesienia i adaptacje narodowe, regionalne i lokalne różnych krajów i regionów, w których rozwijają się małe różnice odpowiadające datom formowania się stacji, i interpretację, jakie każda kultura nadaje idei modelu, zaadaptowanego do zwyczajów i obyczajów, klimatu i lokalizacji regionu.

Tak to znaleziony model odpowiada pozytywnie na wielkie pytanie współczesności. Czy istnieje jedna Europa z własnym zbiorem idei? Model odpowiada, że tak. Podkreśla to, co wiadomo. Są kraje bogate i biedne, zaludnione gęsto i rzadko, Północy i Południa, atlantyckie i nad morzami wewnętrznymi, o wielkiej różnorodności geograficznej odpowiadającej różnym klimatom i różnej topografii. Ale cała ta różnorodność zawiera jedność w swej formie życia i działania, w swych obawach i ambicjach, w byciu i odczuwaniu. Jeśli czasem istnieją różnice, to powinno się szukać ich w ludziach, którzy nimi rządzą, a nie w ludach, które je zamieszkują, aby nie brać części za całość.

Wypracowano tekst teoretyczny o modelu miasta kąpieliskowego w przejściu od wieku XIX do XX, w postaci ogólnej, łączącej czynniki i przejawy już określone.

TEZA

Istnieje model rozwoju miasta kąpieliskowego właściwy dla lokalizacji i dobrze scharakteryzowany przez wybrane obiekty architektoniczne.

Lokalizacja: chodzi o port schronienia lub morski, naturalne miejsce, gdzie można zacumować. Lokuje się w przestrzeni geograficznej ograniczonej na wybrzeżu. Wyróżnia je otoczenie mające cudne walory widowskie (pejzaż). Jest przestrzenią urzekającą oczy naturą i morzem. Ewentualnie lokalizacja stanowi szczególnie przypadek geograficzny.

Struktura: ześrodkowana w tym elemencie geograficznym, który ją wyróżnił, istnieje mała struktura połowu ryb, jaka uformowała miejsce, o większym lub mniejszym rozmiarze, ze strukturami wspomaganiami lub obronnymi, ześrodkowanymi na elemencie.

Fig. 65. Biarritz, Francja, 1862. Willa Eugénie, rezydencja letnia Eugenii i Napoleona III. Archiwum Miejskie w Biarritz.

Fig. 66. Cascais, Portugalia. Domy Książąt Palmela, zbudowano na ruinach fortu Conceição w roku 1868. Projektował architekt angielski Thomas Henry Wyatt.

Fig. 67. Scheveningen, Holanda. Pawilon Królowej, wzniesiony w roku 1880. Archiwum Miejskie w Hadze.

Fig. 68 Ostenda, Belgia. Pałac Królewski. Rezydencja letnia króla Leopolda II Belgijskiego. Ilustracja portugalska, 1907.

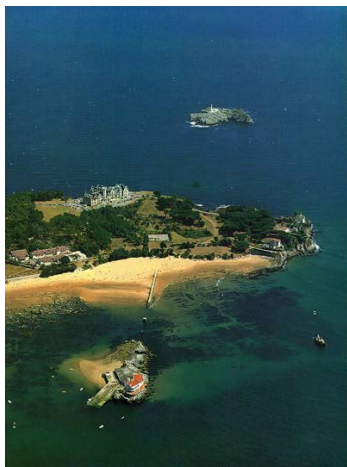

Fig. 69. Santander, Hiszpania. Pałac La Magdalena, rezydencja letnia króla hiszpańskiego Alfonsa XIII, zaprojektowany przez architektów Javier González Riancho i Gonzalo Bringas w roku 1907.

Fig. 70. San Sebastian, Hiszpania. Pałac Miramar, rezydencja letnia królowej hiszpańskiej Marii Krystyny. Projekt wstępny przypuszczalnie wykonał architekt angielski Selden Wornum w roku 1889.

Fizycznie odseparowana, lecz bliska, sadowi się dzielnica kąpieliskowa. Ta jednostka jest uformowana przez wyposażenie wspomagające aktywność kąpieliska, złożone z urządzeń do kąpeli, hotelu, jednego lub więcej budynków wyróżniających się o charakterze rezydencji odosobnionej – villeggiatura – i kwartału rezydencji mniejszych. Aby połączyć tę strukturę z plażą i aglomeracją wcześniej istniejącą, tworzy się przestrzeń spacerowa, w której centrum jest budynek. Tym budynkiem może być hotel, urządzenia łazienkowe lub kasyno, formalizujące, lub nie, plac.

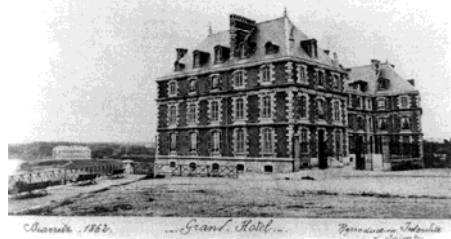

Fig. 71. Biarritz, Francja, 1862. Grande Hotel. Archiwum Muncypalne miasta Biarritz.

Fig. 72. Cannes, Południe Francji, 1864. Grande Hotel w Cannes i Łazienki. Ksylografia Victora Petita wg rysunku architekta M. Blonda. Balnea-museum.

Fig. 73. Ostenda, Belgia, 1855. Kursaal i pasaż nadmorski. Widok. Balnea-museum.

Fig. 74. Lido de Venezia, Italia 1898. Kasyno nad morzem.

Przed tym budynkiem lub przestrzenią istnieją struktury towarzyszące plaży. Jeśli miejsce nie ma portu morskiego, rozwija się w tej przestrzeni centralnej molo lub ponton rozładowczy i ewentualnie pasaż.

Inna ważna oś strukturalna łączy nową dzielnicę ze stacją kolejową.

Fig. 75. Lido de Venezia, Italia, 1912-1915. Zespół dzielnic kąpieliskowych. Fotografia lotnicza zaczerpnięta z PECORAI, Giorgio "Appunti per una storia del Lido 1797 - 1912", w przeglądzie "Lido di Oggi Lido di Allora", Edizioni Atiesse, Comune di Venezia, n.01 sierpień 1987.

Fig. 76. Arcachon, Francja, wybrzeże atlantyckie. Można zauważyć miasto letnie ze swoją siatką ortogonalną i miasto zimowe na obraz miasta-ogrodu. Fotografia lotnicza zrobiona podczas lotu Léo Neveu, 1912-16. Widokówka.

Fig. 77. Biarritz, Francja, wybrzeże atlantyckie, 1900. Promenada plażowa i stare Kasyno. Widokówka.

Fig. 78. Dieppe, Północ Francji. Pasaż Morski i Kasyno "Palais des Bains". Francuska Biblioteka Narodowa.

Fig. 79. Deauville, Północ Francji. "Promenades de les planches". Francuska Biblioteka Narodowa.

Fig. 80. Plaża i pasaż nadmorski w Mers-les-Bains oraz port Le Tréport, Północ Francji. Francuska Biblioteka Narodowa.

Fig. 81. Port wewnętrzny w Hawrze. Północ Francji. Francuska Biblioteka Narodowa.

Fig. 82. Bordeaux, statek parowy. Fotografował Roland Arzul.

Fig. 83. Brighton, Anglia. West Pier - nabrzeże to skonstruował Eugenius Birch w roku 1866. Mówi się o złożonym typie struktury i wyposażenia, który ewoluował od charakteru wspomagającego obsługę podróżnych, molo, ku przestrzeni spacerowej i obsługi rozrywki, z konstrukcją pawilonu, 1893, oraz sali widowiskowej. Jeszcze istnieje. Widokówka.

Fig.84. West Pier, widok z lotu ptaka. Integruje pasaż nadmorski i oznacza przestrzeń miejską Brighton, z ukształtowaniem placu. Fotografia z "The Brighton West Pier Trust".

Fig. 85. Trouville, Północ Francji, "Jetée-Promenade", 1910. Dla początkowego rozwoju takich stacji kąpieliskowych nad Kanałem La Manche obecność mola była czynnikiem pierwszorzędym w rozwoju.

Fig. 86. Scheveningen, Holandia, 1906. Molo Królowej Guilhermina. Wypracowana struktura w przetworzonym żelazie dochodzi prostopadle do nadbrzeżnego bulwaru, z bezpośrednim połączeniem mostem, do Kursaalu.

Fig. 87. Misdroy - Międzyzdroje, dawniej Prusy, 1910. Można dostrzec statek pasażerski przycumowany do mola.

Wybór tych przestrzeni nie był przypadkowy. Poszukiwany był teren wolny od zabudowań, oddalony od aglomeracji miejskich. Wielkie parcele terenu, gdzie można było wznosić budynki w harmonii z pejzażem, gdzie przeważały przestrzenie naturalne, zieleń, nawet, jeśli jeszcze nie skonstruowane.

Idea i Ruch. Istnieje ruch higieniczny poprzedzający konstrukcję stacji kąpieliskowych. Niemal w całej Europie mieć będzie swych obrońców w lekarzach, którzy przez publikacje i kliniki doradzać będą branie kąpeli morskich terapeutycznych, namawiać do poszukiwania plaży i pojawienia się klinik szczytkowych/elementarnych, co przejdzie w powstawanie term kąpieliskowych i ich następców "Kurhaus" na północy Europy, czego przykładem jest Kurhaus Hotel Scheveningen.

Pierwsze rezydencje. Pierwsze rezydencje, pałace i wille, pojawiają się po opisanym modelu. Dom lub miasto poszukują samej lokalizacji. O wymiarach większych lub mniejszych, umiejscawiają się w przestrzeniach niezabudowanych i zarazem w pobliżu aglomeracji miejskiej, w usytuowaniu topograficznym i pejzażu mającym znaczące walory. Graniczące z morzem szukają przyłądków naturalnych, poszukują wpisania się w pejzaż naturalny, waloryzując go, wyróżniając się i przyoblekają w formę budynków.

Te arystokratyczne konstrukcje wpływają na rozwój wybranych aglomeracji. Przybywają z nimi odpowiednie dwory/służby, większe lub mniejsze w zależności od kraju, w którym są zakładane i wznoszone rezydencje letnie, w pobliżu pałaców królewskich.

Rezydencje jednorodzinne pojawiają się później i okupują mniejsze skupiska liniowe lub izolowane, rozrzucone w otaczającej zieleni lasów i zagajników świeżo wysadzonych.

Pierwsze oprzyrządowanie. Ten przepływ ludzi przyciąga inne osoby, usługi i konieczności, co rozwija nowe zajęcia handlowe i po raz pierwszy turystyczne.

Przekształcający się w ruch cykliczny, w roku, dają okazję do podejmowania zajęć handlowych zróżnicowanych i sezonowych. Pojawiają się najpierw małe hotele, stacje kąpeli, restauracje, kasyna i niekiedy urządzenia termalne. Później Grande Hotel i Promenada Nadmorska.

Ten zespół urządzeń i usług formuje normalnie dzielnicę lub sektor miasta, odseparowany od aglomeracji wcześniej istniejącej.

Te cztery elementy przewijają się, jako stałe modelu kąpieliskowego plaży – Grand Hotel, Kasyno, Stanowiska Kąpieliskowe/Łazienki i Nadmorska Promenada.

Początkowe jednostki formalizują się od modelu rezydencji arystokratycznej wieku XIX, stwarzając obraz Hotelu Pałacowego (Palace Hotel). Po równo dom, miasto i grand hotel poszukują samej lokalizacji. O wymiarach większych lub mniejszych, lokowały się w przestrzeniach niezabudowanych, lecz bliskich aglomeracji miejskiej, w usytuowaniu topograficznym i pejzażu o wielkich walorach, graniczące z morzem, skrywające się w pejzażu, z dyskretnym podjazdem, zastępując i zajmując miejsce, niekiedy, starej rezydencji arystokratycznej.

Dwa inne wyposażenia, port i stacja kolejowa, są cechami, biegunami rozwoju miasta kąpieliskowego.

Dzielnica kąpieliskowa. Po wzniesieniu pierwszych budynków następuje budowanie morskiego kurortu kąpieliskowego. Inspirowany przez model stacji termalnej, już istniejącej w czasie, w poszukiwaniu modelu utopijnego miasta idealnego i w koncepcji miasta-ogrodu, dzielnica kąpieliskowa formalizuje się wokół placu, parku lub promenady nadmorskiej, z siatką wypełnień terenów pustych, między wielkimi konstrukcjami prestiżowymi i oprzyrządowaniem pomocniczym plaży, ustanawiając siatkę ortogonalną, typową dla rozszerzeń miast wieku XIX, formując dwie główne osie wzrostu, równoległą do morza, ewentualnie podczepioną do transportu morskiego, i inną związaną z nowym środkiem transportu, który zrewolucjonizuje historię ludzkości i da początek turystyce masowej – pociągiem.

Promenada nadmorska. Ustanowienie kąpielisk lub Termy, Hotel i Kasyno, są wyartykułowane przez przestrzeń publiczną promenady, placu-parku, zapory, mola lub pontonu.

Z akceptacją kultury kąpieliskowej miasto zwraca się ku morzu i wznosi nowe dzielnice, niecentryczne i fizycznie odseparowane, gdzie powstanie nowe miasto lub nowa dzielnica, o cechach szczególnych, rozwijając przestrzeń własną, takie jak promenada nadmorska.

W tym samym czasie, gdy pojawia się kwestia kąpielisk, w Europie i Ameryce znajduje swe miejsce przestrzeń publiczną rozumiana tak, jak dzisiaj.

Przemieszczenie ku wybrzeżu daje mu specyfikę strefy granicznej, która będzie ewoluować w formie liniowej.

Przestrzeń ta, odnosząca się do kultury brzegu morskiego, charakteryzują się, przez swą lokalizację sąsiedztwa z wodą bądź rzeki lub morza, prostopadle, równoległe do wybrzeża albo, jako mieszanka tych dwóch, przekształcając się w centrum życia światowego, miejsce spotkań.

Środki transportu. Początek historii plaży wiąże się z środkiem transportowym epoki, którym jest barka/łódź. Miasto kąpieliskowe będzie wyznaczać jego infrastruktura portowa i cumownicza, charakteryzując je. O ile środek podróżowania jest wspólny dla całej Europy, o tyle infrastruktura mu towarzysząca jest związana z miejscem, gdzie jest instalowana, i z typem morza. Te warunki stwarzają dwa modele mola: atlantycki czy angielski, które są prostopadle do linii brzegowej, i kontynentalne, które rosną równoległe do brzegu.

Z pojawieniem się pociągu, w wieku XIX, rodzą się warunki dla masowego ruchu przewozowego, alternatywnego do przewozu statkami. Przez czas jakiś współistnieją oba te systemy, jednak statek zostaje wyparty przez pociąg i później uzupełniony przez samochód i samolot.

Struktury te, morska i kolejowa, znaczą architektonicznie i urbanistycznie miasto kąpieliskowe, budynkami stacji morskiej lub kolejowej i konstrukcją nowej osi komunikacyjnej między budynkami a dzielnicą kąpieliskową.

Aktor. Wspólny dla całej Europy jest model rozwoju miast, w którym nieczęsty jest udział architektów w planowaniu początkowym.

Postać impresaria powiązanej z prowadzeniem i eksploatacją linii kolejowych, który wznosi lub promuje stację kąpieliskową, znajduje swe uosobienie w królu belgijskim Leopoldzie II, w promocji Ostendy, Barona James Rothschild (1792-1868) na plażach Normandii, braci Péreire w Arcachon, braci Pombo w Santander, Giovanni Busetto i kontynuatora jego działalności, Nicolò Spada, założyciela Towarzystwa Kąpeli Lido w Wenecji, a także Portugalczyków - hrabiego de Moser, prezydenta Portugalskiej Kompanii Kolejowej i Kompanii Budowlanej w Estoril, lub Fausto de Figueiredo, administratora Portugalskiej Kompanii Kolejowej i założyciela Stowarzyszenia Estoril Plage.

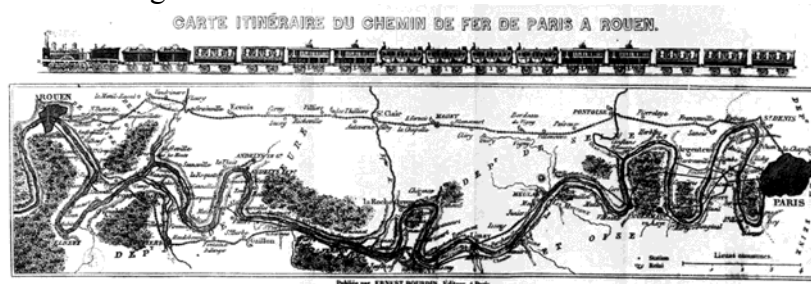

Fig. 88. List publikacyjny [linii kolejowej Rouen - Paris, 1843. W: ROUILLARD, Dominique "Le site balnéaire", Mardaga, Liege, 1984.

Fig. 89. Kompania Thomas Cook, reklama. Thomas Cook Archive.

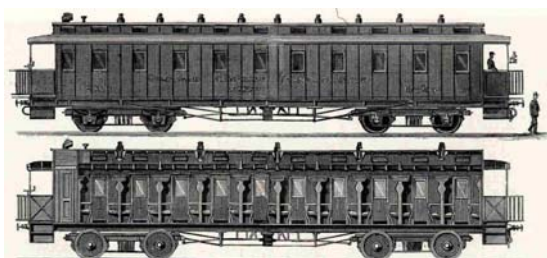

Fig. 90. Rysunek wagonu przeznaczonego do przejazdów dalekich, koniec wieku XIX. Compagnie Générale Transatlantique". "Trains Transatlantiques 1882-1950", Roland Arzul.92. Fotografia pociągu "Sud-Express", początek wieku XX. Fotografował Roland Arzul.

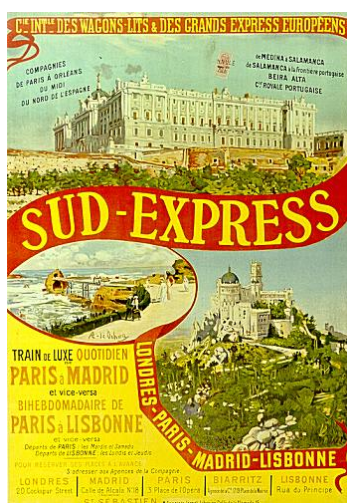

Fig. 91. Afisz reklamowy "Sud-Express". Linie "Sud-Express" zainaugurowano w roku 1887, połączyła bezpośrednio Paryż i Lizbonę, miała szczególne znaczenia dla rozwoju turystyki międzynarodowej w Portugalii i Hiszpanii. Fotografował Roland Arzul.

Fig. 92. Fotografia pociągu "Sud-Express", początek wieku XX. Fotografował Roland Arzul.

Fig. 93. Wnętrze wagonu królewskiego hiszpańskiego. Kolekcja szczególna. 1900 (około).

Fig. 94. Sopot, Morze Bałtyckie. Afisz reklamowy linii lotniczych, 1930.

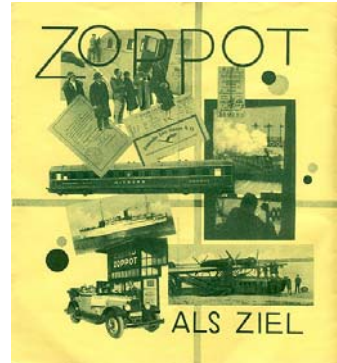

Fig. 95. Sopot, Morze Bałtyckie. Afisz reklamowy dotyczący połączeń morskich, kolejowych, lotniczych i samochodowych, 1930.

Kompanie Budowlane. Instytucja przedsiębiorstw urbanizacyjnych, model zarządcy, działającego jako administrator kompanii kolejowej, przewodniczący rady, prywatny inwestor, konstruktor i właściciel, jest rzeczą powszechną.

Bywa, że rady municypalne zastępują działalność indywidualną prywatnego przedsiębiorcy europejskiego, ukrywając działanie ludzi, których stosunki polityczne i interes prywatny pozostają w sprzeczności, pozostawiając je skrytymi za uwidocznioną fasadą samorządu, gdzie interesy osobiste są poprzedzone pracami urbanizacyjnymi i infrastrukturą przez odpowiednie rady, w których ci właściciele zasiadali.

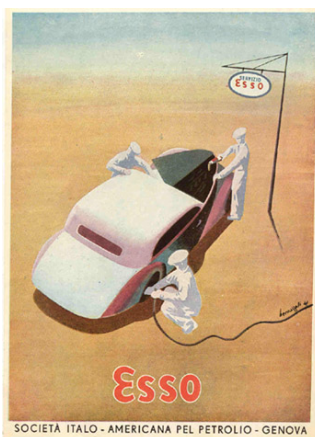

Fig. 96. Włosko-amerykańskie Towarzystwo Naftowe, ESSO. Afisz reklamowy. Lata 30.

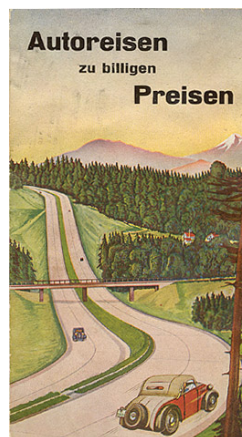

Fig. 97. Afisz reklamujący autostrady niemieckie. Lata 30.

Fig. 98. Afisz reklamujący linie drogowe [tzn. szosy]. Lata 30.

Fazy wznoszenia i urbanizacji. Można stwierdzić, że pierwsza faza jest fazą konstrukcji balnearnej, wieku XVII-XVIII i pierwszej połowy wieku XIX. Odpowiada ona aktom odosobnionym, indywidualnym, tłumaczonym przez konstrukcję budynków o charakterze mieszkalnym i przez wznoszenie małego zabezpieczenia powiązanego z aktem kąpielii.

Faza druga, faza urbanizacji, w drugiej połowie wieku XIX, odpowiada okresowi planów rozbudowy miast, w których bardziej zaakcentowany został charakter kąpieliskowy; Espinho i Granja, Vila do Conde i Póvoa de Varzim, Figueira da Foz i Cascais, wtedy jeszcze o zredukowanych obszarach rozszerzenia zaznały wdrożenie urbanizacji, podobne do siatki ortogonalnej hiszpańskiego “ensanche” w San Sebastian (1864-65) lub Santander (końcowe lata wieku XIX), do planów rozszerzenia (regulacyjnych) miast Cannes i Nicea (1858), Rimini (XIX), Viareggio (1824), lub późniejszej urbanizacji Lido de Veneza (1858-1895, 1895-1937).

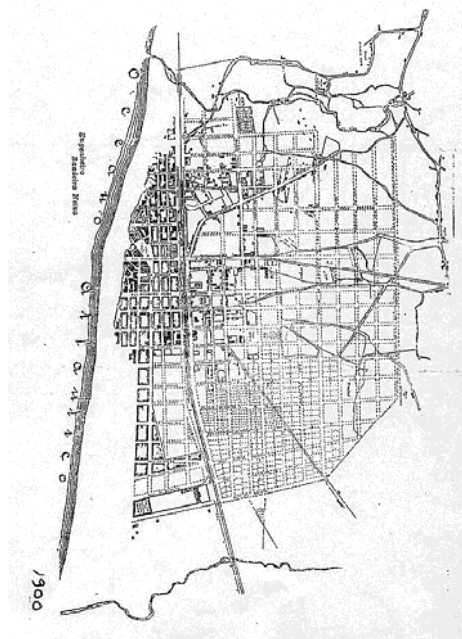

Fig. 99. Plan miasta Espinho, Portugalia, 1900. Plan wykonał inżynier Bandeira Neiva.

STRUKTURA PRACY

Niniejsza praca składa się z czterech części, jest podzielona na siedem rozdziałów.

Część pierwszą poprzedza wprowadzenie przedstawiające pracę, uzasadniając ją i wyjaśniające tezy. W części pierwszej w rozdziale 1. przechodzi się do kontekstualizacji tematu, umieszczając go w epoce. Rozdział 2 charakteryzuje model europejskiej stacji kąpieliskowej, zapowiadając jej początki, cechy charakterystyczne (permanencje) i fakty architektoniczne. W rozdziale 3. dokonuje się analiza głównych prądów myślowych, koncepcji i doświadczeń urbanistycznych w Europie, poszukując w rozdziale 4. usytuowania architekta i jego praktyki zawodowej w tym kontekście.

Część druga ma tylko jeden rozdział piąty i zajmuje się zagadnieniem formowania przestrzeni publicznej w Portugalii i Europie, analizując pierwsze doświadczenia i ewolucję koncepcji praktyk zawodowych, a także przeniesieniem przestrzeni publicznej w kontekst kąpieliskowy.

Część trzecia, zawiera rozdział szósty i siódmy, traktuje o analizie modelu balnearnego w Portugalii, charakteryzując jego fazy, zasady, przejawy i fakty architektoniczne, w okresie jednego stulecia. Przeprowadza się analizę urbanistyki, rezydencji i oprzyrządowania kąpieliska, wpisanych w kontekst epok, rozróżniając trzy typy miast kąpieliskowych, miasta historyczne, miasta nowe i miasta wypoczynkowe, gdzie się wpisują rozważane portugalskie stacje kąpieliskowe. Rozdział ostatni 8., stanowi konkluzję dotyczącą portugalskiego modelu kąpieliskowego.

Część czwarta przedstawia aneksy, kartografię, obrazy i bibliografię.

1. Miasto, poglądy i formy mieszkalnictwa uzdrowiskowego w Portugalii 1860-1974: aspekty urbanistyki i mieszkalnictwa. Metodologia.

W pracy tej podjęty został problem zaistnienia i formowania nadmorskich aglomeracji leczniczych w Portugalii. Celem nadrzędnym uczyniono określenie, w oparciu o wybrane przykłady, schematu związku portugalskich aglomeracji balnearych ze strukturą miejską głównych ośrodków wypoczynkowych Europy kontynentalnej.

Analizie poddane zostają pierwsze kurorty nadmorskie Europy. Porównane zostają między sobą ich przestrzeń, organizacja i struktura w okresie od 1860-1974 r. Zamiarem autorskim było ustalenie relacji między historią osób i idei, które tym ośrodkom wypoczynkowym dały początek, a zjawiskami architektonicznymi, które nadały im kształt.

Na początku przedstawiona została analiza geograficzno-przyrodnicza miejsc, w których założono nadmorskie kurorty. Na szczególną uwagę zasługują odpowiedzi na pytania:

- Gdzie i dlaczego powstał dany ośrodek?
- Co zadecydowało o wyborze danego miejsca wybrzeża?
- Jakie były czynniki niezbędne, by ośrodek zaistniał?

W drugiej kolejności dokonuje się analizy budowli, które powstały ze względu na specyfikę miejscowości wypoczynkowej.

- Jakie budynki charakteryzują miasto?
- Jak są usytuowane w tkance miejskiej?
- W jakich relacjach pozostają między sobą? Jakie świadczą usługi i jakiego wymagają zaplecza?

Następnie analizowane są plany miast. Za każdym razem, gdy to możliwe, sięga się do dokumentów najstarszych: map, opisów i fotografii. Plany miast nadmorskich porównywane są z planami ośrodków innego typu jak np. Bath w Anglii.

W następnej części analizuje się ośrodki wypoczynku nadmorskiego w Portugalii, w okresie objętym tym opracowaniem, sięgając w tym celu do prac architektonicznych publikowanych w Portugalii.

Ze skrzyżowania informacji między opisem historycznym a faktami istniejącymi, dostarczonymi przez opracowania graficzne i fotografie, ustala się wzorcowy model nadmorskiej miejscowości wypoczynkowej z początku XX wieku. Znaleziony wzorec nie jest modelem powszechnie obowiązującym. Istnieje model idealny i jego odmiany. Jednak wszystkie rozważane miasta lub aglomeracje miejskie, jakkolwiek nigdy nie we wszystkich przejawach, charakteryzują się zbieżnymi cechami architektonicznymi i urbanistycznymi tak dalece, że można je zaliczyć do jednej grupy. Manifestacje różnic tylko wzbogacają model. Wynikają one z transpozycji i adaptacji narodowych, regionalnych i lokalnych właściwych konkretnym krajom i regionom, w których się rozwijały, z małych różnic będących następstwem okresu, w którym dane ośrodki się formowały, z interpretacji, jakie każda kultura nadaje idei modelu, adaptując ją do zwyczajów, klimatu i warunków geograficznych regionu.

Zatem znaleziony model odpowiada pozytywnie na wielkie pytanie chwili: czy istnieje wspólna Europa ze swym własnym duchem idei? Model odpowiada, że tak. Potwierdza to, co jest wiadome. Istnieją kraje bogate i biedne, bardziej i mniej zaludnione, północne i południowe, atlantyckie i niemające dostępu do morza, istnieje

wielka różnorodność geograficzna, klimatyczna i topograficzna. Jednak całe to zróżnicowanie jest jednolite w swej formie bycia i działania, w swoich obawach i ambicjach, w byciu i odczuwaniu. Jeżeli czasami występują różnice, trzeba ich poszukiwać w ludziach, którzy je czynią, a nie w ludach, które zamieszkują Europę, aby nie brać części za całość.

1.1. Model ośrodka nadmorskiego na początku wieku XX.

Wypracowawszy model, poznawszy jego źródła i różnice typologiczne, można ustanowić wzorzec wypoczynkowego ośrodka nadmorskiego w Europie kontynentalnej na końcu wieku XIX i w początkach wieku XX.

Lokalizacja.

Port, w zatoce lub na otwartym morzu, naturalne miejsce lądowania. Zajmuje konkretne miejsce wybrzeża. Istotne jest jego otoczenie (pejzaż). Jest miejscem o wielkich walorach widokowych (natura i morze). Na ogół ma szczególny akcent geograficzny.

Struktura.

Zogniskowana na tym akcencie geograficznym, często zapoczątkowana przez rybołówstwo, które uformowało miejsce o większym lub mniejszym znaczeniu. Fizycznie oddzielona, chociaż bliska, narasta, jako dzielnica pełniąca zadania kurortu. Jest ona uformowana przez obiekty służące wypoczynkowi takie jak: baseny, hotele także pensjonaty, wolno stojące rezydencje. Z plażą łączy tę strukturę przestrzeń spacerowa. Jej ośrodkiem jest np. hotel, łaźnie, baseny lub kasyno, które to budynki tworzą plac lub nie. Przy tych budynkach i przestrzeniach funkcjonuje zaplecze plaży. Jeżeli miejsce nie ma portu morskiego rozwija się w nim molo lub pomost, do którego przybijają statki.

Inną ważną osią struktury jest droga łącząca taką dzielnicę ze stacją kolejową.

1.2. Koncepcja plaży.

Zrodzona w kontekście odrodzenia portugalskiego, jako projekcja człowieka na poszukiwanie nieznanego i nowego, wpisuje się w ruch badania i odkryć.

Fig. 1. Terreiro do Paço, Lizbona, Portugalia. Jeszcze na początku wieku XX plac-nabrzeże pełniło swe funkcje nabrzeża cumowego i placu.

Fig. 2. Lizbona, Portugalia. Łodzie na plażach rzeki Tag. Fotografia z roku 1908.

Fig. 3. Przybijanie do Brazylii, SILVA, Óscar Pereira z [BN H.G. 8775 A.], Biblioteka Narodowa.

Plaża dla Portugalczyków jest miejscem wyjścia i przyjścia. To tutaj będzie się formować początkowe przeświadczenie o nowych koloniach. I tutaj wytworzy się nowy typ placu, plac – nadbrzeże, centrum administracyjne, socjalne i ekonomiczne, kultury i narodu.

Wybór lokalizacji, zarówno w modelu nadmorskiego ośrodka wypoczynkowego, portu w zatoce lub na otwartym morzu, naturalnego miejsca lądowania, zajmuje konkretne miejsce wybrzeża. Istotne jest jego otoczenie (pejzaż). Jest miejscem o wielkich walorach widokowych (natura i morze). Na ogół ma szczególny akcent geograficzny.

Przyczyną takiego stanu jest używany w tej epoce transport statkami, barkami, które były jeszcze głównymi środkami używanymi w wieku XIX, zanim zostały zastąpione przez pociąg i później przez samochód i samolot.

Mapa do Rio de Janeiro, 1565

Fig. 4. Mapa Rio de Janeiro, 1565. Biblioteka Narodowa.

Fig. 5. Lokalizacja miasta Rio de Janeiro jest dobrym przykładem wyboru miasta plażowego, rozsiadłego na wybrzeżu przyciętym, dobry port, z otoczeniem cudnego pejzażu pełnego akcentów geograficznych.

W wieku XIX Anglicy, a właściwie ich arystokracja¹, przyjęli koncepcję plaży i rozwinęli ją kulturowo, dając tym romantyczne podwaliny tego, co stanie się

turystyką. Rozwinęli w Anglii model zogniskowany na nowości urbanistycznej, jaką było plac – molo oraz molo – promenada. Mówi się o modelu własnym, którego pewne podobne odmiany zaistniały na kontynencie², w którym znaczna część obiektów służących obsłudze plaży i życia socjalnego jest skonstruowana na pełnym morzu, na platformie rozładunkowej.

Fig. 6. "West Pier" w roku 1866. The Brighton West Pier Trust.

Fig. 7. Dieppe, Północ Francji. Klif i puste przestrzenie. Fotografia współczesna.

Fig. 8. Nord-pas de Calais. Północ Francji. Pustkowie.

Fig. 9. Etretat, Północ Francji. Siła pejzażu znaczy osiedlenie i wybór miejsca. Francuska Biblioteka Narodowa. Archiwa fotograficzne, mediateka architektury i dziedzictwa.

1.3. W poszukiwaniu miejsca.

Jednak niezależnie od miejsca i społeczności, które dały początek kulturze plaży, istnieje idea leżąca u podstaw. Ta idea ześrodkowuje się w poszukiwaniu nowej przestrzeni. Ta nowa przestrzeń znajduje się na pustym wybrzeżu morskim³. Strefa graniczna natury, teren mityczny i straszny z powodu niebezpieczeństw i nieznanego, które symbolizuje ocean. Strefa ciągłych zmian nawiedzana przez śnieżyce i burze jest również przestrzenią pustynną, głównie niezamieszkaną lub zurbanizowaną. W tej pustej przestrzeni nadmorskiej istnieją strefy o silnej topografii, wąwozach i klifach, obok których są spokojne plaże. W tym urokliwym pejzażu, na dodatek często bliskim ujścia rzeki albo jeziora, zostanie założona w wieku XVIII pierwsza rezydencja arystokracji europejskiej.

Ten rodzaj „dzikiego zachodu” europejskiego⁴ nie jest pełnym pustkowiem. Poza ufortyfikowanymi miastami i portami morskimi istnieją małe osady rybackie, często sezonowe, rozrzucone na wybrzeżu. W pobliżu tych ośrodków powstaną pierwsze ośrodki lecznicze.

Ruch ten jest także reakcją na zjawisko urbanizacji. Jest bardziej chwilą wytchnienia od chaotycznego i uprzemysłowionego miasta, ucieczką od tłumów. Życzenie powrotu do natury prowadzi do poszukiwania przestrzeni naturalnej w Europie i pojawieniem się architektury egzotycznej, wspominającej o dzikich światach tropików i Azji, podnoszącej zalety pejzażu wyraźnego i nieznanego.

1.4. Model miasto - ogród⁵.

W drugiej kolejności szuka się identyczności regionalnej, rodzajów barwy, która charakteryzuje wyraźny obraz niepowtarzalności miejskiej. Mówi się o opisie zaszczerpionym z przeszłości w rozumieniu, w jakim nie rani. Opis ten zdaje się zorganizowany, jest piękny, daje wyobrażenie atrakcyjności zachęcające, by dzielić ją z innymi i z regionem. Przekazuje przeświadczenie, że żyje się w środowisku o architekturze prawdziwie lokalnej, niemal rodzimej.

Jest powrotem do natury w jej aspektach regionalnym, narodowym, lokalnym, co prowadzi do pojawienia się stylów architektonicznych takich jak szwajcarski, **algarviański**, baskijski, bretoński czy normandzki.

Harmonia zespołu budynków, przede wszystkim z sąsiedztwem uszatkowanym, ku któremu się kieruje, w zestawieniu z chaosem miasta, stanowi o identyfikacji człowieka z miejscem.

Obraz zespołu przenika się z architekturą, która szczególnie identyfikuje miejsce.

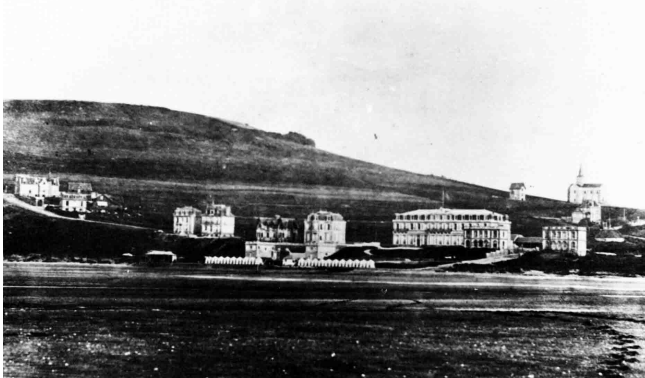

Fig. 10. Houlgate, Północ Francji, w roku 1862. Terytorium puste i okrutne. Wzięte z: Rouillard, 1984.

Fig. 11. Houlgate, współczesna fotografia lotnicza. W początkowym osiedleniu, gdzie swe miejsce zajmuje Grande Hotel, następuje wznoszenie dzielnicy o charakterze miasta-ogrodu, spowitego w gęste zadrzewienia.

Fig. 12. Etretat, Północ Francji. Miasto, zdominowane przez swoje dwa potężne urwiska przybrzeżne, niemal zanika. La Franche Vue du Ciel.

Fig. 13. Yport, Północ Francji. Otoczenie miasta. La Franche Vue du Ciel.

Fig. 14. Yport. Fotografia lotnicza. Mała fasada nadmorska wtłoczona między urwiska. La Franche Vue du Ciel.

1.5. Miejsce term.

Fig. 15. Heiligendamm, Niemcy, Morze Bałtyckie, w wieku XIX. Apokryf. Założone w roku 1793 jako miejscowość opieki i kąpielisko morskie dla arcyksięcia Friedricha Franza I Meklemburskiego, za radą doktora Samuela G. Vogela, było pierwszą niemiecką stacją kąpieliskową. Stało się kąpieliskiem elitarnym między 1845 a 1876, wraz ze wzniesieniem hotelu i domów na wynajem. Zrekonstruowane w roku 2003, jako centrum talassoterapeutyczne, utrzymuje tym samym pierwotny charakter uzdrowiskowy.

Koncept plaży posiada również aspekt terapeutyczny. W wieku XVIII, powoli w całej Europie, lekarze zaczynają polecać kąpiele morskie i publikują prace naukowe o ich dobroczynnych skutkach. Mówi się o przeniesieniu modelu lecznictwa wewnątrz kraju na wybrzeże. Poszukuje się miejsc o dogodnym klimacie, dobrych dla zdrowia, przede wszystkim zimowego. W Portugalii wyspa Madera⁶ oraz Południe Francji bardzo na tym korzystają. Z drugiej strony koncept „wakacji” letnich był całkiem inny. Poszukiwało się miejsc świeżych, lecz także miłych. Koncept „wakacji” w słońcu i upale pojawia się dopiero po II wojnie światowej.

Uzdrowiska „gorące” Południa, takie jak Cascais, Wyspa Madera, Nicea i Cannes, są celem zimowych wyjazdów. Miejscowości wypoczynkowe „zimne” Północy m.in. Figueira da Foz, Granja, Santander, San Sebastian czy Sopot, były poszukiwane, by spędzić lato.

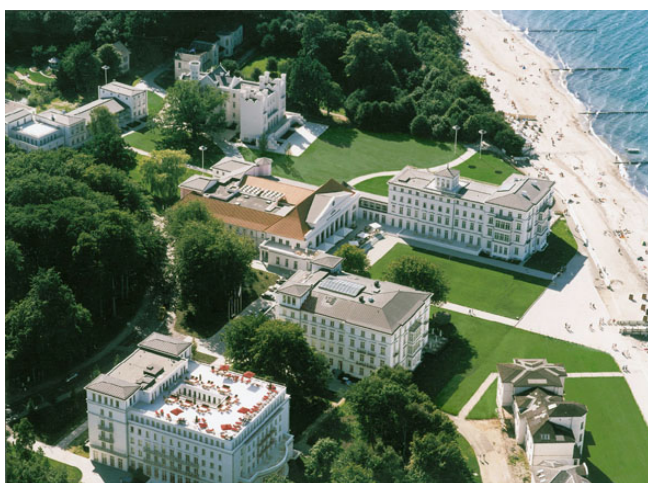

Fig. 16. Heiligendamm, widok obecnego uzdrowiska i rewitalizacji budynków historycznych.

1.6. Wniosek.

Wybór tych miejsc nie był przypadkowy. Szukano terenów niezabudowanych, oddalonych od aglomeracji miejskiej. Szczególnie upodobano wielkie parcele ziemskie, na których można było wznosić budowle w harmonii z pejzażem, gdzie dominowały przestrzenie nieprzekształcone, zielone.

Pierwsze rezydencje, pałace i wille podlegają opisanemu modelowi. W większych lub mniejszych wymiarach powstały w przestrzeniach niezabudowanych i zarazem bliskich aglomeracjom miejskim, na terenach o wyjątkowych walorach topograficznych i pejzażowych. Bliskie morza sadowiły się w pobliżu naturalnych przyłądków integrując się z pejzażem, waloryzując go.

Rezydencje jednorodzinne, które pojawiły się następnie, rozmieszczają się w małych zespołach pasmowych lub izolowanych, zatopione w zieleni lasów i zagajników świeżo wysadzonych.

Pierwsze budynki wznosi się wraz z powstawaniem uzdrowisk lecznictwa nadmorskiego. Inspirowane są już istniejącym modelem uzdrowisk ciepłych i koncepcją miasta-ogrodu. Miasto uzdrowiskowe formalizuje się przez pobudowanie zespołu wyposażenia pomocniczego. Pobudowanie łaźni lub term, hotelu i kasyna, uwidaczniające się w przestrzeni publicznej pasażu, placu-parku, równoległego do morza, rozwija nową oś związaną z nowym środkiem transportu, który zrewolucjonizuje historię ludzkości i da początek ruchowi turystycznemu mas – kolei żelaznej.

Fig. 17

2. Pojawienie się i charakterystyka nadmorskiego miasta uzdrowskiego w Europie. Charakterystyka modelu.

2.1. Początki.

Początki turystyki w Portugalii i Europie zaczynają się formalizować w wieku XVIII.

Jeśli chodzi o Portugalie, trwa wtedy wiek pomyślności ekonomicznej, związany przede wszystkim z rozwojem Brazylii.

Z racji swego położenia na obrzeżach Europy, Portugalia szybko zwróciła się ku morzu i handlowi morskemu.

Stała się wtedy imperium geograficznie rozłożonym na czterech kontynentach. Tym samym zmniejszyła się ludność rezydująca w Portugalii⁷, jako że ludzie potrzebowali administracji i stacjonującego wojska, regularnie kursującego transportu morskiego oraz przemieszczania osób i dóbr.

Instytucjonalizacja tego ruchu wymagała portów i przystani ustalonych wzdłuż wybrzeża i na wyspach.

Wzrost handlu morskiego wywołał rozwój miast przybrzeżnych, portowych takich, jak Viana do Castelo, Póvoa de Varzim, Vila do Conde, Aveiro, Figueira da Foz, Lagos, także Lizbona i Porto. Na Azorach⁸ i Maderze wzrosła niepomiernie liczba ludności miast Ponta Delgada, Angra do Heroísmo i Funchal, i to nie tyle z racji ruchu narodowego, lecz dlatego, że stały się one portami międzynarodowymi linii między Europą a Ameryką. Szczególne znaczenie miało to, że wyspy te stały się miejscem postoju i zaopatrzenia na szlaku morskim z Anglii do Indii.

Nie dziwi zatem, że pierwsze przejawy turystyki zorganizowanej odnotowała wyspa Madera⁹.

Fig. 18. Funchal, wyspa Madera. Hotel Reids otwarty w roku 1893. Widokówka.

Fig. 19. Lokalizacja hotelu Reids. Plan wzięty z TRIGO, Adriano A.; TRIGO Annibal A. "Roteiro e Guia do Funchal", Typographia Esperança, Funchal, 1910.

2.2. Ruch.

Zmiany ekonomiczne i społeczne z upływem czasu stały się zwykłą rutyną. Pojawienie się infrastruktury służącej podróżującym, którzy istnieli zawsze, wzmogło

się, gdyż wzrósł na nią popyt. Rodziny wojskowych i administracji cywilnej czasami towarzyszyły funkcjonariuszom w ich długim pełnieniu służby w koloniach imperiów europejskich na świecie. Ten ruch, bo o ruchu się tu mówi, każe rozwijać się hotelarstwu, restauracjom, liniom pasażerskim itd., wśród ludności stwarza mit podróżowania. Opowiadania i fantazje, egzotyczne elementy w sztukach pięknych, architekturze, sztuce prowadzenia ogrodów, a nawet w samym stylu życia, wkradają się do świadomości ludzkiej, przybierają postać apetytu na podróżowanie.

Fig. 20. Półkula anonimowa, ok. 1545, Pormenor. Österreichische Nationalbibliothek, Wiedeń, Austria.

Przypadek portugalski jest szczególny. Rzeczą dotyczy bowiem kraju słabo zaludnionego, w którym istnieją wtedy trzy klasy społeczne: szlachta, kler i „tłuszcza”. Burżuazja finansowa opuściła kraj w wieku XVI, głównie udając się do Holandii. Można nawet powiedzieć, że były dwie warstwy socjalne: szlachta i lud¹⁰. Wskutek obowiązującego prawa, na mocy, którego całość majątku dziedziczył najstarszy syn, pozostali synowie musieli doświadczać zależności finansowej, co zmuszało ich do podejmowania pracy w administracji, zaciągania się do wojska lub wstępowania do seminariów bądź zakonów. W każdej z tych opcji emigracja była warunkiem praktycznie koniecznym, by odnieść sukces ekonomiczny. I jeśli początkowo imperium portugalskie w Afryce i Indiach jest historią ludzi i faktorii handlowych, którzy z reguły integrowali się z populacją autochtoniczną, tworząc relacje partnerskie, co zresztą warunkowało na ogół sukces, to już w Brazylii sprawa wygląda inaczej, bowiem ma miejsce przemieszczają się całe rodziny i urzędy, włączając w to przemieszczenie rodziny królewskiej i jej dworu.

Prawie wszystkie kraje europejskie w wiekach XVI-XX mają kolonie, zaś te, które ich nie miały, chciały je posiadać¹¹.

2.3. Pionierzy.

Ten ruch, ujęty w kontekst literatury romantycznej epoki, ma grupę osobowości, które, przez fakt publikowania prac, oddziaływają na rozprzestrzenianie się idei podróżowania¹².

Portugalczycy.

W odniesieniu do obszaru portugalskiego trzeba wspomnieć pionierów epickiej literatury drogi opisujących nowy świat.

Prekursorami literatury drogi są sami uczestnicy wypraw i ich dzienniki pokładowe, dokumenty techniczne dotyczące orientacji nawigacyjnej. z adnotacjami opisującymi akcje i zdarzenia zarejestrowane przez autorów. I tak w wieku XVI Duarte Pacheco Pereira z „Esmeraldo de Situ Orbis”¹³, D.João de Castro z „Roteiro do Mar Roxo” (Podróż przez Morze Czerwone) czy „Roteiro de Lisboa a Goa”¹⁴ (szlak z Lizbony do Goa), „Roteiro da primeira viagem de Vasco da Gama” (Opis pierwszej wyprawy Vasco da Gama) przypisywany Álvaro Velho, Pero Vaz de Caminha „Carta a D.Manuel”¹⁵ (List do króla Manuela).

Fig. 21. Duarte Pacheco Pereira, Anonim, wiek XVII, Biblioteka Narodowa.

Luis de Camões¹⁶, i Fernão Mendes Pinto¹⁷ ogłosili swe epickie opisy podróży; Garcia da Horta¹⁸ i Pedro Nunes¹⁹ rozważania naukowe; ojciec António Vieira²⁰ i José Ancieta²¹, jezuici, myśleli o obecności portugalskiej na świecie.

W wieku XIX Almeida Garrett²² i Alexandre Herculano²³, Eça de Queirós²⁴ i Ramalho Ortigão²⁵, choć przemierzający różne szlaki, mają to wspólne, że są ludźmi znanymi, podróżnikami, których relacje powszechnie czytano w kontekście portugalskim.

Obcy.

Lord Byron i Walter Scott w Anglii, Victor Hugo, Alfred de Musset i Stendahl we Francji, Duque de Ribas w Hiszpanii, Goethe w Niemczech, między innymi za sprawą swych prac i relacji z podróży²⁶ rozprzestrzenili w powszechnej świadomości zainteresowanie wycieczkami²⁷. Propagują miejsca, miasta²⁸ i kraje²⁹, miastakąpieliska³⁰ i początkowy ruch turystyczny.

W tym kontekście należy pamiętać również o artystach malarzach.

2.4. IDEA

Przyjmuje się, że turystyka jest wymysłem angielskim.

Angielska rewolucja przemysłowa (wiek XVIII) jest zespołem zdarzeń, który wprowadza wielkie zmiany socjalne i polityczne w Anglii. Jedną z nich jest wzrost zaludnienia. Inną jest początek emigracji ludności wiejskiej do miast. Przekształcenia ekonomiczne i społeczne spowodowały pojawienie się aktywności nowego typu i wzrost klasy zasobnej burżuazji. Tradycyjna warstwa posiadaczy ziemskich doświadcza zmniejszania się swego wpływu w społeczności wraz z tym, jak maleje jej zasobność, uzależnienie od rolnictwa i posiadania ziemi.

Wszystkie te manifestacje społeczne zachodzą w miejscach oddalonych od miast przemysłowych, obszarów produkcyjnych, najpierw na polu lub w małych osiedlach, u wód, a następnie na plaży, terenie pustym.

2.5. Wielka Zmiana.

„Grand Tour”³¹ w swym znaczeniu portugalskim było wielką zmianą lub podróżą wypoczynkową³². Chodziło o dodatek do edukacji młodzieży arystokracji angielskiej po ukończeniu studiów. Trwała ona około dwa lata, zakładała zwiedzenie różnych krajów kontynentu europejskiego, głównie Francji i Włoch, studium miast, kultury i architektury. Będzie ewoluować, w wieku XIX, wraz z konsolidacją imperium i protektoratów angielskich, w kierunku wypraw większych, obejmujących Bliski Wschód, Indie, USA i Afrykę. Z otwarciem Kanału Sueskiego w Egipcie i zmianą tras statków do Indii, odnotowuje się wzrost w kierunku środkowego wschodu.

W samym określeniu „tour” rozróżnia się niekiedy między „Grand Tour”(wielka podróż) a „Petit Tour”(mała podróż). Większość autorów pod pojęciem „Grand Tour” rozumie podróż dalszą, poza Francję i Italię, podczas gdy „Petit Tour” rezerwuje dla wycieczek do Paryża i Doliny Loary.

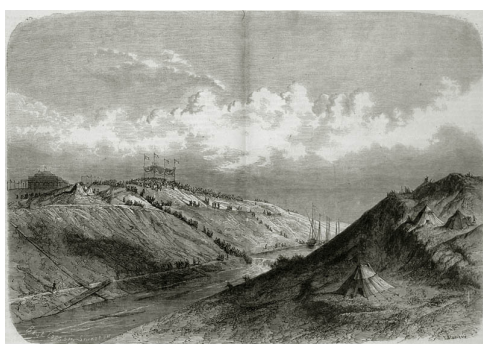

Fig. 22. Port-Said, Egipt. Otwarcie Kanału Sueskiego. Staloryt z 1868, czas, gdy Eça de Queirós udał się do Egiptu, by uczestniczyć w ceremonii otwarcia. Wzięte z "Iconografia queirosiana", Biblioteca Nacional, 2000.

Fig. 23. Przybycie książąt portugalskich D. Pedro i D. Luísa do Neapolu w roku 1855, podczas ich "Grand Tour". Olej Pasquale'a Mattegi. Wzięte z VICENTE, 2003.

2.6. Turystyka.

Poszukując definicji słowa turystyka³³ znajdujemy pewne wskazówki: z angielskiego tourism, <<idem>>, przez francuski tourisme. Zamiłowanie do podróży; wszystko, co jest związane z obsługą zorganizowaną podróży cudzoziemców w kraju; podróże instruktażowe i wypoczynkowe; wycieczkowanie.³⁴ Podróż lub wycieczka wypoczynkowa lub instruktażowa do miejsc, które budzą zainteresowanie; zespół profesjonalnych czynności związanych z transportem, zakwaterowaniem i asystą turystów³⁵.

Turysta – osoba, która przemierza, w podróży wypoczynkowej, dany region kraju³⁶.

Mówi się o zjawisku przemieszczania się, scharakteryzowanym przez wolność, wynikającym z życzenia. Istnieje także odniesienie do mnogości i pewna organizacja. Idea aktualna, dotycząca słowa turystyka, to koncepcja dla mas. Także i z nią związana jest idea regularnego przemieszczania się.

Znajdują się również w kulturze greckiej odniesienia identyczne z Igrzyskami Olimpijskimi, w rzymskiej z łaźniami i zmianą miejsca pobytu na okres letni w pobliżu miast nadmorskich, np. Pompeje i Herculano albo Capri.

W obszarze religijności ma miejsce wielkie wędrowanie ludzi w średniowieczu. Pielgrzymowanie do Rzymu, Santiago de Compostella, i poza Europę do Jerozolimy. Są to przedsięwzięcia wolne, wahadłowe, zorganizowane i dobrze zdefiniowane.

Człowiek ma w swej naturze coś z nomady, co zawsze każe mu przedsięwziąć wielkie wędrowniki.

Turyzm przychodzi, jako coś, co nadaje ramy podróżom. Ma charakter **pendularny zawieszony**, drogi tam i z powrotem. Czynniki ryzyka - bezpieczeństwo jest zminimalizowane. Jest to przygoda kontrolowana.

Definiujemy turyzm, jako ruch wahadłowy, ludyczny, zorganizowany³⁷. Anglicy, ze wszelkimi swymi walorami, uczynili z turyzmem to samo, co zrobili w innych obszarach. Przystosowali sobie ideę, uregulowali ją i uczynili własną.

Dokonywane są różnych podziałów turystyki na okresy, lecz głównie są one zbieżne z datami. Luis Alfonso Garay Tamajón³⁸ turystykę przed wiekiem XIX określa jako neoklasyczną; tę w pierwszej połowie wieku XIX jako romantyczną; w drugiej połowie wieku XIX aż do lat 30. wieku XX³⁹, jako turystykę nowoczesną, a późniejszą jako turystykę masową lub współczesną. Burkart i Medlik⁴⁰ wprowadzają rozróżnienie między turystyką przed istnieniem pociągu i turystyką kolei (the railway age), rozpatrując trzeci okres, podzielony na między- i powojenną. Zaś Linício Cunha⁴¹ rozważa turyzm w trzech epokach historycznych: wiek klasyczny aż do pierwszej połowy wieku XVIII, wiek modernistyczny, do końca wieku XIX, erę współczesną od początku wieku XX. Dzieli jeszcze turystykę w Portugalii na cztery etapy. Pierwszy etap: 1900 do 1950 – Dzieciństwo. Drugi etap: 1950 do 1963: Młodość. Trzeci etap: 1964 do 1973: Starszeństwo. Czwarty etap: od 1974: Dojrzałość.

2.7. Wielkie wystawy światowe⁴² - Londyn 1851, Paryż 1855, Porto 1865⁴³.

Wraz z angielską rewolucją przemysłową i rewolucją francuską powstały nowe ideologie dotyczące pracy i koncepcje embrionalne odnoszące się do koncepcji rynku i krążeń dóbr. Rodzi się kultura pracy.

Ten fakt, w powiązaniu z koniecznością rozprzestrzeniania i komercjalizacji produkcji przemysłowej w celu jej eksportu, doprowadził do organizacji targów międzynarodowych⁴⁴.

Prezentacje tematyczne i organizowane wystawy można spotkać, acz nieliczne, niemal w całej Europie w wieku XVIII. W wieku XIX dwie wielkie potęgi, Francja i Anglia, organizują pierwsze wystawy uniwersalne, które w wieku XX ewoluują, by stać się Targami lub Wystawami Światowymi (World's Fairs).

Chronologicznie ujmując, można wymienić wystawy w Paryżu w roku 1797, która była pierwszą francuską wystawą przemysłową, czterodniową, zrealizowaną w Luwrze. Ponownie odbyła się w 1801, 1802 i 1806, a od roku 1819 odbywała się regularnie. W 1839 przeniosła się na Pola Elizejskie, zaczynając pożytkować struktury demontażowe o charakterze efemerycznym, wydłużając jednocześnie czas otwarcia. Wystawa w roku 1839 trwała sześć miesięcy. W roku 1867 instaluje się na Polu Marsowym, gdzie pozostaje do wieku XX.

Identyczne targi fundują sobie inne miasta francuskie, jak również szereg miast europejskich, m.in. Monachium, Sztokholm, Madryt, Moskwa, Berlin, Porto.

W roku 1851, pod patronatem księcia Alberta de Saxe-Coburg-Gota, poślubionego królowej Wiktorii, odbywa się Wystawa Uniwersalna w Londynie⁴⁵.

Targi te mają inne rozwiązanie architektoniczne, skupiają się na wielkiej konstrukcji metalowej, która sama w sobie jest doskonałą reklamą przemysłu metalurgicznego i nowych technologii budowlanych, sprawdzonych przy konstrukcji „piers” (nabrzeży) angielskich i budowie linii kolejowych. Pałac Kryształowy⁴⁶, pod jaką to nazwą stał się znany, został modelem powielonym w całej Europie. Wystawa odniosła sukces finansowy, zwiedziło ją sześć milionów ludzi⁴⁷.

Targi te, jak i po nich następne, np. we Francji w 1855⁴⁸, zorganizowano w formie bardzo podobnej do aktualnych wystaw światowych, z katalogiem, nagrodami, rozrywką i spektaklami dla wszystkich, skupiając uwagę zawsze na innowacjach technologicznych prezentowanych przez różne kraje uczestniczące⁴⁹.

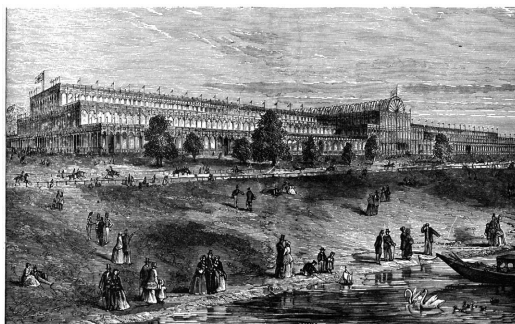

Fig. 24. Londyn, Anglia. Pawilon na "The Great Exhibition of the Works of industry of all Nations", która to wystawa miała miejsce w roku 1851, według projektu Josepha Paxtona.

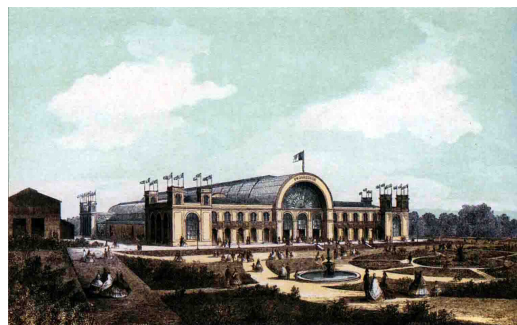

Fig. 25. Pałac Kryształowy, Porto, Portugalia, 1865. Projektował Thomas Dillen Jones.

Liczba zwiedzających sięgnęła na wystawie w Londynie sześć milionów, liczba uczestników – 17 tysięcy, a wysiłek organizacyjny, jaki w to włożono uważany jest za jeden z pierwszych objawów turystyki zorganizowanej w wieku XIX.

Znaczenie tych targów wykracza poza promocję turystyki zorganizowanej, obejmuje reklamę miejsc, miast i krajów za pośrednictwem fotografii⁵⁰.

2.8 Kwestia ikonograficzna⁵¹.

Owocem rozwoju naukowego produkcji rewolucji przemysłowej okazuje się, równoległe z kulturą podróżowania, fotografia.

Rozwój turystyki prowadzi do rozprzestrzeniania się obrazu, dotąd tylko w formie rysunku. Widokówka⁵², podstawa ikonograficzna wykonanego studium, ukazuje się w Portugalii oficjalnie w 1894⁵³.

3.Charakterystyka modelu europejskiego miasta balnearnego i jego wprowadzenie na teren Portugalii.

3.1. Wybór miejsca.

Analizując zbiór wybranych miast europejskich stwierdza się, że miejsca początkowej lokacji „resortów” mają wspólne cechy.

Są strefami, do których łatwo dopłynąć i odpłynąć, rodzajem naturalnego portu, z otoczeniem krajobrazowym o szczególnym pięknie naturalnym. Jako takie odpowiadają strefom chronionym wybrzeża, z plażą, gdzie morze jest bardziej spokojne, i kształtuje zatokę lub wyrzeźbienie wybrzeża.

To strefy niezurbanizowane, użytkowane przez połowy rybackie, w miejscach portów naturalnych. Jeśli istniały tu wcześniej miejscowości, to posadowienie nowej strefy balnearnej jest zewnętrzne względem miejsca i rozwija nową dzielnicę lub część nowego miasta⁵⁴.

Fig. 26. Zatoka Sopocka, Polska. Fotografia z NASA.

Fig. 27. Viareggio, Włochy. Fotografia z NASA.

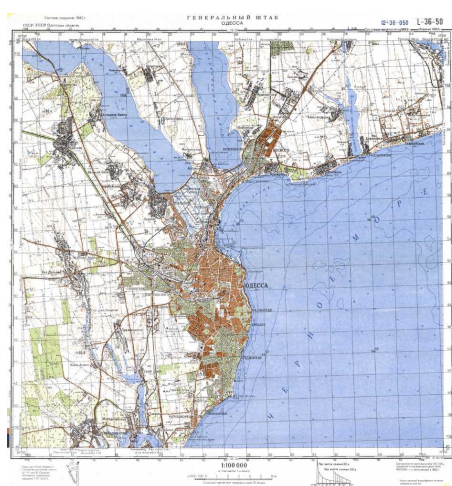

Fig. 28. Odessa, Ukraina, 1942, mapa wojskowa 1.100000.

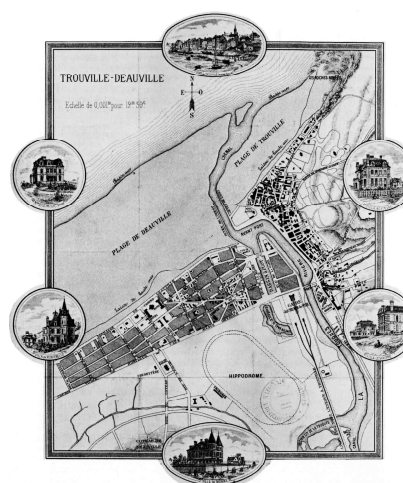

Fig. 29. Deauville i Trouville, Północ Francji, 1868. Widać, że istniejące miasto Trouville rozwija swą dzielnicę kąpieliskową na północ od centrum, tak jak Deauville się sadowi, od początku, na południe. Źródło: ROUILLARD, 1984.

3.2 KWESTIA EUROPEJSKIEJ WILEGIATURY KRÓLEWSKIEJ. *(Używam słowa wilegiatura = wypoczynek na plaży lub w kurorcie kąpieliskowym.) To powinno być w przypisie!*

Model królewski.

Przejawy europejskie.

Rozwija się przejawy zakładania nowego typu osiedli oraz wyposażenia wspomagającego turystyzm zorganizowany. Budynki, usługi i środki transportu pojawiają się z wolna w całej Europie. Konstatacja trwania tego faktu uformuje model i typy zabudowy.

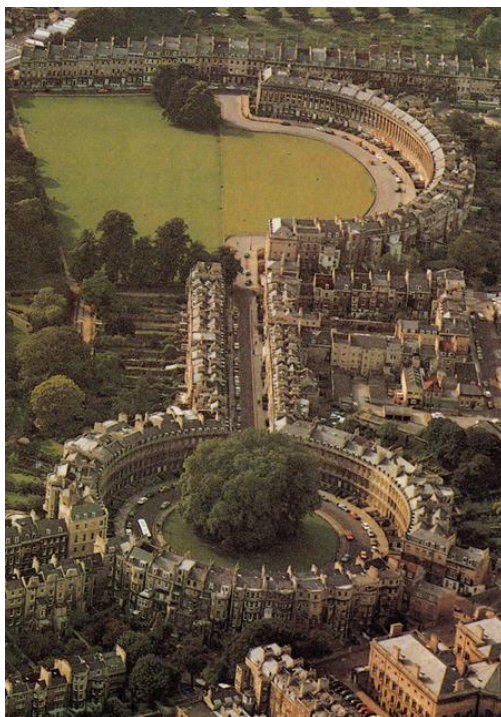

Fig. 30. Royal Crescent i Bath Circus, Bath, Anglia. Projektant: John Wood, 1754 - 1775.

Fig. 31. Sussex Square, Kemp Town, Brighton, Anglia. Przedsięwzięcie Thomasa Reeda Kempa, z projektem architektów Charlesa Busby'ego i Amona Wilde'a, zbudowane przez Thomasa Cubitta poczynając od roku 1823.

Ustala się, że w wieku XIX, pojawiają się pierwsze budowle służące kąpielom morskim. Budynki te są zwykle stawiane wraz z innymi im towarzyszącymi, które mogą być zindywidualizowane w funkcji, lub formujące wyjątkowe wyposażenie, które odpowiada wszystkim wymogom kąpieliskowym. Można uważać, że model budynku łaźni, historycznie już istniejący, będzie służył, jako wzorzec do powielania. Model początkowy miasta kąpieliskowego w Anglii bazuje na modelu łaźni miasta Bath⁵⁴.

3.2.1 Wilegiatura⁵⁵ – pałac, termy-Kurhaus⁵⁶ Grand Hotel i kasyno-Kursaal⁵⁷, Pałac.

Pałac królewski jest obiektem o znaczeniu fundamentalnym dla początku turystyki kąpieliskowej. To wielkie rodziny królewskie Europy zainicjowały ruch ku plaży.

W wieku XIX główne rodziny królewskie Europy są jedną rodziną. W tradycji europejskiej, potęgi, nawet, jeśli sobie wrogie, zawierają związki małżeńskie między sobą⁵⁸.

Fig. 32. Ostenda, Belgia. Kursaal w roku 1908. Widokówka.

Fig. 33. San Sebastian, Północ Hiszpanii. "Maszyny kąpieliskowe" w wersji hiszpańskiej "casetas de banos", (kabiny do kąpeli), osadzone na drewnie, oraz kabina królewska wznosząca się nad wodę na słupkach metalowych. Widokówka, 1900.

Fig. 34. San Sebastian. Model "kabiny" królewskiej zmieniał się w kierunku małego pawilonu królewskiego. Widokówka, 1910.

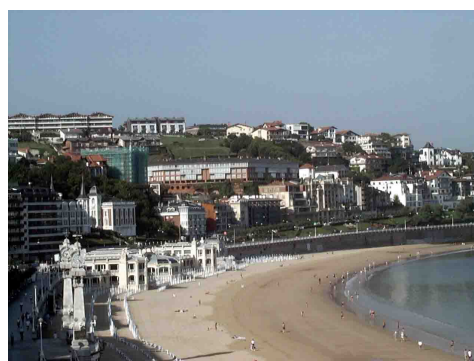

Fig. 35. San Sebastian. Mały pawilon królewski zmienił się w klinikę talasoterapii "La Perla del Oceano". Fotografia współczesna.

Fig. 36. Arcachon, Francja. "Château Deganne" w roku 1870. Widokówka.

Fig. 37. Biarritz, Francja. "Ville-Eugenie". Kopia, bez daty, Biblioteka Francuska.

W tym modelu społecznym, są miejsca wyboru na spędzenie ferii, zwłaszcza wakacji, w miesiącach najcieplejszych w roku, obejmujących czas od czerwca do listopada.

Jeśli każda korona lub kraj posiada letnisko już istniejące na plaży, kwestia zdrowia podnoszona przez lekarzy higienistów prowadzi do tego, że w określonej porze roku rekomenduje się kąpiele morskie, nawet w miejsce tradycyjnych łaźni. Od jednej formy do innej, te mody są ogólnodostępne i przemierzają Europę w wielkim tempie. Królowie i wielkie rodziny arystokratyczne odwiedzają się, piszą do siebie, planują wojny, zatem komunikują się.

Powszechnie akceptuje się, że w Brighton w Anglii pierwszy przejaw architektury arystokratycznej kąpieliskowej to wynajęcie przez Jerzego IV, wtedy jeszcze księcia Walii, małego gospodarstwa na cele przekształcenia go w rezydencję letnią w roku 1783⁵⁹.

Hrabia Przebendowski wynajmuje „Spanish Mansion”, posiadłość w Sopocie, blisko Gdańska, w roku 1756. W tym samym roku hrabia Kajetan Sierakowski stawia swą letnią rezydencję, także w Sopocie⁶⁰.

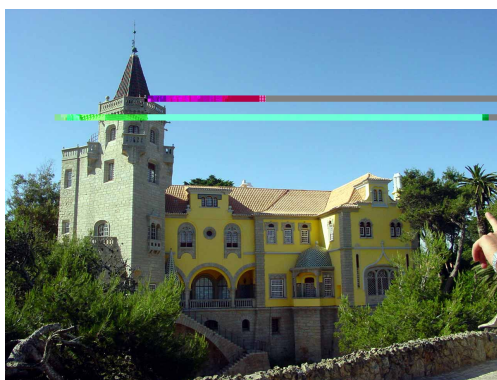

Fig. 38. Cascais, Portugalia. Wieża S. Sebastiao, Casa O'Neill, projektował architekt malarz Francisco Vilaça, przypisano rysunek oryginalny wieży architektowi Luigi Maniniemu. Końcowe lata wieku XIX.

Fig. 39. Kolberg-Kołobrzeg, wtedy Prusy, dziś Polska. "Strandschloss" w latach 20. Widokówka.

Fig. 40. Abbazia, wtedy Austro-Węgry, dziś Chorwacja. Widok ogólny i pasaż nadmorski.

Z przeniesieniem dworu portugalskiego do Brazylii, w roku 1808, rozpoczyna się historia oficjalna balneologii portugalskiej. Król Jan VI zażył kąpiele morskiej na plaży w Botafago i na plaży Caju, gdzie wznosił małe nabrzeże i rodzaj basenu-pływalni, do której napływała woda słona. Tym samym założył pierwsze brazylijskie kąpielisko. Jego syn Piotr kazał zbudować pawilon przeznaczony do kąpiele na plaży w Botafago⁶¹.

Wkrótce cała Europa przejawia podobne zachowanie.

W roku 1822, pod egidą hrabiego Brancas, powstaje w Dieppe pierwsze urządzenie kąpeli ciepłych we Francji⁶².

W roku 1830 król Leopold II Belgijski każe wznieść swój pałac letni w Ostendzie i rozwija stanowisko kąpieliskowe, jako swą własną inwestycję. Kąpiele morskie są tu od roku 1780. W roku 1838 Ostenda uzyskuje połączenie kolejowe z Brukselą. W roku 1848 otwarte zostaje regularne połączenie, za pomocą statku parowego, z Dover w Anglii. W roku 1868 otwarta zostaje linia kolejowa bezpośrednio do Paryża. W roku 1885 król Leopold II stwierdza do ministra królewskiego - „Państwo jest zainteresowane pomyślnością Ostendy”⁶³.

W 1843 hrabia Ruggero Baldini (1824-1904) razem ze swymi braćmi, Alessandro i Claudio Tintori, założył pierwszą stację kąpieliskową w Rimini⁶⁴.

W 1845 królowa Izabela II Hiszpańska bierze kąpiele morskie na plaży „La Concha” w San Sebastian⁶⁵ i wprowadza w 1846 „casetas de banhos”. Linia kolejowa zostaje zainaugurowana w 1864. Hotel Continental otwiera swe podwoje w 1884. Podczas wizyty królowej Izabelli II opracowane zostają podstawy projektu na przyszłość miasta. Projekt ten zogniskowany był na nową strefę ciągu nadmorskiego na plaży (esplanada-promenada) autorstwa Juana Rafaela Alday’ego. Realizacja już na początku wieku XX. Ten zespół, złożony z willi i budek plażowych zbudowanych na terenach wydartych morzu, pasażu - esplanady i starego królewskiego budynku kąpieliskowego „Perła Oceanu”, formalizuje plażę idealną, uznaną jeszcze w 1877 za „Plażę królewską”. Pałac Miramar został подарowany rodzinie królewskiej przez Radę Muncypalną i społeczność miasta w uznaniu doniosłości ekonomicznej i politycznej, jaką przysporzyła miastu San Sebastian obecność rodziny królewskiej.

W 1853, w Arcachon, Francja, powstaje, dla rodziny o tym imieniu, „Château Deganne”⁶⁶.

W 1869 Napoleon III i jego żona, hrabina Montijo, wnoszą swój pałac w Biarritz.

W 1870 król Luis Portugalski osiedla się w Cascais i stawia tu swą rezydencję kąpieliskową. W 1871 zaczyna kursować kolej wagonów amerykańskich łącząca Cascais z Lizboną.⁶⁷ W 1873 książę Palmeli buduje swój pałac⁶⁸ i rozpoczyna działalność plac walki byków. W 1874 książę Loulé wznosi swą rezydencję⁶⁹. Hrabowie Castros Guimarães wnoszą swój pałac. W 1878 zaczyna funkcjonować oświetlenie elektryczne⁷⁰ na Cytadeli w Cascais. W 1889 zaczynają jeździć pociągi na trasie Pedrouços-Cascais⁷¹.

W tym czasie król pruski ma już swój pałac w Kołobrzegu (Kolberg)⁷², zaś arystokracja polska ustanawia swe rezydencje letnie, np. w Sopocie (Zoppot)⁷³ koło Gdańska lub daleko na południowym wschodzie, na półwyspie Krym.

W Holandii na letnią rezydencję królewską wybrano Schieveningen, a imperium austrowęgierskie miało swe siedziby królewskie nad Adriatykiem, w Abacji (Opatija), Grado, Trieście i na Lido Weneckim, którego terytorium włączyło w swe granice.⁷⁴

Podsumowanie.

Konstrukcje królewskie prowadzą do rozwoju wybranych aglomeracji. Przychodzą z nimi dwory, większe lub mniejsze w zależności od kraju, które się instalują i wnoszą swe letnie rezydencje w pobliżu pałaców królewskich.

Ten przepływ ludzi powoduje przybywanie innych, usług i obsługi koniecznej, co rozwija nową działalność komercyjną i po raz pierwszy turystyczną. Stając się ruchem cyklicznym w roku, przedstawia okazję handlu zróżnicowanego i sezonowego.

Pojawiają się pierwsze hoteliki, urządzenia kąpieliskowe, restauracje, kasyna i niekiedy urządzenia termalne. Później Grand Hotel i nabrzeże morskie.

Ten zespół wyposażenia i usług formują normalnie dzielnicę lub sektor miasta, oddzielony od aglomeracji już istniejącej.

3.2.2. Łaźnie –termy – kurhaus⁷⁵ – Kurbad⁷⁶.

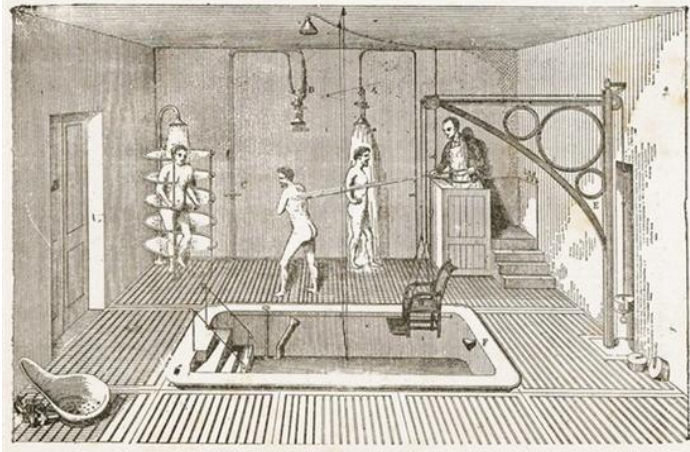

Fig. 41. Ilustracja dotycząca zabiegów wodnych. P. Schivardi, Traktat teoretyczny, 1875. Museu Balnea.

Figura budynku łaźni pojawia się na początku ruchu kąpieliskowego, ponieważ, już w końcu wieku XVII i XIX, kąpiele morskie są uznawane za lekarstwo określone i nadzorowane przez lekarzy.

Tak w Anglii lekarz londyński Richard Russel⁷⁷, po publikacji traktatu o hydrologii w roku 1750 ustanawia w Brighton klinikę powołaną do towarzyszenia pacjentom w leczeniu za pomocą kąpiele morskich.⁷⁸

Thobiasowi Smolletowi, lekarzowi i pisarzowi szkockiemu, przypisuje się odkrycie Nicei, jako kurortu, w której żył w latach 1763 - 1765⁷⁹.

W 1850 król Prus wspiera wzniesienie budynków kąpieliskowych w Colberg⁸⁰, a w 1824 daje subsydium na urządzenie w pełni wyposażonej łaźni w Swinemunde⁸¹. W 1827 do Swinemunde napływa 1200 kąpiących się, przede wszystkim arystokracja i bogata burżuazja.⁸²

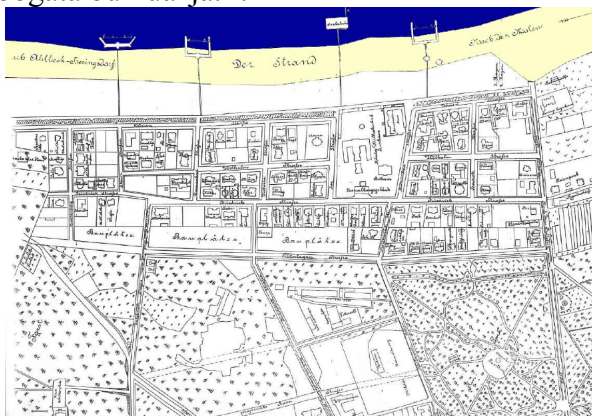

Fig. 42. Swinemunde, wtedy Prusy. Plan oprzyrządowania kąpielisk i dzielnica kąpieliskowa. Wiek XIX.

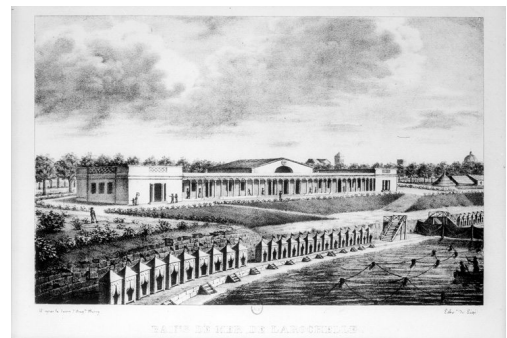
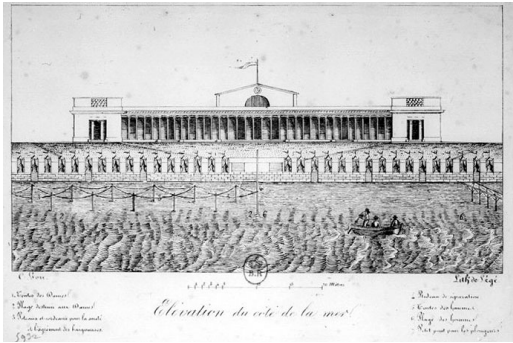

Fig. 43. La Rochelle, Francja, wybrzeże atlantyckie. Łaźnie Marie-Therese, widok ogólny. Litografia: A. Berry. Baza danych "Mémoire", ministerstwo Kultry i

Komunikacji - dyrekcja Architektury i Dziedzictwa Francji.

44. La Rochelle, z Łaźni Marie-Therese. Wyjętek z C. Gon. Baza danych "Mémoire".

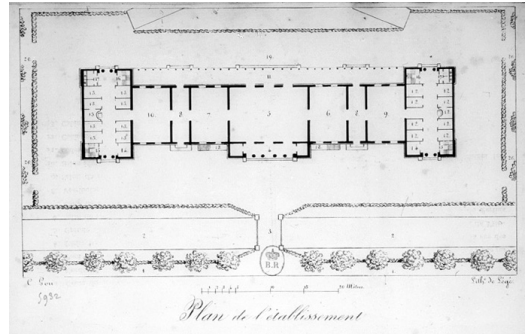

Fig. 45. La Rochelle, z Łaźni Marie-Therese. Plan C. Gon. Baza danych "Mémoire".

W 1822, w Dieppe, założone zostają pierwsze we Francji gorące łaźnie wzorowane na modelu architektonicznym term. W tym czasie ukazują się prace lekarzy francuskich.^{83,84}

W 1823 Jean George Haffner, osobisty lekarz generała napoleońskiego Jeana Rappa, osiedla się w Sopocie i otwiera stację kąpieliskową i później klinikę, tym samym dając początek konstrukcji parku przybrzeżnego Południe⁸⁵.

W 1850, w Hiszpanii, Pedro Alcântara Peñalver, lekarz i farmaceuta, tłumaczy pracę doktora Gaudeta, dając jej tytuł „Nowe badania dotyczące zażywania i efektów kąpeli morskich, z dodaniem krótkiej historii o przypadkach ważnych zaobserwowanych w Dieppe w latach 1834 i 1835”, a w 1869 Pedro Felipe Monlau publikuje „Higiena kąpeli morskich, czyli instrukcja ich brania czysto higienicznie, tak dla celów terapeutycznych jak i leczniczych w licznych schorzeniach, przeciw którym ma dowiedzioną skuteczność” i „Podręcznik praktyczny kąpiącego się”⁸⁶.

W Portugalii lekarz Augusto Rocha, z Coimbry publikuje w 1879 „Pewne obserwacje praktyczne tyczące kąpeli w morzu”⁸⁷. Pojawiają się inne publikacje: „Pewne słowa o kąpielach w zimnym morzu”, José Pocarça, 1878; „Kąpiele morskie – elementy wodolecznictwa morskiego”, Luis Perreira da Costa, 1882⁸⁸. W 1875 zimą wyspa Madera przyjmuje 800 chorych na płuca, głównie Anglików⁸⁹.

W 1890 oficjalnie zostaje zainaugurowane kąpielisko ciepłe Banhos da Poça w S. João de Estoril⁹⁰. Całość, do dziś istniejąca, nadzorował lekarz Carlos Tavares, uczeń słynnego medyka portugalskiego Sousa Martinsa.

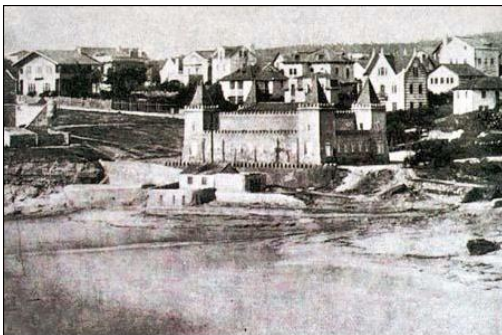

Fig. 46. Termy kąpieliskowe w Banhos da Poça, w S. Joao do Estoril, Cascais, Portugalia, w roku 1908. Fundação de Cascais.

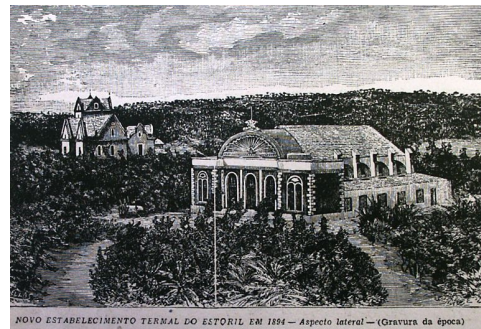

Fig. 47. Estoril, Cascais, Portugalia. Budynek Term w Estoril w roku 1894. Fundação de Cascais.

Podsumowanie.

Mówi się o ruchu higienicznym, który wkrótce w całej Europie będzie miał swych obrońców w osobach lekarzy, którzy przez swe publikacje i w klinikach będą doradzali branie kąpeli morskich terapeutycznych, doprowadzą do poszukiwania plaż i pojawienia się klinik zaczątkowych, jakie poprzedzą termy kąpieliskowe i ich następców „Kurhaus`y⁹¹ na północy Europy, których przykładem jest Kurhaus Hotel Scheveningen⁹².

1818 - Jacob Pronk z Schieveningen stawia budynek drewniany z przeznaczeniem na urządzenie kąpieliska. Tam ludzie brali kąpiele w wodzie medycznej. Ten budynek zastąpił później „Wielki Muncypalny Dom Kąpielowy”

1885 - „Wielki Muncypalny Dom Kąpielowy” znika, na jego miejscu powstaje pierwszy „Kurhaus Hotel”, otwiera go oficjalnie przewodniczący Rady Muncypalnej Hagi, w osobie pana J. C. Patijna.

Pierwszy „Kurhaus” składa się z sali koncertowej „concert hall”, czyli „Kurzaal”, 120 pokoi, 2 restauracji i różnych sal. Architektami byli Johann Friedrich Henkenhaf i Friedrich Ebert. Koszt budowl 600 tys. florenów.

1885 - W jednej z sal „Kurhaus”u inauguruje swą działalność „Club de Schevenique”. Klub prywatny, gdzie grało się w karty i baccarata. Ta przestrzeń, prekursorka kasyna, zostaje zamknięta w 1905 na polecenie rządu.

1886 - „Kurhaus” doszczętnie płonie, w następnym roku zostaje odbudowany.

1893 - Królowa Wilhelmina, wtedy 13-letnia, wraz ze swą matką, królową Emmą, pierwsza wpisuje się do księgi gości.

1904 - Van Hoeck, artysta z Bordeaux, wraz z ekipą 30. Współpracowników, w ciągu miesiąca maluje sufit w Kurzaal, motywami polowań, łowienia ryb, scenami muzycznymi, Neptunem i znakami zodiaku

1927 do 1960 – Schievingen jest międzynarodowym centrum muzycznym. Z inspiracji pana A. Adama Zijlstra, „cesarza Schieveningen”, występuje tu cała śmietanka artystyczna (koncertując w Hall-Kurzaal), m.in. i jako ostatni występują The Rolling Stones.

Koronowane głowy i szefowie państwa, którzy tu przebywali to Carola, królowa Saksonii, ??????????????????????,

1947 - Pierwszy Festiwal Holenderski, podczas niego koncert dyrygowany przez Leonarda Bernsteina

„Kurhaus” zostaje zamknięty w tym czasie.

1969 - Rozpoczyna się renowacja „Kurhausu”.

1979 - W obecności księżnej Beatriz zostaje otwarty odnowiony „Kurhaus”. Miał 265 pokoi, 2 restauracje, 14 sal konferencyjnych. sześć miesięcy później zostaje otwarte kasyno w hotelu Kurhaus z 8 stołami Black Jacka i 14 ruletkami.

1986 - Pani „Pompidou” otwiera nową „Restaurację Kandinsky” w „Kurhaus`ie”

3.2.3. Grande Hotel i kasyno – Kursaal.

Przykład odnoszący się do Kurhaus Hotel Scheveningen jest dobrze udokumentowanym modelem początkowym zarządzania kąpieliska, które ewoluuje ze struktury o charakterze efemerycznym do postaci Grand Hotelu.

To przedsięwzięcie, nieokreślone w swej postaci końcowej, uległo specjalizacji, rozdzielając funkcje. Kasyno zwyczajnie emancypuje się i formalizuje oddzielnie. Grand Hotel przyjmuje rolę rezydencji i specjalizuje się w obsłudze zakwaterowania i wyżywienia, utrzymując z reguły przestrzeń rozrywkową przeznaczoną do zabawiania swej klienteli, która to przestrzeń, w większym lub mniejszym wymiarze, przyjmuje charakter sali widowiskowej, sali balowej, dyskoteki lub po prostu strefy zabaw.

Fig. 48. Kompilacja afiszy reklamowych hotelowych. Opracowanie autorskie.

Fig. 49. Arcachon 1890. Hotel de France. Widokówka, wiek XIX.

Fig. 50. Genua, Italia. Schronisko o Restauracja "S. Giuliano". Widokówka.

Fig. 51. Genua, plaża "Foce". Przykład plaży ogólnodostępnej. Widokówka.

Zmienne w każdym kraju, właściwe stanowisko kąpeli staje się niezależne lub zostaje przekazane do eksploatacji niezależnej.

Koniecznością są zakwaterowanie, wyżywienie, obsługa i rozrywka, wielki zbiór indywidualiów.

Sylwetka Grand Hotelu jawi się, jako odpowiedź na to zapotrzebowanie. Grand Hotel może gościć wielką liczbę przybyszów i oferuje podstawowe usługi, w tym Kasyno i infrastrukturę kąpieliskową⁹³.

Przedsięwzięcie Grand Hotelu przyjmuje się przede wszystkim na Północy Europy. Na Południu pojawienie się Wielkiego Hotelu będzie czekać do wieku XX. O ile wiadomo, formalnie Grand Hotel pojawia się w Wenecji i nade wszystko w Nicei, na pozostałych wybrzeżach stwierdza się nieśmiało narodziny małych hoteli lub struktur podobnych. W przypadku portugalskim najstarszy hotel, o jakim wiadomo, to Hotel Lawrence's w Sintrze⁹⁴.

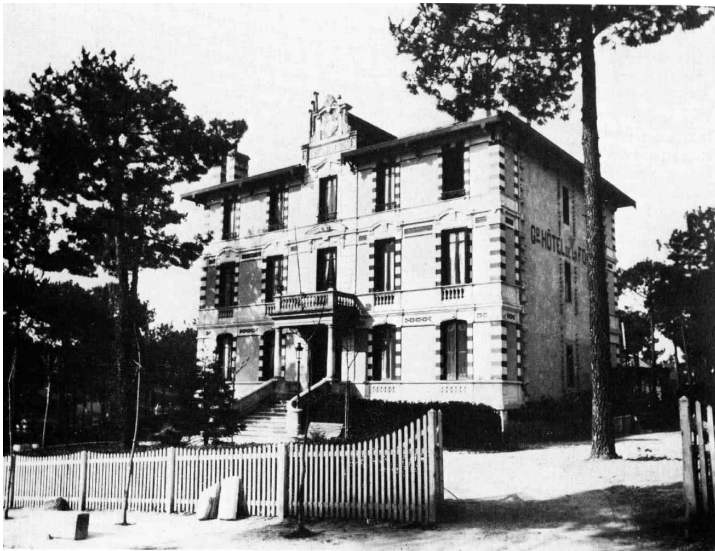

Fig. 52. Arcachon, Francja, wybrzeże atlantyckie. Grande Hotel "de la Forêt", w roku 1888, w swej pierwszej fazie. Projekt: architekt Jules de Miramont. Źródło: "La ville d'hiver d'Arcachon", 1983.

Ffig. 53. Arcachon, Grande Hotel "de la Forêt et D'Angleterre", plakat reklamowy, 1890. Projekt: architekt Jules de Miramont. Wzięto z: "La ville d'hiver d'Arcachon", 1983.

Fig. 54. Arcachon, Grande Hotel "de la Forêt et D'Angleterre", 1891, postać końcowa. Wzniósł architekt Jules de Miramont. Źródło: "La ville d'hiver d'Arcachon", 1983.

Podsumowanie.

Te trzy elementy przewijają się, jako stałe w modelu kąpieliska z plażą – Grand Hotel, Kasyno i Infrastruktura Kąpieliskowa.

Fig. 55. Biarritz, Francja, brzeg atlantycki. Dawny pałac królewski dziś przekształcony w luksusowy hotel.

Fig. 56. Hotel des Anglais, Nicea. Widokówka, schyłek wieku XIX. Widokówka.

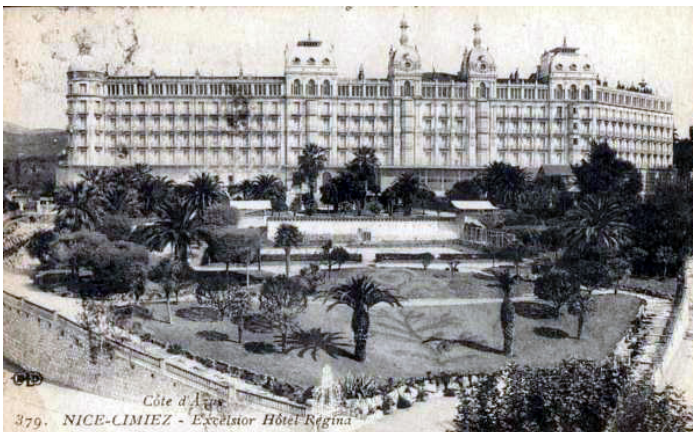

Fig. 57. Excelsior-Hotel Regina, Nicea, 1895. Projekt: S M. Biasini, arch., 1887. Widokówka.

3.2.4. Hotele, Pałac, Plaże miejskie i Termy do końca Pierwszej Wojny Światowej.

Fig. 58. Hotel Hermitage w roku 1916. Bilhete Postal (pocztówka).

Fig. 59. Le Grand Palais, Nicea, 1913. Bilhete Postal (pocztówka).

Fig. 60. Nicea, Hotel Negresco. Bilhete Postal (pocztówka).

Fig. 61. Gościńce i budowla kąpieliskowa, popularne w Genui, Włochy. Bilhete Postal (pocztówka).

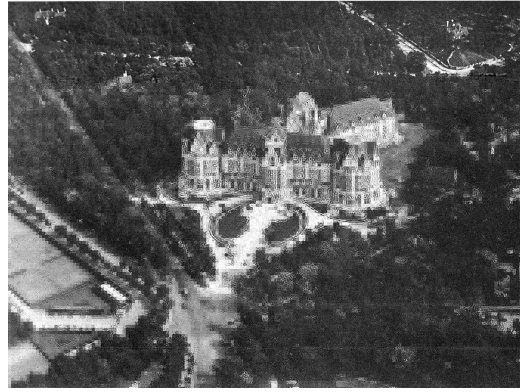

Fig. 62. Touquet, Północ Francji. Hotel Royal Picardy. Otwarty w końcu lat 20. wieku XX, zaprojektowali go architekci Louis Debrouwer i Pierre Drobec, koresponduje udanie z obrazem angielskiej rezydencji arystokratycznej o wpływach normandzkich, jako stary Palace Hotel.

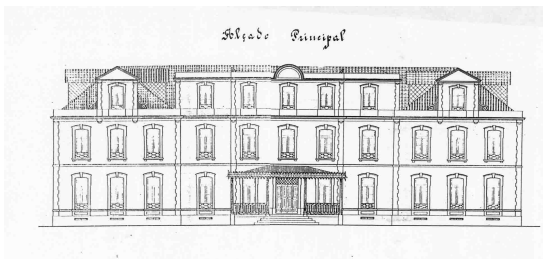

Fig. 63. Fasada początkowa Hotelu da Granja, Vila Nova de Gaia, Portugalia, Wiek XIX. Wzniósł go między 1872 a 1878 założyciel stacji kąpieliskowej, Fructuoso Ayres, następnie był sukcesywnie powiększany. **Archiwum szczególne [może znaczyć: prywatne].**

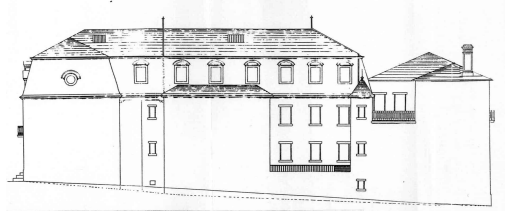

Fig. 64. Późniejszy wygląd Hotelu da Granja, w okresie przypuszczalnie początku wieku XX. Archiwum prywatne.

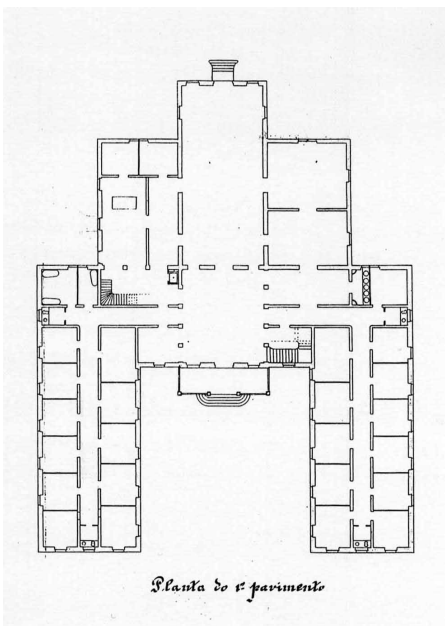

Fig. 65. Plan parteru Hotelu da Granja. Wiek XIX. Archiwum prywatne.

Fig. 66. Pałac Hotel de Vila do Conde. Wzniesiony przypuszczalnie na początku wieku XX. Potem zmieniany. Znajdują się odniesienia do prac z roku 1946 podjętych przez Júlio Freire Temudo Barate, inżyniera, i w roku 1959 przez architekta Meira Bensusana, który mu nadał dzisiejszy wygląd. Archiwum Miejskie w Vila do Conde.

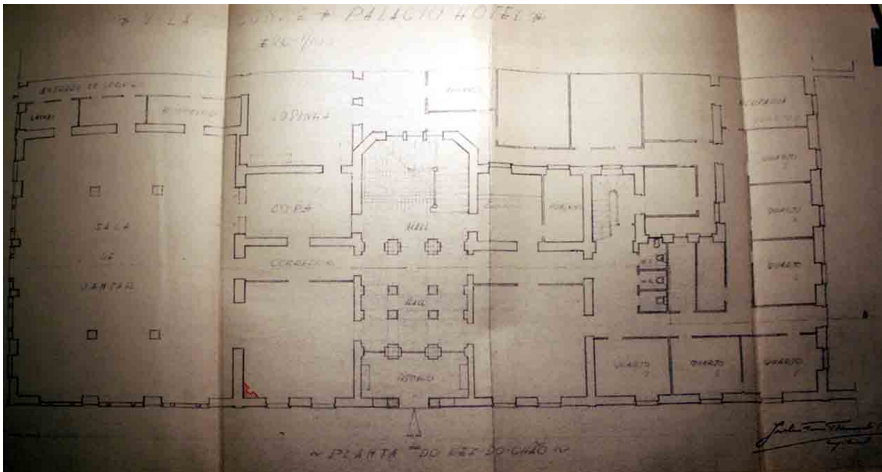

Fig. 67. Plan parteru w Palácio Hotel de Vila do Conde w roku 1946. Archiwum Miejskie w Vila do Conde.

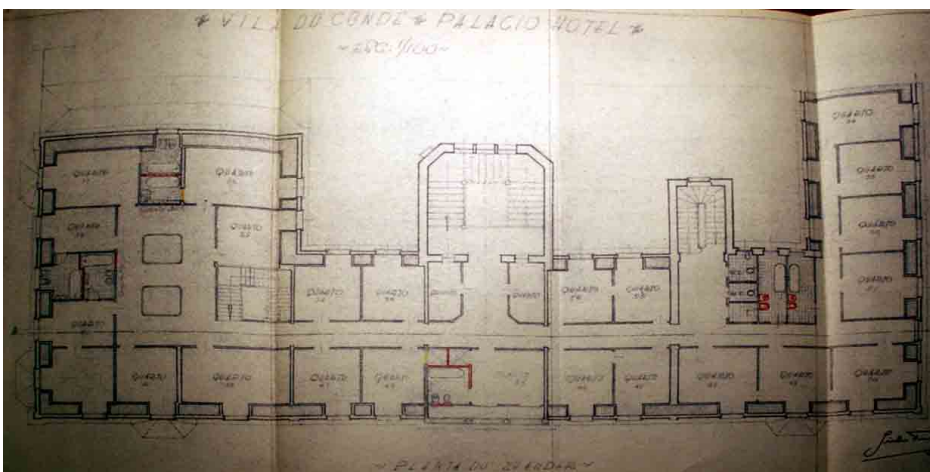

Fig. 68. Plan pierwszego piętra w Palácio Hotel de Vila do Conde w roku 1946. Archiwum Miejskie w Vila do Conde.

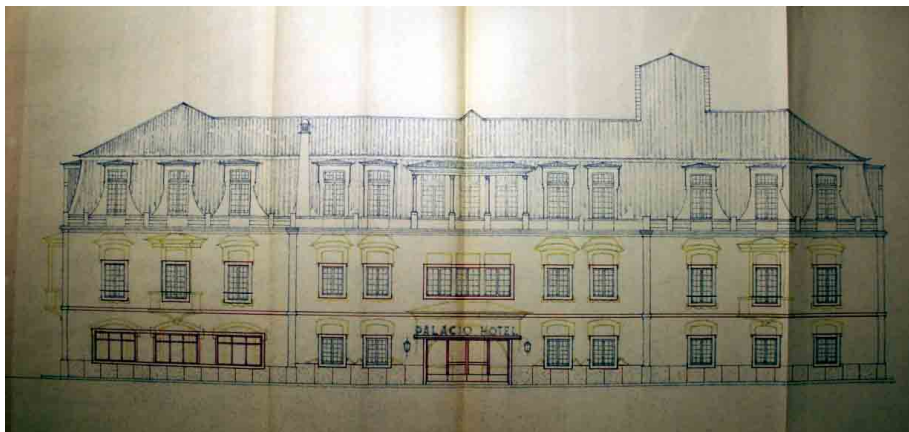

Fig. 69. Fasada główna Palácio Hotel de Vila do Conde, 1959. Plan nakładany. Archiwum Miejskie w Vila do Conde.

Fig. 70. Ściana na Jardim Julio Graça do Palácio Hotel de Vila do Conde w roku 1959. Nakładki. Archiwum Miejskie w Vila do Conde.

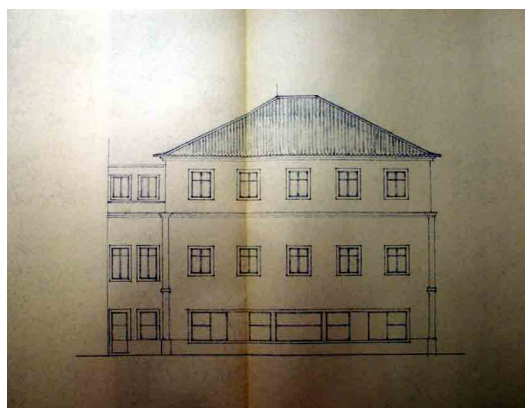

Fig. 71. Ściana od strony Jardim Julio Graça do Palácio Hotel de Vila do Conde w roku 1959. Wygląd proponowany. Archiwum Miejskie w Vila do Conde.

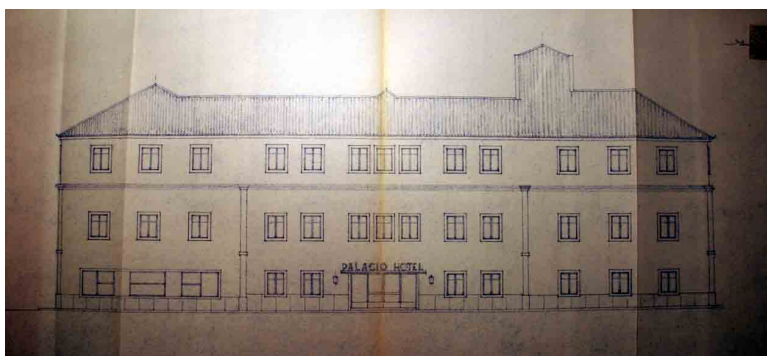

Fig. 72. Ściana frontowa Palácio Hotel de Vila do Conde w roku 1959. Wygląd proponowany. Archiwum Miejskie w Vila do Conde.

Fig. 73. Propozycja budowy Palace Hotel w Lagos, Algarve, w roku 1913. Afisz reklamowy Sociedade de Propaganda de Portugal, 1913.

Fig. 74. Palace Hotel da Curia, Portugalia. Otwarty na początku wieku, projektanci: Deolindo Vieira i Rafael Duarte de Melo (1913-15), remodelacji poddał go architekt Norte Júnior w latach 1922-26, który mu nadał obecny wygląd. Basen kąpielowy Paraiso [Raj] zbudowano w roku 1938, projektant: Raul Martins. Zdjęcie współczesne.

Fig. 75. Basen kąpielowy Paraiso zbudowany w roku 1938 według projektu Raula Martinsa. Zdjęcie współczesne.

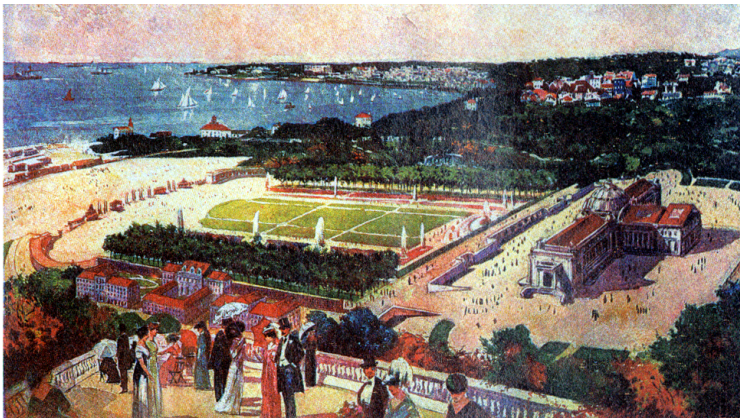

Fig. 76. Estoril, Cascais, Portugalia. Wydawnictwo reklamowe Kasyna w Estoril. MARTINET, Henry. "Estoril, Estação Marítima, Climatérica, Thermal e Sportiva", 1914.

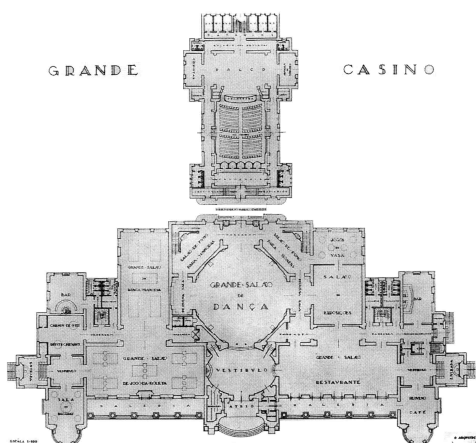

Fig. 77. Plan Kasyna w Estoril. MARTINET, 1914

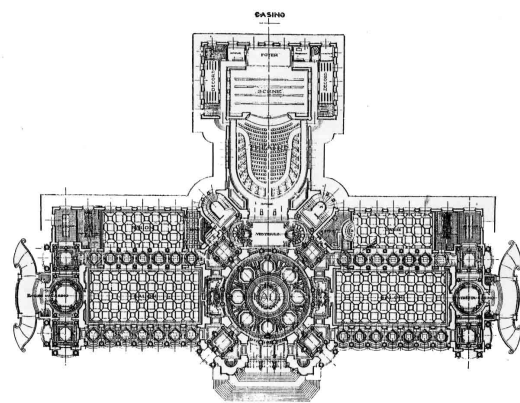

Fig. 78. Plan Kasyna w Estoril. Porfirio Pardal Monteiro, 1920.

GRANDE CASINO

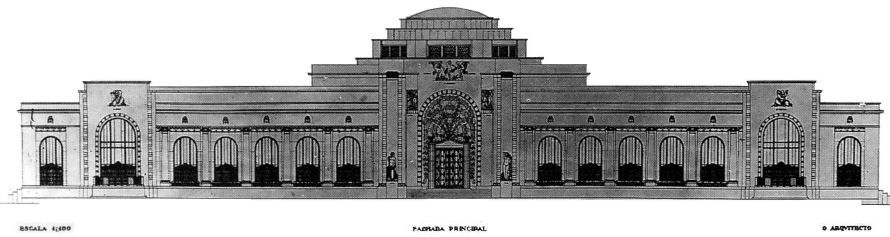

Fig. 79. Sylwetka Kasyna w Estoril. Porfírio Pardal Monteiro, 1920.

GRANDE CASINO

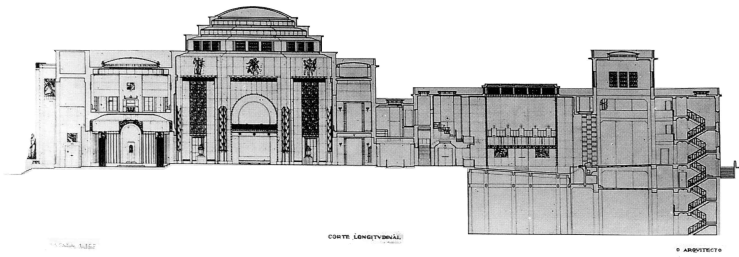

Fig. 80. Działdziniec Kasyna w Estoril. Porfírio Pardal Monteiro, 1920.

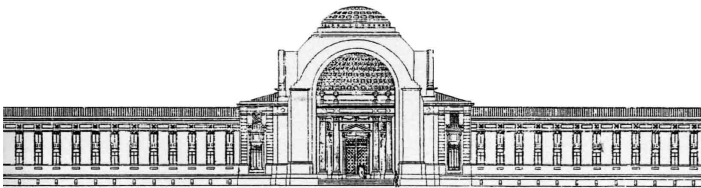

Fig. 81. Sylwetka Budynku Term w Estoril. MARTINET, 1914.

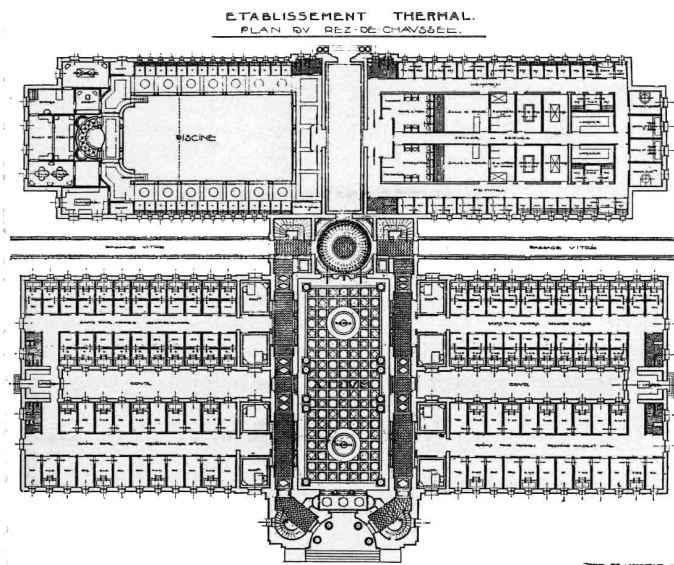

Fig. 82. Plan Budynku Term w Estoril. MARTINET, 1914.

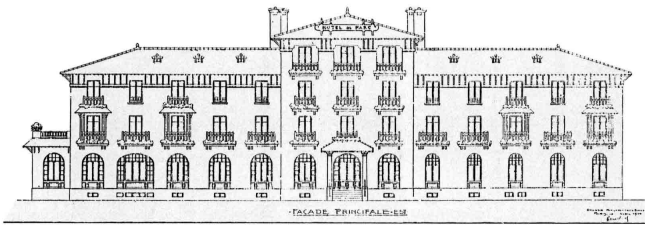

Fig. 83. Fasada Hotelu Parkowego (Hotel do Parque), Estoril. MARTINET, 1914.

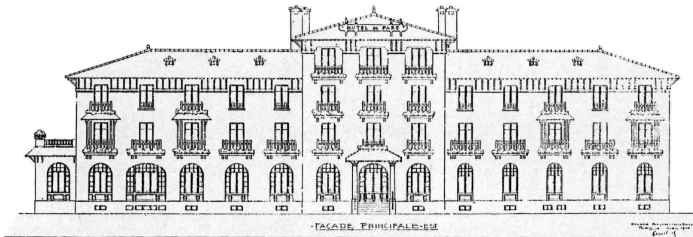

Fig. 84. Estoril Palacio Hotel. Fotografia z lat 30. Bilhete Postal.

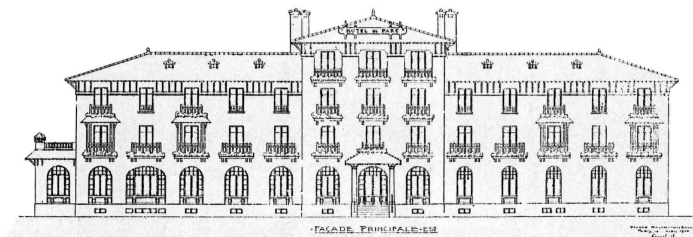

Fig. 85. Ściana frontowa budynku Hotel Termal do Estoril. MARTINET, 1916

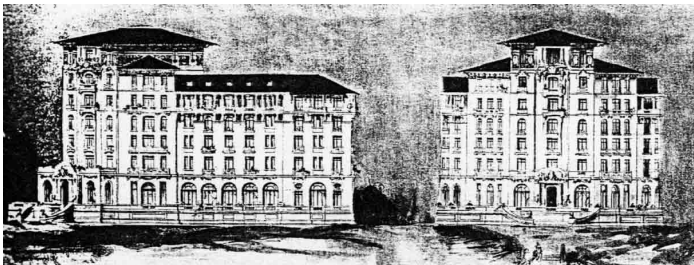

Fig. 86. Ściany budynku przeznaczanego na Palace Hotel. Martinet, 1914.

Fig. 87. Estoril Hotel Palácio. Estoril. Fotografia z lat 30. Bilhete Postal (pocztówka).

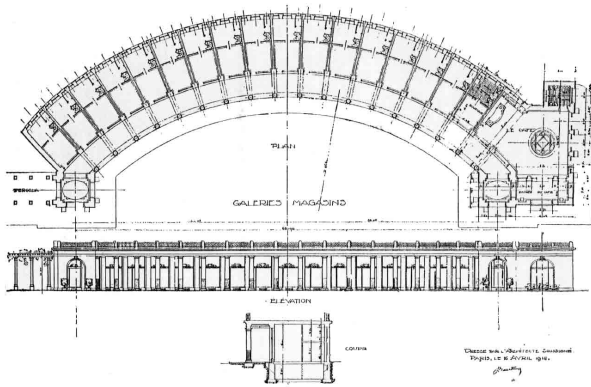

Fig. 88. Plan dziedzińca i sylwetki gmachu Galeria Comercial. Estoril. MARTINET, 1914.

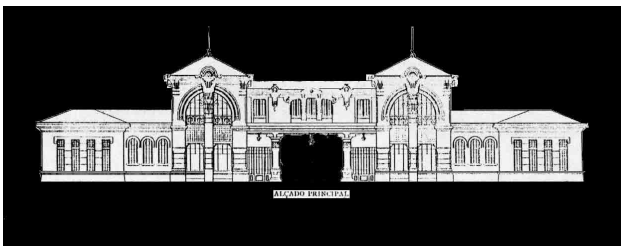

Fig. 89. Fronton gmachu przeznaczonego na Garagens e Cocheiras [Garáže i Powozownie]. Estoril. Fig. Architekt Silva Júnior. Construção Moderna, 1915.

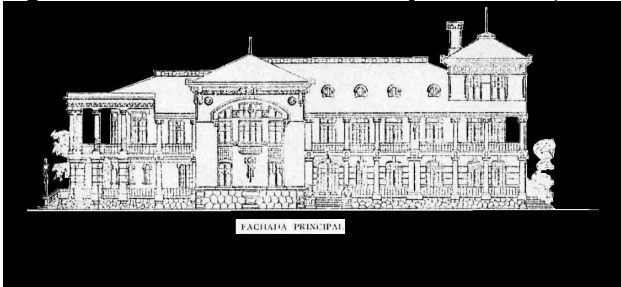

Fig. 90. Wzniesienie budynku przeznaczonego na Pałac Sportu. Estoril. Arch. Silva Júnior. Construção Moderna, 1916.

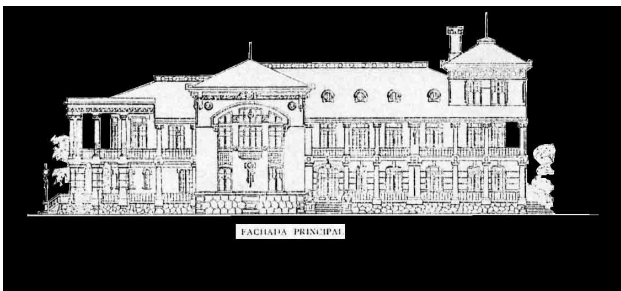

Fig. 91. Plan budynku Obsługi Kąpieli Morskich. Estoril. Martinet, 1914.

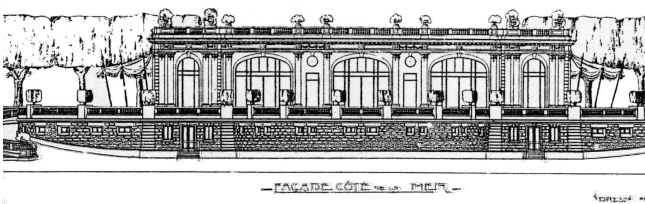

Fig. 92. Sylwetka budynku Obsługi Kąpieli Morskich. Estoril. Martinet, 1914.

Fig. 93. Plaża Tamariz, Estoril, lata 40. Widać budynek na balnearium, wzniesiony przez Sociedade Estoril Praia. Bilhete Postal (pocztówka).

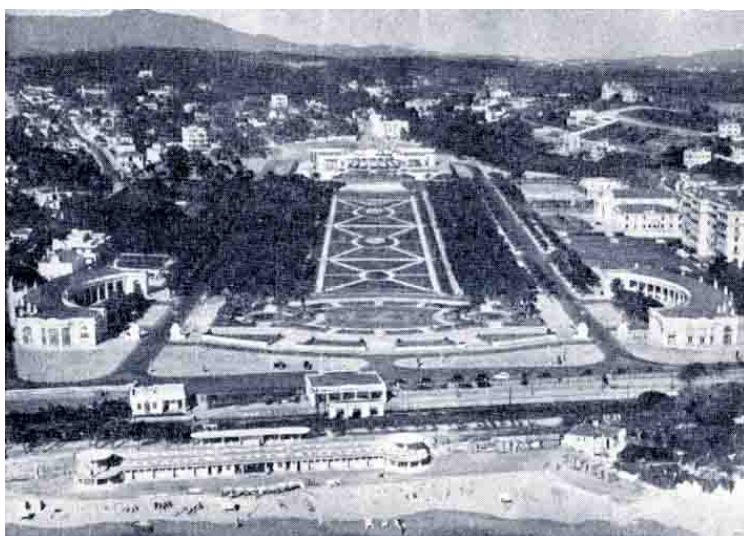

Fig. 94. Estoril, 1939. Widok lotniczy na obszar przyznany na park centralny. Fundação de Cascais.

Fig. 95. Grande Hotel i Kąpieliska, Figueira da Foz, Portugal. Ten zespół zrealizowali w latach 50., odpowiednio Inácio Peres Fernandes i Isaías Cardoso, pokazali nowe oblicze przed architekturą, współczesne i w nurcie międzynarodowym, oraz konieczność budowy zaplecza usługowego o okazałych rozmiarach. Archiwum Miejskie w Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

Fig. 96. Basen Plaža, projekt: Isaías Cardoso w roku 1953. Archiwum Miejskie w Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

Fig. 97. Grande Hotel w Figueira da Foz, projekt: Inácio Peres Fernandes w 1950, Archiwum Miejskie w Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

Fig. 98. Hotel Estoril Sol, Estoril, projekt: Raul Tojal w latach 50. i otwarty w roku 1963.

Fig. 99. Hotel Ofir, Ofir, Esposende, Portugalia, lata 40.. Projekt: architekt Alfredo Ângelo de Magalhaes. *Arquitectura*, 33-34 z roku 1950.

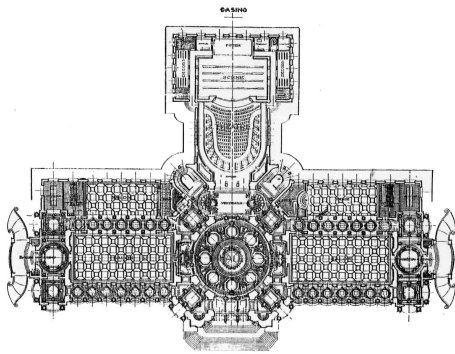

Fig. 100. "Badhuis", Scheveningen, Haia, Holandia, 1827. Pierwsze ukształtowanie budynków kąpieliskowych. Arquivo Municipal de Haia.

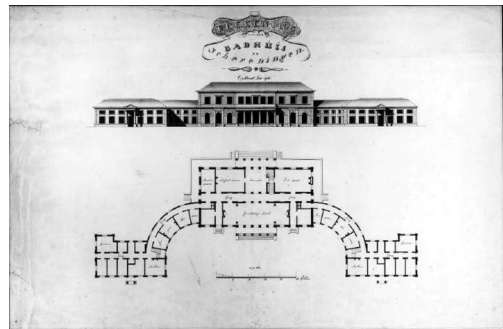

Fig. 101. "Badhuis", Scheveningen, rozszerzenie w roku 1856. Arquivo Municipal de Haia.

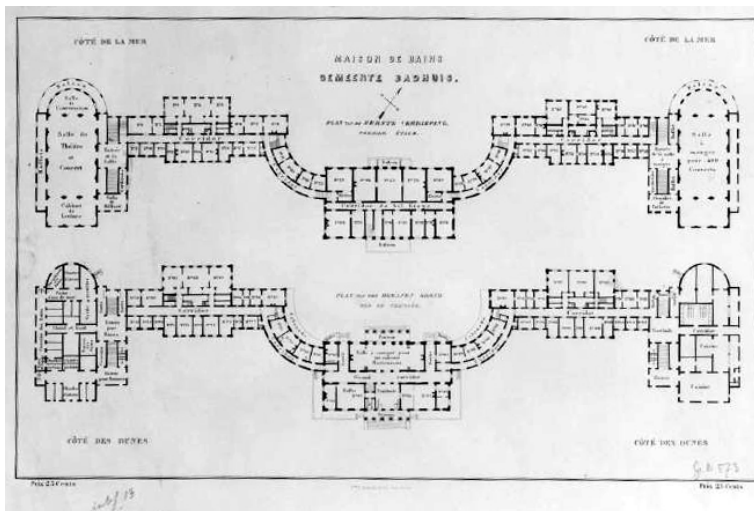

Fig. 102. "Badhuis", Scheveningen, rozszerzenie, niedatowane. Arquivo Municipal de Haia.

Fig. 103. "Badhuis", Scheveningen, przekształcenie w Kurhaus, 1883, Alçado. Arquivo Municipal de Haia.

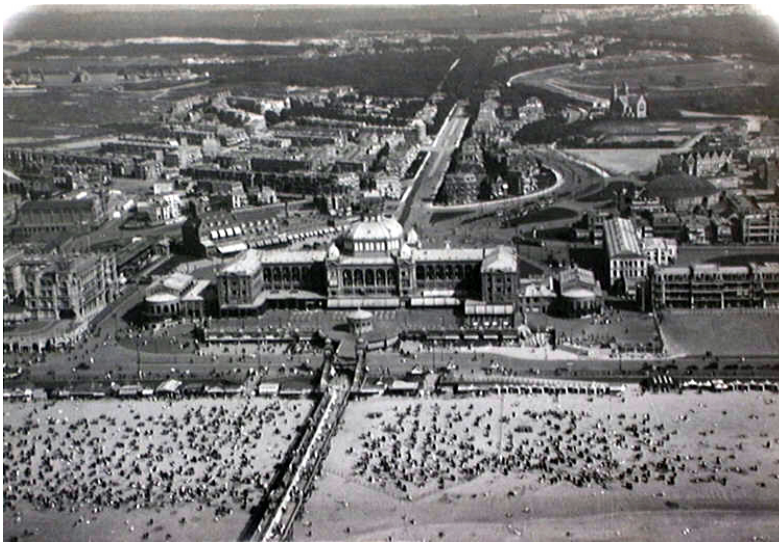

Fig. 104. Kurhaus, Scheveningen, w roku 1920. Arquivo Municipal de Haia.

Fig. 105. Scheveningen - cyrk za Kurhausem. Fotografia z lat 30. Arquivo Municipal de Haia.

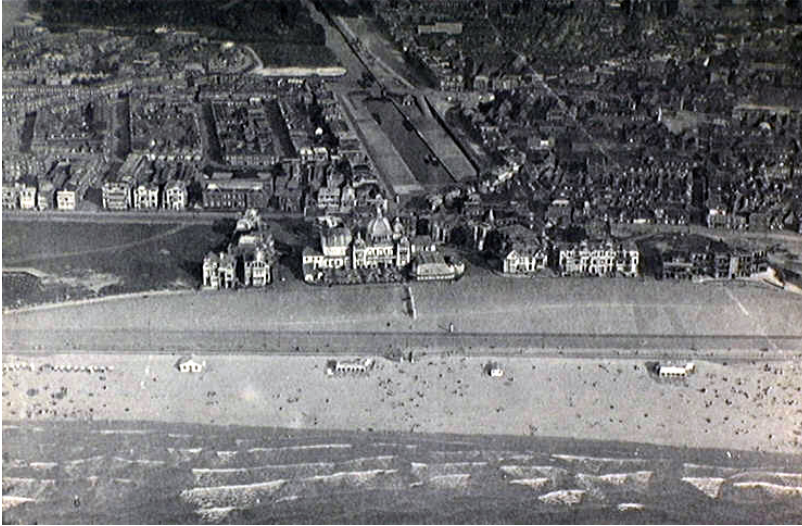

Fig. 106. Scheveningen. Hotel i Kawiarnia-Kasyno otoczone luksusowymi willami. Arquivo Municipal de Haia.

Fig. 107. Scheveningen, przełom wieków. Wejście do pomieszczeń kąpieliskowych, które stały na poziomie morza poniżej Kurhausu. Widokówka.

Fig. 108. Scheveningen, Hotel "Garni", z potężnym zespołem kabin łaźniowych, z kołami i nasuwanymi budami, ustawionymi na przedzie, na plaży. Fotografia z początku wieku XX. Arquivo Municipal de Haia.

Fig. 109. Scheveningen, Kurhaus z prawej jest Grande Hotel, i z lewej Palace Hotel. Fotografia z lat 30. Arquivo Municipal de Haia.

Fig. 110. Scheveningen, reklamówka hoteli w Scheveningen, 1900. Arquivo Municipal de Haia.

Fig. 111. Scheveningen, reklamówka pewnej restauracji, 1905. Arquivo Municipal de Haia.

Fig. 112. Scheveningen. Eklektyczny Palace Hotel z galerią i esplanadą wyższą, formy używane powszechnie w przestrzeni kąpieliskowej. Widokówka.

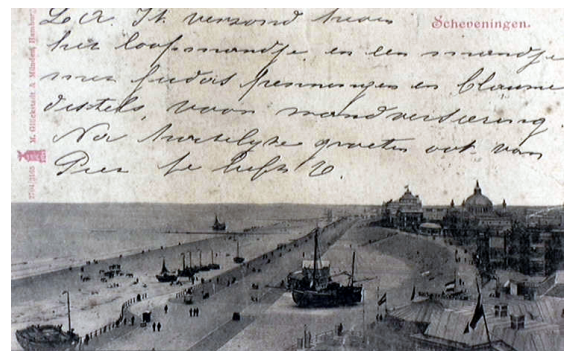

Fig. 113. Scheveningenem 1899. Dwie promenady nadbrzeżne: początkowa na poziomie wyższym i grobla obok plaży. Widokówka.

Fig. 114. Scheveningen. Hotel "Orange" i Palace Hotel połączone przykrytą galerią-promenadą. Pierwsza dekada wieku XX. Arquivo Municipal de Haia.

Fig. 115. Scheveningen. Pasaż nadmorski i "pier". Arquivo Municipal de Haia.

3.2.5 Hotel⁹⁵, tawerny i zajazdy.

Rozwój hotelarstwa ma miejsce w wieku XIX. Pojawienie się pojęcia hotel, o znaczeniu zbliżonym do obecnego, odnotowujemy w Europie w końcu wieku XIX, przy okazji wielkich przedsięwzięć masowych takich jak wystawy międzynarodowe w Londynie i Paryżu oraz wznowienie igrzysk olimpijskich w końcu wieku XIX.

Znajdujemy odnośnik do César Ritz⁹⁶, jako wzorca współczesnego hotelarstwa, od otwarcia jego hotelu w Paryżu w 1898. Wielka innowacyjność tego hotelu polegała na tym, że każdy pokój miał własną łazienkę.

Z otwarciem plaży i wilegiatury koncept hotelu ewoluuje. Obok siebie istnieją idea praktyczna i idea eklektyczna. Jeśli z jednej strony jakiś typ konstrukcji służył rozłokowaniu turystów, z drugiej model służył na przykład, jako pałac szlachty. I tak te dwa typy zawsze będą istnieć równolegle, hotel wiejski i hotel pałac.

To, co nas interesuje ze względu na reperkusje, jakie ma w rozwoju miasta, to hotel pałac. Jak już powiedziano omawiając sylwetkę Hotelu, Kasyna i samego kąpieliska termalnego, jak w przypadku Scheveningen, ulegają one pomieszeniu i dopiero od wieku XX oddzielają się i nabierają autonomii.

Figura hotelu przy plaży⁹⁷ kopiuje model pałacu szlacheckiego, tak w wyglądzie, jak i w luksusie swych salonów. W swej większości, poza strefą socjalną, były mało

komfortowe, słabej konstrukcji, wiele z nich z drewna, co czyniło je przeznaczonymi do zajętości sezonowej, czasowej i pozostawały zamknięte przez resztę roku.

W przypadkach takich jak Biarritz we Francji i Bussaco⁹⁸ w Portugalii, pałac królewski stał się hotelem.

Także na południu Francji, różne rezydencje szlacheckie ewoluowały ku temu samemu końcowi. W Cannes i Nicei znajduje się duża grupa hoteli o wielkim wymiarze, które poszukują wyglądu pałacu, w neoromantycznych gustach epoki.

Jeszcze w tym samym okresie na północy Europy mają miejsce podobne zjawiska. Jednakże wymiar aglomeracji jest zredukowany, zogniskowany na budynku głównym, w swej sylwetce kurortu. Klimat północy Europy nie dopuszcza do powstania stacji zimowych takich jak na południu. To na południu liczne „bezrobotne” rodziny szlacheckie spędzają zimę.

Koncepcja plaży jest terapeutyczna. Poszukuje się miejsc o klimacie umiarkowanym, zwłaszcza zimą. Wyspa Madera w Portugalii i południe Francji korzystają znacząco z tego faktu. Z drugiej strony koncepcja „ferii” letnich jest także zróżnicowana. Poszukiwane były miejsca świeże, jeszcze łagodne. Koncepcja „ferii” w słońcu i upale pojawia się dopiero po II wojnie światowej.

W celu klasyfikacji architektonicznej hoteli na przestrzeni czasu i historii trzeba rozważyć fazę na początku wieku XIX, gdy figura hotelu przy plaży dopiero kielkuje, zbliżając się do gościńców i obiektów⁹⁹, które zawsze istniały, przechodząc w końcu wieku XIX, aż do końca I wojny światowej, przez epokę „Hoteli Pałaców”¹⁰⁰. Ta z kolei ewoluuje w kierunku figury Grand Hotelu, jeszcze mającej cechy regionalne, romantyczne lub neoklasycyzmu¹⁰¹, wreszcie w latach powojennych pojawia się model współczesnego międzynarodowego czasu turystyki masowej¹⁰².

Hotele tej nowej generacji są naszpikowane ostatnimi nowinkami technologicznymi, które podnoszą ich komfort. Bieżąca woda, elektryczność, centralne ogrzewanie, telefon, winda, osobne łazienki, itd. Przykłada się także wagę do usług dodatkowych jak butiki, różne sklepy, bank, poczta, herbaciarnie i kawiarnie, kapelusznik, fryzjer, tak samo jak usługi zdrowotne i leczenie powiązane ze źródłami wewnętrznymi lub nadbrzeżnymi. Dla zmotoryzowanych kuźnie kowalskie przekształcają się w garaże do parkowania oraz napraw pojazdów (od roku 1910¹⁰³). Przestrzenie zewnętrzne powiększają się, formując parki i ogrody na przechadzki, z polami gier, pływalniami, tenisem i sadzawką zewnętrzną poczynając od roku 1920. Faktycznie wprowadzenie basenu do pływania będzie punktem zwrotnym rozwoju tych obiektów, jako że stanowi o atrakcyjności nowinki i pozwala na autonomię, jaka wokół nich się rozwinie. W pewnych obiektach znajdują się jeszcze oddzielne budynki, gdzie zamieszkuje dyrektor hotelu, gdzie kwaterują zatrudnieni albo nawet klienci specjalnie żądający większego odizolowania¹⁰⁴.

Poczynając od lat siedemdziesiątych złożoność przemysłu hotelarskiego, jego rozwój i specjalizacja, z otwarciem nowych kierunków, koncepcjami zróżnicowanych wakacji, różnie zorganizowanych praz zwielenokrotnieniem ofert i uatrakcyjnieniem ich różnymi innymi czynnikami sprawiają, że figura hotelu przy plaży znika w tym modelu. Zastępuje ją nowa figura „resort”, osada turystyczna po portugalsku, która poszukuje nowego wyrazu. Powraca do początku historii plaży, podnosząc walory dzikości pejzażu wyrazistego i nieznanego. Pragnienie powrotu do natury wiedzie na początek do miast ogrodów w Europie i do pojawienia się architektur zrodzonych w światach egzotycznych i dzikości tropików. Śpi się w pałacu Indian Marajá, wynajmuje się replikę domu na żerdziach w tropikach.

Współistnieją różne epoki konstrukcyjnie i architektonicznie zróżnicowane na wspólnej bazie, owoc wzrostu ekonomicznego, turystycznego, zmiany zwyczajów,

przekształcenia funkcji, tak zwanej modernizacji, przystosowania do nowych wymagań końca wieku, co nazywa się „współczesną wiekowością”.

Poszukiwanie malowniczości jest trudniej zdefiniować. Można powiedzieć o opisie niezawołowanym. Malowniczość zdaje się zorganizowana, jest uroczą, jest złożona, nie zawstydzą, nade wszystko nie odstrasza.

W wyobraźni odpowiada miejscu zamieszkałemu przez populację zdrową i szczęśliwą. Jest mitycznym miejscem obrzędu Dziadów, gdzie bywał europejski Piotruś Pan.

Aktualny model mentalny wioski, przeinaczony w wioskę turystyczną, jest reakcją przeciw zachłannemu zagarnianiu terenu przez wielkie rozbudowy konstrukcyjne. Jest powrotem do dzielenia się z naturą, do regionalnej, narodowej, lokalnej skali, czymś, co nie rani natury ani nie przeszkadza architekturze regionu. Przenosi ideę, że znajdujemy się w strefie, gdzie architektura ma zajęcie ekologiczne lub dające się zaaprobować¹⁰⁵.

Harmonia całości, zwłaszcza przez bliskość niespieszną i poważną, z tym, ku czemu się kieruje, w konfrontacji z chaosem miasta, identyfikuje człowieka z miejscem.

Obraz całości nakłada się na architekturę.

Ma to miejsce tutaj, w reSORCIE europejskim, mianowicie na południu Portugalii, w Algarve, które rozwinie nowy model urbanizacji wybrzeża. „Zawioskowanie” jest konstrukcją sztuczną pejzażu, lecz ma atut, że identyfikuje człowieka z naturą. Wybór tych przestrzeni nie był przypadkowy. Poszukiwano terenu bez zabudowy, gdzie można budować w harmonii z pejzażem, gdzie przestrzenie naturalne, zielone, nawet choćby zaprojektowane, dominują.

W obrębie Quinta do Lago¹⁰⁶ i okolicach Vale do Lobo osiągnięto relację równowagi z naturą, wiążąc konstrukcje z morzem i Zatoką, przeplatając przestrzenie naturalne, zabudowane mieszkaniami. Obraz, jaki przekazują mieszkańcom miasta, który je odwiedza lub tu przebywa, to szeroki kontakt z naturą. Rozumie się tu, że naturalność jest koncepcją roślinną, oraz, że cały pejzaż jest skonstruowany przez człowieka. Istnieje wielki ogród i „obsadzone pobraże”, które funkcjonują i zachwycają. Dają iluzję, że znajdujemy się w przestrzeni naturalnej, wycofawszy się z cywilizacji miejskiej, w ciszy i spokoju. Umożliwia człowiekowi korzystanie z plaży, przestrzeni o wielkim wrażeniu wizualnym z naturą i morzem oraz w krótkim czasie przeniesienie się w środowisko miejskie, do którego jest przyzwyczajony. W pewnych lokalizacjach, jak Vila Vita¹⁰⁷, spotyka się nawet zwierzęta swobodnie żyjące.

Historia tego przedsięwzięcia jest pouczająca swą złożonością wykonania wielkiego obiektu turystycznego a także romantyczną ideą poszukiwania miejsca, aspektu, który jest obecny od początku historii Wielkich Hoteli. Projekt stworzył Portugalczyk, Manuel Cabral i impresario niemiecki Reinfried Pohl, założyciel firmy niemieckiej DVAG, którego były kanclerz niemiecki dr Helmut Kohl jest konsultantem i osobistym przyjacielem. Pan Manuel Cabral i właściciele przemierzali świat, zwiedzając najlepsze hotele i także posady od północy po południe Portugalii. Oczarował ich szczególnie Hotel Romanzzino na Sardynii, własność Agi Khana, i to on posłużył za wzorec nowego hotelu. Kompleks, który powstał w 1986, obejmuje Hotel, trzy zespoły willi z ogrodzonymi apartamentami oraz rezydencję Reinfrieda Pohla. Z wywiadu, który przeprowadziłem, wynika historia, nieco dziwna, snów i marzeń oraz skomplikowanych relacji ludzkich i zawodowych. Lecz ta historia jest prosta: istnieje inwestor obcy i gestor narodowy z pomysłem. Po 17 latach i 17 architektach projekt został zrealizowany.

Wywiad 28 VIII 2002 z Manuelem Cabralem, administratorem w Vila Vita Parc e Turisvilas Investimentos, S.A.

Towarzystwa zaangażowane w przedsięwzięcie:

DVAG – firma niemiecka.

Turisvilas – portugalska firma budowlana. Alisol - portugalska firma budowlana.

Vila Vita – portugalska firma zarządzająca. (To moim zdaniem powinno być w przypisie)

Przedsiębiorcy zaczynają działać w 1986 roku, nabywając od towarzystwa Lagocil posiadłość z pozwoleniem na zabudowę, oczywiście zaaprobowane, utworzone przez grupę trzydziestu mieszkań (projekt architekt Carlos Santos).

Przy współpracy architekta Hansa Schirmachera projekt został rozwinięty, następnie przeanalizowali go architekci Egas Vieira i Vitor Rodrigues, przygotowali projekt zmiany pierworysu wyjściowego, którego w międzyczasie realizację podjęto, tak, aby przekształcić pierwotnie zagospodarowanie na zabudowę o celu turystycznym. Znalezione rozwiązanie, zakupiono dwie działki nad uskokiem, gdzie miał stanąć budynek restauracji, niezbędny w przyjętych ramach (Club Haus). Wstępny projekt aranżacji wnętrz opracowała architekt Raisz (Izrael), nadzór sprawował architekt Ron Oprzadek (USA), wszystko wykonała firma Decoflora z Portimão.

Zrobiono makietę 1/1 eksperymentalną, włączając wnętrza i zewnątrz.

Hotel.

Architekt Hans Schirmache z RPA opracował pierwszy projekt koncepcji wioski turystycznej i pierwsze studium dotyczące Hotelu. Z różnych przyczyn nie zakończył żadnej z tych dwóch prac i odstąpił od projektu, przechodząc do pracy u innego architekta azjatyckiego (Lou), z tych samych przyczyn zastąpił go architekt niemiecki Buschmann. Następuje zakontraktowanie bezpośredniej ekipy technicznej, Egas Vieira i Victor Rodrigues Lisboa, pod odpowiedzialnością dyrektora prac inż. Neubauera, odpowiedzialni za proces licencjonowania aż po zatwierdzenie lokalizacji i działki, z gabinetu architektury Salazar w Faro. Oni to są odpowiedzialni za projekt architektoniczny, specjalności, projekt wykonawczy, zeszyt obciążeń, terminy realizacji, jakość prac i kontrolę wydatków prac przy Hotelu, koordynowanych przez Manuela Cabrala. Manuel Cabral ukończył kurs Projektanta Wnętrz w Darmstadt w Niemczech. Technikami z gabinetu Salazara w Faro, pracującymi w projekcie Hotelu pod kierunkiem architekta Luís Martinsa, byli architekci Vasconcelos, odpowiedzialny za stosunki wobec zarządów oficjalnych w Lizbonie i architekt Gaio, odpowiedzialny za proces uzyskiwania pozwoleń. W fazie końcowej projektu zatrudniony został projektant wnętrz John Stefanidis (Grek). Wspólnie ze swym asystentem Peterem Jonesem (Anglik) przystosował formę ostateczną hotelu, stworzył symboliczną wieżę. Także zaprojektowali pierwsze studium wnętrz. Wnętrza zmieniła lub skorygowała Pani Anneliese Pohl, żona właściciela, wdrożył je Manuel Cabral i jego gabinet techniczny.

Przestrzenie zewnętrzne zaprojektował architekt pejzażysta Ron Oprzadek (Amerykanin z Ohio), razem z pejzażystą izraelskim Raiszem, który towarzyszył w pracy na miejscu w pierwszej części drugiej fazy pracy. Golfe-Pitch & Pat o dziewięciu dziurach są autorstwa architekta pejzażysty Fausto Nascimento (z Faro).

Pierwsza faza – Wioska turystyczna – zakończona została 26 IV 199???, a druga faza – Hotel – 23 IX 1993.

W 1994 następuje nabycie innej sąsiedniej posiadłości, także z pozwoleniem na zabudowę, gdzie przewidywano wzniesienie 55 mieszkań szeregowych. Przy tym zadaniu pracowali: architekt Anne Carlson w opracowaniu koncepcyjnym; w procesie licencyjnym architekci Gaio i Luís Martins, w międzyczasie nominowany na dyrektora

prac malarskich towarzystwa właścicielskiego. Projekt początkowy uległ zmianie i z 55 domków zaaprobowanych wzniesiono 40, z polecenia właściciela i aby zagwarantować wyższy standard przestrzeni. Przestrzenie zewnętrzne są autorstwa Manuela Cabrala, a wykonane przez ekipę Jardinagem da Vila Vita (zorganizowaną dla tego celu) wówczas działającą. Połączenie przez most między pierwotną działką budowlaną i pozostałym zespołem jest autorstwa pani architekt Anne Carlson, pod nadzorem architekta Salazara i inżynierów budowlanych.

W ogrodzie pojawiły się zwierzęta, jak królik, wiewiórka, paw czy mała sarna, wprowadzone, aby ożywić ideę integracji z naturą. Nie będąc nowością, lecz ewolucją typologiczną, jako że takie zwierzęta znajdowały się w parkach Hotelu Pałacowego na początku wieku XX, na przykład w Curia. Jest to nowością przez fakt, że zwierzęta poruszają się swobodnie, gdy wcześniej były za zamkniętymi ogrodzeniami.

To przedsięwzięcie, włączając most, zakończono w 1996 i obejmuje ono 40 domków, recepcję, restaurację, sale posiedzeń, basen kąpielowy, park dziecięcy, salę gimnastyczną i różne sauny.

Pracuje w nim 600 funkcjonariuszy, średnio 1 pracownik na klienta. Ma 8 restauracji, sklep, salę posiedzeń, salę przedstawień, stację leczenia biologicznego, basen wodny, magazyn i własne biura. Posiada klinikę, klub zdrowia z różnymi rodzajami terapii ochrony skóry, sauny, squash, bary i dyskotekę. Trzy baseny kąpielowe, jeziora i park dziecięcy. Są również zwierzęta na wolności, jak na przykład pawie, gęsi i kaczki. W 1996 roku obiekt ma zajętość średnią roczną 87%. Indeks zabudowy terenu wynosi 1/3, pozostałe 2/3 są zajęte przez ogrody.

Dla użytkowników nie jest koniecznością przemieszczanie się samochodem. Zespół jest pomyślany tak, by użytkownik nie musiał korzystać ze środków lokomocji, chyba, że tego sobie życzy. Także o tym fakcie myślano, umiejscawiając te obiekty. Można spędzić dzień na polu lub na plaży w pełnym kontakcie z naturą, a nocą przemieścić się do wielkiej aglomeracji nocnej mającej swoje własne życie rozrywkowe. Same te obiekty mają centrum urbanistyczne, gdzie lokują się usługi centralne, biura, centra handlowe, sklepy, restauracje i dyskoteki. Zwykle znajduje się też formalny hotel w tej jednostce, co przenosi ideę aglomeracji miejskiej, miasta ogrodu, w jednostkę centralną.

Kwestia architektury, wielce dyskutowana w środowisku architektów portugalskich, nie jest jasna. W pierwszym okresie poszukiwano obrazu organicznego, nie budynku, jak w przypadku Vila Lara¹⁰⁸. Inne przykłady, jak w wiosce Açoteias lub w Prainha¹⁰⁹, objawiały obraz architektury śródziemnomorskiej o kolorze białym lub jasnym, wpływie arabskim, ze swymi tarasami i açoteia (açoteia to rodzaj portugalskiego tarasu lub belwederu). W Vilamoura¹¹⁰ posadowiono wioski tematyczne, co umożliwiło przeniknięcie się regionalnych architektur europejskich lub obcych, stając się lokalną wyjątkowością, znaną w Portugalii, gdzie podjęto próby przeniesienia do architektury turystycznej obrazu wioski rybackiej. W Quinta do Lago i w Vale de Lobo spotyka się każdy typ architektury, od domu autorskiego, jak Souto Mouro, po wioskę domów *geminadas* (*casa geminadas*). We wszystkich przypadkach architektura nie dominuje natury. Współżyje z nią, anulując obraz konstrukcji, aby przywrócić wartość obrazowi otaczającemu roślinno-naturalnemu.

Podsumowanie:

Jednostki początkowe formalizują się, poczynając od modelu rezydencji arystokratycznej wieku XIX, stwarzając obraz Hotelu Pałacowego. Ewoluuje do figury Grand Hotelu, w okresie po wojnie, i przekształcają się w hotele i osady z hotelem jak te, które pojawiają się w Algarve od lat 60.

Następuje model¹¹¹ opisowy. W większym lub mniejszym wymiarze lokalizują się w przestrzeniach niezabudowanych, lecz bliskich aglomeracji miejskiej, w sytuacji topograficznej i widokowej o wielkim wpływie, graniczących z morzem, ukrywając się w pejzażu, z dostępem dyskretnym. Ma zwykle centrum usługowe, hotel i zespół urządzeń wspierania plaży z basenem. Rezydencje jednorodzinne są rozstawione w małych zespołach szeregowo lub oddzielnie, umieszczone w zieleni zagajników i pól golfowych.

Równolegle w Portugalii pojawia się wewnętrzny ruch turystyczny, najpierw elitarny, a po rewolucji roku 1974 przekształcony w turystykę masową, ze spekulacją ekonomiczną w latach 80., gdzie pojawia się zapaść w dziedzinie rozwoju infrastruktury. Od tamtego czasu aż po dziś trzeba podejmować próby dotowania Algarve infrastrukturą pomocniczą dla turystyki masowej. Zjawiska społeczne i ekonomicznie bieżące, włączając poziom polityczny, nie będą ujęte w tym opracowaniu. Przytaczamy natomiast procesy urbanistyczne pomyślane i zaplanowane aż do lat 70., z odnośnikami punktowymi przedsięwzięć takich jak Vila Vita czy Marinas, które kontynuują kierunek wcześniej naznaczony w myśl modelu przynoszącego zysk i pożądanego dla rozwoju regionu.

3.3 TRANSPORT

3.3.1 Barka.

Środkiem transportu masowego zorganizowanego w wieku XVIII jest barka (łódź, statek). W wieku XIX pojawia się pociąg. Te dwa fakty będą znaczyć fizycznie strukturę kąpieliskową. Tak w dwóch modelach początkowych, atlantyckim i morza wewnętrznego, będą pojawiać się, połączone z stacjami kąpielowymi, dwa przejawy architektoniczne: molo i stacje dróg żelaznych.

3.3.2 Molo.

Kontestowano istnienie modelu, który ewoluował na dwa typy mol.

Molo atlantyckie, na modłę angielską, rozwinęło się głównie w Anglii i USA, pokazując się punktowo na wybrzeżu atlantyckim kontynentu europejskiego, jak w przypadku Ostendy w Belgii i Scheveningen w Holandii¹¹¹.

Molo kontynentalne, czyli na modłę włoską, rozwinęło się w stacjach kontynentu europejskiego podłączonych do mórz wewnętrznych lub jezior, o wodach spokojnych. Znajduje się rozpowszechnione od północy po południe Europy, ze szczególnym rozkwitem w Italii w wieku XIX.

3.3.2.1 Model atlantycki.

Molo – nabrzeże.

Molo w modelu atlantyckim, traktuje się jako keję, która wchodzi w morze, prostopadle do plaży. Jest strukturą przybijania morskiego pomocniczą dla nawigacji. Pojawia się szczególnie rozwinięta w Anglii, gdzie znaczna część stacji kąpieliskowych jest uczynionych bezpośrednio przy plażach, niedysponujących istniejącym portem morskim. Mówi się zatem o nabrzeżu, gdzie statki cumują i wyładowują pasażerów.

Ten model będzie ewoluować, będąc na początku prostą strukturą wyładowania, zrobioną z drewna, będzie służyć, jako laboratorium dla konstrukcji żelaznych, jak ma to miejsce w Brighton w Anglii.

Ewolucja molo (**mola**) jest naznaczona przez pojawienie się ekwipażu stawianego na platformach. Kasyna, teatry, restauracje, sklepy i różne obiekty wspomaganie

turystyki pojawiają się z większym lub mniejszym natężeniem, jak można zobaczyć na nabrzeżach („piers”) w Brighton, mianowicie na „West Pier”¹¹².

Mówi się o pierwszym pasażu nadmorskim, czyli „promenade”¹¹³ i traktuje się go, jako miejsce wypoczynku, kontemplacji i spotkania.

Molo ewoluuje w formy rozległe, nawet w kształt liter U lub Y, jak w Portoroż w Słowenii.

3.3.2.2 Model kontynentalny – Południe.

Na Południu Europy stacje balnearne zasadzają się na aglomeracjach już istniejących, choć jeszcze niewielkich. Prawie zawsze istnieje port rybacki, które będzie służył jako nabrzeże cumownicze. Z drugiej strony, tylko w stacjach wcześniejszych od pociągu, port lub nabrzeże ma funkcje ważne, jeśli chodzi o strukturę miejską i rejon przybijania statków turystycznych. Właśnie w tych przypadkach potwierdza się, że jedynie istnienie linii kolejowej dopuszcza prawdziwy rozwój.

Ostenda w Belgii miała linię bezpośrednią do Paryża, San Sebastian w Hiszpanii – do Madrytu, Figueira da Foz w Portugalii – do Coimbry, Salamanki i Valladoid, Sopot – do Gdańska i Warszawy.

Na Południu molo, jeśli istnieje z funkcją turystyczną, pełni dodatkowo funkcję uzupełniającą Wielkiego Hotelu, który ma charakter prywatny, ma swoje własne urządzenia kąpielowe i prywatne nabrzeże. W wymiarach jest niewielkie a jego architektura, więcej lub mniej wypracowana, jest zawsze efemeryczna. Tak jest zwłaszcza we Włoszech, w Manfredonia na południu, na Wybrzeżu Adriatyckim lub w Ricione, Rimini, Viareggio, Lido de Veneza itd.

Tutaj molo nie pełni roli promenady, jak w Anglii. Nie kształtuje miasta, w większości przypadków nie formuje placu, ani nie można na nim spacerować.

Są dojścia do oprzyrządowania, więcej lub mniej wypracowane, zgodnie z zabudową, do której są dołączone. Także w przypadku „Palais des Fête” Jetée w Nicei, który co do wielkości budowli i architektury jest bliski modelowi angielskiemu, utrzymują się cechy wyżej opisane.

Model kontynentalny – Północ.

W wieku XIX ruch i handel morski na Bałtyku był porównywalny ze śródziemnomorskim. Istnieje szereg państw, które przez wieki toczyły walki o prymat ekonomiczny i terytorialny, mając granice zmieniające się przez wieki. Wpływy są wzajemne i liczne. Trudno jest rozdzielić i sklasyfikować, w ujęciu miejskim, miasta balnearne, które w rozważanym okresie (ostatnie 200 lat) były pruskie, niemieckie wschodnie i zachodnie, polskie i rosyjskie. Z drugiej strony wojny i antagonistyczne systemy polityczne zmieniały się, charakteryzując i niszcząc poprzedników.

Cechy geograficzne, wybrzeże dynamiczne i niskie, urozmaicone zatokami, wyspami, półwyspami i wysepkami o dobrych własnościach żeglownych i rzecznych warunkowały zakładanie miast.

Na długim wybrzeżu pruskim w wieku XIX nie ma wielkich miast nadmorskich. Takie rozwijają się około 30 km od brzegu, z morzem połączone kanałami. Wyjątki takie jak Kilonia, Rostock, Szczecin, Kołobrzeg, Gdańsk, Kaliningrad, tworzą porty niezbędne, istniejące forty wojny wojenne w całej Europie.

To doprowadziło do bieżącej kolonizacji wybrzeża „terrain vague et terrain vide”, charakterystyczne wybrzeża europejskiego epoki.

Wybrzeże byłych Prus, dziś Niemiec, Polski i Rosji ma cechy identyczne. Bałtyk jest morzem wewnętrznym jak Adriatyk.

Spotyka się tu dwie różne sytuacje. Aglomeracje stare, które przekształcały się w stacje balnearne oraz stacje powstające od zera. W obu przypadkach typ mola, który dominuje, to molo kontynentalne z oprzyrządowaniem osadzonym na ramieniu litery T, równoległym do plaży. Niemniej bywa, że T jest odwrócone lub jest „t” małym, dopasowanym do okoliczności istniejącego portu morskiego lub jego braku. Ramię odwróconej litery T, jeśli już jest, służy za nabrzeże cumownicze dla turystów.

Budowa mola jest taka jak w Europie Południowej, głównie drewniana, o charakterze ulotnym. W pewnych miejscach ewoluuje ku typowi U lub Y (poprzeć przykładami).

O ile odnotowuje się wpływ angielski, to model ulega adaptacji, nie osiąga wielkich rozmiarów ani wielkich zabudowań na platformie w morzu. Zabudowania pomocnicze dla plażowania umiejscawia się na początku mola, czasami jeszcze sadowiąc je na plaży, jeszcze na równoległych do niej (dać przykłady).

Wyjątki, jak na molo w Zoppot-Sopot (Sopocie), usprawiedliwiają się znaczeniem stacji prusko-polskiej, jej lokalizacji - bliskość Gdańska, stacją balerną Warszawy??????? (zobaczyć).

Podsumowanie.

Początek historii plaż wiąże się z ówczesnym środkiem transportu, jakim jest barka/łódź. Ich infrastruktury, portowa i wyładunkowa, będą wyznaczać miasto balnearne, charakteryzując je. Jeśli środek przemieszczania się jest wspólny całej Europie, pojawiające się infrastruktury pomocnicze pozostają związane z miejscem, gdzie są instalowane. Te uwarunkowania dają początek dwóm modelom mola: atlantyckiemu, czyli angielskiemu, jakie rozbudowuje się prostopadle do brzegu, i kontynentalnemu, które rozciąga się równoległe do brzegu.

Linia kolejowa, stacja i ulica dochodząca do niej.

Jak już wyżej wskazano, sposób podróżowania morski i lądowy jest czynnikiem istotnym w zakładaniu stacji balnearnych. Budowa linii kolejowych, na ogół następująca po założeniu miasta kąpieliskowego, była elementem decydującym o jego rozwoju. Miały też miejsce sytuacje, że poprowadzenie linii kolejowej było warunkiem wstępnym założenia miast o funkcjach balnearnych, jak Mar del Plata w Argentynie¹¹⁴ i Arcachon we Francji¹¹⁵.

W ważniejszych stacjach morskich Europy wieku XIX spotyka się pociąg. Brighton w Anglii, Dieppe, Arcachon, Biarritz i Nicea we Francji, Ostenda w Belgii, Schieveningen w Holandii, stacje niemieckie na wyspach Rugia i Uznam, jak Swinemunde-Świnoujście, i jeszcze Kołobrzeg-Kolberg, Stolpmuend-Ustka, Zoppot-Sopot w Prusach i Polsce, na Lido de Veneza, w Rimini, Ostii i Viareggio we Włoszech, w San Sebastian i Santander w Hiszpanii, w Cascais¹¹⁶, Granja, Espinho i Figueira da Foz w Portugalii, pociąg był czynnikiem decydującym rozwoju ukierunkowanego na turystykę.

Na początku wieku XIX wszystkie te miasta miały także port morski lub nabrzeże cumownicze. W wieku XIX transport morski pasażerów był ważny dla ustanowienia kąpeli morskich, następnie stał się uzupełnieniem do linii kolejowych, które szybko go zastąpiły.

Przykład Ostendy jest pokazowy dla znaczenia łączności. Połączenie koleją ze stołeczną Brukselą nastąpiło w roku 1838. Mając port morski uruchomiła regularne kursy statków parowych do Anglii w 1846. W 1868 uruchomiono połączenie bezpośrednie z Paryżem. Ludność Ostendy rośnie z 15000 w 1870 do 45000 w 1910. W 1860 doliczono się 9718 obcokrajowców w hotelach miasta, 20115 w 1872, 38020 w 1890, osiągając maksimum 100000 w 1911.

3.3.3 Stacja kolejowa.

Z pociągiem nadeszła stacja. Lokalizacja tych budynków wyróżniających się, o znacznych rozmiarach i niekiedy wyszukanej architekturze, zaznaczy się w krajobrazie miasta, nie tylko z powodu infrastruktury, jakiej wymaga, lecz także z powodu poprowadzenia nowych dróg łączących stację z centrum kąpieliska. Lokalizacja stacji zależy od topografii miejsca, czasu, w którym ma miejsce, szkieletu miasta, gdzie się ma znaleźć.

W Scheveningen w Holandii stacja powstaje formując duży plac, blisko plaży. W Figueira da Foz w Portugalii, w Nicei we Francji, w belgijskiej Ostendzie i jeszcze w Kolbergu¹¹⁷ w dzisiejszej Polsce, stacja znajduje się w granicach miasta. Ustalają się osie komunikacji miejskiej i ciągi spacerowe, co w Figueira da Foz przyjmuje postać promenady, po portugalsku zwanej ribeirinha (dosłownie: poprowadzona wzdłuż brzegu).

Posumowanie.

Pojawienie się pociągu w wieku XIX stwarza warunki do przewozu masowego, alternatywnego wobec transportu wodnego. Przez jakiś czas oba systemy transportu współistnieją, z upływem czasu barkę/łódź wypiera pociąg, później uzupełniony przez samochód i samolot.

3.4 Inne wyposażenie.

Pojawiają się wyznaczniki miasta balnearnego, kluby socjalne i sportowe, w Portugalii często stowarzyszone, wyróżniając się fizycznie tym, do czego są przeznaczone w praktyce, jak tenis¹¹⁸ i golf¹¹⁹, pływackie, wioślarskie, żeglarskie¹²⁰, strzeleckie¹²¹, rozrywki regat w Portugalii¹²¹. Mówi się o pierwszym klubie nautycznym na Półwyspie Iberyjskim.

Uważając za znaczące dla wszczęcia się życia społecznego odnoszącego się do stacji balnearnych przepisuje się część faktograficzną Klubu:

[...- W 1850 zorganizowano pierwszy „wyścig barek” na rzece Tejo, w królestwie JM Królowej Marii II.

- W 1852 z okazji Świąt Paço d’Arcos, członek założyciel hrabia z Alcáçovas zorganizował regaty dla statków o wyporności między 7 a 13 ton, w większości „caíques”, należących do żeglarzy, którzy potem stali się członkami Klubu. Odtąd odbywały się regaty wzdłuż Paço d’Arcos lub Dafundo, z pewną regularnością, częstokroć pod prezydencją Infanta Luísa, który w tym celu przybywał na pokładzie statku Portugalskiej Marynarki Wojennej.

- We wrześniu roku 1852 w tym rejonie odbył się Festiwal Nautyczny nazwany „Regata na Tejo”, dla niego przygotowano pierwszy dokument pisany Reguły Regat, nazwany „Regulamin Regat na Tejo”. Oryginał przechowują archiwa ANL. Opublikowany w 1854, stał się pierwszym przepisem pisany o doświadczeniach nautycznych w Portugalii.

- W 1878 członek hrabia Conde da Silvã przepłynął z Azorów do Lizbony, przypuszczalnie jako pierwszy sportowiec nautyczny Półwyspu.

- W 1879 żaglowiec portugalski „SIRIÚs” JM króla Luísa I, prezydenta i protektora Klubu, stał się sławny na Morzu Śródziemnym, gdy wygrał regaty w Marsylii. W drodze powrotnej do Lizbony wziął udział w innych regatach w Gibraltarze i je wygrał, wyprzedzając znacznie jacht angielski.

- W 1880 Klub zorganizował, wraz z Nicejskim Towarzystwem Regat regaty Lizbona -Gibraltar - Nicea.
 - W 1891 następuje rozłam wśród członków Królewskiej Asocjacji Morskiej, głównie za sprawą członków Sekcji Wioślarskiej, konstituuje się Clube Naval de Lisboa, później przyjmuje nazwę Królewski Lizboński Klub Morski.
 - W 1893 bardzo aktywnie działają w Klubie wioślarze, tworzy się Sekcja Wioślarska, później podejmuje działalność autonomiczną, jaka ma miejsce jeszcze obecnie.
 - W 1898 odbywają się pierwsze w Portugalii Regaty Oceaniczne, na odcinku Porto-Cascais. Wygrywa je jacht „LIA” JM królowej Amélie. W tymże roku na obchody 400-lecia odkrycia drogi morskiej do Indii Klub organizuje regaty w Cascais, ich puchar „Vasco da Gama” zdobywa „Catch Cariad” lorda Dunravena, reprezentującego Royal Yacht Squadron;
 - W 1900 odbywają się pierwsze Cursos de Patrão Amador (Kursy Patrona Amadora), których Komisja uczyniła częścią ówczesnego Porucznika Gago Coutinho, sekretarza generalnego Klubu
- Od 1904 Sekcja Wioślarska odnotowuje kolejne zwycięstwa w zawodach o puchar „Taça de Lisboa” w 1908, 1910, 1913 i 1915. Odnotujmy, że dwoma klubami, które najczęściej stawały do tych zmagani, były Real Associação Naval i Real Clube Naval de Lisboa; [...]M.Pizarro „As Real Clube Fluvial Portuense (1876) Automobizmowi¹²² i hippice¹²³. W Portugalii trzeba dodać mobilność Karabinu w Celas (?????). Poza tą działalnością posiadał także tor przeszkód do ćwiczeń hippicznych w Ínsua dos Bentos (później zamienione w Park Miejski), pola tenisowe i golfowe. turniejów konnych¹²⁴ i ich reprezentację architektoniczną na Placu Byków (Praça de Touros). Te obiekty będą zaznaczać swą obecność w mieście swymi budynkami i przejawami zawodów sportowych, miejsc wypoczynku, powiązanych z codziennością kąpieliska¹²⁵.

3.4.1 Baseny kąpielowe (lub: Pływalnie).

Pierwsze baseny kąpielowe pojawiają się w wieku XIX, sprzężone z rzeką lub jeziorem, będąc transpozycją modelu balnearnego term rzymskich, odzyskiwanych w Europie od wieku XVII i XVIII.

Pływalnie morskie rozwijają się później, znajdując pewne przykłady nieformalne w pierwszych kurortach kąpieliskowych w regionach mórz spokojnych lub wewnętrznych tak, jak na północy Europy w Swinemunde-Świnoujściu, Kolberg-Kołobrzegu w Polsce, podobnie na południu śródziemnomorskim w Rimini lub Lido de Veneza w końcu wieku XIX i początkach wieku XX.

Rozwój kąpielisk w Europie notuje się od wieku XX, przede wszystkim w okresie po wojnie 1914-18.

Przed tą datą basen kąpielowy jest połączony z termami i łaźniami publicznymi.

Wskazuje się bardziej aspekt higieniczny niż sportowy. Zainteresowanie pływaniem następuje w wieku XIX. Anglicy ustanawiają pierwsze zasady i pierwsze kluby oraz stowarzyszenia pływackie, tak morskie, jak rzeczne. W 1837 odbywają się pierwsze zawody w Anglii i powstaje „National Swimming Society”; a w 1860 powstaje Brighton Swimming Clubet hołubiący pływanie w morzu. W 1886 utworzony zostaje „Metropolitan Swimming Clubs Association”, przekształcający się w Amateur Swimming Association w roku 1869. Pływa się w jeziorach, rzekach i morzu. Pojawiają się baseny z drewna, konstrukcje niestałe, towarzyszące urządzeniom kąpieliskowym w wieku XIX, zarówno na plażach rzecznych¹²⁶, jak i morskich.

Dopiero wraz z przywróceniem olimpiad, w 1896 w Grecji, zaczyna się kariera basenu, jako obiektu sportowego.

W roku 1900, na Igrzyskach Olimpijskich w Paryżu, zawody odbywają się na rzece Sekwanie.

Kąpieliska i statki francuskie.

W wieku XVIII we Francji, w Paryżu i Lyonie, pojawiają się urządzenia łaźni publicznych. Są zlokalizowane w rzekach, na łodziach cumujących u nabrzeży i mostów. Te instytucje przeznaczone do utrzymywania higieny będą ewoluować ku basenom publicznym.

W 1785 we Francji znajdujemy odniesienia do pływania w Paryżu, gdy zostaje otwarta szkoła pływania w Sekwanie, a także „Le bain Deligny” w wieku XIX.

Także w Paryżu zbudowana zostaje w roku 1884, przez „Société française de gymnastique nautique”, pierwsza pływalnia kryta. W 1889 otwiera swe podwoje „l’etablissement Rouvet”, z łaźniami i pływalnią.

W Lillem, na północy Francji, istnieją w roku 1890 łaźnie „Bains Lillois” o charakterze sportowym, zaprojektowane przez architekta Alberta Baerta. W 1922 istnieje we Francji 20 pływalni, z tego 7 w Paryżu. W tym czasie Anglia ma 800, zaś Niemcy 1360. W Portugalii są dwie, w Hiszpanii nie odnotowuje się istnienia jakiegokolwiek pływalni publicznej¹²⁷.

W dekadzie 1920-30 pojawiają się z wolna nowe pływalnie w całej Europie. Jeszcze we Francji, w Paryżu, ze względu na wymiar estetyczny i socjalny trzeba wyróżnić basen kąpielowy „la Butte aus Cailles”¹²⁸, kąpielisko „des Amiraux”¹²⁹, zbudowane między 1922 a 1927, basen „Georges Vallerey” wykonany na igrzyska olimpijskie roku 1924, basen „Roubaix”¹³⁰ zbudowany między 1927 a 1932, pływalnie „Molitor”¹³¹ zainaugurowane w 1929 w obecności Johnny`ego Weissmullera¹³² i baseny „Parc”, przestrzenne między strefą basenu a strefą kabin, zmuszającą użytkownika do przejścia pod natryskami i umycia stóp przed wejściem na pływalnię.

„Toulousain” w Tuluzie zostaje wykonany w 1931 i 1934¹³³.

Także w tej dekadzie w hotelach, basen kąpielowy staje się wyposażeniem obowiązkowym. Także wtedy pojawiają się kąpieliska takie jak w Touquet-Paris-Plage. Kąpielisko morskie autorstwa Andre Bernarda¹³⁴ zbudowane w 1925 jest przykładem znaczącym tego typu basenów, które zdobyły wielką popularność w Anglii pod nazwą „Lidos”.

Lido angielskie i pływalnia.

Po I wojnie światowej pojawiają się w Anglii zespoły kąpielisk naturalnych i sztucznych, zwanych „lidos”, połączonych z parkami miejskimi, jak w Londynie, gdzie jeszcze można spotkać liczne ich przykłady, lub związanych z nadmorskimi stacjami balnearnymi. Te, nazywane „Lido Salt Water”, są raczej modelem prekursorem kąpieliska plażowego, najpierw przeniesione do Francji, np. Touquet-Paris-Plage, co się będzie rozpowszechniać, wraz z adaptacjami, po całej Europie¹³⁵.

Według Bernarda Touliera¹³⁶, wspólne baseny kąpielowe są czasami produktem starych urządzeń kąpeli zimnych, które przekształciły się przy zanikaniu.

Mówi się normalnie o dużych powierzchniach wodnych, formie organicznej i funkcji ludycznej. W niektórych, jak w „le Touquet-Paris-Plage”, słona woda morska jest podgrzewana¹³⁷.

Powoli ewoluują formy bardziej regularne dla uprawiania sportu. Basen w Blackpool, otwarty w 1923, ma 116×53 metry, z pojemnością na 8000 widzów, 1500 kąpiących się i balnaria dla 600 osób. Basen w Hastings ma wymiary podobne. Należy wyróżnić, ze względu na swe wymiary, „Super Swimming Stadium” w Morecambe¹³⁸.

W 1909 można już znaleźć przykłady takie jak „Sea water swimming” w Tynemouth lub „Gourock Open Air Pool”, lecz wielki rozwój ma miejsce w latach 20. i 30. W 1922 otwarte zostaje lido w Prestatyn, w 1923 w Blackpool, w 1928 w Plymouth, Exmouth w 1929, Skegness w 1932, Hastings i St.Leonards w 1933, New Brighton i Wallasey w 1934, Brighton w 1935, Penzance w 1935, Morecambe w 1936, Weston-super-Mare w 1938¹³⁹.

W istocie lido staje się wyposażeniem uzupełniającym w historii angielskiej plaży. Współzawodnictwo stacji balnearynych prowadzi do promocji i budowania tego wyposażenia, by przyciągać rosnącą liczbę turystów w Anglii w tym okresie¹⁴⁰. Jego kształt szybko ewoluuje od modelu klasycznego do form pierwszego modernizmu.

By wspomnieć o kontrastach, jakie niekiedy trafiają się w budynkach otaczających o charakterze **rewiwalistycznym** lub art nouveau i nowoczesny układ basenów kąpielowych, jak w przypadku Palace Hotel w Curia, Portugalia. Piscina Paraíso (Basen Raj) rozpoczął pracę w 1934, autorem jest Raul Martins, zaprojektowany kilka lat po przebudowie Hotelu przez Norte Júniora jest oczywiście nowoczesny¹⁴¹.

W 1929, wraz z uruchomieniem „casino d’été du Palm Beach”, wprowadzają się zmiany w zwyczajach kąpieliskowych z otwarciem jego basenu kąpielowego¹⁴².

Portugalia.

Pływanie sportowe zaczyna się w końcu wieku XIX w stacjach balnearynych letnich, w rzekach i w otwartym morzu. Pierwsze zawody sportowe odbywają się na rozlewiskach rzeki Tejo lub w morzu. Polegają na pokonaniu dystansu między łodziami/barkami lub platformami.

Gimnastyka staje się przedmiotem obowiązkowym w liceach portugalskich w roku 1902, ale dopiero w 1930 zostają pobudowane baseny kryte od podstaw, zaprojektowane w liceach w Coimbrze i Beja¹⁴³.

Pierwszy projekt kąpielisk publicznych w Portugalii, o którym wiadomo, to w Figueira da Foz, odnoszący się do Anty-projektu Ulepszeń Regionów Zachodnich Miasta Figueira da Foz (1915)¹⁴⁴.

Pierwszy formalny basen publiczny zbudowany w Portugalii to basen w Clube Nacional de Natação de Lisboa, Narodowy Klub Pływacki w Lizbonie (basen S. Bentp), otwarty najprawdopodobniej w 1919, następny to basen kryty Stacji Terma w Estoril, otwarty w 1922¹⁴⁵.

W 1923 „Towarzystwo Budowlane S. Pedro w Estoril” przedstawia projekt urbanizacji, który obejmuje budowę basenu oceanicznego¹⁴⁶. Pierwsza szkoła pływania w Portugalii powstaje w 1902 w Trafaria, założona przez Ginásio Clube Português. W 1922 zostaje założona Portugalska Liga Klubów Pływackich, a Federacja Narodowa konstituuje się w roku 1930.

Pierwszy basen o charakterze sportowym, o którym mówią źródła, to basen należący do Sport Lisboa Algés e Dafundo¹⁴⁷, zbudowany w 1930, będący od 1931 basenem otwartym lub zimowym¹⁴⁸. Wtedy formuje się aktualna Portugalska Federacja Pływaków, w 1930 liczy 14 klubów poświęcających się działalności sportowej, jedynie w Lizbonie¹⁴⁹. Istnieją informacje o innych basenach pływackich, np. Alhandra Sporting Club w 1936, bez określonych wymiarów. W tym dziesięcioleciu Coimbra buduje swą plażę nad rzeką z basenami rzecznoymi (1935-41), o architekturze efemerycznej i eklektycznej, autorstwa architekta Luísa Benavente. W 1934 zainaugurowany zostaje basen raj w Palace Hotel w Curia, będąc otwartym w sierpniu 1935 i sukcesywnie rekonstruowany do 1942. Basen miał szkołę pływaków. Także tego samego roku

Baseny Tamariz są projektem nowatorskim ze względu na ich relację z okolicą. Jest to interwencja integrująca między barierą (linią kolejową) a plażą. Chalet Ernesto Schroeter może służyć jako budynek przykładowy, wtapia się w pejzaż stojąc na platformie średniej wysokości, choć nie przyjmuje się jako kąpielisko naturalne ani odpływowe, co spotka się później w basenach Leça. Są to baseny typu ludycznego, o nowoczesnym projekcie i jako takie są nowością w programie basenów plażowych w Portugalii.

Baseny kąpielowe w Leça, Matosinhos, odzwierciedlają interpretację inną. Bardziej racjonalna, sięga do idei angielskiego „Lido Salt Water”¹⁶³, do lokalizacji której wpisują się baseny w Alvor, Portimão, projekt Atelier Conceição Silva; Hotel do Glofe w Penina; Hotel Balaia, autorstwa Conceição e Silva, 1965; Vilavara – 1967’71, jego autorem jest architekt Almeida Araújo. [O zagadnieniu między innymi patrz AA.VV. „Słońce Algarve”](#). Revista de Turismo zbliża, materializując projekt długo odkładany od 1945, by zbudować jakieś baseny na plaży w Porto. Ma tu miejsce interesująca gra między organicznością i funkcjonalnym racjonalizmem, wpisująca się w pejzaż wywierający duże wrażenie, wyróżniając się przez wtopienie lub przez zastosowane materiały.

Od lat 60. w Portugalii basen staje się wyposażeniem komplementarnym hotelu. To w tej dekadzie narastającego ruchu turystycznego buduje się większa liczba basenów o charakterze ludycznym. Z tego okresu pochodzi projekt basenów Tróia-Tarralta z atelier Conceição e Silva z Henrique Chicó (Baseny w Galé). Z identycznej inspiracji pochodzi Pływalnia Centralna w Moskwie (1958), jej projekt opiera się na okręgu dzielącym swe wnętrze, stwarzając obszary i funkcje zróżnicowane. Mówi się o jedynych basenach wielkich rozmiarów, zbudowanych w Portugalii.

Poza przypadkami odosobnionymi, uogólnienie konstrukcji pływalni miejskich, krytych i odkrytych, zanika w końcu lat 80. i z początkiem 90¹⁶⁴.

Piscinas dos Olivais ([zobaczyć komu](#))...Salt Waters, po portugalsku znaczy basen z wodą słoną. Takie baseny pojawiają się w Anglii na początku wieku XX, stając się popularnymi od lat 30. [O kwestii zobacz AA.VV. Odnieść się jeszcze do Povoia, Nazwa data itd.](#)

Hiszpania.

W Hiszpanii rozwój basenów jest taki sam jak w Portugalii. Mając rozległe wybrzeże śródziemnomorskie, sport uprawia się głównie na morzu. Jak dalece wiadomo, pierwszy publiczny basen hiszpański należał do „Club Natacio Sabadell” w pobliżu Barcelony ([kiedy ??](#)).

Spośród znalezionych materiałów trzeba wspomnieć równoległość kąpielisk nad rzekami, np. plaża nadrzeczna w Valladolid albo kompleks pływalni „La Isla” w Madrycie zaprojektowany w 1930. Ten sam autor projektuje basen „Las Arenas” w Walencji w latach 1933-1934¹⁶⁵, po czym następuje budowa pływalni klubów sportowych jak „Larraina Pamplona” w 1933, „Club Esportu Mediterrani” w 1931 czy „Club de Natació Barcelona”. W 1944 powstaje pierwsza pływalnia kryta w Madrycie „La Instalación Depostriva Muniipal Gimnasio Moscardó”. W centrum dokumentacyjnym Kolegium Architektów Katalonii znajdują się odnośniki do projektów takich jak MESTRES I FOSSAS, Jaume, „Basen i klub pływacki, adaptacja pawilonu Katalonii i Balearów na Wystawie Iberoamerykańskiej w Sewilli” z 1929; BONA I PUIG, Eusebi „Wieża i basen dla pani Elwiry Morey de Semir”; NIEBOT I TORRENS, Francesc de Paula „Av.Nª Sª del Vinyet; C.Madre Ràfols” „Sitges. (Garraf) 1933; „Pawilon na basen kąpielowy i salę bokserską dla Jaume Ymbern, C.Rosselló; C.Còrsega; C.Bruc”, Barcelona, 1932. Należy odnotować, że Hiszpania przeszła okres

wielkiej niestabilności politycznej na początku wieku XX, po czym nastąpiła wojna domowa. Reżim frankistowski jedynie osiągnął stabilizację w latach 40.

Podsumowanie:

Baseny/kąpieliska publiczne pojawiają się w Portugalii i Hiszpanii w latach 30., poprzedzone europejskim ruchem rozpowszechniania i zaszczepienia pływania, głównie w Niemczech i Anglii.

Przez długi czas nie znajdują się w Portugalii baseny o charakterze ludycznym. Nieliczne powstały dopiero w latach 60., wyjątkiem jest tu Tamariz¹⁶⁶, przeznaczone są do uprawiania sportu, pełniąc też aspekt socjalny i ludyczny. Nawet w odniesieniu do basenów hotelowych, jak Palace Hotel w Curai i Grande Hotel w Luso, projekt przedstawia charakter sportowy. Pływalnie, które są przedmiotem zainteresowania w tym studium, są typu plażowego: Leça, Granja, Espinho, Figueira da Foz, S. Pedro de Moel, Azenhas do Mar i Tamariz w Estoril¹⁶⁷. Mają wspólny mianownik, jest nim lokalizacja i implantacja. Lokalizacja jest tuż przy plaży lub w jej pobliżu. Implantacja jest platformą na wyższym wzniesieniu, co czyni przejście między wzniesieniem miasta lub aglomeracji a plażą. Daje perspektywę na morze.

W latach 40. ma miejsce zainteresowanie kwestią basenów/pływalni, uwidacznia się ono w publikacji różnych artykułów o basenach w portugalskich przeglądach architektonicznych, jak np. „Architektura Portugalska, Ceramika i Budowanie, Połączone”, no.70, ze stycznia roku 1941, gdzie cały numer jest poświęcony tematowi pływalni, no.72 z marca 1941 przedstawia projekt pływalni w Espinho; magazyn „Architektura, Przegląd Sztuki i Budowniczy” Rok XX – Seria 2, no.17-18 z propozycją basenu na Wybrzeżu Caparica¹⁶⁸, tak jak rozpowszechnia projekt architekta Marca Picarda na rzecz „Plaży sztucznej w Lozannie”; przegląd „Panorama” numer 15 i 16 z czerwca 1943 omawia projekt basenu w Granja.

We wszystkich przypadkach zwiększa atrakcyjność miasta i stanowi dodatkowy impuls dla życia społeczności i sportowego. Wszystkie są częstkami architektury, nowoczesne, acz o kształcie zróżnicowanym, co kompletuje całość pracy architektonicznej.

Od tej epoki basen wpisuje się w kulturę plaży i znaczy fizycznie jej strukturę. Rozwijają się w połączeniu z hotelem lub konstytuując się, jako oddzielna jednostka.

3.4.2 Mariny jachtowe.

Poza Vilamourą urbanizacja marin wypoczynkowych jest bieżąca, częściowo w fazie projektów, częściowo realizacji. Cascais zna dwa projekty niezrealizowane. W 1933 Cassiano Branco wykonał studium, a w 1973 atelier Conceição e Silva inne studium, ambitniejsze. Vilamoura była pierwszą mariną zaprojektowaną w latach 60. Ostatnio zostały otwarte mariny w Vila Real de Santo António, Portimão- Praia da Rocha¹⁶⁹ i Lagos¹⁷⁰ W budowie jest marina w Albufeirze¹⁷¹, a w fazie projektowania studia dla Armação de Pêra¹⁷² i Tavira w Algarve. W pozostałej części Portugalii budują się i rewitalizują małe jednostki wzdłuż niemal całego wybrzeża miejskiego. Poza Cascais są one niewielkie. Mariny w Algarve idą tym samym wzorcem: marina – urbanizacja mieszkaniowa – centrum handlowe. Służą zakotwiczeniu rozbudowującego się miasta, z urbanizacją przez zamieszkanie kolektywne i o charakterze komercyjnym. Naśladują model Vilamoury i z Południa Francji, gdzie od lat 60. zbudowano ponad 200 marin wypoczynkowych.

Turystyka w Algarve odpowiada drugiemu cyklowi turystyki w Portugalii. Po pierwszych przejawach na Północy kraju, czego przykładami są Cascais i Figueira da

Foz, Algarve zna fazę embrionalną w okresie międzywojennym, gdzie rozwijało się przede wszystkim w Portimão – Praia da Rocha i punktowo w Monte Gordo lub Armação de Pêra. Lecz od lat 60. się rozwija rosnący ruch wielkich urbanizacji, mający w swym centrum jednostki luksusowe.

3.5 Pasaż nadmorski – promenada.

Łącząc wszystkie te budynki zdaje się formalną przestrzenią spacerową. Taka przestrzeń spacerowa, łącząca plażę i jej wyposażenie pomocnicze, pełni funkcję spacerową, kontemplacyjną, miejsca spotkań oraz przestrzeni handlowej. Jest nowym rodzajem placu, którego granice określa morze i która przebiega przed fasadami wzniesionych budynków.

Jest przestrzenią spacerową, ma cechy identyczne jak park uzdrowski, utrzymane i skonstruowane jest także jako ogród. Utrzymuje charakter nieco dziki i nieokreślony w swych granicach. Ewoluuje w zgodzie z typem wybrzeża i formą zajętości terenu przez konstrukcje aglomeracji. Lecz jest to proces wolny w swej formalizacji¹⁷³. W Portugalii zwie się *esplanada*, lub *marigial* w Hiszpanii.

W 1853 prezydent rady miasta Cannes prosi Państwo Francuskie o koncesję na pas przybrzeżny, aby poprowadzić nim pasaż nadmorski.

W 1856, 26 właścicieli nierezydujących, przeciwnych projektowi municypalnemu, decyduje zbudować drogę o długości pięciu metrów, między brzegiem „la Foux” a mostem „Croisette”. Rada municypalna to zatwierdza w 1859 i klasyfikuje, jako drogę sąsiednią w 1860.

W 1861 zatrudnieni zostają inżynierowie Gaudel i Lazare Mangini z Kompanii kolejowej Tulon-Nicea, wtedy budowanej, aby poszerzyli drogę i zbudowali ochronę od strony morza na długości 1600 metrów. Droga dostępna staje się w 1863. *Passeio marítimo*, w Italii *lungomare*, w innych krajach Europy *promenade* lub *promenada*. W przypadku angielskim, jak i jego manifestacji kontynentalnych, jak w Sopocie w Polsce, okazałe molo prostopadłe do plaży integruje przestrzeń pasażu morskiego.

4.Rozwój koncepcji urbanistycznych w kontekście narodowym i międzynarodowym.

4.1 Aktor: architekt i inni.

Interwencja ludzka w stawianiu pierwszych rezydencji kąpieliskowych jest, w Portugalii i całej Europie, cechą wspólną. Zaczyna się od rodziny królewskiej. Te prace pozwalają wznieść Hotel Gonet, Grand Hotel, Koło Morskie jak i 15 „willi”.

W 1865 właściciele nierezydujący obwodnicy zgadzają się przesunąć granice swych posiadłości o 5 metrów.

W 1866 „la Croisette” zaczyna nosić nazwę „boulevard de l’Impératrice” (bulwar Cesarzowej). W tymże roku prace rozciągają się na przestrzeni 20 metrów, powstają przejścia i linia palm. W 1869 i 1872 wielkie burze morskie powodują, że konstruuje się molo-pasaż, którego wykonanie i późniejsze prace na brzegu jest oparte na studium, jakie przeprowadzili inżynierowie Michel i Arluc. Tak w 1891 i 1893 zostaje stworzona sztuczna plaża o długości 2 km, co uzupełnia początkową z roku 1861. Po II wojnie światowej większość obiektów turystycznych zostaje zrekonstruowana. W 1949 „Cercle Nautique” zastąpiony zostaje przez „Palais des festivals”. Obiekty kąpieliskowe, wątpliwej jakości, ustępują miejsca plażom własnym hoteli, których koncesje instalują się na plaży, na wzniesieniu niższym niż „Promenade”, poniżej pasażu. Budowy pałacu da Pena (1840-46)¹ w Sintrze, wpływa na tworzenie się stacji villeggiatury, która odchodzi od Cascais. Część bogaczy, począwszy od 1870 roku, stawia tam swe letnie rezydencje. Ruch balnearny rozprzestrzenia się na całą niemal Europę, a Portugalia nie jest wyjątkiem. W Portugalii wiek XIX jest wiekiem wzrostu świadomości municypalnej. Autarkie są kierowane przez ludzi zorientowanych na przyszłość. Ta nowa szlachta składa się głównie z przemysłowców, przedsiębiorców i „ludzi dobrych”, mających środki i wiedzę, którzy odniósłszy sukcesy w życiu, poświęcają się polityce.

Między królami, cesarzami, prezydentami republik, przewodniczącymi rad municypalnych, dyktatorami, handlowcami, inżynierami, anonimowymi stowarzyszeniami kapitalistów, hotelarzy, lekarzy, architektów, pisarzy, malarzy i nieznanym zwykłym człowiekiem istnieje paralela niemal w całej Europie. W tym kontekście mają miejsce indywidualne akcje i akty kolektywne grup członków społeczności cywilnej i administracji publicznej. Nie jest możliwa, w ramach tego studium, wyczerpująca charakterystyka jednostek i osobowości uwikłanych w ten proces, o których uważa się, że odcisnęły znaczący ślad w historii architektury i urbanistyki uzdrowiskowej i kąpieliskowej w Europie końca wieku XIX i na początku wieku XX.

W tych ramach spotkamy szereg ludzi, którzy promowali ruch balnearny. Pionierzy opowiadają się za stworzeniem zielonych obszarów wypoczynkowych, np. Pinhal de Jogos (po polsku: Sosnowy Park Gier), w 1873, gdzie w 1876 zostaje założony Rynek. Są jeszcze fundatorami Hotelu Granja (1879)².

W Espinho wybija się czwórka ludzi i jedna instytucja. Inżynier José Coelho Bandeira de Melo, który w 1870 roku wykonał pierwszy plan topograficzny, inż. Augusto Júlio de Bandeira Neiva, szef robót publicznych, który siedzibę miał właśnie w tym mieście. Poza wyrównaniem topograficznym terenów wykonał Plan Ogólny miasta Espinho, który ofiarował magistratowi w 1900; był konsultantem przy Radzie w Vila de Espinho i właścicielem terenów w obrębie miasta. Augusto de Oliveira Gomes i Alexandre Pinto Alves Brandão, założyciele fabryki konserw Brandão Gomes & C^a, radni i przewodniczący rady w Espinho, to główni promotorzy miasta balnearnego. Assembleia de Espinho została założona w 1864 przez „notabli” z Espinho. Tak samo jak w Granja, chodziło o klub typu

sojalnego i wypoczynkowego, skąd wywodzi się geneza autonomii miasta Espinho, która swą kontynuację ma w Komisji Udoskonalenia Espinho (1905) i w Przedsiębiorstwie Ulepszenia Espinho (1941, basen)³. W Figueira da Foz wyróżnia się osoba inżyniera Francisco Maria Pereira da Silva (?-1891), dyrektora prac wstęgi w Figueirze⁴ i założyciela Kompanii Budowlanej w Figueira (1861), która zbudowała Bairro Novo (po polsku: Nowa Dzielnica), kąpieliskową część miasta Figueira, gdzie wznosił swą rezydencję, pierwszą konstrukcję w esplanadzie, jeszcze istniejącą⁵. Wspomnieć także trzeba, z powodu jego znaczenia dla rozwoju ekonomicznego i politycznego Figueiry da Foz, urzędnika marynarki handlowej, i dobroczyńcę, António da Silva Guimarães (?-1903), założyciela przedsiębiorstwa dla eksploracji kopalń i przemysłu w Cabo Mondego.⁶

W S. Pedro de Moel wyróżnia się działalność Rady Municypalnej Marinha Grande i udział indywidualny pojedynczych osób oraz kolektywów takich jak inżynier leśnictwa António Arala Pinto, dyrektor Trzeciego Obwodu Leśnego Zalesień Narodowych (Mata de Leira), Artur Neto de Barros, ekonomista i polityk, który wraz ze Stowarzyszeniem Przyjaciół S. Pedro de Moel, a później Komisją ds. Konstrukcji Kąpieliska Oceanicznego (Basen 1967) i firmą Promoel (1974), rozwijali i promowali centrum turystyczne⁷.

W S. Martinho do Porto podejmowano różne działania w celu rozwoju kąpieliska i term. Między 1898 i 1921 znajdują się rejestry, petycje o pozwolenie i „Plan ogólny rozwoju przemysłowego i turystyki”, datowany na 1920, opublikowany w przeglądzie „Arquitectura” w 1927, na odpowiedzialność Fernando P. de Magalhães. Ta inicjatywa wywodzi się z zespołu kapitalistów, z którego wyróżniają się José de Azevedo Castelo Branco i John George, w celu eksploracji Aguas de Salir. Proponowano wzniesienie obiektu kąpieliskowego o dwóch piętrach, dwóch hoteli, kasyna, parku, dzielnicy mieszkań, placu walk byków, klubu sportowego z polami tenisowymi i wielkim polem gier, jak również pasa lotniskowego i hangaru dla hydroawionetek. Nie zostało to nigdy skonkretyzowane⁸.

Cascais i Estoris. W tak zwanej „Linii Estoril” na wspomnienie zasługuje José Viana da Silva Carvalho (1880), właściciel i reorganizator term Banhos do Estoril i budynków przyległych; kompania Caompanha do Monte Estoril (1890), której głównymi udziałowcami byli hrabia Moser, prezes w Companhia de Caminhos de Ferro Portuguesa (Kompania Portugalskich Dróg Żelaznych), i Carlos Anjos, odpowiedzialny za początkową urbanizację rejonu; towarzystwo Sociedade Estoril-Plage (1913), własność Fausto de Figueiredo, urzędnika w Companhia de Caminhos de Ferro Portuguesa, radnego, wiceprzewodniczącego i przewodniczącego Rady Municypalnej w Cascais, Augusto Carreira de Sousa, impresaria odpowiedzialnego za wzniesienie większego kompleksu turystycznego w Estoril o renomie międzynarodowej. Warto wspomnieć jeszcze towarzystwo budowlane Sociedade Edificadora S. Pedro do Estoril, Lda (1923), sformowane przez architekta João Autunesa i inżyniera Liebermana, które, choć nie podjęło funkcji, było już organizacją zamierzoną i o opracowanej strukturze⁹.

Portimão i Praia da Rocha. „Praia da Rocha” Sociedade Anónima de Responsabilidade L.da, donator strefy okresowej gier¹⁰. Równolegle istnieje zespół osób, których wspólnym mianownikiem jest to, że związane z przemysłem, są jednocześnie właścicielami rezydencji w Praia da Rocha. Ich wspólne działania wniosły wkład w rozwój miejscowości. Jednakże mówi się tu przede wszystkim o działaniach indywidualnych¹¹.

4.1.1. ARCHITEKT

Rola architektów i ich wkład w rozwój miasta i społeczności Portugalii podlega niespiesznej ewolucji, od utworzenia ówczesnej korporacji aż po dzień dzisiejszy¹². Utworzone w 1863, z inicjatywy J. Possidónio da Silva (1806-96), architekta związanego z domem królewskim i uczestniczącego w projekcie Palácio da Pena w Sintrze¹³, Królewskie

Towarzystwo Portugalskich Architektów Budowlanych i Archeologów (R.A.A.C.A.P.), zmieniło swą nazwę w 1903 na Towarzystwo Architektów Portugalskich (S.A.P.). W roku 1933 kolejna zmiana nazwy na Narodowy Związek Architektów, a po rewolucji kwietniowej 1974 na Stowarzyszenie Architektów Portugalskich (1978), przechodząc do statutu Związku Architektów Portugalskich w 1998¹⁴.

W Portugalii¹⁵, jak i w Europie, postać architekta pojawia się przy państwie i władzy. Ale od wieku XIX obserwuje się rozprzestrzenienie prac architektów, podobnie jak ich redukcję do prac o charakterze rezydencji, gdzie potwierdzają swą odrębność.

Wzrost zaludnienia w wieku XIX i rosnące zapotrzebowanie na nowe wyposażenie i infrastrukturę, razem z ruchem ku termom i kąpieliskom, dają możliwość pracy w obszarze architektury. Aktor interweniujący był wtedy, jak i dziś, rozdzielony między architektów, inżynierów, projektantów i budowniczych. Czytając dzieła, które napisali Eça de Queirós i Ramalho Ortigão, przede wszystkim „Odpryski”, od 1871, i kompilację z 1942, znajduje się odwołanie do Portugalii ówczesnej, zarówno jej społeczeństwa, jak i architektury. Można wnioskować, że większa część architektury nie była dziełem architektów. Jednak była okazja zgłaszana przez klasę, najpierw względem mieszkań jednorodzinnych, potem hoteli, kasyn, term, Ogólnych Planów Ulepszeń¹⁶, potem urbanizacji i budownictwa dodatkowego¹⁷. Nie pojawiło się zatem nic nowego, tak było, tak jest i dziś. Ucieczka ku architektom obcym była zawsze praktykowana w państwie portugalskim¹⁸, podobnie jak w Europie¹⁹.

Jeśli w drugim okresie, od lat 30. wieku XX, Portugalia dysponuje już zastępem technicznym urbanistów, wyuczonych przede wszystkim w paryskim Instytucie Urbanistycznym, który przenieś do planowania idee i koncepcje tam obronione, jak choćby przez architekta De Goera i jego projekt miasta organicznego o niskim zagęszczeniu, to na początku ruchu balnearnego w Portugalii (1870) działa tylko 28 architektów²⁰, spośród których najbardziej wyróżniający się rozpoczęli swe studia w Portugalii i ukończyli je w Paryżu.

José Luis Monteiro²¹ (1849-1942), Ventura Terra (1866-1919), Adães Bermudes (1863-1947), Marques da Silva²² (1869-1947), Raul Lino²³ (1879-1974) są członkami grupy reprezentatywnej głównych architektów, z opublikowanym piśmiennictwem, którzy działali w obszarze architektury balnearnej. Wszyscy studiowali w Paryżu, z wyjątkiem najmłodszego Raula Lino, który kształcił się w Anglii i Niemczech.

Do nich dopisujemy takie nazwiska jak Nicola Bagaglia, Norte Junior, Rosendo Carvalheira, Spośród nielicznych innych, znajdujemy małą grupę, której działalność zaspokajała większą część architektonicznego rynku publicznego i prywatnego na przestrzeni 30 lat, obejmujących pierwszą część architektury i urbanizacji balnearnej w Portugalii.

Architektura ta charakteryzuje się typologią zamieszkiwania jednorodzinnego, pracą indywidualną pod gust klienta, według importowanego wzorca, „typu”, w którym każdy architekt próbuje, co wskazywał Riegl²⁴, być celem jakiegokolwiek artysty: pragnie przede wszystkim spełnić oczekiwania praktyczne i własne lub wymogi swych idei – czucie epoki.

To, co znamionuje i każe wyróżniać się tym konstrukcjom, to wybór miejsca, jego wdrożenie, człowiek, który je zamawia, architekt, który materializuje marzenie leżące u podstaw i natura, która je otacza, aspekt scenograficzny komunikacji między konstrukcją człowieka i naturą, który charakteryzuje model pracy autora, Budynek Prestiżowy.

Mówi się o okresie marzeń, romantyzmie, eklektyzmie, w którym działali architekci będący w stanie wznieść fascynujące, paradygmatyczne kompleksy rezydencji ludzkich.

José Luís Monteiro i Raul Lino.

4.1.2. José Luís Monteiro (1849-1942).

Przebieg jego kształcenia jest dobrym przykładem, który ukazuje, jak nauczano architekta tamtych czasów. Mając 12 lat wstępuje do Królewskiej Akademii Sztuk Pięknych w Lizbonie, gdzie studiuje przez 10 lat. W 1873, gdy ma 24 lata, udaje się do Paryża, na stypendium, gdzie pozostaje przez 5 lat. Pobiera wówczas nauki na Beaux-Arts de Paris. Nadal, jako stypendysta odbywa „Grand Tour”, podróż przez Europę Centralną, i Włochy, które przemierza, zatrzymując się dłużej w Wenecji, Florencji i Rzymie. Do Portugalii wraca w 1830, mając 32 lata. Żeni się w 1884, mając lat 36. W 1893, w wieku 45 lat, stawia swój dom.

W 1880 znajduje zatrudnienie, jako technik, w Radzie Muncypalnej Lizbony. Stanowisko to zajmować będzie aż do przejścia na emeryturę w 1909. W 1881 podejmuje kierowanie katedrą Architektury Cywilnej w Akademii Sztuk Pięknych w Lizbonie, gdzie utrzyma się do 1929. W 1902 pomaga zakładać Stowarzyszenie Architektów Portugalskich. Równolegle podejmuje prace projektowe dotyczące budowy mieszkań, budynków wyposażenia i na rzecz turystyki. Wyróżniają się projekty Chalet Biester, Sintra (188?), Królewskie Gimnazjum Klub Portugalski (1883), Rynek centralny w Lizbonie (1885), Stowarzyszenie Geografii w Lizbonie (1897), Dworzec Centralny Kolei w Lizbonie, Rossio (1886-1997), Hotel Avenida Palace (1890-92), Chalet Faial w Cascais (1896), Kaplica w Chalet Palmela, Cascais (1919).

4.1.2.1 Raul Lino (1879-1974).

Pałac Palácio da Comenda.

W okolicy miasta Setúbal, nad skalistym uroczyskiem koło Foz da Ribeira da Ajuda (co można przetłumaczyć jako: Ujście Zalewu Ajuda) wzniesiono elegancki Pałac, starą własność Hrabiego D'Armanda, swego czasu ambasadora Francji w Portugalii. W roku 1903 właściciel zaprosił architekta Raula Lino, by opracował projekt zmieniający stan zastany tak, aby według zlecającego, cieszyć „**co najmniej księżycową nocą dokładnie tym, w czym zamierza zbudować mieszkanie**”. Pobyt zaowocował pracą przykładową balnearnej architektury portugalskiej, która już była sceną dla filmów portugalskich i zagranicznych.

Raul Lino rodzi się w 1879, jest synem handlarza materiałami budowlanymi. W 1889, mając 10 lat, zostaje wysłany do Anglii (Windsor), by studiować. W kolegium z internatem przebywa 3 lata, po czym wysłano go do Niemiec, by w Hanowerze uczył się języka i studiował architekturę. Tu uczęszcza do Handwerk und Kunstgewerbeschule i Technische Hochschule. Zaprzyjaźnia się z architektem niemieckim Karlem Albrechtem Hauptem (1852-1932) w atelier, z którym podjął współpracę. Haupt właśnie wtedy kończył swój doktorat o architekturze odrodzenia w Portugalii. Tu został wprowadzony do kultury romantycznej, jak i filozofii niemieckiej tego czasu. Zacztyuje się w Heglu i Goethem, rozwija umiłowanie natury, ciszy i medytacji, które stanowią przeciwstawienie kultury miejskiej. Do Portugalii wraca w 1897, licząc lat 18, zaczyna samodzielną pracę. Pierwszy swój projekt opracowuje mając 22 lat, żeni się w wieku lat 28, licząc 33 lata stawia swój pierwszy, własny, dom (Cipreste), a mając 39 lat publikuje swą pierwszą książkę.

Wszedłszy w środowisko kulturalne i artystyczne, Raul Lino projektuje, odbywa podróże i jest designerem. Jeździ rowerem po Alentejo i odwiedza Maroko. W latach 1901-04

projektuje siedziby Rey Colaço, Jorge Colaço i Batalha Reis w Monte Estoril, Casa Jorge O'Neil w Cascais i Casa José Relvas w Alpiarça. Staruje w różnych konkursach publicznych, zyskuje uznanie i idzie ścieżką kariery wolnego profesjonalisty, u schyłku swej drogi zawodowej próbując podjęcia się zadań publicznych takich jak kierowanie pomnikami narodowymi.

Obok kariery architekta pisze pracę teoretyczną, którą publikuje, pisze artykuły, wygłaszane na konferencjach i czyni wycieczki w kierunku innych sztuk, jak malarstwo, tekstylia, ceramika, wzornictwo mebli, płytki ceramiczne, witraże itp.

Jest swoistą figurą polemiczną przez swą postawę romantyczną w poszukiwaniu architektury typowo portugalskiej, która teoretyzuje i projektuje modele, lecz nade wszystko przez swą postawę przeciw prądom nowoczesnemu i międzynarodowemu, jest przede wszystkim człowiekiem kultury, który planuje, podróżuje, pisze i projektuje w wymiarze rzadkim w portugalskiej panoramie architektonicznej wieku XX.

W jego bogatym dorobku, dobrze przebadanym i rozpowszechnionym, wyróżniają się zespół rezydencji w Cascais i Monte Estoril, już wspomniany w tekście i do którego wrócimy, jak również projekt Ogrodu-Szkoły João de Deus²⁵ i Kina Tivoli z 1924²⁶.

4.2 URBANISTYKA

Kontekst narodowy i międzynarodowy.

Wiek XIX jest czasem formalizacji myślenia o mieście nowoczesnym. Po rewolucji francuskiej i rewolucji przemysłowej nadeszła refleksja o człowieku, mieście i formie zamieszkiwania. Transformacja środków produkcji, pojawienie się nowych funkcji miejskich, wzrost ludności, nowe technologie w Anglii, Niemczech i Francji stworzą przestrzeń dla refleksji, gdzie grono indywidualistów będzie teoretyzować o mieście.

Zasadniczą sprawą tych przemysłów jest konieczność rozmieszczenia wzrastającej populacji wielkich miast Europy i Ameryki. Ten przyrost ludności nie dotyczy Portugalii z powodu wielkiej emigracji, głównie do Brazylii i Afryki.

Chociaż historia próbuje zakwalifikować osoby i czyny do epok chronologicznie wymienianych i wcześniej zdefiniowanych, ta sama konieczność rozlokowania i rekonstrukcji sprawia, że w Lizbonie, po trzęsieniu ziemi w 1755, sporządzono plan o rozmiarach urbanistycznych niespotykanych²⁷. Mówi się o rekonstrukcji obszaru o powierzchni około 190 ha, zamieszkanego przez 2 tysiące mieszkańców, gdzie plan siatki ortogonalnej ustala połączenie między częściami miasta, integrując budynki, tworząc i przekształcając place, dając miastu przestrzeń publiczną ogrodu (pasaż publiczny)²⁸. Ten plan, którego główną troską były higiena i przejezdność, biegnie szlakiem antyhistorycznym w tym sensie, że nie respektuje stanu wcześniejszego, biegnie w sposób nowatorski, antysejsmiczny, standaryzowany, określany jako gaiola pombalina. Procesem kierował Markiz de Pombal (1699-1782)²⁹, premier króla José, oraz ekipa architektów, której przewodził Manuel da Maia (1672-1768). W jej składzie byli Eugénio dos Santos (1711-60)³⁰ i Carlos Mardel (1695-1763)³¹. José-Augusto França uważa, że Lizbona jest ostatnim ze starych miast Europy, które znikły, i pierwszym z miast nowoczesnych³².

4.2.1 Myśliciele miasta.

4.2.1.1 Anglik.

Zespół ludzi zajął się problematyką miasta z różnych perspektyw. I tak Benjamin Ward Richardson (1828-96), lekarz angielski, publikuje „Hygeia, a city of health”,

Macmillan, Londyn, 1876. Ta książka daje opis miasta i jego zasobów mieszkalnych widzianych przez pryzmat higieny, co zyskało wielkie upowszechnienie w Europie³³.

4.2.1.2 Francuz.

Georges Eugène Haussmann (1809-91), przewodniczący rady Paryża, promuje szereg planów i projektów opartych na nowych technikach kartografii, z krzywymi poziomymi, w których traktuje miasto jako całość, wyposażając je w infrastrukturę różnego rodzaju i linie kolejowe, zaopatrzenie w wodę i gaz, jak również zespół wyposażenia, Halles, i ogólnie dostępnych terenów zielonych (Lasek Buloński), uciekając do finansowania prywatnego.

4.2.1.3 Hiszpan.

W tej samej epoce (1850, lata natępne) Ildefonso Cerda (1815-79) kreśli plan Barcelony. Bazując na tkance hipodamicznej (od nazwiska Hipodames z Miletu, V wiek p.n.e.; na stronie http://www.saneamento10.hpg.ig.com.br/HDren_01.html), kwartałów 113,3×113,3 metrów, w 1867 publikuje swą książkę „Ogólna teoria urbanizacji”, gdzie pojawia się po raz pierwszy termin urbanistyka (po portugalsku: urbanismo)³⁴. W 1892 Arturo Soria y Mata (1844-1920) publikuje swój plan miasta linearnego; w 1892 zakłada „Madrycką Kompanię Urbanizacyjną” i wdraża konstrukcję planu miasta³⁵.

4.2.1.4 Portugalczyk.

W 1874 Frederico Ressano Garcia (1847-1911)³⁶, inżynier, polityk, technik rady Lizbony inicjuje ruch ekspansji miasta Lizbona. Tak jak w Barcelonie, plany opracowane pod jego nadzorem pozwolą miastu rozrastać się aż do lat 40. wieku XX.

4.3.1 Socjalizm utopijny.

Friedrich Engels (1820-95) i Karl Marx (1818-83) myślą o mieście, jako miejscu, gdzie rozgrywa się historia, nie wchodząc w polemikę odnośnie modeli. Lecz zainteresowani proletariatem i rewolucją socjalną, proponują model zamieszkania, minimum właściwie dostępne dla wszystkich³⁷.

Równoległe zbiór ludzi rozwija modele oparte na konieczności utrzymania higieny i estetyki miasta. Tak zwany urbanizm utopijny pojawia się w dwóch nurtach, których wyznawcy proponują modele, które wdrożone są już w wiek XX.

Model kulturalistyczny, sięgający do tęsknoty do organicznej jedności miasta przeszłości, odrzuca model miasta przemysłowego z racji estetycznych. John Ruskin (1819-1900) i William Morris (1834-96)³⁸, a później Ebenezer Howard (1850-1928) są jego głównymi aktorami³⁹.

Model postępowy, bardziej ukierunkowany na obraz miasta przyszłości, w którym porządek higieniczny, racja postępu wiedzy i techniki nakładają się na romantyczny model przeszłości, cechuje optymistyczne spojrzenie na przyszłość zorientowaną na postęp. Robert Owen (1771-1858), Charles Fourier (1772-1837), Jean-Baptiste Godin (1817-88), Benjamin Ward Richardson (1828-96) i później Tony Garnier (1869-1948), Bauhaus z Walterem Gropiusem (1883-1969) i Erntem Mayem (1886-1970), a ponadto Le Coubusier (1887-1965) zaproponują modele i praktyki miast⁴⁰.

Patrick Geddes (1854-1932)⁴¹, anty-postępowiec, zwraca uwagę na towarzystwo studiów przez wymogi wielodyscyplinarne i na kontynuację tkanek miejskich.

Taki jest kontekst teoretyczny dyskusji o mieście pewnych autorów w Europie na przełomie wieków XIX i XX. Dyskusja ta wpłynie na planowanie miasta i stworzy załączki specyfikacji stref – zoning.

4.3.2 Kontekst narodowy.

Początkowy okres historii balnearnej odpowiada w Portugalii czasom Ogólnych Planów Ulepszeń (1865), wpisuje się w to, co François Choay definiuje jako preurbanizm (pré-urbanismo)⁴².

Przeanalizowane plany zrealizowane w wieku XIX, Granja (1861, Frutuoso José Silva Ayrea), Espinho (1870, plan topograficzny, inż. José Coelho Bandeira de Melo), Figueira da Foz (1861, Companhia Edificadora Figueirense), powtarzają model hipodamiczny o układzie prostokątnym, w którym poczynione jest rozparcelowanie towarzyszące strukturze zmiennej, która definiuje uporządkowanie liniowe, o regularnym podsumowaniu. Krótka rzecz ujmując, chodzi o wniesienie infrastruktury na teren jeszcze niezabudowany i sprzedanie go w działkach. Plan kompanii Companhia do Monte Estoril (1890) jest inny, jako że urbanizuje się teren przypadkowy, przestrzegając jego topografię sceniczną.

W tym okresie ruch balnearny charakteryzuje poszukiwanie miejsca i typu architektury, jak również wdrożenia oprzyrządowania/wyposażenia.

Udział architektów w tym procesie jest niewielki, acz istnieje. Nie ma w istocie stacji autorskich, jakie powstały we Francji⁴³, gdzie wyłącznie architekt lub pracownia określili stację kąpieliskową. Na to trzeba będzie czekać 50 lat.

W 1910 w Portugalii ma miejsce rewolucja republikańska, znosząca monarchię, po czym następuje okres wielkiej niestabilności politycznej przeciągający się aż po koniec lat 20., początek lat 30., gdy wprowadzono tzw. „Estado Novo” (Nowe Państwo). Równoległe Portugalia bierze udział w pierwszej wojnie światowej (1914-18), aktywnie uczestnicząc zarówno w Europie, jak i w Afryce, gdzie broni swych kolonii.

W tym czasie przemian politycznych i socjalnych nie prowadzi się wielkich prac w obszarze urbanistyki balnearnej. Znajdujemy jedynie odnośnik do Anyprojektu Ulepszeń w Strefie Zachodniej Miasta Figueira da Foz (1915), Póvoa de Varzim (1920), S. Martinho do Porto (1921) i Praia de Moledo (1929).

4.3.3 Prekursorzy ruchu współczesnego. Portugalczycy i inni.

4.3.3.1 Portugalczycy.

W tradycji portugalskiej wieku XIX różni architekci udają się do Paryża, by kończyć swą edukację. Wiek XX kontynuuje tę praktykę. João Faria da Costa (1906-71) w 1933 uzyskuje tytuł urbanisty w Instytucie Urbanistyki Uniwersytetu Paryskiego. W 1939 David Moreira da Silva broni tam swej rozprawy, po nim czynią tak inni architekci portugalscy⁴⁴.

Od 1944 różni technicy portugalscy udają się na nauki urbanistyki na Uniwersytet w Londynie. Najpierw są to Celestino da Costa (inż.), Pedro Vasconcelos (inż.), Fernando Mesquita (arch.). Później Costa Lobo (inż.), Matos Cardoso (inż.), Manuel Laginha (arch.), Ambrosina Gonçalves (arch.), Cabeça Padrão (arch.).

4.3.3.2 Cudzoziemcy.

Jako przeciwwaga, grupa architektów urbanistów obcych zostaje zaproszona, by pracowali w Portugalii. Przypomnijmy takich jak Anglik Barry Parquer (1867-1947), którego współpracownikiem był Raymond Unwin w mieście-ogrodzie Letchworth (1903, Anglia);

architekt pejzażysta francuski Jean-Claude Forestier (1867-1930); architekt francuski Alfred Agache (1875-1960) i jego współpracownicy Giogio Bini i Vincenzo Civico; Włoch Giovanni Muzio (1893-1982) i Włoch L. Dodi⁴⁵.

Ta grupa osób weźmie udział w trzecim cyklu urbanizacji portugalskiej i uformuje szkołę, do której dołączy inna grupa architektów rodzimych, którzy wspólnie będą kierować procesem planowania przez długi okres, w niektórych przypadkach ponad 30 lat.

4.3.4 Ukształtowanie Portugalskiej Szkoły współczesnych urbanistów.

Z początkiem tej trzeciej fazy, obejmującej lata od 30. po 50. wieku XX, panorama ulega zmianie. Odnotowuje się rosnący udział grupy architektów urbanistów, którzy się specjalizują, integrując koncepcje ze szkół urbanistycznych francuskiej, angielskiej i włoskiej, w części wskutek przewinięcia się przez nie techników zza granicy, zaproszonych do Portugalii, których współpraca z architektami portugalskimi będzie ważna dla ich ukształtowania, częściowo wskutek kształcenia techników portugalskich za granicą.

Od 1934 pojawiają się plany urbanizacji⁴⁶, rozszerzenia i upiększenia, które pokrywają kraj, odpowiadając na zapotrzebowanie głośno artykułowane przez władze lokalne. Tutaj architekci odciskają istotnie swe piętno na historii balnearnej: Costa do Sol (Alfred Agache 1933, Etienne de Groer, 1948), Cascais (Celestino da Costa, 1957)⁴⁷, Caparica (Cassiano Branco 1930; Faria da Costa 1948⁴⁸), Sesimbra (Paulo Cunha), Monte Gordo (Cristino da Silva 1941; J. Ribeiro de Oliveira, 1958), Tavira (Raul Lino, 1948; Jácome da Costa, 1960), Olhão (João Aguiar, 1944), Faro (João Aguiar, 1939,45)⁴⁹, Praia de Ancão (Direcção-Geral dos Serviços de Urbanização, 1958), Quarteira (Paulo Cunha, 1958), Albufeira (1951)⁵⁰, Paulo Cunha, 1958), Praia da Rocha (Carlos Ramos, 1936), Lagos (Cristino da Silva, 1942, Miguel Jacobetty, 1957)⁵¹, Praia de Odeceixe (Jácome da Costa, 1960), Sines (Cristino da Silva, 1953)⁵², Sesimbra (1959 VER), Plaże Arrábidy (1960)⁵³, Ericeira (Rodrigues de Lima, 1952), Praia de Santa Cruz (Miguel Jacobetty Rosa, 1949), Praia da Consolação I Praia de S. Bernardino, Peniche (Pauklino Montez, 1955), Foz do Arelho (Paulino Montez, 1954), Nazaré (1958)⁵⁴, S. Martinho do Porto (Fernando P. de Magalhães, 1920; Gomes Egêa, 1946), S. Pedro de Moel (Lima Franco, 1947), Vieira de Leiria (Cristino da Silva, 1945), Figueira da Foz (1919; 1954)⁵⁵, Praia de Mira (1937⁵⁶; Fernando Mesquita, 1950), Praia da Costa Nova do Prado, Ílhavo (1954)⁵⁷; Praia de S. Jacinto, Moreira da Silva (1956), Praiada Torreira (Miguel Resende, 1955)⁵⁸, Praia do Furadouro (Miguel Resende, 1953)⁵⁹, Espinho (Januário Godinho, 1954)⁶⁰, strefa przybrzeżna między Vila Nova de Gaia a Espinho (Januário Godinho, 1957), Foz do Douro (Porto, Ezquiel de Campos, 1932; Almeida Garrett, 1952), Matosinhos (Moreira da Silva, 1945), Vila do Conde (Miguel Resende, 1952)⁶¹, Póvoa de Varzim (Ezquiel de Campos, 1920; Miguel Resende, 1948)⁶², Viana do Castelo (Cabelo, Jorge Segurado, 1934-49; João Aguiar, 1950) i Moledo (Carlos Ramos, 1929, Moreira da Silva, 1941). Skompletowano 38 miejscowości kąpieliskowej, dla jakich zostały wykonane takie plany. Plany te czerpać będą z wpływów, jakie wnieśli urbaniści spoza kraju, którzy pojawili się w Portugalii i z koncepcji miasta-ogrodu⁶³, „city beautiful”⁶⁴ oraz miasta radialnego⁶⁵. Zobligują także władze samorządowe do podnoszenia, aktualizacji i realizacji planów topograficznych, w tym czasie w większości gmin nieistniejących.

W Stanach Zjednoczonych Ameryki w końcu wieku XIX rodzi się ruch, pozostający pod wpływem prac Haussmanna w Paryżu i w „Beaux-arts”. Model ukonstytuowany przez „The White City” – Białe Miasto, zbudowane w 1893 z okazji „World’s Columbian Exposition” (WCE) w Chicago, eksploruje wielkie łańcuchy wizualne zogniskowane na poszczególnych budynkach. Wykorzystuje symetrię i wielkie osie miejskie, wyciągając części

architektury i scenicznego pejzażu. Plan Waszyngtonu, datowany na 1901, jest przykładem tego nurtu. Plan wyjściowy, jaki opracował Pierre L'Enfant (1791), zdecydował, że Kongres Amerykański powołał ekipę odpowiedzialną za WCE z roku 1893, aby przeprojektowała plan Waszyngtonu. Zespół, jaki tworzyli architekt Charles McKim z nowojorskiego przedsiębiorstwa McKim, Meal & White, rzeźbiarz Augustus Saint-Gaudens i kongresman Charles Moore, odbył podróż przez główne miasta europejskie, inspirując się szczególnie Wersalem i Paryżem.

Oznajmiony na Międzynarodowym Kongresie Architektury Nowoczesnej (CIAM) w 1933 Projekt Miasta Radialnego, przedstawiony przez Le Courbusiera proponuje towarzystwo egalitarne, w którym miasto funkcjonalne integruje wszystkie klasy społeczne, każąc im zamieszkiwać i dzielić te same przestrzenie. W zasadzie broni oddzielania funkcji. W tym mieście istnieje rozdział między przestrzeniami mieszkalnymi, przestrzeniami roboczymi i rozrywkowymi. Broni tezy, że powinna istnieć bliskość między pracą, domem, wyposażeniem łącznym wspomaganiam, a przestrzenie publiczne i wypoczynku powinny znajdować się blisko, ułatwiając obieg/cyrkulację. Proponuje nie-współzarządzanie centrum miast poprzez schemat zróżnicowanego przepływu/cyrkulacji między ruchem samochodowym i pieszym.

Paulino Montez (1897-1988), architekt, urbanista, polityk, profesor, autor różnych planów już wymienionych, publikuje zbiór artykułów o urbanistyce i o własnej praktyce zawodowej⁶⁶, gdzie wyjaśnia swą filozofię. I tak, plan będzie regionalny, kiedy dotyczy relacji między aglomeracją a regionem z nią sąsiadującym, kierując się więcej ku sieci dróg jezdnych i kolejowych i otaczającym pejzażu. Plany i anty-plany upiększeń, regularyzacji i rozszerzania będą rozważane odpowiednio:

Upiększanie – przestrzeń publiczna i jej wyposażenie (mobiliarium), ocgrona i waloryzacja pamięci historycznej i architektonicznej, w jej budowlach i pomnikach najbardziej znaczących, włączając parki i ogrody.

Rozszerzanie – traktuje o urbanizacji wolnych terenów peryferyjnych, upatrując ich przyszłą urbanizację a zgodnie z potrzebami aglomeracji.

Broni wzrostu zagęszczenia centrum miast, polepszając środki transportu i wzrost powierzchni zadrzewionych między konstrukcjami.

Proponuje zniesienie miast satelickich (model miasta ogrodu zewnętrznego) i przedstawia projekt „Miasta dla trzech milionów mieszkańców”. Brasilia jest przykładem miasta radialnego. CIAM i Karta Ateńska są związane z tą ideologią.

Regularyzacja – odnosi się przede wszystkim do aglomeracji istniejącej, promując otwarcie dróg lub jej uliniowanie, wykonanie nowych przestrzeni publicznych i niezbędnego wyposażenia jak i konserwacji.

Poprzednie wyjaśnienie jest ważne przez sformułowanie formy koncepcji i zakotwiczenie metodologiczne urbanistyki. przeniesione dla planu, w czasie, w którym nieliczni pisali, o czym się myślało i robiło w Portugalii.

Jest także ważne, aby zreferować, że większość z planów balnearnych zaprojektowanych w tym czasie bardziej się skupia na „Rozszerzaniu” aglomeracji określonej w znacznym horyzoncie czasowym (30 do 50 lat), proponując różne struktury towarzyszące nowych dzielnic o niskiej gęstości, zadrzewione, złożone z kwartałów budynków jednorodzinnych osobno stojących, z ogrodem, ześrodkowanych w przestrzeniach publicznych, z wyposażeniem wspomagającym, na obraz miasta-ogrodu.

„Upiększanie”, jest także oczywiste, w koncepcji przestrzeni publicznych, esplanad lub marginali morskich (plac przy plaży lub plac nadmorski), zogniskowanych na nowe

oprzyrządowanie mające wielką atrakcyjność (kasyno, baseny kąpielowe, tenis, kino, kościół, dworzec kolejowy itp.).

„Regularyzacja” jest być może elementem mniej ujmowanych w tych planach, z wyjątkiem „Antyplanu Kierunkowego dla Praia de Santa Cruz” Miguela Jacobetty Rosa (1949) i „Planu Urbanizacji Wybrzeża Caparica” Jpão Faria da Costa (1947).

Margarida Sousa da Lôbo mówi o planie dla Praia de Santa Cruz [... Urbanista adoptuje model eklektyczny, spójny, w jakim spaja elementarny klasycyzm zastosowany w centrum aglomeracji i model miasta-ogrodu, z jego ulicami rezydencji, placykami, impassami i rozległymi przestrzeniami zielonymi, z punktowymi obiektami sportowymi, w obszarach ekspansji... Jacobetty pracuje w tym planie kierunkowym na poziomie rozdzielczości, jaki jest bliski planowi szczegółowemu...].

O planie wybrzeża caparica mówi [... W przypadku Caparica, jak i Alvalade, struktura sieci drogowej, jaką zakreślił Faria da Costa, za podstawę przyjmuje znaczną siatkę prostokątną, którą wypełnia ciąg impassów, placyków, przestrzeni wolnych i oprzyrządowań, dając w efekcie siatkę zwartą i zrównoważoną sytuując Farię da Costa bliżej miasta-ogrodu amerykańskiego, podczas gdy De Groer skłania się bardziej ku językowi urbanistyki niemieckiej. Na Caparica, tak jak będzie to w Alvade, Faria da Costa proponuje **altimetrie** bardziej rozłożone wzdłuż osi głównych, używając już nowego języka, w którym budynki uwalniają się od linii ulicy i konstytuują bloki poprzeczne do rozkładu ulic, co przemienia się z małymi placami, udostępniając je dla swobodnego dostępu dla pieszych. W przypadku Caparica ten urbanista proponuje zespół budynków siedmiopiętrowych, zwróconych ku marginali, w operacji redukcji długości plaży do stu metrów. Ten zespół skończy się placem, punktem ogniskowania przyulicznego, które ze starej aglomeracji zbiegają ku plaży ...]⁶⁷.

W większości przypadków przebadanych planów ich wdrożenie napotkało różne problemy, jakie dziś są widoczne tylko w części propozycji. Przykład sukcesu znajduje się w Anty-planie Urbanizacji S. Pedro de Moel, którego autorem jest Lima Franco, datowanym na 1948, zrewidowanym i poszerzonym w 1964.

Między 1934 a 1954 opracowano ponad trzysta planów dla całego kraju, które objęły 38 miejscowości kąpieliskowych ⁶⁸. Po koncepcji wstępnej Ogólnych Planów Ulepszeń (1865) nastąpiła faza „Regularyzacji i Upiększeń”, w której chodziło o wypracowanie miasta o postaci mającej dać tkance miejskiej zwiększoną przydatność do nowych funkcji i jej różnorodnemu powiązaniu z nowymi dzielnicami o charakterze balnearym, a także dać miastom oprzyrządowanie i przestrzenie publiczne

W 1941 powstaje Dyrekcja Ogólna usług Urbanizacji i w 1946 rozporządzenie **35.o31** wprowadza postać anty-planów. Legislacja portugalska jest bliska prawodawstwu francuskiemu tej epoki, poddana wpływowi szkoły francuskiej na urbanistykę w Portugalii. Zaprowadzenie anty-planu, niepodłączone „a priori”, pozwala na sporządzanie studiów i wykonywanie planów zakładając późniejszą nad nimi debatę i ewentualne przeplanowanie i włączenie do planów urbanizacji.

Ta trzecia generacja planów skupia się na obrazie aglomeracji, która zamierza się przenieść w kompozycji osi miejskich i przestrzeni publicznej. Istnieje poszukiwanie nowoczesności, „współczesnowiekowości”, które daje w wyniku model **natyjhistoryczny (może metahistoryczny?)**. Te plany generują nowe miasta, stawiane od samego początku, lub prawie od samego początku, w których obraz miasta tradycyjnego ustępuje temu, co Margardia Sousa Lôbo definiuje jako plan-obraz. Chodzi bardziej o plan, niż o miasto, który ma powiązanie z ideą nowej edukacji człowieka, bardziej niż o przestrzeń, w jakiej ma żyć.

Chodzi o przestrzeń geometryczną i funkcjonalną. Odnosi się tu do idei scenariusza. Więcej niż miasto jest sceną, scenariuszem, gdzie odbywa się rewolucja, która wykształci społeczeństwo i podniesie człowieka do kolektywu⁶⁹. Taki jest kontekst teoretyczny, w którym plany te zostały wypracowane.

Przy tym trzeba zastrzec, że centra historyczne, jako że były małe, są zachowane. Z wyjątkiem ośrodków średniej wielkości (Póvoa de Varzim i Vila de Conde, Foz de Douro, Espinho, Figueira da Foz i Cascais) mówi się tutaj o jednostkach mało zagęszczonych, acz scharakteryzowanych. Z tego, co można zaobserwować, w latach 70. te obszary centralne istniały. Istnieją przypadki punktowe, jak Praia da Tocha (lata 60-70), były wyjątkowe, w których interwencja planów okazała się niszczycielska, lecz mówi się tu o akcji opóźnionej w czasie. Lata 70-80. Wydaje się nam, że centra tych aglomeracji zostały zachowane lub zaniedbane w planie ześrodkowanym na akcji „rozszerzenia”.

Faktem niespotykanym jest rozporządzenie nr 40 349 z 19 X 1955, w którym minister prac publicznych inż. Eduardo Arantes de Oliveira nakazuje współpracę z ówczesnym Syndykatem Narodowym Architektów - Inquérito à Arquitectura Popular (Spis/Zapytanie o Architekturę Popularną) w Portugalii kontynentalnej opublikowanym w 1961. Ta akcja, w którą włączyła się nowa generacja architektów, była przejawem wrażliwości na rzecz utrzymania portugalskiego dziedzictwa historycznego i urbanistycznego.

Również, skupione w opracowaniach sporządzonych w tej czwartej fazie planowania, lata 60-70, istnieje diagnoza właściwa, w której podnosi się kwestię zagrożeń utraty specyfiki jednostek, co zaszło w latach 70-80.

4.3.5 Podsumowanie.

Choć o znaczeniu zredukowanym i z udziałem punktowym architektów w ich planowaniu wstępnym, znajdujemy paralelę z tym, co się dzieje w Europie.

Ma miejsce przesunięcie czasowe o 20, 30 lat między zdarzeniami początkowymi w Europie i ich zaistnieniem w Portugalii. Lecz jest to cecha permanentna naszej historii. Postacią impresario związanego z budową i eksploatacją linii kolejowej, która powoduje lub wspiera stację kąpieliskową, jest tak król Leopold II Belgijski, promujący Ostendę, jak baron James Rothschild (1792-1868)⁷⁰ na plażach Normandii, i bracia Péreire⁷¹ w Arcachon,

Bracia Pombo⁷² w Santander, też Portugalczycy Hrabia de Moser, prezes Kompanii Dróg Żelaznych Portugalii, lub Fausto de Figueiro, administrator w tej kompanii.

Institucja firm urbanistycznych, model jej gestora, z operacyjnością podzieloną między postać administratora kompanii kolejowej, także przewodniczący rady miejskiej, prywatny inwestor, konstruktor i właściciel, jest zjawiskiem permanentnym.

W Portugalii rady miejskie zastępują niekiedy przedsięwzięcia indywidualne prywatnego promotora europejskiego, ukrywając działanie ludzi, których relacje polityczne i interes prywatny są sprzeczne, pozostające skryte pod ujawnianą intencją.

Wspomniani decydenci byli też zaangażowani w powstanie „Crédit Mobilier” (1852), który pozwoli finansować szereg towarzystw takich jak „Société parisienne declairage et du chauffage par le gaz” (1855) i „Compagnie des hôtels et des immeubles de la rue de Rivoli”, powołanej w celu urbanizacji i wzniesieniu Grande Hotel de Louvre, by wesprzeć Paryską Wystawę Uniwersalną w 1855. Dzięki dobrym stosunkom z Haussmannem (Georges Eugène

Hausmann, 1809-91), przewodniczącym Rady Paryża i odpowiedzialnym za jego modernizację), uczestniczą także w urbanizacji różnych alej.

Powołali do życia także „Compagnie Générale Transatlantique”. Są też odpowiedzialni za urbanizację i budowę „Ville d’Hiver”, stacji balnearnej od początku w Arcachon (1865).

Arturo i Cesar Pombo, przedsiębiorcy, synowie Artura Pombo Villameriela, przewodniczącego Rady Santander, senatora i pierwszego markiza de Casa-Pombo, są urbanistami plaży w Santander od 1868. W 1892 posiadali stanowisko kąpieli, Grande Hotel, Hotel Castilla, Hotel Hoyuela, Hotel Paris, Kasyno i koncesję na linię pociągów.

Można zatem twierdzić, że pierwsza faza urbanizacji balnearnej, wiek XVIII i pierwsza połowa wieku XIX, odpowiada aktom odosobnionym, indywidualnym, wyrażanym przez wnoszenie budynków o charakterze rezydencji oraz wnoszenie małych struktur powiązanych z aktem kąpieli.

Faza druga, druga połowa wieku XIX, odpowiada okresowi rozkwitu miast, których charakter kąpieliskowy był zaakcentowany; Espinho i Granja, Vila do Conde i Póvoa de Varzim, Figueira da Foz i Cascais, jeszcze o obszarach rozszerzenia ograniczonych, poznały wdrożenie urbanizacji, podobnych do tkanki prostokątnej wprowadzonej w San Sebastian⁷³⁾ (1864-65) lub Santander (koniec XIX wieku)⁷⁴⁾, plany rozszerzenia (regulacyjne) w Cannes i Nicei (1858)⁷⁵⁾, Rimini, Viareggio lub w późniejszej urbanizacji Lido de Geneza.

Trzecia faza odpowiada pierwszej połowie wieku XX i zaznacza się głównie między latami 30. a 50. Projektowanie modelu miasta kąpieliskowego elitarnego dotyczy miasta kąpieliskowego z urbanistyką naukową, ulegającą wpływowi głównych nurtów myśli epoki. Miasto Ogród dominuje w odniesieniu do peryferyjnych obszarów mieszkalnych, odczuwa się wpływ haussmannowskiego pięknego miasta „City Beautiful”, wpływu amerykańskiego, w strukturze różnych osi ześrodkowanych na wielkich ciągach perspektywicznych, nad budynkami, placami lub pejzażem (morze). Zachowuje lub nie obejmuje centrów historycznych, zaś architektura zaprojektowanego oprzyrządowania ujawnia wpływ nowoczesnego prądu włoskiego.

Te plany powinny być podzielone na dwie typologie. Ogólne Plany urbanizacji i plany Rozszerzenia i Upiększenia (plany częściowe). Plany urbanizacji odnoszą się do miasta lub jednostki, jako do całości miejskiej, rozwiązując praktyczne problemy miasta średniej wielkości, w którym kwestia dostępności i obiegu/cyrkulacji nakłada się na kwestie kąpieliskowe, normalnie odsuwane w strefy rozszerzenia mieszkalnego miasta. Plany częściowe proponują obraz małych aglomeracji kąpieliskowych przeznaczonych dla średniej warstwy społecznej, średniej klasy portugalskiej, wówczas odnoszącej się i wspierającej obowiązujący model polityczny.

Mówi się tu o uprzywilejowaniu urbanizacji niskiej gęstości, proponując typologię domostw jednorodzinnych odizolowanych, gdzie dominuje działka o małej powierzchni, wprowadzając nowe oprzyrządowanie na rzecz plaży, którego składnikiem najważniejszym jest hotel małej lub średniej wielkości. Równoległe, programy takie jak kasyno, pola gier, tenis i pływalnia, kościół są wprowadzane, artykułując małą przestrzeń publiczną spacerową o charakterystykach topograficznych i panoramicznych, gdzie dostęp do plaży mają uprzywilejowani. Plaża jawi się jako przestrzeń rezydualna/resztkowa, bez programu lub interwencji.

Proponowana struktura drogowa jest zazwyczaj liniowa w dostępie i organiczna w strukturze, przebiegając rozwiązania radialne punktowe. Stacjonarność nie jest priorytetem, będąc pozostawianą dla użytkowników domowych. Chodzi tu o małe jednostki turystyki

elitarniej, przewidziane dla wyższej klasy średniej, w których oryginalne jednostki są zachowane i ulepszone w procesie „upiększania”.

Jest trudno zdefiniować jeden model miejski dla planowania miasta kąpieliskowego, co zresztą już zostało powiedziane. Istnieją cechy wspólne, idee koncepcyjne, przechodzące do planów. Jednakże horyzont czasowy planu był bardzo rozległy (30-50 lat), nie zawsze planowanie zostało przeprowadzone, stając się eksperymentowaniem rozwiązań, i zmieniane w następnej chwili. Przeważa transpozycja modeli i idei. Lecz i tutaj utrzymuje się europejski model miasta kąpieliskowego. Jest to miejsce romantyczne, gdzie spotykają się marzenie, racjonalizm, empiryzm i wolność.

W rzeczywistości wiele z tych planów nie zyskało aprobaty lub nie zostało wdrożonych, jako mające charakter zbyt teoretyczny i akademicki. Są one szczególnie ważne w wykonaniu przestrzeni publicznej, prawie nieobecnej w tych aglomeracjach kąpieliskowych, w licznych przypadkach nadal jedynych przestrzeniach publicznych, z położeniem i jakością, dyspozycyjnych dla pożytku w chwili obecnej⁷⁶. Miały one również kluczowe znaczenie we wdrażaniu nowych aglomeracji kąpieliskowych „prawie-od-początku” w danej epoce, w miejscach wybranych, które nieco wcześniej były małymi wioskami rybackimi.

Plany są także ważne w dostarczeniu społecznościom lokalnym instrumentu-obrazu, który pozwolił im wdrożyć pracę bezpośrednio, pozostając dokumentem dla refleksji, która choć już niebędąca modelem zarządzania urbanistycznego, dotąd będzie ewoluować.

Dekady lat 50. i 60. będą czasami wielkiego budowania. Projekty, modernizm, eksperymentowanie, otwarcie na zewnątrz będą drzwiami do wznoszenia nowych wyposażań, jak kasyna drugiej generacji, hotele, wielkie-hotele, baseny, era urzędzeń, infrastruktury i turystyki mas, która rozwinie się w latach 70. w czwartej fazie urbanistyki kąpieliskowej w Portugalii.

Część II. Formowanie przestrzeni publicznych w Portugalii.

5. Od largo do placu: od esplanady do ogrodu marginalnego.

Fig. 1. Vila Nova de Gaia. Fotografia reklamowa stowarzyszenia Portugal 2004, SA., które promowało mistrzostwa Europy w piłce nożnej, 2004.

Largo,¹ plac i rossio portugalskie są integralną częścią naszej kultury. W momencie, w którym Portugalia pojawia się jako naród, taka przestrzeń już tam jest. Agora, forum, rynek Almedina albo Arrabalde, zamek czy plac-fort, pojawiają się w przestrzeni i w pamięci miasta portugalskiego od jego początku, kształtując strukturę średniowieczną. W miastach starszych, przestrzeń średniowieczna zwykła prezentować się jako przestrzeń placu wojskowego, oddzielona od przestrzeni placu religijnego, oddzielona od przestrzeni placu handlowego i przestrzeni placu - nabrzeża, co, w miastach o charakterze w oczywisty sposób wojskowym, jak Coimbra i Lizbona, układa się w proces następstwa topograficznego. Te przestrzenie układają się w długim procesie dojrzenia – formowania w czasie, i formalizują się strukturalnie w końcu wieków średnich.

Fig. 2. Praça do Rossio, Lizbona. Fotografia reklamowa stowarzyszenia Portugal 2004, SA., które promowało mistrzostwa Europy w piłce nożnej, 2004.

Przestrzenie publiczne, o jakie nam chodzi, poczynając od czasów współczesnych w Portugalii, objawiają się chronologicznie powiązane z osobami, budynkami, epokami,

datami i ruchami artystycznymi, powiązane są z głównymi prądami myślowymi, zaadaptowanymi w obszarze architektury i przestrzeni miejskiej.

Fig. 3. Plac Republiki, Viana do Castelo. Fotografia reklamowa stowarzyszenia Portugal 2004, SA., które promowało mistrzostwa Europy w piłce nożnej, 2004.

Pierwsze przestrzenie publiczne powstały w roku 1540 w Coimbrze, Praça de Lovaina ou Largo da Feira² oraz Jardim de Santa Cruz albo Quinta da Ribela (XVI-XX)³; a następne w Porto, na Alameda da Cordoaria, (1611)⁴; na Largo do Paço, oraz na Campo de Touros (odnowione), lub na Campo do Reduto lub Campo Novo (projekt od podstaw), i jeszcze początek uformowania Campo da Vinha, w wielu XVIII, w Bradze⁵; w Lizbonie plac Terreiro do Paço, albo Praça do Comércio (1759), na promenadzie publicznej na Rossio (1764), w Jardim Botânico w Coimbrze (1774); na Praça da Ribeira w Porto (renowacja, 1776); na Passeio dos Assentos w Barcelos (1780); na Alameda das Fontainhas w Porto (1790); na Alameda lub Campo de Sant'ana w Bradze, (XIX); na Largo do Toural w Guimarães, (XIX); w Jardim de S. Pedro de Alcântara (1830-60)⁶; na pasażu Passeio Largo da Estrela (1842-53) oraz Príncipe Real (1860-69)⁷, w Lizbonie; na Alameda w Lamego, lub w sanktuarium Santuário da Senhora dos Remédios (XVIII-XX); w Santuário de Santa Maria do Castelo w Viana do Castelo (XVIII-XX); w Santuário do Bom Jesus do Monte, w Bradze, (XVIII-XX)⁸, lub jeszcze Passeio da Copa, (1807) w Caldas da Rainha; Parque de Pedras Salgadas, do Vidago (XIX); park w Bussaco (XVII-XX); ogród Passeio Alegre (1861-69-92)⁹, Jardim Público na placu Praça do Almada w Póvoa de Varzim (1889), Jardim Manuel Bivar w Faro (1895), i już w wieku XX park w Curia, między innymi, nie zapominając prac dotyczących przestrzeni publicznych na nabrzeżach i w portach (plac-nabrzeże), głównych miast morskich i nadrzecznych, Viana do Castelo, Póvoa de Varzim, Vila do Conde, Porto, Figueira da Foz, Lizbona, Lagos, Portimão i Faro. Wymieniono pewne przykłady różnych typów przestrzeni publicznych, które rozwijały się chronologicznie w Portugalii aż po wiek XX.

Fig. 10. Faro, Praça da Rainha. Fotografia z połowy wieku XIX, pokazuje plac-nabrzeże, ciężkie i czyste, oczyszczone z jakiegokolwiek przyozdobienia roślinnego. Z: Mendes Paula, 1993.

Fig. 11. Faro, Praça da Rainha, lata 30. Ta sama przestrzeń wówczas zwana ogrodem Jardim Manuel Bivar.

Fig. 12. Jak obok.

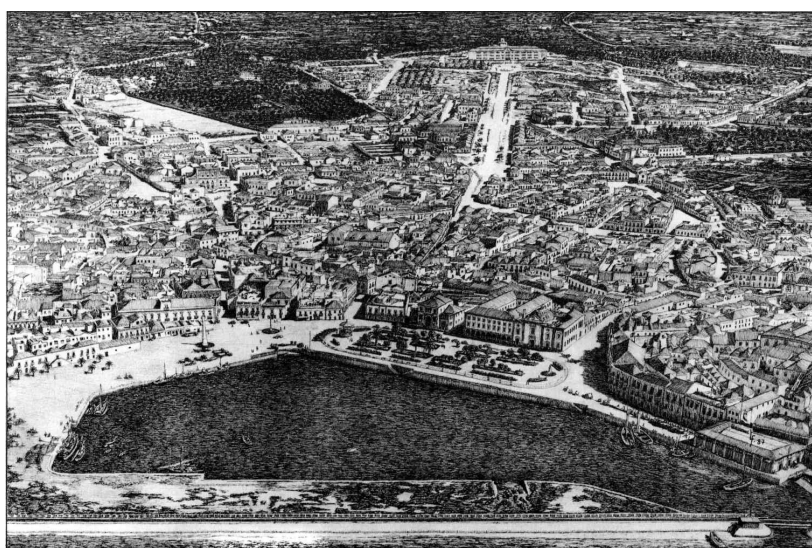

Fig. 13. Faro, rysunek z perspektywy lotniczej wykonany w roku 1948. Rysował Luis F. R. Santos. Z: Mendes Paula, 1993.

Fig. 14. Faro dawny Plac Królowej (Praça da Rainha), obecnie Plac Republiki (Praça da República).

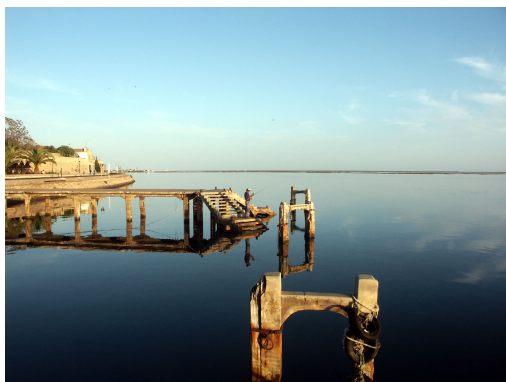

Fig. 15. Faro. Mury Vila-a-Dentro, dawne cumowisko statków i zalew Formosa.

Fig. 16. Faro fotografia lotnicza wykonana w roku 1990. Z: Mendes Paula, 1993.

Rozwój przestrzeni przybrzeżnych w Portugalii powinien być postrzegany w kontekście bardziej ogólnym przestrzeni publicznych, mianowicie w pojawieniu się promenady publicznej, w teoriach miasta-ogrodu Ebeneza Howarda¹⁰, a przede wszystkim w teorii przechadzek higienicznych promowanych w uzdrowiskach portugalskich i europejskich.

Z opisów tych przestrzeni, a nade wszystko z przeanalizowanych obrazów/zdjęć, uwidatnia się krzyżowanie przestrzeni wyjściowych. Chodzi o przestrzenie deptakowe lub wędrownicze “czyste i ciężkie”, których jedynym luksusem na początku było pewne potraktowanie ścieżek w takiej formie, by je zaadaptować na dróżki. Obsadzanie drzewami było szczątkowe, nie było żadnych, lub tylko nieliczne, ruchomości publicznych. Promenadao Príncipe Real Luís Filipe w Cascais w końcu wieku XIX, jak widać na obrazkach z tamtej epoki, nie było niczym innym niż drogą nad brzegiem morza.

Fig. 17. Cascais, Portugalia. Pasaż Príncipe Real Luís Filipe w końcu wieku XIX.

Front miejski dzielnicy Bairro Novo w Figueira da Foz był i jest nadal słabo zadrzewiony, Povoia de Varzim także nie miało drzew na swej promenadzie.

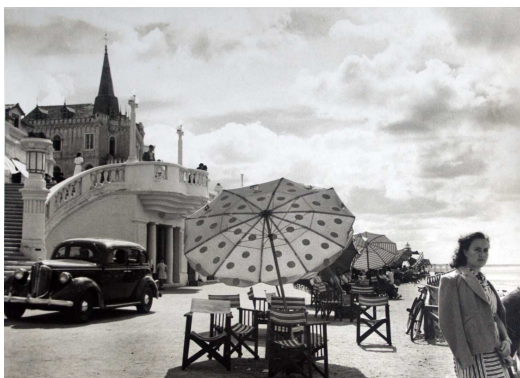

Fig. 18. Figueira da Foz, lata 40. Esplanada i Obrzeże. W tym czasie pasaż i droga nie były rozdzielone, nie było także roślinności. Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

Fig. 19. Figueira da Foz, 1959. Widać dawny pasaż morski skracający nad rzekę, który łączył miasto historyczne z dzielnicą kąpieliskową. Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

Fig. 20. Figueira da Foz, 1950. Humanizacja promenady morskiej atlantycznej postępuje razem z ruchem modernizacji struktury towarzyszącej, powstaje na przykład Grande Hotel, 1950, Wieża Zegarowa (Torre do Relógio), zostaje zrekonstruowana esplanada, itd. Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

Figueira da Foz, lata 60. Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

Fig. 21. Figueira da Foz, lata 50. Nowy Grande Hotel, Pływalnie i siatka miejska. Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

Fig. 22. Figueira da Foz, lata 50. Rysunek kubistyczny udekorowany chodnikami w stylu portugalskim na pasażu. Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

Fig. 23. Póvoa de Varzim. Plac Passeio Alegre w końcu wieku XIX. Museu Etnográfico da Póvoa de Varzim.

Fig. 24. Póvoa de Varzim, pasaż nadmorski nazywany Aleja łaźni (Avenida dos Banhos) w węzle z placem Passeio Alegre. Widokówka, początki wieku XX. Museu Etnográfico da Póvoa de Varzim.

Ten ruch idzie w ślady promenady publicznej w Lizbonie i jest uogólniany we wszystkich miastach portugalskich. W końcu wieku XIX i początkach wieku XX nie ma miasta, które by się nie szczyciło tym, że zakłada swój park lub ogród z rotundą muzyczną, pijalnią, ławkami, toaletami i oświetleniem publicznym.

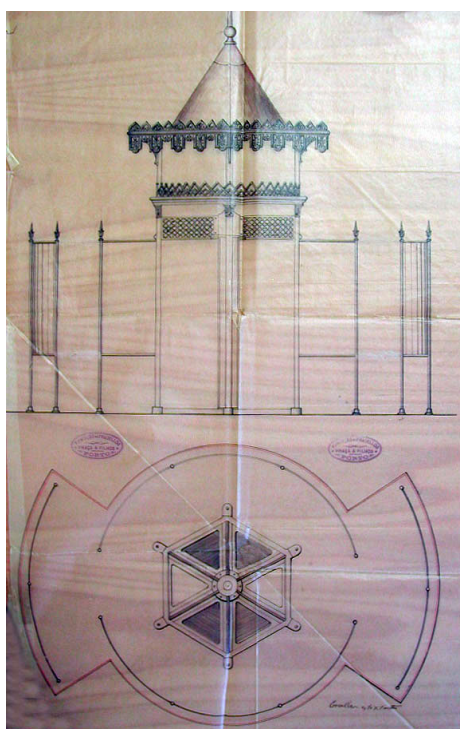

Fig. 25. Póvoa de Varzim. Projekt: Urinol, 1896. Arquivo Municipal da Póvoa de Varzim.

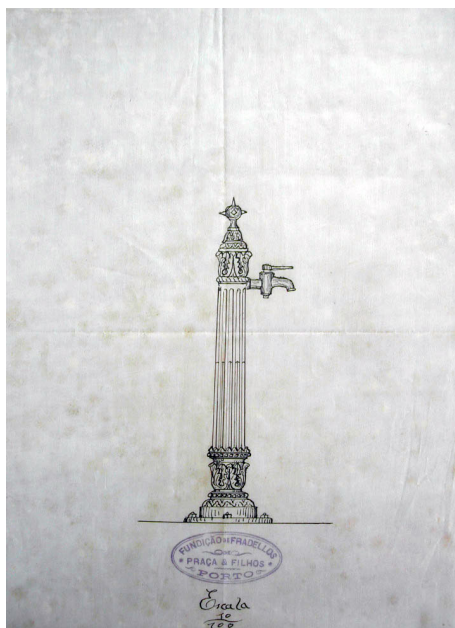

Fig. 26. Póvoa de Varzim. Rysunek hydrantu Fontanário, 1896. Municipal da Póvoa de Varzim.

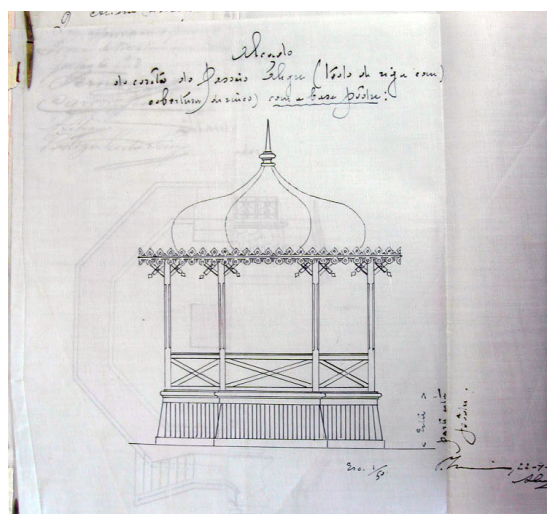

Fig. 27. Póvoa de Varzim, Coreto, 1913. Municipal da Póvoa de Varzim.

W tym, co się odnosi do przybrzeżnych przestrzeni publicznych, rozwija się w Portugalii typ placu, który może formować model własny, chociaż nie wyłączny.

Plac-plaża i plac-nabrzeże.

Te przestrzenie, skoliigacone z portugalską kulturą wybrzeża morskiego, charakteryzują się swą lokalizacją bliską wody rzecznej lub morskiej. Chodzi o place-plaża lub place-nabrzeża¹¹ “rossios” na brzegu morskim¹², na podobieństwo najślynniejszego placu portugalskiego, jakim jest Terreiro do Paço w Lizbonie, nazwę którego zmieniono na Plac Handlowy (Praça do Comércio)¹³, po jego przebudowie w wieku XVIII. Place-nabrzeża, typowe dla miast wybrzeża Portugalii kontynentalnej i jej imperium zamorskiego, ukształtowały się na brzegu morza lub rzeki, blisko budynku administracji, który w określonym momencie tam istniał.

Fig. 28. Terreiro do Paço, Lizbona. Plan Lizbony wykonany przez Joao Nunes Tinoco w roku 1650. Z magazynu Monumentos, no.21, Wrzesień 2004.

Fig. 29. Terreiro do Paço, Lizbona. Plan pombaliński Lizbony wykonany przez Eugénio dos Santos i Carlosa Mardela, 1756. Wzięte z przeglądu Monumentos, no.21, Wrzesień 2004.

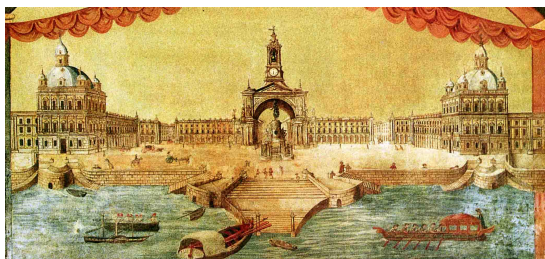

Fig. 30. Terreiro do Paço, Lizbona.
Reprodukcja wymyślnego widoku
"Praça do Comercio da Cidade de Lisboa",
przypisane Joaquimowi Carneiro da Silva,
XVIII. Z przeglądu Monumentos, no.1, Wrzesień
1994.

Fig. 31 Terreiro do Paço, Lisboa. Bilhete Postal, 1950. Extraído da revista Monumentos, no. 21, Wrzesień 2004.

Są składy handlowe, które w strukturach miejskich o mniejszych wymiarach tworzą jedyną przestrzeń publiczną uwydatnioną, polaryzator obiektów i infrastruktur administracyjnej i religijnej. Istniejące mosty cumownicze i wyładunkowe, odpowiadają, naszym zdaniem, pierwszemu miejscu, gdzie ześrodkowała się ludność, która skolonizowała te przestrzenie. Jest to plac-plaża, gdyż właśnie o plaży się wspomina i ponieważ się rozwija się ona, jako strefa handlowa i socjalna. Ewoluuje w plac-nabrzeże, gdy powstaje infrastruktura wspomagania działalności morskiej. Staje się "rossio" wskutek swej pojemności handlowej. Przekształca się w promenadę publiczną w wieku XIX i XX, w momencie, gdy specyfika morska i komercyjna oddelegowuje funkcję portu na inny teren, a rozwój turystyki i administracji wymusza specjalizację przestrzeni miasta w zakresie innych funkcji.

Przykład miasta Figueira da Foz ukazuje jasną ewolucję takich przestrzeni. Mowa o mieście uformowanym późno, poprzez agregację struktur istniejących. Tworzy się ono, jako aglomeracja wiejska w wieku XVII, wieś z radą w wieku XVIII, i miasto w wieku XIX. Położone strategicznie pod względem geograficznym, z rzeką i zatoką, ma port rybacki, który się rozwija. Port sadowi się na trzech plażach rzecznych: plaża nad Fonte, plaża nad Ribeira i plaża nad Reboleira. Formują się one następnie w place, zbudowane i zurbanizowane na terenach wyrwanych rzece Mondego, zaczynając od plaży Ribeira między latami 1777 i 1857. Tutaj został postawiony pręgierz – widoczny symbol władzy autarchy, który stał się znacznikiem placu handlowego. W roku 1879 plac opisano jak następuje [...w roku 1879 była strefa najstarsza, cała zadrzewiona i z ławkami, pyszniąca się rejonem centralnym, wybazaltowana, na środku której wielki krąg ograniczał gwiazdę. Wraz z budynkami były widzialne deptaki z ciosanego kamienia, a w starszym, konstrukcje tarasujące wejście wielkich przyplywów morza. Część południowa rozciąga się aż po nabrzeże, tak samo obsadzone drzewami i świeżymi deptakami...]¹⁴, co może potwierdzać plan miasta Figueira da Foz datowany na rok 1871¹⁵. Plaża Reboleira, główna plaża kąpieliskowa w wieku XVIII, została ukonstytuowana jako plac (obecnie) 8 Maja, między rokiem 1795 a 1818, biorąc w posiadanie dawny budynek Rady Miejskiej, Hotel Figueirense, kawiarnię Café Central i pierwszy teatr. Plaża Fonte została zamieniona w ogród municypalny Jardim Municipal w roku ?????????¹⁶.

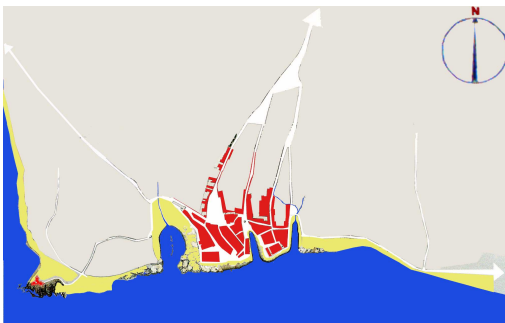

Fig. 32. Figueira da Foz, Portugalia, w końcu wieku XVII i na początku wieku XVIII. Rysunki autora na aktualnej kanwie kartograficznej nałożonej na "Plan Figueira da Foz, w końcu wieku XVII i początku wieku XVIII", skala 1/2.000, i "Plan Miejscowości Figueira" datowany na rok 1811, skala 1/2.500, plan dzielnicy Bairro de Santa Catarina, z roku 1873, i plan "Plan Hydrograficzny miejscowości Barra i portu w Figueira oraz przyległego wybrzeża od Palheiros de Lavos aż do Cabo Mondego", sporządzonego w latach 1855-62, pod nadzorem Generała F. Folque i kierunkiem F. M. Pereira da Silva, 1880, Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

Fig. 33. Figueira da Foz, Plaże fluwialne: 1- Praia da Fonte; 2- Praia da Reboleira; 3- Praia da Ribeira. 1784.

Fig. 34. Figueira da Foz, budowa Placu Handlowego (Praça do Comércio) na plaży Praia da Ribeira, 1795.

Fig. 35. Plaża Reboleira, główna plaża kąpiących się w wieku XVIII, usytuowana na placu noszącym nazwę Plac 8 Maja, między 1795 a 1818, gdzie znajdował się poprzedni budynek Rady, hotel Hotel Figueirense, kawiarnia Café Central i pierwszy teatr. 1857.

Fig. 36. Zabudowa dzielnicy Bairro Novo de Santa Catarina, i prace regularyzacyjne na brzegach rzeki Mondego, 1861.

Fig. 37. Zakładanie Ogrodu Miejskiego (Jardim Municipal) obok plaży Praia da Fonte w roku 1891.

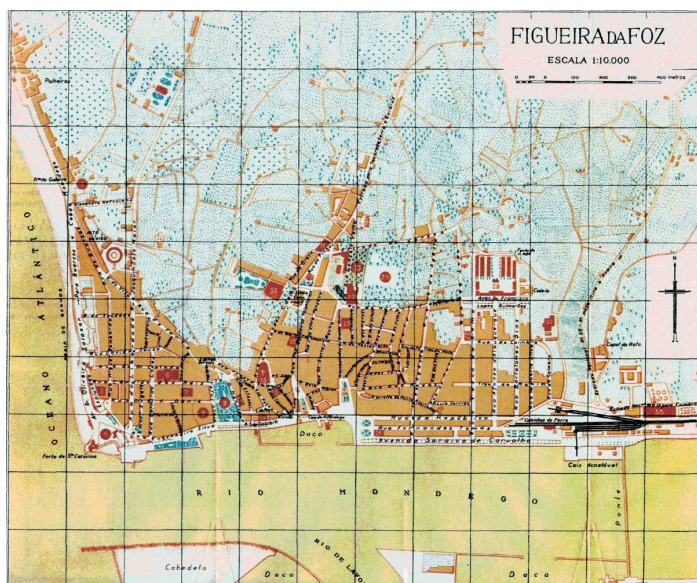

Fig. 38. Plan Figueira da Foz w latach 40. Guia de Portugal, 1993.

Obserwując plany, dostrzega się logikę działań urbanistycznych, w rozumieniu pozyskania terenów przy morzu. Potwierdza się także, że te place-plaże, które stały się placami-nabrzeżami, mogły zostać posadowione w innym miejscu, z założenia bardziej chronionym przed przyływami i wyżej. Jednak istotą rzeczy są przestrzenie znaczące dla miasta. Władza autarkii w Portugalii, w czasie swej największej chwały w wieku XIX, wybiera przestrzenie i budynki najbardziej znaczące, aby się w nich zainstalować¹⁷.

Na planie z roku 1871 także widać, że jest aleja topolowa, łącząca doki z fortem Santa Catarina, z oczywistym przeznaczeniem przechadzkowym.

Można zobaczyć, że w tym czasie, 1865 i 1871, trwa tendencja wzrostu w stronę morza, z tej strony front już przedstawia pełną urbanizację. Ten rejon miasta, noszący nazwę Bairro Novo (Nowa Dzielnica), został zurbanizowany, z inicjatywy inżyniera António Maria Pereira da Silva, przez Companhia Edificadora Figueirense, która się ukonstytuowała w tym celu według dobrych wzorów francuskich tej epoki. Tutaj wzniesie swą siedzibę, o charakterze romantycznym, dziś znaną jako Castelo Engenheiro Silva.

W Pova de Varzim początkowe położenie jest identyczne, acz własne. Nawiązując do osady rzymskiej zlokalizowanej w porcie naturalnym, który już istniał, instaluje tutaj swój port i nabrzeże. Ewolucja wioski następuje wokół naturalnego portu. Kiedy w wieku XVIII przestrzeń, jaką zajmowało wewnętrzne jezioro, wysycha lub jest osuszona, pozostawiając jedynie stare nabrzeże, istnieje już miejscowość rozbudowana w kierunku południowym, blisko morza. Budynek magistratu zostaje postawiony tam, gdzie poprzednio był port, który przekształcił się w obecny plac Praça do Almada.

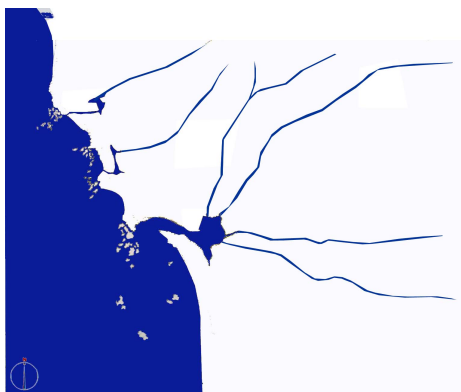

Fig. 39. Póvoa de Varzim, Portugalia. Plan hipotetyczny wybrzeża przed zaludnieniem. Rysunek autora na kanwie kartograficznej udostępnionej przez Archiwum Miejskie w Póvoa de Varzim i Centrum Studiów Wydziału Architektury Uniwersytetu w Porto. Plan Urbanizacji, Forma Miejska, 1994, skala 1/5.000.

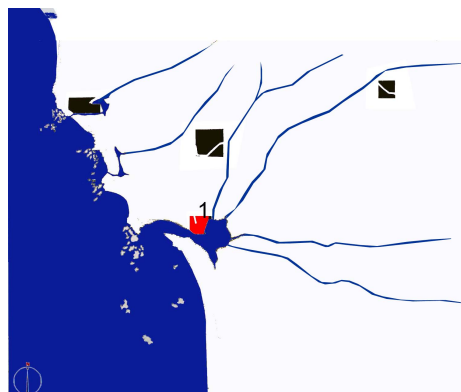

Fig. 40. Póvoa de Varzim. Plan osady rzymskiej z zaznaczeniem portu, 1.

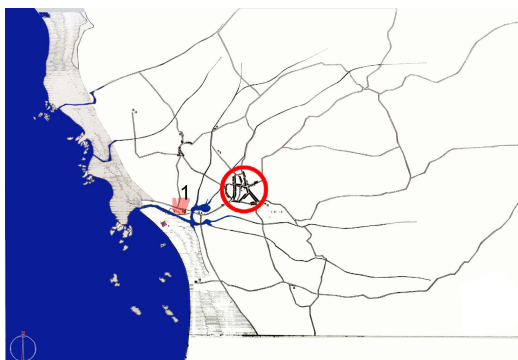

Fig. 41. Póvoa de Varzim. Plan usytuowania wioski średniowiecznej, wiek XIV.

Fig. 42. Póvoa de Varzim. Plan z wieku XVIII.

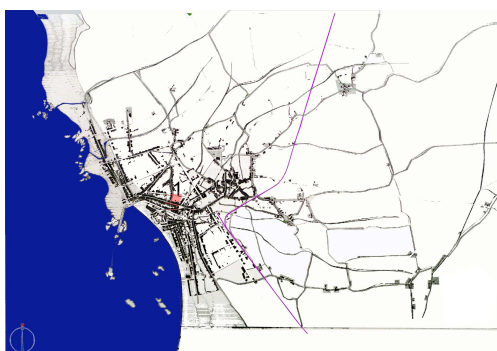

Fig. 43. Póvoa de Varzim. Plan z roku 1900.

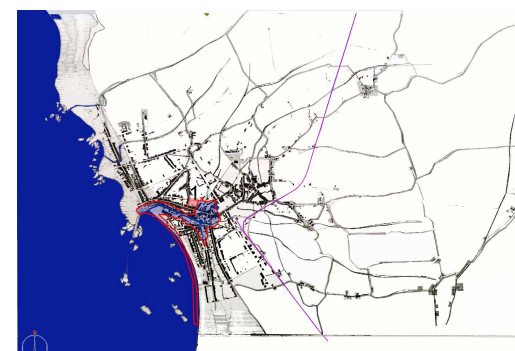

Fig. 44. Póvoa de Varzim. Plan z roku 1900 z zaznaczeniem zatoki i portu, 1, początkowego.

Vila do Conde ma rozproszoną strukturę miejską. Largo Dr. Cunha Reis, Largo das Lavadeiras i stare Campo da Feira (Praça da Ribeira) są reprezentantami początkowych przestrzeni zarodkowych, "plabrzeże". Lokalizacja budynku tego magistratu będzie miała więcej wspólnego z przyczynami religijnymi¹⁸ i politycznymi¹⁹ niż z umiejscowieniem pożądanym i funkcjonalnym.

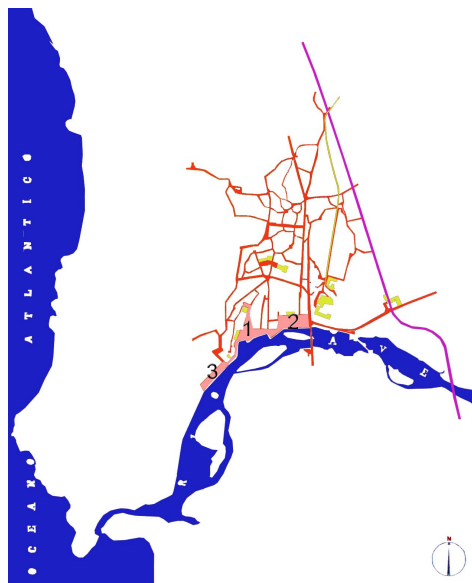

Fig. 45. Vila do Conde, Portugalia. Plan schematyczny głównych dróg i budynków w końcu wieku XIX: 1 - rynek celny (zespół przestrzenny rynków Dr. Cunha Reis i das Lavadeiras); 2 - Praça da República, dawniej Campo da Feira; 3 - Nabrże. Rysunek autora na kanwie kartograficznej "Planu topograficznego Vila do Conde", 1915. Arquivo Municipal de Vila do Conde.

Fig. 46. Vila do Conde, Portugalia. Plan schematyczny głównych dróg i budynków w końcu wieku. Rysunek autora na kanwie kartograficznej "Planu topograficznego Vila do Conde", 1915. Arquivo Municipal de Vila do Conde.

Fig. 47. Vila do Conde, Portugalia. Fotografia dawnego Campo da Feira, teraz zwanego Praça da República (Plac Republiki). Lata 40., Arquivo Municipal de Vila do Conde.

Viana do Castelo, miasto fundacji królewskiej, w 1258 roku, posiada strukturę zabudowy podobną do nowych miast europejskich swej epoki, mianowicie francuskich "bastides". Na planie regularnym, siatce ortogonalnej i z placem centralnym, rozbudowuje się poza swe mury obronne, łącząc przestrzenie publiczne nabrzeża i handlowe. Ta oś dwubiegunowa, określona przez obecne Praça da República, ulice Sacadura Cabral i Aurora do Lima oraz rynek Largo João Tomás da Costa, jest wyraźnie widoczna na planach miejscowości Viana, noszących daty 1756, 1759 i 1782²⁰. Rejestr prac wokół rzeki pochodzi z roku 1440 i zawiera wzniesienie nabrzeża Cais de S. Bento. Poczynając od tej daty, znaleźć można liczne rejestry prac i poprawek portu i nabrzeży, które skonsolidują się we froncie miejskim wieku XIX, wraz z realizacją promenady publicznej (1857-62)²¹.

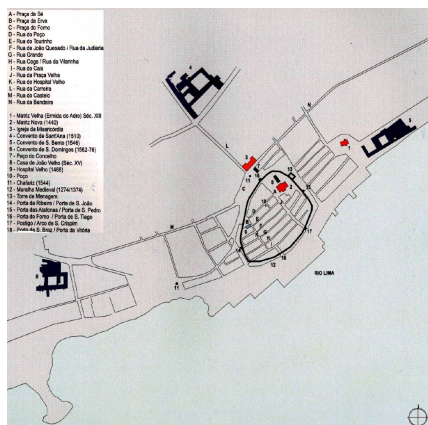

Fig. 48. Plan miasta Viana do Castelo w wieku XVII, według Manuela C. Teixeira i Margaridy Valla, 1999.

Fig. 49. Viana do Castelo. "Planta da Villa de Vianna e sua Barra e Castello", Manuel Pinto de Vila Lobos, wiek XVIII, Sociedade de Geografia de Lisboa.

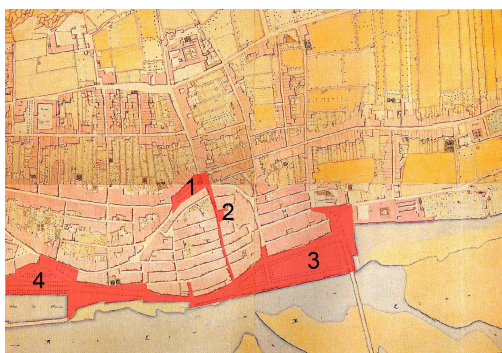

Fig. 50. Viana do Castelo. "Carta Cadastral da Cidade de Vianna do Castello", 1868/69. 1 - Praça da República (Plac Republiki), 2 - Praça da Sé (Plac Katedralny), 3 - Jardim (Ogród), 4 - Porto (Port). Rysunek autora na bazie mapy wziętej z: C. TEIXEIRA, 1999.

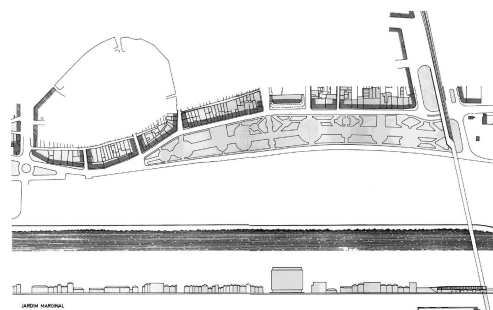

Fig. 51. Viana do Castelo. Plan ścian frontu brzegowego i ogrodu miejskiego. Z: MATOS FERREIRA, 1995.

Fig. 52. Viana do Castelo. Widok na dawny Ogród miejski, można zobaczyć prace powiększające nad rzeką. Z: MATOS FERREIRA, 1995.

Fig. 53. Viana do Castelo. Makieta prac renowacyjnych przestrzeni nadrzecznych, włączonych w program Polis. VianaPolis.

Miasta Porto i Gaia stanowią zespół przestrzeni placów-nabrzeży, ku którym się zwracają. Praça da Ribeira²² jest "rossio" handlowym, które konkuruje o centralność z Largo da Sé. Miasto Porto organizuje się między tymi dwoma centrami. Foz do Douro (Foz Velha) zwraca się całe na przestrzeń obecnego Passeio Alegre.

Fig. 54. Plan Porto i ujścia Douro w roku 1829. Litografia, "Plan Porto i jego okolic", Dean J. Murray Lithographers, Londres, 1829.

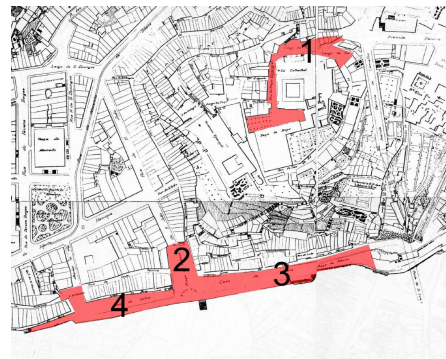

Fig. 55. Porto, Portugalia. Usytuowanie głównych średniowiecznych przestrzeni publicznych. 1 - Largo da Sé (Plac Katedralny); 2- Praça da Ribeira; 3- Cais da Ribeira; 4- Cais dos Estivadores. Rysunek autora na bazie kartograficznej mapy "Carta Topographica da Cidade do Porto", którą wykonał Augusto Geraldo Telles Ferreira, 1892, Arquivo Histórico Municipal do Porto.

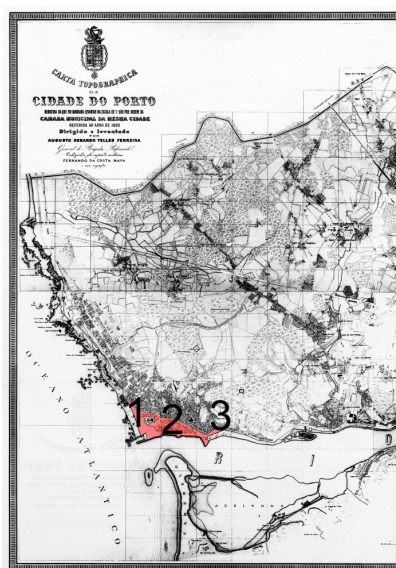

Fig. 56. Ujście rzeki Douro, Porto, Portugalia. Lokalizacja głównych przestrzeni publicznych w końcu wieku XIX. 1 - Plaża; 2 - Ogrody pasażu Passeio Alegre; 3 - Port rybacki (Cantareira).

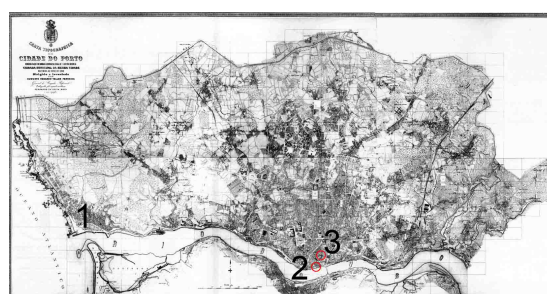

Fig. 57. Lokalizacja głównych przestrzeni publicznych w Foz do Douro, 1, i Porto, 2 - Praça da Ribeira; 3 - Largo da Sé. "Carta Topographica da Cidade do Porto" Augusta Geraldo Tellesa Ferreiry, 1892, Arquivo Histórico Municipal do Porto.

Fig. 58. Porto. Praça da Ribeira. Fotografia współczesna.

Fig. 59. Porto. Cais dos Estivadores. Fotografia współczesna.

Fig. 60. Porto. Praça da Ribeira. Fotografia współczesna.

Fig. 61. Foz do Douro, Porto. Ogródy Jardim do Passeio Alegre. Fotografia współczesna.

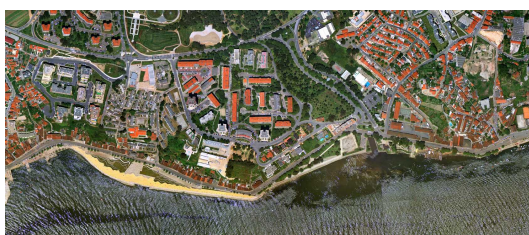

Fig. 62. Cantareira, Foz do Douro, Porto. Dawny port ostatnio przekształcony w plac. Fotografia lotnicza.

Fig. 63. Foz do Douro, Porto. Jardim do Passeio Alegre. Fotografia lotnicza.

Forma miejska Aveiro zasada się na strukturze, jaką konstruuja dwa wielkie place-nabrzeża; plac topograficzny municypalny, który był otwarty na kanał, i rossio.

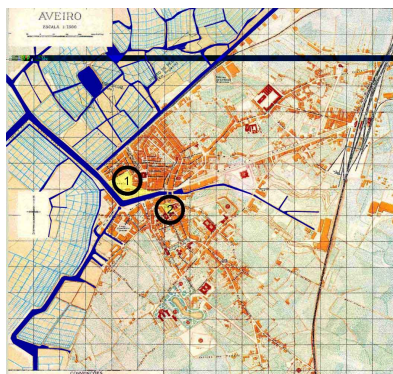

Fig. 64. Aveiro, Portugalia. Plan lokalizacji głównych przestrzeni publicznych: 1 - Rossio; 2 - Praça do Município.

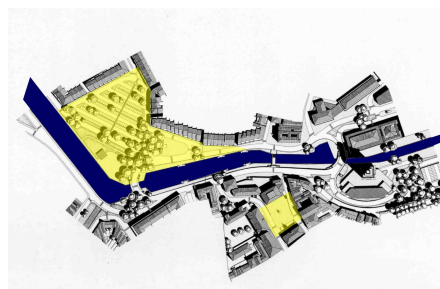

Fig. 65. Aveiro, Portugalia. Zagospodarowanie Strefy Centralnej, Estudo Prévio, 1963. Plan lokalizacji głównych przestrzeni publicznych. Rysunek autora na kanwie kartograficznej zaczerpniętej z Fernando Távora, 1992.

Fig. 66. Aveiro. Fotografia lotnicza miasta i zalewu.

S. Pedro de Moel, w innej skali znaczenia miast, notuje rozwój wybrzeża identyczny jak Povoia de Varzim, z zanikaniem portu naturalnego. Tutaj też początkowy plac zakłada się na tej przestrzeni.

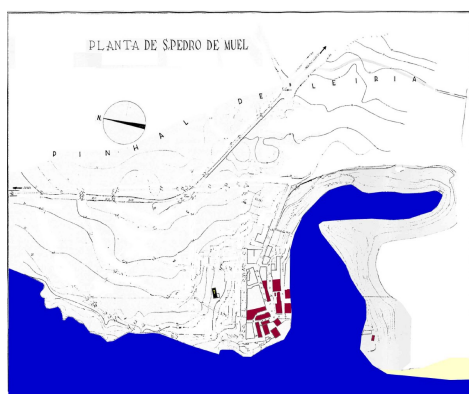

Fig. 67. S Pedro de Moel, Marinha Grande, Portugalia. Wiek XV. Plan hipotetyczny opracowany przez autora na kanwie kartograficznej użytej w Planie stanu zastalego, Plan wstępny Urbanizacji miejscowości S. Pedro de Moel, Lima Freitas, 1947. Arquivo CCRC.

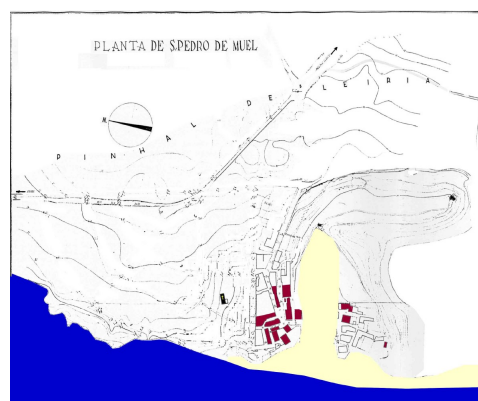

Fig. 68. S Pedro de Moel, Wiek XVIII. Plan przypuszczalny nakreślony przez autora.

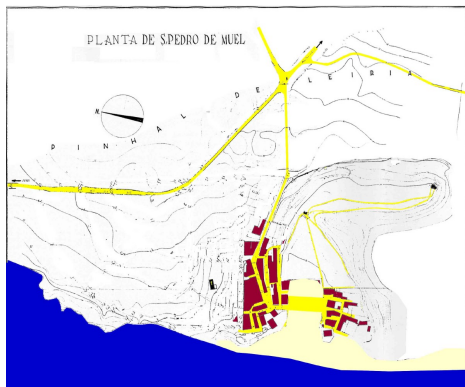

Fig. 69. S Pedro de Moel, Wiek XIX. Plan przypuszczalny nakreślony przez autora.

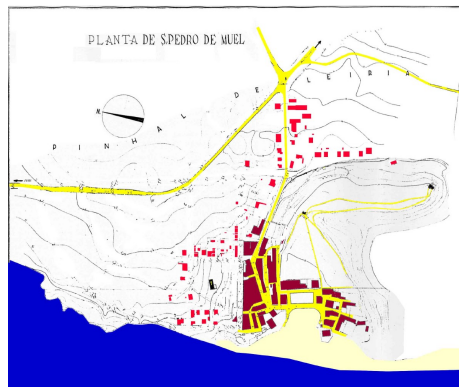

Fig. 70. S Pedro de Moel, Początki wieku XX. Plan hipotetyczny nakreślony przez autora.

Nazaré ma w kraju wyjątkową strukturę zabudowy, siatka jest prostopadła do morza, w tym jest nanizana na dwa place-plaże: obecny Praça Sousa Oliveira (dawniej Largo da Madeira) i Praça Manuel de Arriaga.

Fig. 71. Nazaré, Alcobaça, Portugalia. Fotografia lotnicza, rok 1995, SNIG.

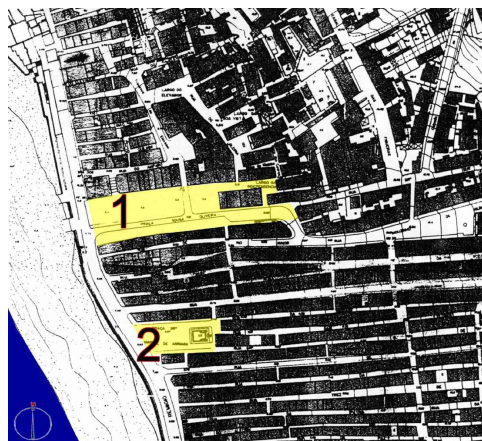

Fig. 72. Nazaré. Plan lokalizacji dwóch głównych placów: 1- Praça Sousa Oliveira, przedtem zwany Largo da Madeira; 2- Praça Manuel de Arriaga.

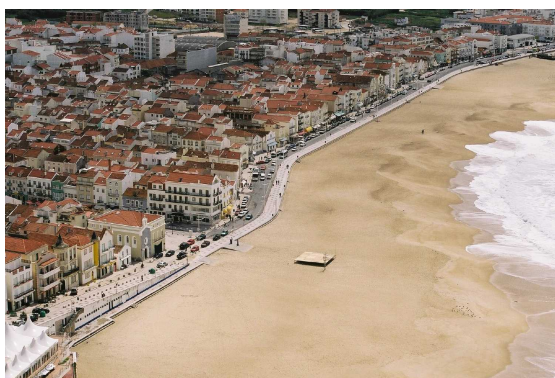

Fig. 73. Nazaré. Widok na front nadmorski i plac Praça Sousa Oliveira, dawniej Largo da Madeira.

Fig. 74. Nazaré, widok nocą. Oświetlenie pozwala nam rozpoznać dwa zagłębienia świetlne, odchodzące od obwodnicy brzegowej, które wskazują dwa place.

Fig. 75. Zmiany wybrzeża w rejonie S. Martinho do Porto około roku 2000 p.n.Ch. Brzeg miał się zdefragmentować. Mapa według A. Justica.

S. Martinho do Porto przybrało wygląd później, gdy już traktowane było jako wyspa. Także utrzymuje swój plac-nabrzeże.

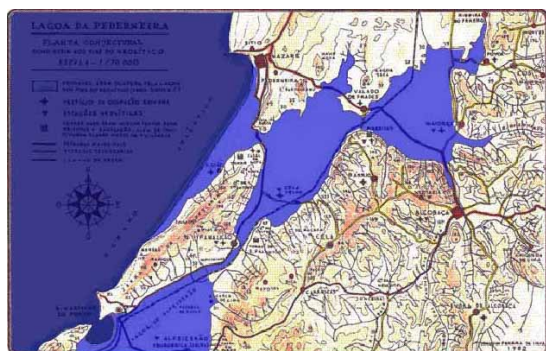

Fig. 76. Zmiany wybrzeża w rejonie S. Martinho do Porto około roku 1000 p.n.Ch. Brzeg miał się zdefragmentować. Adaptacja Marquesa, 1994.

Fig. 77. S. Martinho do Porto, Portugalia. Widok z lotu ptaka. Widokówka.

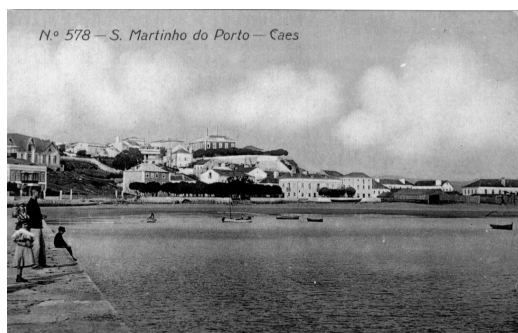

Fig. 78. S. Martinho do Porto w latach 50. Ogrody i nabrzeże. Widokówka.

Fig. 79. S. Martinho do Porto. Ewolucja placu.

Fig. 80. S. Martinho do Porto. Ewolucja placu.

Fig. 81. S. Martinho do Porto. Makieta studyjna. Grupy Badawcze Miejskie, Wydział Architektury Uniwersytetu Lusiada w Vila Nova de Famalicao, koordynacja autora.

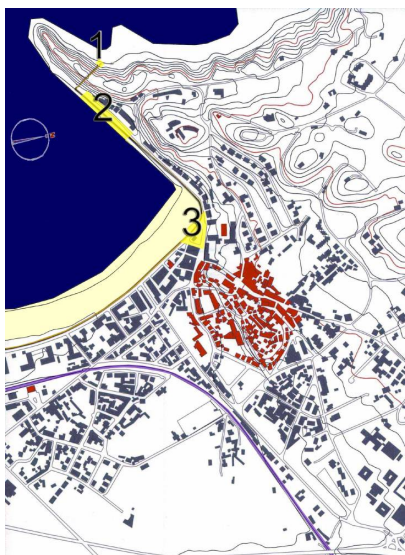

Fig. 82 S. Martinho do Porto. Lokalizacja głównych przestrzeni publicznych. 1- Punkt widokowy u wyjścia z tunelu; 2- Plac-nabrzeże; 3- Plac-plaża.

Lizbona ma, jak już się potwierdziło, największy w kraju plac-nabrzeże. Siatka po-pombalińska jest koncentryczna na niższej, także pombalińskiej, i na Terreiro do Paço. Cała funkcja przyjmowania, jaka istniała przed republiką, związana z ciągłym przybywaniem i odpływaniem statków do nabrzeża Cais das Colunas, zniknęła, nie wskutek zmian politycznych, lecz wraz ze zmianą systemów transportu. Dalej, poza tą przestrzenią, Lizbona przedpombalińska, stanowiła zespół placów-nabrzeży, które po rewolucji miejskiej spowodowanej trzęsieniem ziemi i kontynuowanej przez Ressano Garcia²³ w wieku XIX, oraz Duarte Pacheco²⁴ w wieku XX, uległy likwidacji.

Cascais rozkwita w wieku XIX, zwrócone na swe place-plaże i place-nabrzeża.

Fig. 84. Cascais, Portugalia. Lokalizacja i forma placu-nabrzeża w Cascais. Rysunek autora na planie zaadaptowanym od Vincenzo Casale, 1590. Fundação de Cascais.

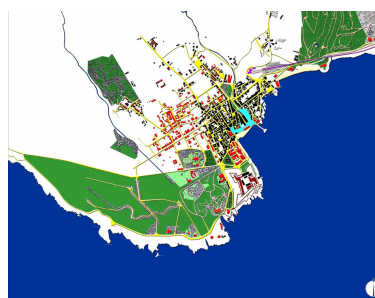

Fig. 85. Cascais, Portugal. Lokalizacja i forma placu-nabrzeża w Cascais. Rysunek autora na planie z roku 1920, skala 1/2000.

Fig. 86. Cascais, Portugal. Lokalizacja i forma placu-nabrzeża w Cascais. Rysunek autora na planie z roku 1990, skala 1/2000, Câmara Municipal de Cascais, Câmara Municipal de Cascais.

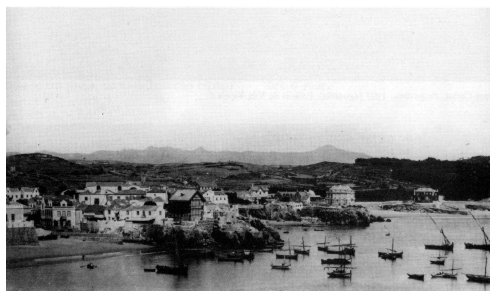

Fig. 87. Cascais w końcu wieku XIX.

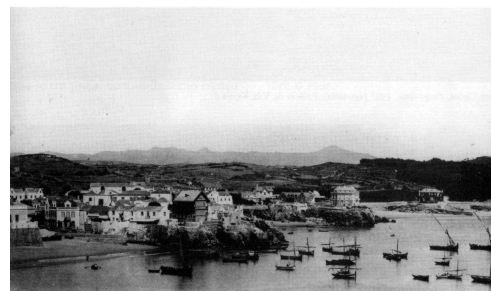

Fig. 88. Cascais. Przestrzeń miejska z głównego placu miasta ze starym kasynem przy plaży Ribeira. Archiwum osobiste.

Fig. 89. Cascais. Przestrzeń miejska z głównego placu miasta, gdzie kasyno ustąpiło miejsca hotelowi. Fotografia współczesna.

Lagos, na planach z roku 1857²⁵, ukazuje trzy duże przestrzenie publiczne, "plabrzeże", jako zespoły struktury miejskiej²⁶.

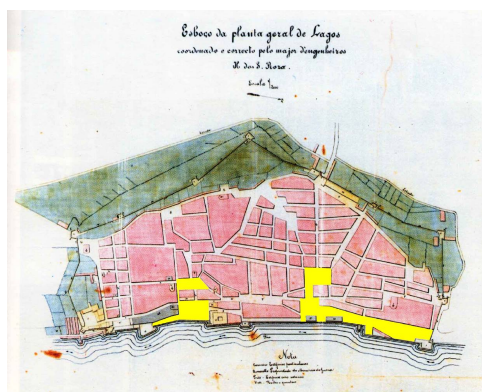

Fig. 90. Lagos, Portugalia. Szkic "Esboço da Planta Geral de Lagos", koordynacja: major inż. H. Dos Santos Roza. Arquivo do Exército. Adaptacja: Rui M. Paula, 1992.

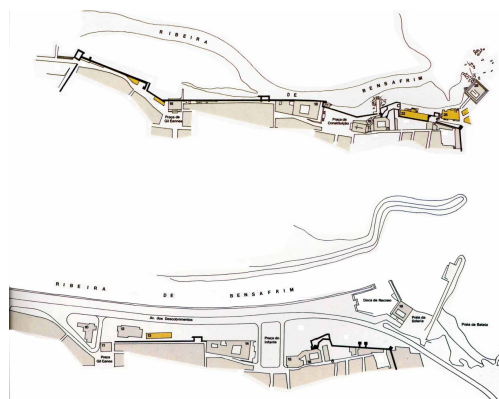

Fig. 91. Ewolucja przestrzeni publicznej frontu przybrzeżnego w końcu wieku XIX, i po interwencji wykonawczej Alei Odkrywców (Avenida dos Descobrimentos) i nowego bulwaru nadbrzeżnego, w latach 60-tych, według Mendesa Paula, 1992.

Fig. 92 Lagos. Fotografia lotnicza z roku 1951. Z: Paula, 1992.

Fig. 93 Lagos. Fotografia z lotu ptaka z roku 1969. Z: Paula, 1992.

Fig. 94 Lagos. Fotografia lotnicza z lat 90. Widokówka.

Fig. 95 Lagos. Fotografia lotnicza z roku 2000. Widokówka.

Portimão to miejscowość z końca wieku XV, założona przez królów. Analizowany plan Alexandre Massai²⁷ przedstawia siatkę regularną z placem centralnym, dwoma przestrzeniami niezabudowanymi między murami i jednym placem-nabrzeżem, poza murami.

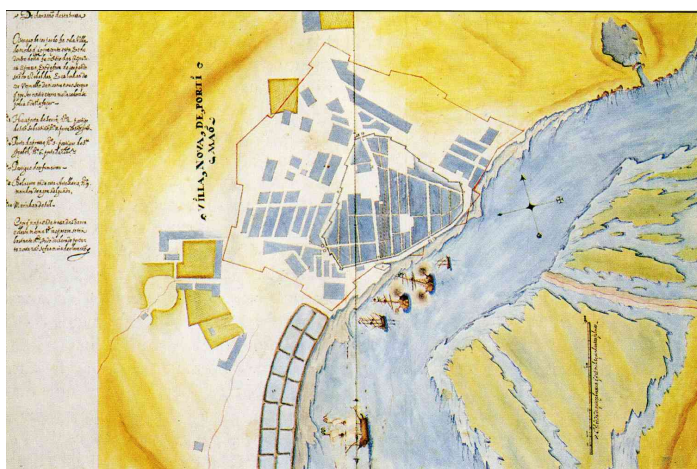

Fig. 96. Portimão, Portugalia. Propozycja nowego otoczenia murami przedstawiona przez Alexandre Massai, 1621. Museu da Cidade de Lisboa. Z: Ventura, 1993.

Mowa jest tu o planie hipotetycznym, może o propozycji zmian, jako że nie ma odpowiedniości między placem centralnym a współczesnymi, lub był urbanizowany. Jedna z przestrzeni niezajętych odpowiada pustemu obszarowi między kościołem parafialnym a kolegiatą, przedstawia to, co było “rossio”²⁸ a jest dziś Praça da República. Inna wolna przestrzeń została zabudowana. Obecny plac 1-go Maja (dawniej Praça do Município), na planie Massai odpowiada strefie zabudowanej. Stąd można wnioskować, że chodzi o plan propozycję, a nie plan syntezę. To, co chcemy podkreślić to istnienie rossio – nabrzeża, obecnie Praça Manuel Teixeira Gomes, poza murami, który nabył znaczenia, tak jak w Figueira da Foz, i przekształcił się w plac – nabrzeże, gdy przestał być poza miastem, i zajął teren przy morzu, aż uformował się jako deptak publiczny z ogrodem i “coreto”, na początku wieku XX.

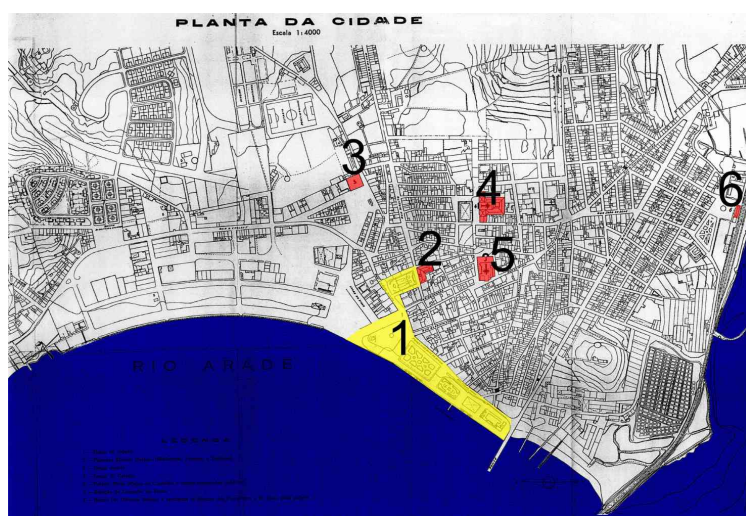

Fig. 97. Plan de Portimão z zaznaczeniem placów-nabrzeży, 1, i głównych budynków w roku 1936: Palacete Sárra, wtedy Biblioteka, Turystyka i Trybunał, 2; Palácio Bivar, wtedy Paços do Concelho, 3; kościół Igreja do Colégio (Misericórdia), 4; kościół parafialny, 5; dworzec kolejowy, 6.

Przestrzeń ta, świeżo poddana przeróbce, jest dziś placem Portimão, na którym krzyżują się nowy deptak wzdłuż brzegu rzeki oraz struktura piesza, jaka połączy przyszły park miejski i drogę do mariny w Praia da Rocha²⁹. Lokalizacja fizyczna Rady Muncypalnej podąża za logiką zajętości budynków dawnej szlachty, jak już to opisano. Tak zajmuje dwa główne pałace w Portimão, w roku 1915 Palacete Sárria, a w roku 1950 Palácio Bívar³⁰.

Fig. 98. Portimao. Widok z jego placu w latach 10. Widokówka.

Fig. 99. Portimao. Widok z jego placu w latach 30., wtedy noszącego nazwę Largo Visconde de Bívar. Widokówka.

Fig. 100. Portimao. Widok plant w latach 10. Widokówka.

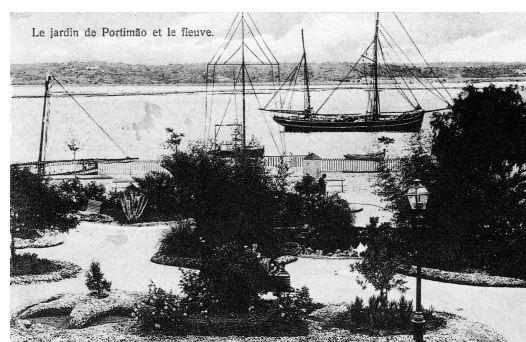

Fig. 101. Portimao. Widok plant w roku 1900. Widokówka.

Fig. 102. Portimao. Widok na jego plac w latach 10., wtedy z pawilonikiem muzycznym. Widokówka.

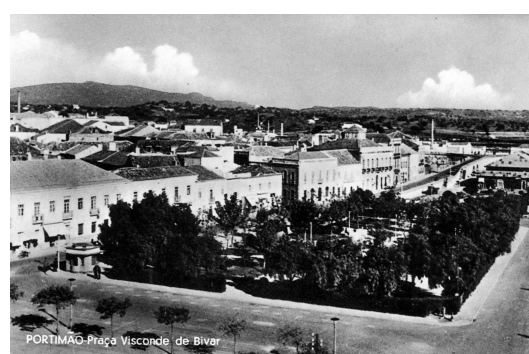

Fig. 103. Portimao. Widok na planty w latach 40. Tę przestrzeń zamykał budynek targu rybnego, widoczny na obrazku. Widokówka.

Fig. 104. Portimao. Widok na plac miejski i nabrzeże w latach 50. Widokówka.

Fig. 105. Portimao. Widok na przestrzeń stoczni, później zamienione na pasaż publiczny. Widokówka z lat 80.

Fig. 106. Portimao. Widok dawnych obszarów zajmowanych przez stocznie, już przekształconych w bulwar. Fotografia aktualna.

Fig. 107. Portimao. Promenada publiczna. Fotografia obecna.

Fig. 108. Portimao. Widok placu po pracach pedonizacyjnych (tzn. oddających go we władzę pieszych) i rewitalizacji. Fotografia współczesna.

Fig. 109. Portimao. Widok z lotu ptaka na zespół przestrzeni, jakie aktualnie formują plac. A Algarve Visto do Céu, 2005.

Fig. 110. Portimao. Widok lotniczy zespołu przestrzeni, gdzie dokonano interwencji. A Algarve Visto do Céu, 2005.

Plaża Praia do Carvoeiro, Lagoa, Algarve, ma strukturę liniową z jedną tylko przestrzenią publiczną placu-plaży-nabrzeża.

Fig. 111. Praia do Carvoeiro, Lagoa, Portugalia. Fotografia lotnicza z roku 1995. Instituto Geográfico Portugues, SNIG.

Fig. 112. Praia do Carvoeiro. Można ujrzeć jednolitą strukturę drogową. Fotografia lotnicza z roku 1995. Instituto Geográfico Portugues, SNIG.

Fig. 113. Praia do Carvoeiro. Plac i plaża stapiają się w jedną całość, której granica jestznaczona przez chodnik i piasek. 1- Droga; 2- Plac; 3- Plaża. Fotografia lotnicza z roku 1995. Instituto Geográfico Portugues, SNIG.

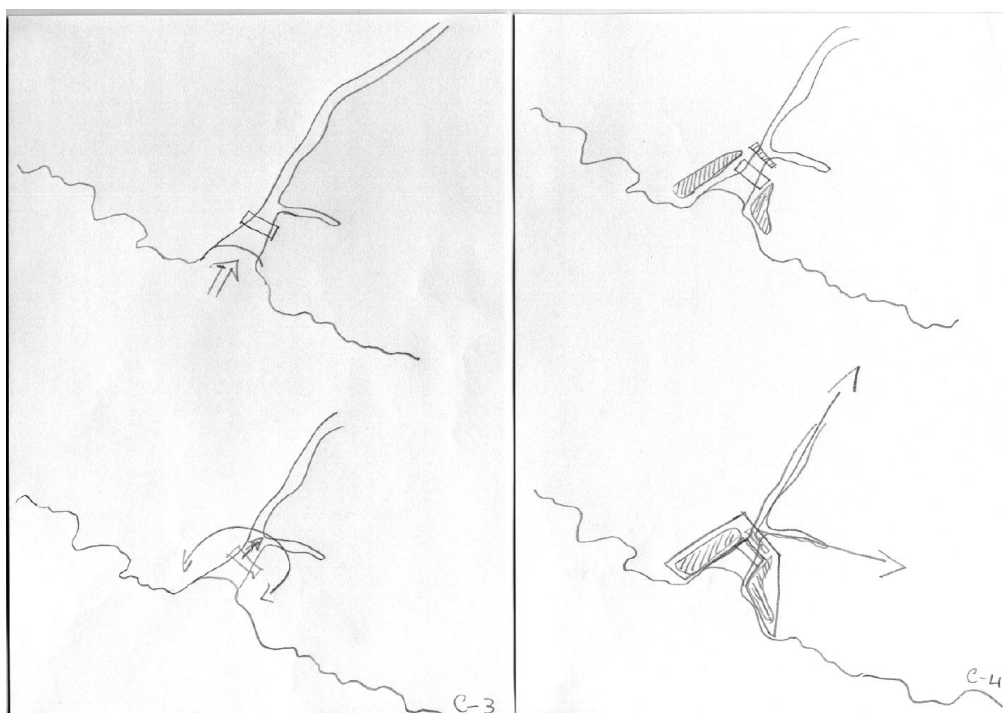

Fig. 114. Praia do Carvoeiro. Proces ewolucyjny. Rysunek autora.

Fig. 115. Praia do Carvoeiro. Widok ogólny na urwisko.

Fig. 116. Praia do Carvoeiro, zdjęcie lotnicze. Plaża i plac. O Algarve Visto do Céu.

Armação de Pêra w gminie Silves w Algarve, ma w wiosce rybaków, z której się wykształciła w aglomerację na początku wieku XX, całą dawną strukturę, nie pokazując innej znaczącej przestrzeni publicznej poza plażą.

Fig. 117. Armação de Pera, Portugalia. Plan przypuszczalny. Struktura miejska początkowego osadnictwa nie obejmuje specyficznej przestrzeni publicznej. Plaża była swoim placem (A praia era a sua praça). Rysunki autora.

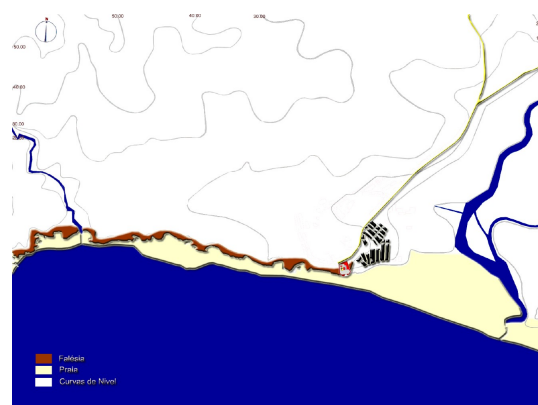

Fig. 118. Armação de Pera. Formaço do núcleo dos pescadores II.

Fig. 119. Armação de Pera. Formaço do núcleo dos pescadores III.

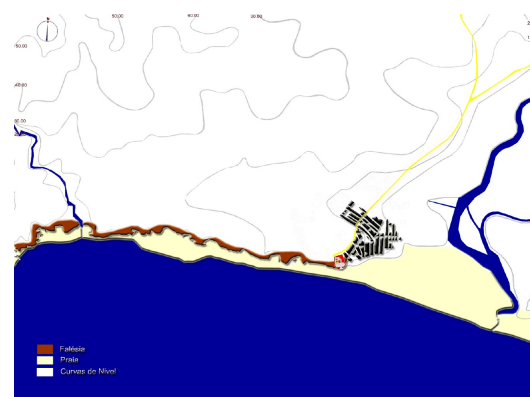

Fig. 120. Armação de Pera. Formaço do núcleo dos pescadores IV.

Fig. 121. Armação de Pera, widok lotniczy części zabytkowej i zajętość plaży. O Algarve Visto do Céu.

Albufeira, na plaży rybaków ma swój plac-plażę.

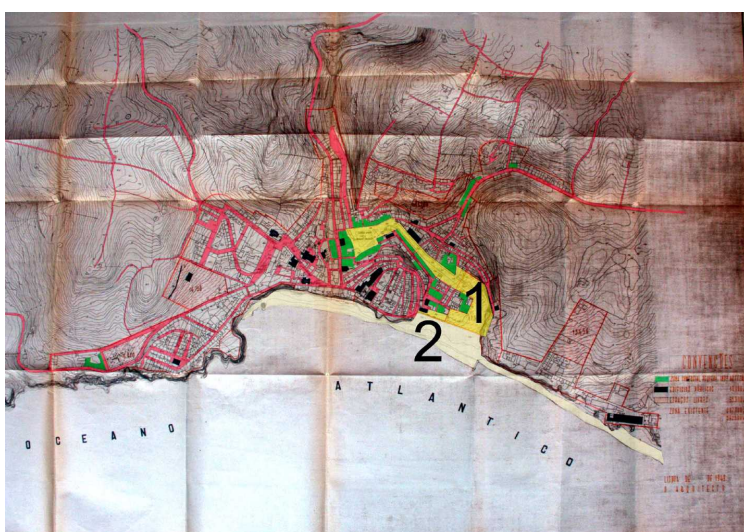

Fig. 122. Albufeira, Portugalia, 1949. Przestrzeń publiczna, 1; Plaża, 2. Rysunek autora na kanwie kartograficznej Planu Urbanizacji miejscowości Albufeira, Miguel Jacobetty, 1949. Arquivo CCRA, GAT de Faro.

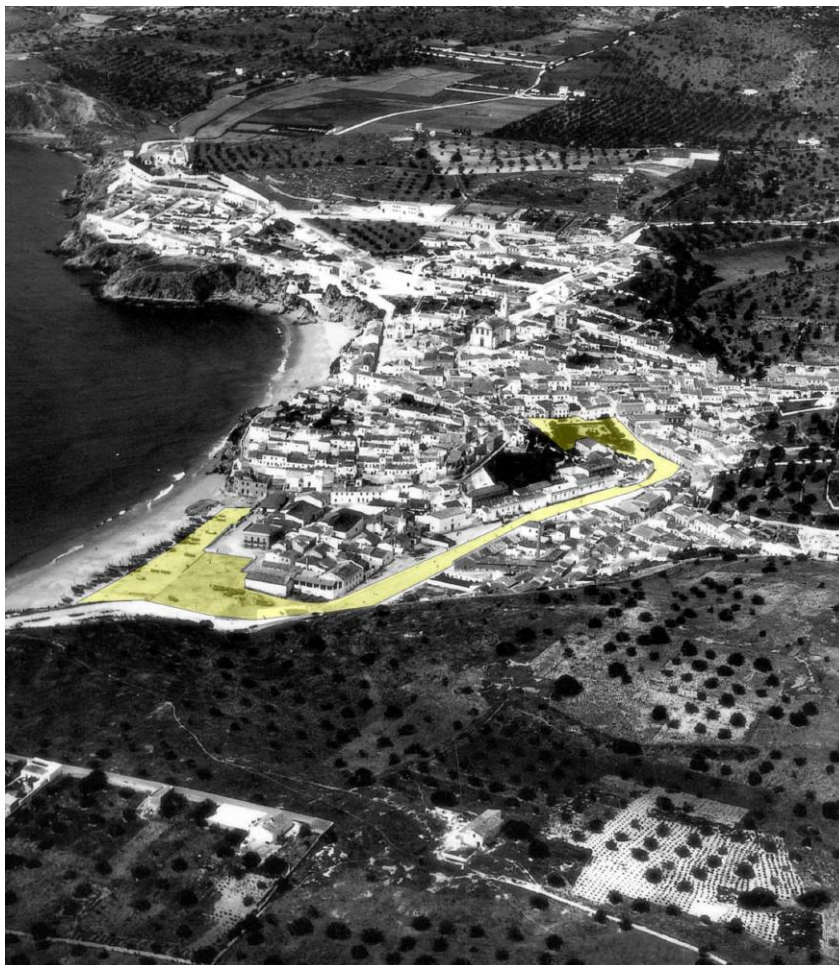

Fig. 123. Albufeira w latach 50. Widok z lotu ptaka z zaznaczeniem miejskich przestrzeni publicznych. Algarve Visto do Céu.

Fig. 124. Albufeira. Plaża i plac. Fotografia współczesna.

Faro to miasto założone przez Rzymian. Inne przynależności, jakie je spotkały, dobrze wyjaśniają charakter portugalskiego miasta litoralnego, do którego zasadnicze dojście wiedzie morzem. I tak Faro ma, jak Lizbona lub Figueira da Foz, zespół przestrzenny placów-nabrzeży. Wśród nabrzeży najważniejszych dla swej struktury są Doca lub Ribeira, obecnie nazwane Avenida da República, oraz plac Praça D. Francisco Gomes i ogród Jardim Manuel Bívar.

Fig. 125. Faro. Lokalizacja placu Praça da Rainha i obszarów przyległych. Rysunek autora na podstawie kartograficznej Planu Faro Joao B. S. Lopesa, 1848. Câmara Municipal de Lagos.

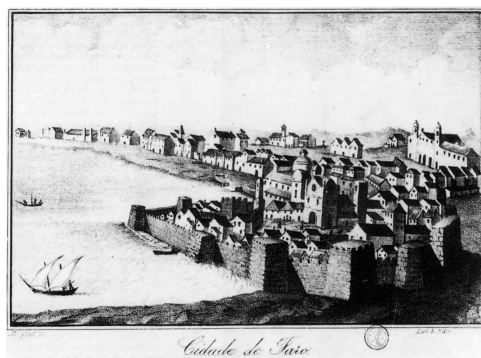

Fig. 126. Faro, Portugalia. Sztynch z wieku XVII. Revista Panorama, 1842.

Fig. 127. Faro, sztych. "Vista da Praça da Cidade de Faro no Reino do Algarve", Listopad roku 1793. Ówczesny Plac Królowej (Praça da Rainha), jeszcze czysty i ciężki [pura e dura], bez jakiegokolwiek typu rozwiązania miejskiego. Z: Mendesa Paula, 1992

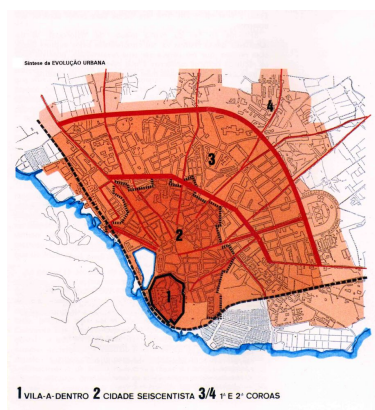
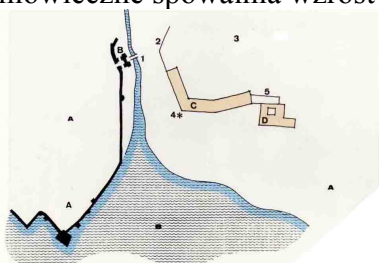

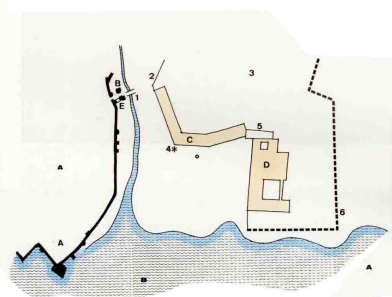
Fig. 128. Faro. Ewolucja miasta, według Mendesa Paula, 1992.

Struktura miasta średniowiecznego jest koncentryczna dla tej przestrzeni, później rozwija się w siatkę dróg prostopadłą do zalewu.

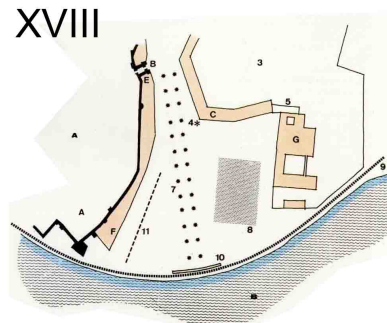
Innym ważnym obszarem, ze względu na rolę publiczną i wymiary, jest obecne Largo de S Francisco, przestrzeń zabrana zalewowi w roku 1900 wskutek budowy linii kolei żelaznej. Faro przedstawia jeszcze dziś swą strukturą rozbudowy miasto historyczne. Średnica otoczenia murami odpowiada osadzie romańskiej, miasto średniowieczne spowalnia wzrost aż do przełomu wieku XIX i XX.³¹

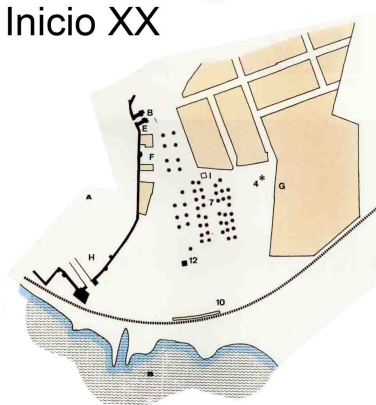
XVII

XVIII

Inicio XX

1992

Fig. 129. Faro. Przekształcenia placu Largo de S. Francisco, według Mendesa Paula, 1992.

Fig. 130. Faro. Lokalizacja Ogrodu i promenady publicznej, 1, placu Largo de S. Francisco, 2, dwóch wielkich miejskich przestrzeni publicznych miasta Faro, usytuowanych nad wodą. Rysunek autora na podstawie kartograficznej Wstępnej Planu Generalnego Urbanizacji Faro, Plan Stanu Aktualnego, Joao António Aguiar, 1946. Arquivo CCRA, GAT de Faro.

Fig. 131. Faro. Nabrzeże w wieku XIX. Reprodukcja z: Mendesa Paula, 1992.

Olhão i Tavira mają swój główny plac otwarty na wodę zalewu rzeki Formosa³².

Fig. 132. Olhao, Portugalia. Widok lotniczy frontu morskiego z ogrodami publicznymi oraz portem rybackim i wypoczynkowym.

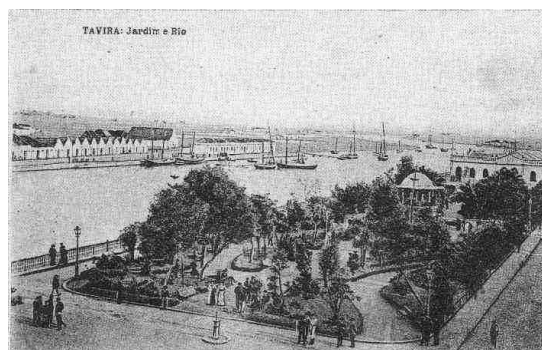

Fig. 133. Tavira, Portugalia. Ogród. Widokówka.

Te przestrzenie formowały pierwsze deptaki publiczne. Z rozwojem nowych dzielnic kąpieliskowych, miasta rozwijały inne przestrzenie spacerowe, równoległe do morza, łącząc strefy mieszkalne z budynkami pomocniczymi i plażą.

Istotną dla zrozumienia rozwoju tego typu przestrzeni jest ewolucja deptaków "la Croisette"³³, we francuskim Cannes, już opisana. Mowa jest tu o ruchu rozciągniętym w czasie, w którym przestrzeń ulega specjalizacji, przystosowując się do funkcji pożądaných w każdym okresie.

Podsumowanie

Faktem, który zamierza się uwypuklić w strukturze litoralnego miasta portugalskiego jest idea koncepcji "rossio", platformy społecznego udziału i przestrzeni handlowej przejścia między miastem a polem. Zostało to przestudiowane i ujęte w perspektywie sięgającej aż po dzień dzisiejszy. Definicja placu³⁴ utrudnia jednakże koncept bardziej pojemny tych przestrzeni. Słowo "rossio"³⁵ jest bardziej pojemne i bliższe obecnemu pojmowaniu placu, w realiach portugalskich.³⁶

Miejskie przestrzenie publiczne są pojęciem, w którym należy obecnie czytać koncepcję placu w liczbie mnogiej. Rossio, plac, ogród, są znaczeniami i próbami systematyzacji funkcjonalnej, zdefiniowane według wymiaru, zajętości, zadrzewienia, etc., co utrudnia koncepcję ogólną placu. Plac jest zawsze placem. Mówi się o miejscu socjalizacji i handlu. W ten sposób, w naszym rozumieniu, przestrzeń, jaka się rozwija między miastem a morzem, mająca funkcje wyładunku i załadunku, działalność handlową i socjalizację, formuje “rossio”, strefę przejściową między czymś zabudowanym a czymś niezabudowanym, zarówno na ziemi, jak i na wodzie. Próbując wyspecyfikować swą definicję, według umiejscowienia względem miasta, nazywa się te przestrzenie placem-nabrzeżem. Nabrzeże³⁷ wydaje się nam słowem właściwym. BARBOSA³⁸, w swej klasyfikacji placów w Portugalii, klasyfikuje je częściowo, jako place portowe (port. praças portuárias). Port³⁹, ma dziś znaczenie przestrzeni zamkniętej i nieotwartej, zatem nie zakłada swobodnego dostępu, co od razu wyklucza go z nazwania placem. Wprowadzając nazwę plac-plaża, zamierza się zwrócić uwagę na fakt, że w swych początkach były to piaski, do których przybijały łodzie, a także traktowane ukonstytuowaniem najstarszym portu w Portugalii.

W końcu wieku XIX i na początku XX portugalskie miasta kąpieliskowe przedstawiały sobą przestrzenie publiczne zwrócone ku rzece, gdzie ludzie jeszcze się częściowo kąpią. Te mieszaniny placu, rynku i deptaku publicznego, formalnie nawiązują do ogrodu zamkniętego, (ajardinado), gdzie są alejki, ławki i oświetlenie publiczne. Towarzyszące tej przestrzeni, rozwijają się przestrzenie portowe i nabrzeża. W strefie brzegu morskiego, pojawiają się interwencje w postaci mostów, przylądków widokowych, jak w przypadku Figueira da Foz lub w Armação de Pêra. Podobnie jeszcze w Praia da Rocha, blisko fortów, budowli w stylu romantycznym, lub obszarów występowania okazów naturalnych, ulokowanych strategicznie, obok przestrzeni spacerowych lub drózek przeznaczonych do obserwacji i kontemplacji morza.

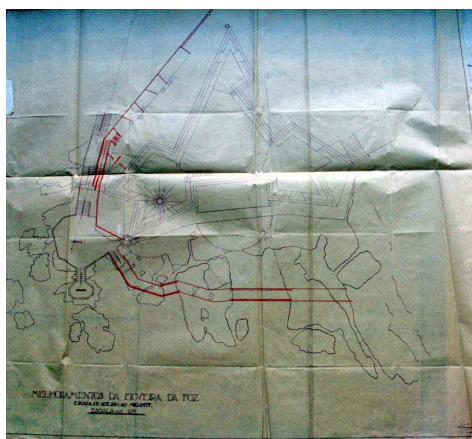

Fig. 134. Figueira da Foz. Plan projektu dojścia do punktu widokowego. Ulepszenia w Figueira da Foz. Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

Fig. 135. Figueira da Foz. Stary punkt widokowy w forcie św. Katarzyny. Widokówka.

Wraz z wprowadzeniem urbanizacji kąpieliskowych kompanii budowlanych zaczynają się pojawiać pomniejsze inwestycje, transpozycje francuskiej “digue-promenade”, które materializują się w esplanadach topograficznych, takich jak w Figueira da Foz i w Cascais, albo w strefach deptaków romantycznych, z balustradami ochronnymi, pergolami i punktami widokowymi, z małym zadrzewieniem i nielicznymi ławkami umożliwiającymi odpoczynek i kontemplację.

Fig. 136. Figueira da Foz. Esplanada da Praia na początku wieku XX.

Zostają poczynione studia i projekty, niektóre o wielkiej skali, jak dla Figueira da Foz, w których istotna jest kwestia obiektów towarzyszących, mianowicie balneariów, pływalni, pól tenisowych, kasyn i innego oprzyrządowania (1915). Z nich to wynikają małe prace adaptacji punktowej, reformulacji esplanad, dojść na plażę, pergoli kontemplacyjnych, jak również konstrukcja barier ochronnych przed wdzieraniem się morza oraz mola-mosty regulacyjne falochronów. Porto-Foz, Espinho, Figueira, Cascais, etc., są przykładami miast, w których przeprowadzono prace o konkretnej wadze w tym czasie.

Fig. 137. Projekt wstępny Ulepszeń Strefy Zachodniej miasta Figueira da Foz, 1915. Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

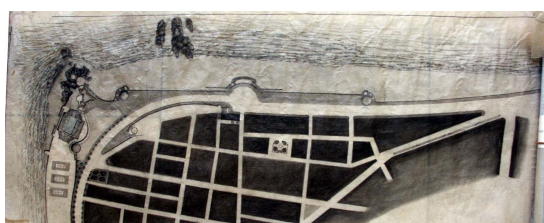

Fig. 138. Pływalnia i kort tenisowy. Projekt wstępny Ulepszeń Strefy Zachodniej miasta Figueira da Foz, 1915. Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

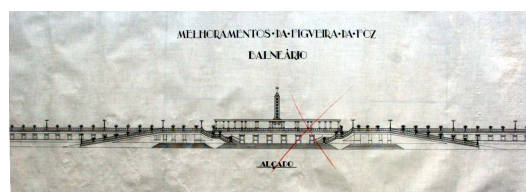

Fig. 139. Sylwetka Łazienek, jakie planowano zbudować. Projekt wstępny Ulepszeń Strefy Zachodniej miasta Figueira da Foz, 1915. Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

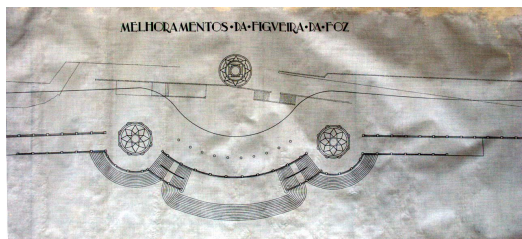

Fig. 140. Plan dojść do plaży. Projekt wstępny Ulepszeń Strefy Zachodniej miasta Figueira da Foz, 1915. Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

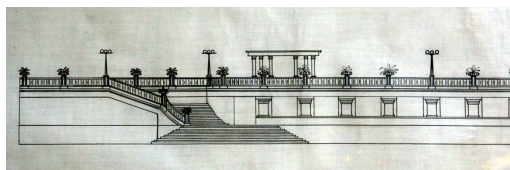

Fig. 141. Balustrada, pergola, iluminacja i dojścia na plażę. Projekt wstępny Ulepszeń Strefy Zachodniej miasta Figueira da Foz, 1915. Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

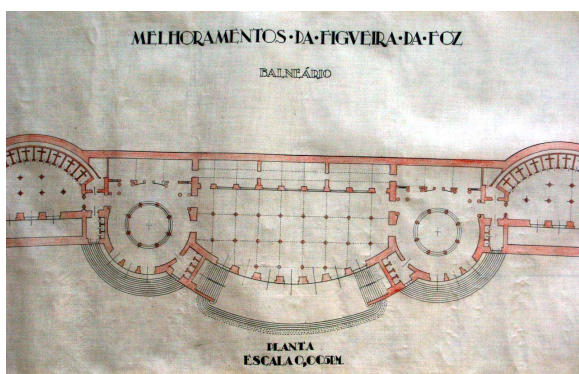

Fig. 142. Plan Łazienek. Projekt wstępny Ulepszeń Strefy Zachodniej miasta Figueira da Foz, 1915. Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

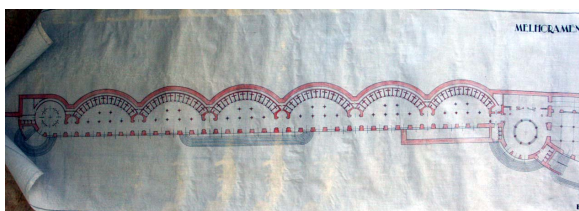

Fig. 143. Plan Łazienek. Projekt wstępny Ulepszeń Strefy Zachodniej miasta Figueira da Foz, 1915. Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

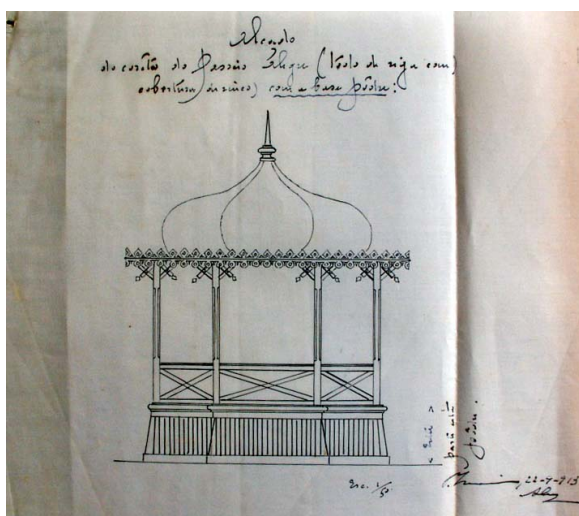

Fig. 144. Sylwetka coreto (miejsce koncertowania), zaplanowanego do wzniesienia na Passeio Alegre, Povoa de Varzim, 1913. Arquivo Municipal da Povoa de Varzim.

To w tej epoce zaczyna się różnicować od strefy ruchu pieszego przestrzeń placu bądź ogrodu.

Dopiero na początku trzeciej fazy planowania, lata 30.-50., rozpocznie się nowe planowanie miejskie esplanad spacerowych i kontemplacyjnych, integrując realizację obiektów wspomagających, zakładów kąpielowych, kawiarni, restauracji, kasyn, hoteli, pływalni etc., które zakładają budowanie przestrzeni publicznej pomocniczej oraz połączeń z miastem.

Myśląc o turystyce elitarniej i ignorując samochód, są te przestrzenie o wymiarach pomniejszych, zaprojektowane jedynie dla populacji przebywającej sezonowo. Wzniesione między latami 40. a 60., wyróżniają się pewnymi cechami wspólnymi: obrzeżenie balustradowe kamienne, niewielki deptak brukowany, punktowany przestrzenią bardziej rozszerzoną wypoczynkową i kontemplacyjną, droga samochodowa dołączona, na obrzeżu (port. marginal). I takie określenie przyjmie się ogólnie - marginal.

Te przestrzenie, produkt fazy planowania wpisanego i nowatorskiego w kraju, utrzyma się z niewielkimi zmianami aż do lat 90., w której to dekadzie rozpoczyna się odbicie i adaptacja tych stref do specyfiki pieszej i wypoczynku.

Ze zwykłym opóźnieniem 10-20 lat, Portugalia dogania poziom rozwoju przestrzeni publicznej w Europie, który osiąga w latach 50., co zawdzięcza faktowi, że pozostawała neutralna podczas II wojny światowej, próbując wykorzystać te lata na swój rozwój ekonomiczny, odrzucając częściowo także turystykę zewnętrzną, jaka się rozwinęła, przede wszystkim w stolicy, w strefie linii kolejowej do Estoril.

Na początku lat 70. Portugalia przedstawiała zespół zrównoważony infrastruktury, o określonej jakości, nawet z pewną pojemnością innowacji, kontynuując konstrukcję zespołu budynków o wielkich wymiarach i jakości architektonicznej, myśląc już o turystyce masowej. Wspomnieć tu trzeba zespoły turystyczne w Vilamoura; Torralta, w miejscowości Tróia i w Alvor; Praínha; Açoteias; Vila Lara; Pedras D'el Rei; Vau; Carvoeiro; Galé; S. Rafael; Oura; Montechoro; Balaia; Quinta do Lago i Vale de Lobo, etc., w Algarve, prawie wszystko w postaci hoteli średnich i dużych oraz obiektach towarzyszących turystyce. Brakowało dróg komunikacyjnych dla turystyki masowej. Tym niemniej nie istniało jeszcze pojęcie, by zaimplementować ten model. Indeks motoryzacji w Portugalii był niski, a ruchliwość akceptowalna dla modelu istniejącego.

Boom budowlany w latach 80. i 90. był zaplanowany i poprzedzony planami i analizami (przez Refesa), w których kładło się głównie nacisk na niebezpieczeństwa utraty charakteru architektonicznego i urbanistycznego regionu. Portugalia znajdowała się w pewnej izolacji od Europy i liczba pracujących w tym czasie architektów została zredukowana. Z drugiej strony, doświadczenia projektowe, mianowicie atelier Conceição e Silva, dowodziły znajomości i fascynacji architekturą na dużą skalę⁴⁰. Problem trzeba widzieć z pewnego oddalenia, w ramach rewolucji roku 1974. Po jej przeprowadzeniu doszło do pomieszenia wielu rzeczy, co skutkowało skrótem w przejściu rozpoznania i doświadczenia, zawsze widząc w przeszłości błędy. Świeżo zaistniała władza "antyfaszystowska", spieszyła się, by wymienić, lub zniszczyć, funkcjonariuszy starego reżymu. To stworzyło pustkę świadomości i załamanie w licznych częściach, nie mając przejścia i rozpoznania. Nie można twierdzić, że nastąpiło zaniedbanie doświadczenia w obszarze urbanizacji, jak dostrzec to można w opisach, które nie mówią o całym doświadczeniu kolonialnym 500 lat w zakładaniu miast i władaniu terytoriami. Według nas istniała wola, by zapomnieć przeszłość i zacząć od zera. Nade wszystko świadomość zerowa i chęć szybkiego bogacenia się, jakie zajmowanie się urbanistyką i budownictwem zawsze proponują, były czynnikami dominującymi⁴¹. I tak w latach 80. planowano wielkie masy zabudowane, nie inwestując

w przestrzeń publiczną. Były przedstawiane modele cząstkowe, idee i doświadczenia innych krajów, wielkość konstrukcji, zapominano o infrastrukturze w obszarze turystyki i przestrzeni publicznej.

Bez infrastruktury wspomagającej turystykę masową, mianowicie dróg komunikacji i stacji, była niedrożna ciągłość modelu turystyki ją kompromitująca, zubożająca. Z drugiej strony, nowy model stał się niekonkurencyjny cenowo na poziomie międzynarodowym.

Tym, co się zweryfikowało (co?) w latach 90., było to, że przestrzeń publiczna, wytworzona w pewnej epoce i dla pewnego użytkownika, nie była wydolna przy użytkowaniu, głównie w sierpniu, gdy natężenie ruchu turystycznego powiększa się dziesięciokrotnie. Następuje zapaść całej infrastruktury, w tym samej fizycznej przestrzeni plaży. Wówczas otworzyła się dyskusja polityczna i publiczna na temat przyszłości przestrzeni turystycznych. Z konkluzji wyszła konieczność przeorganizowania przestrzeni publicznych i przeznaczonych do użytku publicznego. Rząd portugalski podjął szereg planów i środków, z czego wynikło przewymiarowanie przestrzeni spacerowych i obrzeżnych ośrodków wypoczynkowych, atlantyckich i nad rzekami. Przeobrażenie przestrzeni sieci przemysłowej i handlowej w formie zwalniającej obszary, jakich użytkowanie będzie zależne od dominium publicznego, przy tym zakładanie parków i stref zieleni, promenad morskich i nad rzekami, i obiektów uzupełniających budowlę już istniejące o wielkich wymiarach, w tej formie dano miastom przestrzenie publiczne proporcjonalne do zabudowanych.

W Algarve zagubiła się specyfika różnicy, która stanowiła znacznik turystyki portugalskiej, bez wskazania nowej drogi. Równoległe towarzyszyło przekierowanie starych użytkowników w inne regiony kraju, mianowicie na wybrzeże Alentejo lub za granicę. Nastąpiło oddzielenie (guetização) turystyki elitarniej do ośrodków luksusowych, z których turyści nie wychodzą, i proletaryzacja turystyki hotelowej, często zagranicznej.

Typ wybrzeża i plaży w Algarve, brzeg wysoki z małymi plażami wczepionymi między skarpami o trudnym dostępie, pełnił swe zadanie jedynie dla niewielkiej liczby użytkowników. Sama plaża jest skończona. Ma maksymalną liczbę użytkowników, gdyż jest mała. Wielkie urbanizacje zostały odsunięte do wnętrza, ponieważ brzeg już został zajęty. Te urbanizacje lokują się 5, 10, 20 kilometrów od plaż. To zakłada użytkowanie jakiegoś środka transportowego, gdy brak jest transportu publicznego, będzie to samochód własny lub wypożyczony. To zobowiązuje do istnienia parkingów postojowych blisko stref plażowych. W przypadku niemożności pobudowania takich parkingów w pobliżu plaży, albo warunkuje się dostępność, albo tworzy korytarze piesze, o takiej jakości, aby przemierzenie pewnego dystansu pieszo i w temperaturach wysokich było co najmniej znośne. Oto jest wyzwanie, jakiemu przestrzeń publiczna w wieku XXI powinna dać odpowiedź w portugalskich miastach kąpieliskowych większych, głównie w Algarve.

Część III. Analiza modelu balnearnego w Portugalii.

6. Implementacja modelu kąpieliskowego w Portugalii.

6.1 Charakterystyka ogólna.

6.1.1 Rozważania wstępne.

Wśród portugalskich miast kąpieliskowych, których struktura została poddana analizie, w końcu wieku XIX i początkach XX znajdujemy większość aglomeracji miejskich już wcześniej istniejących.

Wśród nich istnieje przytłaczająca większość, których działalność mieszkańców połączona jest od wieków z rybołówstwem. Od Lizbony na Północ, jedynie Praia da Granja została pobudowana od podstaw. Nawet Espinho¹ miało małą działalność związaną z połowem ryb.

Większość miast plażowych to rozszerzenia bardziej ważnych miast wnętrza kraju, stref uzupełniających rolnictwo, portów morskich lub rybackich i pomniejszych ośrodków kąpieliskowych. Nieliczne są siedzibami gmin.

Jeśli rozważamy jednostki wyposażone w infrastrukturę miejską i o pewnych rozmiarach, to znajdujemy osiem miast: Póvoa de Varzim, Vila do Conde; Foz do Douro; Espinho i a Granja; Figueira da Foz; S. Pedro de Moel i Cascais².

Fig. . Położenie głównych stacji kąpieliskowych w Północnej Portugalii w wieku XIX.

Fig. . Położenie głównych stacji kąpieliskowych na Południu Portugalii w końcu wieku XIX i na początku wieku XX.

Figura . Położenie stacji kąpieliskowych o charakterze międzynarodowym w Portugalii w wieku XIX.

Na Południu znajdujemy, choć o wymiarach znacznie mniejszych, cztery miejscowości: Sines, Praia da Rocha; Armação de Pêra i Monte Gordo.

Cztery następne: Póvoa de Varzim; Figueira da Foz, Cascais (linha do Estoril) i Espinho posiadają znaczenie ponadnarodowe. Jest również inne miasto, Funchal na wyspie Madera, które nie zostało włączone w to opracowanie. Wszystkie te miasta/stacje są połączone liniami kolejowymi krajowymi i międzynarodowymi. Wyjątek stanowi Funchal, które skomunikowane jest ze stałym lądem drogą morską i lotniczą (obecnie).

6.1.2 Termy.

Morskie stacje kąpieliskowe, w dłuższej perspektywie czasowej, staną do rywalizacji ze starszymi i znacznie lepiej urządzonymi stacjami termalnymi, które ulokowano poza wybrzeżem, w głębi lądu. Rozwój stacji termalnych w Portugalii dynamicznie przebiega w wieku XVII, choć jedynie w wieku XIX i w początkach XX można rozważać stacje termalne, jako obiekty turystyczne³.

Fig. 4. Grande Hotel w Vidago, Portugalia. Fotografia współczesna.

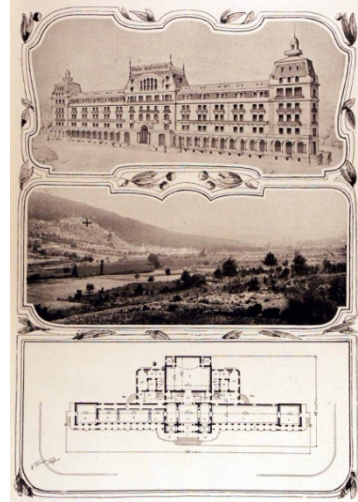

Fig. 5. Projekt wstępny hotelu Grande Hotel de Vidago, autor: Ventura Terra, początek wieku XX. Ilustração Portuguesa, 1908.

Fig. 6. Palace Hotel do Bussaco, Portugalia, Fotografia współczesna.

Fig. 7. Ogrody i Jezioro Leśne w Bussaco.

Fig. 8. Jezioro w Cúria, Portugalia. Fotografia współczesna.

Fig. 9. Ogrody w Curia. Zdjęcie współczesne.

W tym czasie uformowały się cztery rejony większego rozwoju usług uzdrowiskowych. Vidago i Pedras Salgadas na Północy, S. Pedro do Sul i wydłużony kompleks termalny Luso Curia w Strefie Centro⁴, Caldas da Rainha w strefie Lizbony oraz Termas de Monchique na Południu (rejon Algarve)⁵. Geograficznie większość term ulokowana jest w części pomiędzy Lizboną a północną granicą kraju.

Studium istnienia modelu termalnego nie jest zawarte w tym opracowaniu. Zauważyć można jednakże punkty styeczne, w których miesza się kultura termalna z kulturą plaży⁶. Dzieje się tak nie tylko wskutek wspólnego początku powstania uzdrowisk, czy poprzez istniejące obiekty o wspólnych funkcjach, które im towarzyszą, ale przez okres, w jakim rozwijają się w Portugalii.

Fig. 10. Lokalizacja najważniejszych portugalskich uzdrowisk termalnych.

W Portugalii znajdują trzy stacje balnearne, które wspomagają procesy leczenia źródłami lub kąpielami: Estoril, S. João do Estoril oraz Praia de S. Martinho do Porto. Istnieje również jeden odmienny przypadek term, Vimeiro, który dał początek rozszerzeniu kąpieliskowemu.

Fig. 11. Folder reklamowy uzdrowiska Termas de Vidago z roku 1908.

6.1.3 Charakterystyka i lokalizacja.

Wspomniane wcześniej miasta⁷ są portami rybackimi, w których prowadzi się działalność handlową na małą skalę. Wyjątkiem jest Figueira da Foz, które posiada dynamiczny port morski o charakterze komercyjnym. Są to również miasta będące siedzibami gmin, które postawiły na rozwój kąpieliskowy.

Populacja zamieszkująca w tych miastach w roku 1900 (spis) jest ograniczona. Espinho ma najmniej mieszkańców - 3831, Cascais 5000, Vila do Conde 5559, Figueira da Foz 6221, Portimão 7972 i Póvoa de Varzim 12.623.

Z wyjątkiem Cascais, wszystkie pozostałe główne miasta balnearne posiadają również infrastrukturę przemysłową, w czym uwidacznia się różnica w odniesieniu do modelu europejskiego.

Pojęcie **lokalizacja**, dla modelu europejskiego ujmowane jest tak, jak to przedstawiono niżej.

Lokalizacja: port schronienia lub morski, naturalne miejsce przybijania. Sadowi się w przestrzeni geograficznej skróconej na brzegu. Jego otoczenie pejzażowe jest znaczące. Jest przestrzenią o wielkiej mocy wizualnej z naturą i z morzem. Ewentualnie ma szczególny wyróżnik geograficzny. (tu by się przydał przypis – źródło definicji)

Pojęcie **struktura** miasta według modelu europejskiego ujmuje się następująco.

Struktura: Ześrodkowana na tym wyróżniku geograficznym, który dał jej znamiona. Istnieje niewielka organizacja rzemiosła rybackiego, która uformowała miejsce, większe lub mniejsze, ze strukturami pomocy lub obronnymi, scentralizowane na nierówności. Fizycznie oddzielona, lecz bliska, urządza się dzielnicą kąpieliskowa. Ta jednostka jest uformowana przez zespół obiektów służących kąpielisku, na które

składają się urządzenia łazienkowe, hotel i kasyno, jeden lub więcej odosobnionych budynków wyróżniających się, o charakterze mieszkalnym – *villeggiatura* – i kwartał rezydencji mniejszych. Tę strukturę, z plażą i aglomeracją już istniejącą, łączy przestrzeń spacerowa, scentrowana w budynku. Tym budynkiem może być hotel, obiekt łazienkowy lub kasyno, mogące formalizować, lub nie, plac. Na przedzie tego budynku lub przestrzeni, znajdują się struktury pomocnicze plaży. Jeśli miejsce nie miało portu morskiego, to w przestrzeni centralnej powstaje molo lub port wyładunkowy i ewentualnie deptak.

Inna ważna oś strukturalna łączy nową dzielnicę ze stacją kolejową. (tu by się przydał przypis – źródło definicji)

6.1.4 Czynniki rozwoju.

Poszukując w historii wartości i idei, które wyznaczały postęp adaptacyjny określonych ziem, o lokalizacjach podobnych lub identycznych, oraz mając na uwadze różnorodność czynników rozwojowych, wnioskować można, że czynnikiem decydującym w turystyce kąpieliskowej były inicjatywy zbiorowe lub indywidualne. Przekształcenie terenów dało wkład w rozwój lokalny gminy, powiększyło zamożność miejscowej ludności.

Z drugiej strony potwierdza się, że autonomia polityczna była czynnikiem ważnym przede wszystkim we wdrażaniu przedsięwzięć urbanistycznych, co okazało się decydujące w przyszłości. Po mimo tego, że w Portugalii autonomia polityczna nie była sprawą istotną, włączenie nowych osad w strukturę administracyjną, pozwoliło im na przeżycie i rozwój. Natomiast ośrodki takie jak Moledo, Foz do Douro, Granja, S. Pedro de Moel, S. Martinho do Porto i całe Wybrzeże Alentejo, straciły wielką szansę na rozbudowę infrastruktury i rozwój, optując zbyt późno na rzecz turystyki. Brak własnego pomysłu, nie pozwolił im rozwijać się trwale, alternatywnie do ośrodków z własną autonomią. Przykład Algarve dobrze to pokazuje. Municipia, które się zaangażowały, we właściwym czasie rozwinęły wielką infrastrukturę hotelarską wysokiej jakości, inne zaś pozostały w urbanistycznym chaosie (dystopia)⁸.

Potwierdza się też fakt, że w Portugalii miasta najbardziej rozwijające się turystycznie były miastami **historycznie młodszymi**, jak Figueira da Foz, Póvoa de Varzim i Estoril. To miasta bez wiekowej historii i bez wartościowej architektury monumentalnej. “Le territoire du vide”⁹, terytorium puste, gdzie architektura, która stanie się na przestrzeni lat monumentalna lub wartościowa, jest własną architekturą turystyki, tak jak architektura, która towarzyszy, czasowo, temu ruchowi.

W zakresie terminów wyposażenia infrastruktury architektonicznej, trzeba odnotować, że warunkiem rozwoju bazy stacji kąpieliskowej jest istnienie trójkąta: łaźnie – hotel – kasyno.

Brak polityki centralnej i nade wszystko autonomii lokalnych, wspomnianych poprzednio, jak również brak infrastruktury drogowej, kolejowej i morskiej, podzieliły kraj na pół. Turystyka początkowo rozwija się w centrum i na północy Portugalii, czyli w regionach bardziej zagospodarowanych i zaludnionych.

Niskie zagęszczenie ludnościowe Portugalii, także jej położenie geograficzne na obrzeżu Europy były czynnikami, które uniemożliwiały rozwój turystyki

międzynarodowej. Wyjątek stanowiła wyspa Madeira, gdzie ograniczono się do przechwycenia pewnej części turystyki z Hiszpanii¹⁰, co w końcu też ustało.

Stwierdzić należy tym niemniej, że usytuowanie Portugalii, ekscentryczne w relacji do Europy, działało, (w drugim okresie rozwoju turystyki wieku XX), jako czynnik przyciągający. Odnosząc się do klimatu i braku konstrukcji pejzażowej “Le territoire du vide”¹¹ w latach 50., oraz przez wzgląd na wojnę, jako czynnik determinujący turystykę, stwierdzić należy, że pozorna alienacja geograficzna Portugalii była czynnikiem decydującym w wyborze tego właśnie kierunku turystycznego, akcentowanym w dekadach następnych, aż po dziś, jako wybór miejsca wiejskiego i bukolicznego, bez naleciałości degradujących związki krajobrazowe.

Pejzaż silny i zróżnicowany, gdy nie jest zabudowany był, jest i zawsze będzie czynnikiem podnoszącym wartość turystyczną. Opisane miasta portugalskie, tak samo jak zagraniczne, obierano za cele turystyczne, ponieważ miały urok konfrontacji surowości z łagodnością zdefiniowaną i opisaną w tekście, w modelu miasta kąpieliskowego.

Człowiek jest mocno podatny na miejsca i przestrzenie turystyczne. Jak widać to w toku tego studium, kreatywność człowieka w wyborze miejsc, jego pobyt i jego rozpowszechnienie, są wyborami indywidualnymi. Jest wiele przestrzeni o podobnych cechach, które nigdy nie zostały zajęte. Ktoś je wybiera, ktoś je promuje, ktoś je rozpowszechnia.

Fig. 12. Afisz publikacyjny o mieście Figueira da Foz, 1930. Revista ABC.

Fig. 13. Afisz reklamowy Estoril, 1951. Revista ABC.

Fig. 14. Plakat reklamujący stację górską w Serra da Estrela, lata 30. 300 anos do cartaz em Portugal, 1975.

6.1.4 Transport.

Fig. 15. Podróż amfibią.

Linie kolejowe i linie “Americanos”.

Choć może to wydawać się dziwne, że kraj atlantycki, z przeszłością taką jak Portugalia, nie miał wielkiej floty¹². Ta rzeczywistość jest tak samo prawdziwa dziś, jak była w wieku XIX. To fakt niepodważalny.

W Portugalii, wraz z poprowadzeniem linii kolejowych w końcu wieku XIX, zanikły nieliczne istniejące linie transportu parowego pasażerskiego. W końcu wieku

XIX była tylko jedna linia żeglowna łącząca Lizbonę z Algarve, bez większego znaczenia turystycznego, jako że wtedy nie istniała w Portugalii turystyka masowa.

Budowa struktury kolejowej w Portugalii uzyskała priorytet, jako korelacja z Hiszpanią i Francją (Lizbona-Madryt i Lizbona-Paryż), a także połączenie między trzema głównymi miastami: Lizboną, Porto i Coimbrą, zrealizowane najpierw na Północy kraju, włączając do sieci region Algarve dopiero w wieku XX. Struktura kolejowa pod względem wpływu na rozwój portugalskich miast balnearych była ważnym, kreującym zaczątki turystyki elitarniej, czynnikiem w wieku XIX i początkach wieku XX oraz później, w turystyce masowej. Było to ważne przede wszystkim

w rejonie Lizbony i Porto, jako że pozwalało na ruch wahadłowy o krótkim czasie, umożliwiającą ludności dyslokację dzienną, wyruszenie rano i powrót wieczorem, do miejscowości kąpieliskowych krańcowych linii - Linha do Estoril w Lizbonie, i na osi Porto-Miramar – Granja – Espinho, a nawet osi Porto-Vila do Conde – Póvoa de Varzim. Struktura ta funkcjonowała podobnie jak dzisiejsze metro.

Na innym poziomie znaczenia, linia Figueira da Foz, z osią Figueira – Coimbra – Beiras – Hiszpania, pracująca od roku 1882, promowała inny typ wypoczynku, co uczyniło z Figueira da Foz największy ośrodek kąpieliskowy w kraju, promujący turystykę międzynarodową¹³.

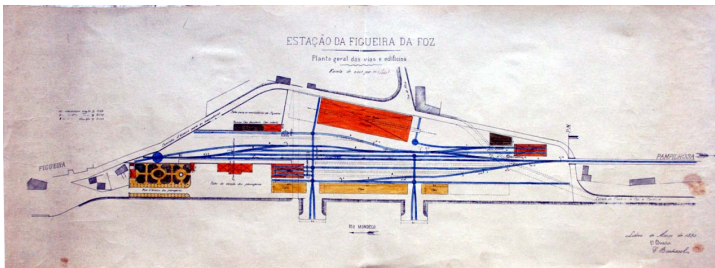

Fig. 16. Plan stacji kolejowej w Figueira da Foz w roku 1880. Arquivo Municipal da Figueira da Foz, Museu Santos Rocha.

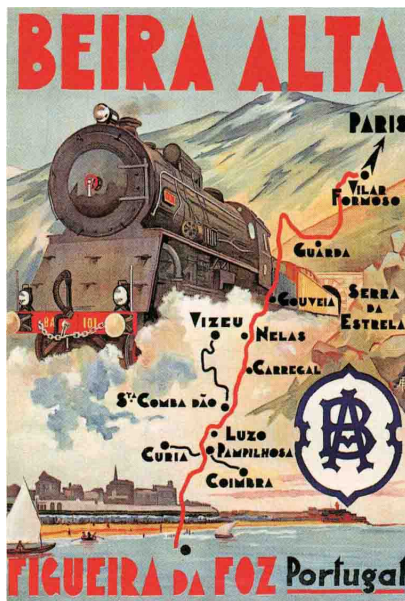

Fig. 17. Plakat reklamowy Companhia de Caminhos-de-Ferro Portugueses. Połączenie Paryż - Figueira da Foz. 1930, Biblioteca Nacional

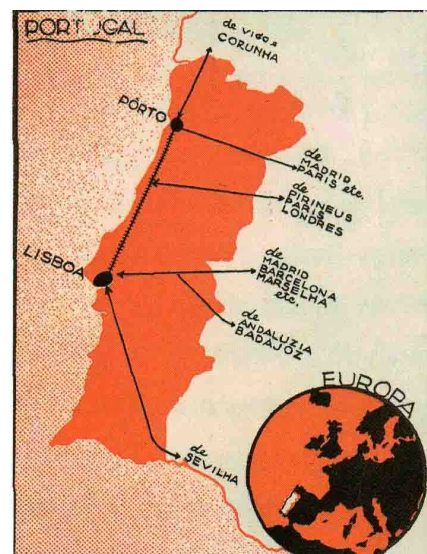

Fig. 18. Narodowa Rada Turystyki, 1934, Portugalia. Reklama dostępności linii kolejowych.

W końcu wieku XIX Portugalia miała podstawową sieć kolejową, którą można określić mianem linii południkowej, równoległej do wybrzeża, przecinającej kraj od północy do południa, wraz z liniami prostopadłymi łączącymi interior z wybrzeżem.

Uzupełnieniem linii kolejowych o dużym znaczeniu było wprowadzenie tramwaju w miastach nadmorskich (das linhas urbanas de americanos¹⁴).

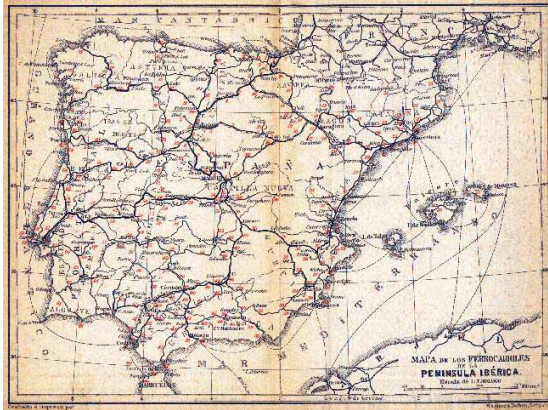

Fig. 19. Linie kolejowe na Półwyspie Iberyjskim w roku 1899.

Fig. 20. Vila do Conde, Portugalia. Trakt amerykański autorstwa Jozé Branco Soares Galiza, łączący dworzec kolejowy z plażą w Vila do Conde, w roku 1900. Arquivo Municipal de Vila do Conde.

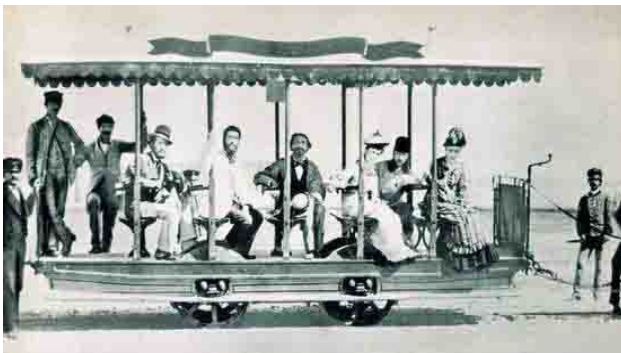

Fig. 21. Rimini, Italia. "Tramway" w roku 1877. Museu Balnea.

Fig. 22. Kolejka liniowa w Nazaré, Portugalia, uruchomiona w roku 1889.

6.1.5 Podsumowanie.

W Portugalii, aż do lat 60. wieku XX, kiedy to powstała Vilamoura w Algarve, nie było formalnego miasta kąpieliskowego. Istniała tylko, pozornie utopijna, idea jego stworzenia.

Z wyjątkiem Praia da Granja, aglomeracji miejskiej powstałej od podstaw, która nigdy nie stała się miastem, pozostałe ośrodki balnearne rozwijały się we wcześniej już istniejących osadach. Włączyły one aktywność balnearną, jako bardziej znaczącą dla funkcjonowania osady. Stworzono odrębne dzielnice, wyspecjalizowane w działalności leczniczej i kąpieliskowej.

Nie znaleźliśmy sytuacji strefowania zróżnicowanego, klasyfikującej ośrodek, jako miasto „na lato” i miasto „na zimę” tak, jak to jest w przypadku Arcachon we Francji, które charakteryzuje zróżnicowanie wykorzystania i użytkowników - turystów¹⁵. Ten model pojawia się w portugalskim mieście balnearnym, rozróżniając strefy zamieszkania stałego od dzielnic kąpieliskowych. Miasto zimowe jest miastem historycznym, mającym port morski lub rybacki, gdzie stali mieszkańcy działają przez cały rok. Ta część miasta rozwija się nieznacznie ku interiorowi, normalnie nad rzeką, kierując swą główną oś na południe (tropizm organiczny), z tego powodu rozbudowując się zwykle na prawym brzegu rzek. Logikę tej lokalizacji rozumie się, jeśli spojrzymy na położenie Portugalii, jej ekspozycję solarną i jej wybrzeże, głównie zwrócone na zachód, orientowane łóżyskami rzek w linię prostopadłą do niego, biegnącą ze wschodu na zachód. Morfologia miejska jest uwarunkowana racją obrony przed piractwem, jakie uprawiano u wybrzeży Portugalii aż do początków wieku XIX, ale także przez rozwój jądra miejskiego (plac-plaża) wokół naturalnej strefy portu morskiego o najlepszej lokalizacji, zwykle w zlewiskach rzek. Również ochrona przed burzami morskimi i poszukiwanie terenów o założeniach najbardziej odpowiednich na wybór lokalizacji osady początkowej są tu czynnikami o decydującym znaczeniu.

Miasto letnie istnieje i formalizuje się zgodnie z modelem europejskim, jednak zredukowane obszarowo w postaci dzielnicy kąpieliskowej. Zajmuje ono tereny obok miasta historycznego, które nie są zabudowane, zwracając się ku morzu, gdzie stawia się pierwsze rezydencje, potem dzielnicę kąpieliskową i obiekty wspomagające.

Na początku ruchu balnearnego istnienie i wdrożenie linii kolejowych było czynnikiem kluczowym dla rozwoju tych miast. Odnosząc to do miast Espinho, Granja, i Moledo poddanych badaniu, linia kolejowa uwarunkowała rozwój ośrodków kąpieliskowych, stwarzając strefę z dzielnicą turystyczną na zachód od niej, rozwijając dzielnicę mieszkalną na wschód od traktu kolejowego. Linha do Estoril, w rejonie

Lizbony, jest być może przypadkiem najbardziej znaczącym w rozwoju strefy kąpieliskowej w Portugalii. Strefa ta stała się znaną pod nazwą linii kolejowej, która ją obsługiwała – Linha do Estoril. W pozostałych badanych miastach, w tych, które posiadają ośrodki kąpieliskowe, linia kolejowa stanowi o ich osiągalności, która pojawiła się wraz z jej stworzeniem. Również przez barierę, jaką linia ta formuje, daje początek otwarciu nowych dróg interkomunikacji z miastem i dzielnicami kąpieliskowymi. W takich miejscowościach jak Viana do Castelo, Aveiro i Figueira da Foz, wykształca się nowa aleja zwana “dworcową”.

Dopiero w pełnym wieku XX można mówić o miastach balnearynych w Portugalii w ten sposób. Przedtem była to utopijna wizja miasta z ośrodkami, dzielnicami kąpieliskowymi, albo z nakierowaniem na kąpieliskowość. Można mówić również o małych wsiach kąpieliskowych takich jak Monte Gordo, Praia da Rocha, Cascais i okolice, S. Pedro de Moel, Granja i Moledo, gdzie nie było innych znaczących przedsięwzięć, i które latem przekształcały się w małe ośrodki kąpieliskowe klas zamożnych, żyjących we wnętrzu kraju¹⁶. W tej klasie wsi kąpieliskowych mogły się łączyć zespoły osad, które uformowały linię Estoril, Algés, Dafundo, Parede, Oeiras, S. João do Estoril, S. Pedro do Estoril, etc., gdzie linia kolejowa, poprowadzona na brzegu morskim, służyła na sposób metropolitarny, promując osadnictwo stałe i dyslokację wahałową, codzienną, ludności Lizbony.

Mówić o mieście kąpieliskowym w Portugalii do połowy wieku XX, to mówić o mieście w rozumieniu ogólnym, przydzielając mu ewentualnie specyfikę miasta litoralnego lub portowego, z użytkowaniem i funkcjami powiązаныmi z aktywnością morską.

Zatem w mieście kąpieliskowym musimy odczytać wyjściowe miasto historyczne, które je poprzedzało, i szukać różnic między nim a miastem historycznym, jakie się rozwija w głębi. Zdawać należy sobie sprawę, że w Portugalii interior to strefa wolnego dostępu do wybrzeża, ewentualnie dawnych portów morskich i rzecznych, jakie się rozwijały zgodnie z tą lokalizacją. Ona to pozwoliła na tę dostępność i, w odpowiedniej proporcji, zapewniała utrzymanie populacji i kraju zwróconego ku oceanowi i działaniom związanym z morzem.

Trzeba rozumieć przeobrażenia, historycznie niedawne, zmiany linii brzegowej oraz wahania poziomu morza, zalewającego tereny kolonizowane, znikanie zalewów i portów morskich, gdzie zakładano wcześniej osady greckie i rzymskie.

Cała historia Portugalii, jako narodu na określonym terenie, rozwija się i odnosi do dostępności dróg morskich i rzecznych. Podczas wojen wiązało się to z przybywaniem i odpływaniem, na przykład wojsk, poprzez porty morskie. Czasy handlu z koloniami zamorskimi, rozwijały gospodarkę kraju właśnie przez wzgląd na dostępność ciągów wodnych, jako dróg komunikacyjnych. Gdy w wieku XVIII zaczynają się kłopoty spowodowane zapiaszczeniem i trudnościami żeglowania po rzekach i zbiornikach wodnych w Viana do Castelo, Porto, Aveiro, Figueira da Foz, S. Pedro de Moel, S. Marinho do Porto, etc., pojawia się ruch kąpieliskowy, który zajmuje strefy niskie formacji brzegowych. Portugalskie miasto wybrzeża, tak jak znaczną liczbę wielkich miast europejskich i na świecie, których rozwój części nisko położonych zasadał się na handlu morskim opartym na żegludze, dziś widzi się, jako zanikające przez podniesienie poziomu wód morskich.

6.2. Urbanizm.

W terminach urbanistycznych, portugalskie miasto kąpieliskowe nie różni się od klasycznego miasta portugalskiego. Z małego miasta, 5000 do 10000 mieszkańców

w 1900 roku (spis), nie stworzyło planów większego rozmachu, jakie inicjatywa prywatna pewnych wizjonerów przełomu XIX i XX wieku promuje szczególnie. Liczne z tych planów (utopijne) nigdy nie wychodzą poza papier, promując zaczątki urbanizacji lub tendencje wzrostu, które rozplývają się w czasie i na papierze, aż do czasu planów Duarte Pacheco, wcześniej omówionych. Małe akcje, indywidualne lub urzędowe, pojawiły się w Cascais, Figueira da Foz, Espinho, Granja, Foz do Douro (Porto), Póvoa de Varzim i Vila do Conde. Te dzielnice lub kwartały formują ruch kąpieliskowy w końcu wieku XIX. Z inicjatywy urzędowej (autarkie), można się odnieść do urbanizacji miejscowości Foz Nova, Nevogilde, której uliniwienie, wyjątkowe w kręgu portugalskim, datuje się od otwarcia w roku 1864 drogi – osi rozwoju Avenida de Carreiros (obecnie Avenida do Brasil i Montevideu) i pozwala na pojawienie się ściany miejskiej liniowej. Podobną inicjatywą było (istniejące przed rokiem 1877, lecz odnotowywane od tego roku)¹⁷ przedłużenie Avenida dos Banhos (1891-1893-1894-1896, etc.)¹⁸ w Póvoa de Varzim¹⁹ oraz studium ściany miejskiej, nakreślone przez architekta João de Moura Coutinho de Almeida de Eça, w Póvoa de Varzim²⁰, lub otwarcie nowych alei w Vila do Conde (od roku 1882)²¹, częściowo w budowie w roku 1903²². W Câmara Municipal da Marinha Grande powstały ulice na rzecz urbanizacji części leśnej Leiria, po to, by powiększyć wieś S. Pedro de Moel.

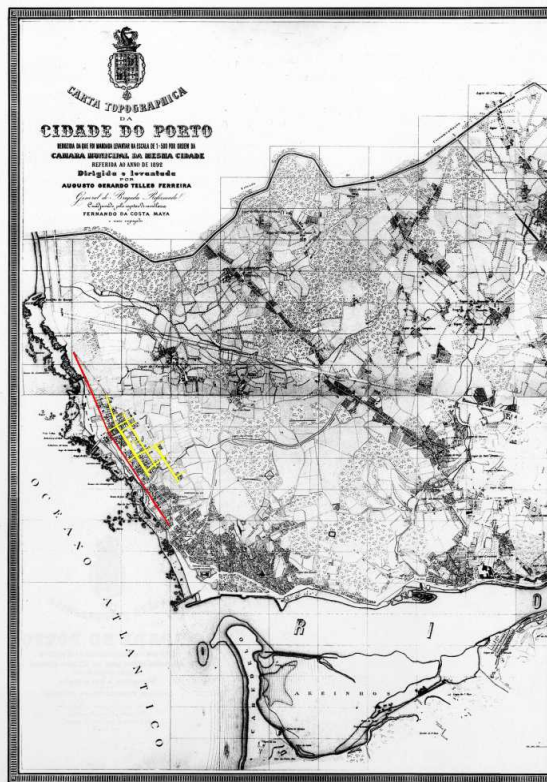

Fig. 23. Plan ujścia rzeki Douro, Porto, Portugalia. Czerwienią zaznaczono Aleję Poczтовую (Avenida de Carreiros), definiując linię zabudowy. Kolor żółty uwidacznia siatkę ortogonalną zabudowy, typową formę ówczesnej urbanizacji. Plan Miasta Porto, 1892.

Te pierwsze plany można podzielić na trzy typy o zróżnicowanych akcjach: otwarcie nowych dróg; implantacja dzielnicy kąpieliskowej oparta na kwadratowaniu prostokątnym siatki ortogonalnej; określenie placu lub przestrzeni publicznej z przedłużeniem drogi okrężnej równoległej do morza. Chodzi o małe plany ekspansji przestrzennej i uliniwienie, w których się postępuje według urzeźbienia terenu na

parcelach przeznaczonych na wznoszenie mieszkań, co w Portugalii odpowiada czasowi Planów Ogólnych Ulepszeń zastosowanych w roku 1865.

6.2.2 Faza 2.ª, 1930-1950.

W czasach Duarte Pacheco, aglomeracje kąpieliskowe traktowano specjalnie. Włączane były w ogólniejsze przedsięwzięcie planifikacyjne. Między 1934 a 1954 rokiem, ośrodki te otrzymały plany urbanizacji, które, gdy wdrożone, zapoczątkowały formę i obraz elitarnego miasta kąpieliskowego, istniejącego w Portugalii do lat 70. wieku XX. Te plany czerpały z wpływu urbanistów zagranicznych, którzy przeszli przez Portugalię z koncepcjami miasta-ogrodu, "City Beautiful" oraz miasta radialnego.

Fig. 24. Plan przedstawiony przez Carlos Ramosa dla Praia da Rocha, w roku 1935, łączy ideę dzielnicy-ogrodu z placem centralnym i małą działką, z wielkimi alejami perspektyw, których monumentalne zakończenie to zaprojektowane budynki nowych Grande Hotel i Casino, podwajając cyrkulację radialną, i pożytkując plany symetrii o dużej złożoności. Zostało zaproponowane przeniesienie centrum, wyraźnie zaznaczone na rysunku.

Fig. 25. W następnych latach zespół Carlosa Ramosa została poproszona o poczynienie szeregu zmian i uproszczeń, z czego wynikła propozycja zubożona, w której się rozmywa nowe centrum, budynek kościelny staje się centralnym punktem projektu.

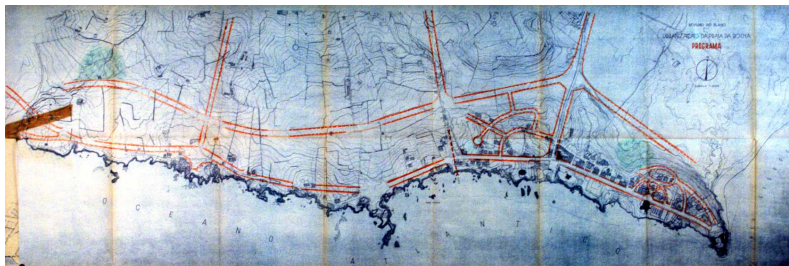

Fig. 26. W roku 1952 proces symplifikacji i zaprzestanie prac urbanizacyjnych prowadzi do pojawienia się planu otwarcia dróg i intencji.

Fig. 27. Plan z roku 1952, architekta José Costa Silva i inżyniera José Francisco da Silva, powraca do idei wyjściowej planu Carlosa Ramosa z propozycją budowy nowego centrum wyznaczonego przez budynki o znaczącej wielkości, podtrzymuje projekt zburzenia starej wioski rybackiej ulokowanej przy plaży, i forsuje obraz miasta ogrodu z dużą liczbą działek, łącząc fizycznie Portimao i Praia da Rocha.

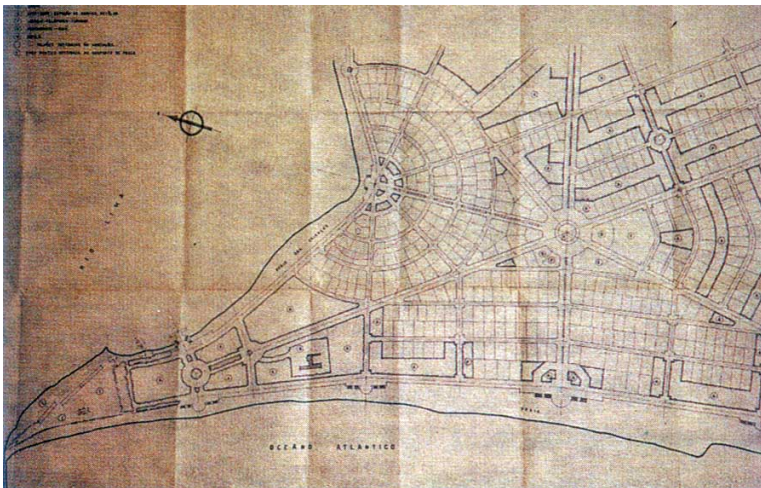

Fig. 28. Plan Jorge Segurado, 1934, dla strefy Cabedelo, Viana do Castelo, przykład wpływu ruchu "City Beautiful".

Miasto Ogród dominuje na pograniczu peryferyjnych stref mieszkalnych, czuje się wpływ miasta pięknego, "City Beautiful", haussemanowskiego, wpływ amerykański, w strukturze osi drogowych, ześrodkowanych w wielkich perspektywach, pod budynkami, placami lub pejzażem (morze). Miasto zachowuje lub nie obejmuje centrum historycznego. Architektura zaprojektowanych wyposażenia odnotowuje współczesny prąd włoski.

W latach 1934 - 1954, wypracowano ponad 300 planów dla całego kraju, które objęły 38 miejscowości kąpieliskowych. W koncepcji początkowej planów Planos Gerais de Melhoramentos (1865) miała miejsce faza "Regulacji i Upiększenia", w której mowa była o formie miasta wzbogacającej siatkę urbanistyczną pod kątem uwzględniającym najwłaściwiej nowe funkcje i połączenie nowopowstających dzielnic o charakterze kąpieliskowym. Planowano wyposażyć miasta we współgrające przestrzenie publiczne, jak w przypadku Figueira da Foz i Póvoa de Varzim. Od roku 1929 z planem ogólnym polepszeń w Praia de Moledo, autorstwa Carlosa Ramosa (1897-1973), zaczyna się nowa linia myślenia, która kładzie większy nacisk na rozszerzenie obszaru miejskiego, tworzenie nowych dzielnic w strefach

niezabudowanych, jak również odnośnie infrastruktury oprzyrządowania kąpieliska, esplanady, kasyna, hotelu, pływalni, łaźni, obiektów sportowych. Ewolucja tej koncepcji, bardzo nasyconej przez koncepcję miasta-ogrodu, zrodziła inne propozycje, zrealizowane lub nie, w których miasto jest traktowane jako całość. Wśród nich wyróżniają się plany dla Praia da Rocha (1935), Costa da Caparica (1947), S. Pedro de Moel (1948), i plan dla Praia de Santa Cruz (1949).

Te plany należy podzielić na dwie typologie. Plany Ogólne Urbanizacji i Plany Ekspansji i Upiększenia (plany cząstkowe). Plany urbanizacji traktują miasto lub jądro, jako całość urbanistyczną, rozwiązując problemy praktyczne miasta średniej wielkości, w którym kwestie dostępności i ruchu ulicznego nakładają się na kwestie kąpieliskowe, na ogół odrzucone w strefy ekspansji mieszkaniowej miasta. Plany cząstkowe proponują obraz małych aglomeracji kąpieliskowych przewidzianych dla średniej portugalskiej klasy społecznej, jako odniesienie i wsparcie modelu politycznego wówczas obowiązujące.

Traktuje się tutaj o uprzywilejowaniu urbanizacji o małej gęstości, proponując typologię stojących osobno budynków mieszkalnych jednorodzinnych, gdzie podstawową formą jest niewielka działka, wprowadzając wyposażenie pomocnicze życia miejskiego i kąpielisko. Proponuje się zespół nowych obiektów ześrodkowanych na plaży, wśród których naczelnym jest mały lub średni hotel. Równoległe programy takie jak kasyno, plac gier, kort tenisowy, pływalnia, kościół, są wprowadzane artykułując małą przestrzeń publiczną deptaka o cechach topograficznych i panoramicznych, gdzie istnieje uprzywilejowane dojście do plaży. Plaża pozostaje przestrzenią resztkową, bez programu lub interwencji. Struktura drogowa jest z reguły liniowa w dostępie i organiczna w strukturze, przybierając rozwiązania radialne, punktowe. Stałe przebywanie w stacji nie jest priorytetem.

W planach tych chodzi o małe atomy turystyki elitarniej, przeznaczone dla średniej klasy wyższej, w których atomy początkowe są zachowane i ulepszone, przez proces "upiększania".

Fig. 29. Mały Ogród - esplanada, wykreowany w latach 40. razem z kasynem i dojściami na plażę, strategicznie umiejscowiony między Grande Hotel (Hotel Garbe) i Kasynem, stanowi dziś jedyną przestrzeń zieloną istniejącą w Armazão de Pera.

Trudno określić tylko jeden model miejski dla planowania miasta kąpieliskowego, poza tym, co już powiedziano. Istnieją cechy trwałe, idee koncepcyjne, przeniesione w plan. Właśnie dlatego, że horyzont czasowy planu był daleki (30-50 lat), ani że nie zawsze plan został skonstruowany z doświadczeniem eksperymentalnych rozwiązań, planowanie stawało się sukcesywne i zmienne. To cecha dominująca transpozycji modeli i idei. Lecz także w tej płaszczyźnie utrzymuje się model europejski miasta balnearnego. Jest to miejsce romantyczne, gdzie przenikają się sen, racjonalizm, empiryzm i wolność.

W praktyce wiele z tych planów nie zaaprobowano lub wdrożono, jako że miały charakter zbyt teoretyczny i akademicki, ignorujący kwestię rozwiązań szczegółów. Pomimo to plany mają znaczenie szczególne (dla teraźniejszości) przy realizacji przestrzeni publicznej, prawie nieistniejącej wcześniej w aglomeracjach balnearnych. Plany miały też istotne znaczenie przy wprowadzaniu nowych aglomeracji balnearnych “prawie-od-początku”, wiedząc, że w tym czasie, miejsca wybrane były niewiele większe niż wioski rybackie.

Są też ważne przez dostarczenie municypiom instrumentu-obrazu, jaki pozwalał im wdrażać prace bezpośrednio, co jakkolwiek nie było modelem zarządzania urbanistycznego, odtąd będzie ewoluować.

6.2.3 Faza 3.ª, 1950-1970.

Dekady piąta i szósta będą okresami wielkich budów i uporządkowania terenu. Plany, projekty, modernizm, eksperymentalizm, otwarcie na zagranicę, będą bramami do wznoszenia nowych ośrodków turystycznych, wyposażenia takiego jak kasyna drugiej generacji, hotele, grand hotele, pływalnie etc., erą oprzyrządowania, infrastrukturyzacji i turystyki masowej, jaka rozwinie się w latach 70. w czwartej fazie urbanistyki balneornej w Portugalii.

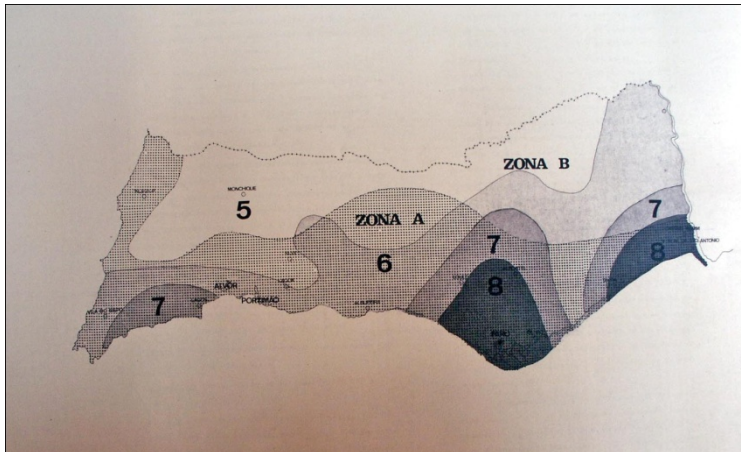

Fig. 30. Mapa Sejsmologiczna Algarve. Plan Sektora IV, Rocha Alvor, Portimao, opracowana przez Atelier de Conceição Silva e de Maurício de Vasconcelos we współpracy z Costa Cabral, Pedro Vieira de Almeida, Ana Maria Troni i Luiza D`Orey, rozwijana w dwóch etapach między 1967-1973 rokiem.

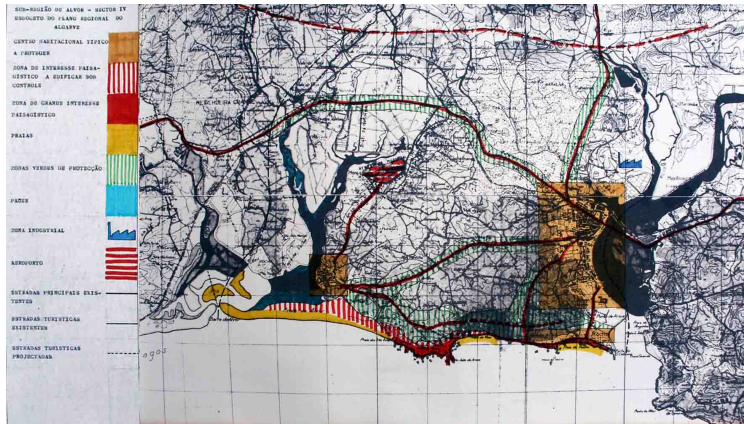

Fig. 31. Plan Generalny Klasyfikacji użytkowej gleby. Plan Sektora IV, Rocha Alvor, Portimao.

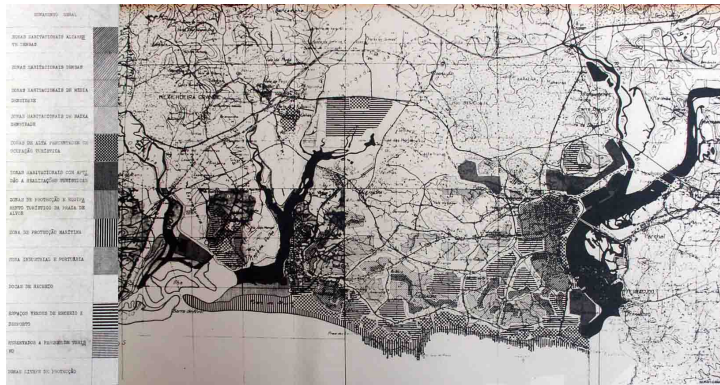

Fig. 32. Plan Generalny Ustrefowienia. Plan Sektora IV, Rocha Alvor, Portimao.

Fig. 33. Plan Sektora IV, Rocha Alvor, z Atelier de Conceição Silva e de Maurício de Vasconcelos we współpracy z Costa Cabral, Pedro Vieira de Almeida, Ana Maria Troni e Luiza D'Orey, rozwinięty w dwóch etapach w latach 1967-1973. To czas, gdy rozpoczyna się to, co dziś zwiemy uporządkowaniem terytorium, wprowadzonym w Algarve poprzez gminne plany sektorowe, "Plan Subregionalny", dzieląc terytorium na sektory, podporządkowane planowi terytorialnemu wyższemu, Plan Regionalny Algarve. Przekraczając wymiar miasta, plany te obejmują terytorium municypalne, dzieląc je na pola działania, w przypadku pól turystycznych, później rozwinięte w Planach Szczegółowych (Planos Pormenores - PP).

Fig. 34. Plan Subregionalny Armção de Pera, 1966. Lokalizacja, w relacji do kraju, nowych ośrodków turystycznych planowanych do rozwoju. Plan Subregionalny Armção de Pera, 1966, M. Norberto Correa, J. G. Pinto Coelho, M. Ramos Chaves. Arquivo CCRA, GAT de Faro.

Fig. 35. Plan Subregional dla Armção de Pera, Situação Regionalna, obszar rozważany. Plano Sub-Regional Armção de Pera, 1966, M. Norberto Correa, J. G. Pinto Coelho, M. Ramos Chaves. Arquivo CCRA, GAT de Faro.

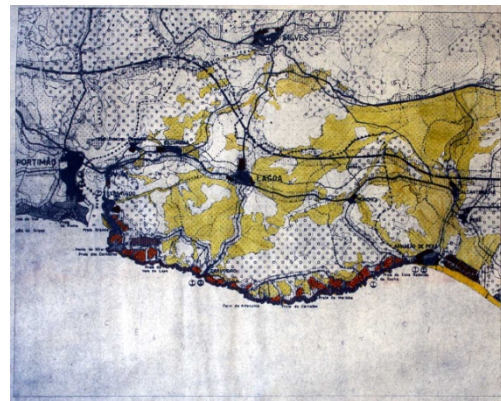

Fig. 36. Plan Regionalny Algarve, Sektor V, Lagoa e Silves, Profesor Dodi. Arquivo CCRA, GAT de Faro.

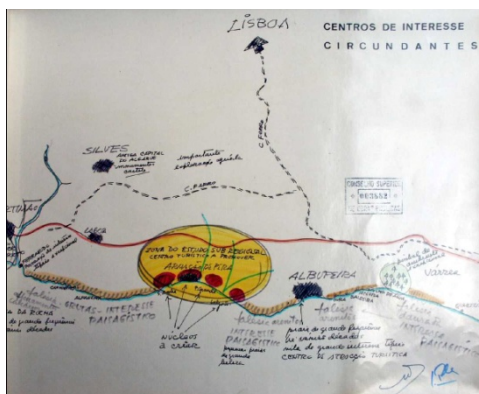

Fig. 37. Plan Subregionalny Armção de Pera, 1966, Centra Zainteresowania Okrężające. Szkic definicji możliwości nowych ośrodków turystycznych i ich wspólne powiązanie. Plano Sub-Regional Armção de Pera, 1966, M. Norberto Correa, J. G. Pinto Coelho, M. Ramos Chaves. Arquivo CCRA, GAT de Faro.

Fig. 38. Plan Subregional dla Armção de Pera, Uwarunkowania i rekomendacje Definicja ośrodków turystycznych przewidzianych do rozwoju. Plano Sub-Regional Armção de Pera, 1966, M. Norberto Correa, J. G. Pinto Coelho, M. Ramos Chaves. Arquivo CCRA, GAT de Faro.

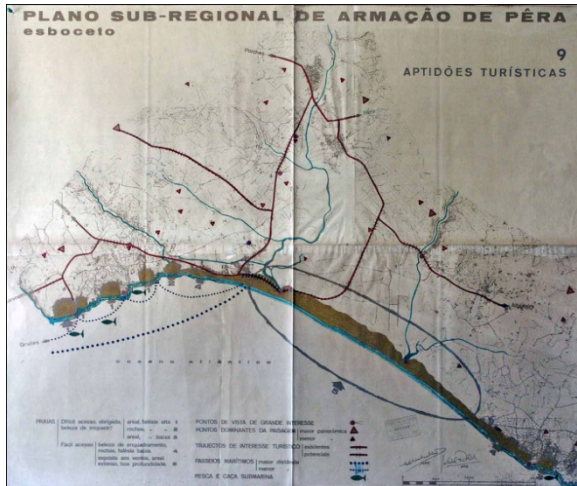

Fig. 39. Plan Subregional dla Armação de Pera. Miejsca potencjalnie turystyczne, obszary poddane analizie w Planie Szczegółowym. Plano Sub-Regional Armação de Pera, 1966, M. Norberto Correa, J. G. Pinto Coelho, M. Ramos Chaves. Arquivo CCRA, GAT de Faro.

6.2.4 Epilog.

Choć poza treścią tego opracowania, które czasowo kończy się na roku 1974, wypada przedstawić ten epilog, gdyż wydaje się, że wnosi nadzieję, pozytywną nutę w kontekście odpowiadającym burzliwej urbanizacji ostatnich 30 lat.

4.ª Faza 1974-1990.

Między latami 60. a 80. wieku XX opracowano wielką liczbę planów dla wybrzeża portugalskiego, przede wszystkim dla Algarve. Nie podejmując się próby dokonania pełnej ewidencji planów opracowanych w tych latach, skupiamy naszą uwagę na miejscowościach najbardziej charakterystycznych: Armação de Pêra (Silves) i Praia da Rocha (Portimão), i stwierdzamy, że miała miejsce ciągłość od lat 30. po 80., później badań nie przeprowadzono. Potwierdzają się dwie prawidłowości: pierwsza, że istniało planowanie z poprawną analizą i inwentaryzacją, wskazujące w swych wnioskach diagnozy bardzo jasne, w których ostrzega się przed niebezpieczeństwem zatracenia charakteru i budownictwem niekontrolowanym; druga to fakty, informacje o aktualnej administracji urbanistycznej (rozumianej, jako lokalne władze polityczne – rady) ukrywającej dane, utrudniającej konsultacje i następujące po nich rozpowszechnianie, wprowadzającej ludność w błędne mniemanie, że nie było planowania dotyczącego tego obszaru, być może z iluzją usprawiedliwienia tego, co w latach 80-tych tam zostało zaaprobowane i wybudowane.

5.ª Faza 1990-Teraźniejszość.

Po latach braku kontroli i przerwania infrastruktury, państwo portugalskie podjęło promocję rozwoju zespołu planów ogólnokrajowych, regionalnych i lokalnych, kładąc szczególny nacisk na poziom regionalny w PROT-ach (Planos Regionais de Ordenamento do Território – Plany Regionalne Uporządkowania Terenu) regionów przybrzeżnych, ze szczególnym naciskiem na kwestie środowiska i ekologiczne. W swych podstawach próbowano zatrzymać proces niekontrolowanej zabudowy wybrzeża, dając czas na refleksję, diagnozę i przygotowanie działań na rzecz

rewitalizacji urbanistycznej i środowiskowej, określając zasady zabudowywania, legalizując i usuwając to, co uważano za politycznie możliwe.

Równoległe do poziomu gminnego wdrażane były PDM-y (Planos Directores Municipais – Muncypalne Plany Kierunkowe), instrument przeznaczony zarządzaniu urbanistycznym, który klasyfikuje teren w jego użytkowaniu urbanistycznym, rolniczym i przemysłowym, definiując strategie ochrony środowiska naturalnego, jak również przyznaje umiejętności konstrukcyjne/budowlane – indeksy urbanistyczne – w strefach miejskich i urbanizowanych. Te plany definiują terytorium w wielkich strefach, pozostawiając planowanie urbanistyczne planom PP (Planos de Pormenor – Plan Drobiazgowy).

Rząd portugalski uznawał, że istnieją problemy urbanistyczne, lecz nie biorąc odpowiedzialności, robił to, co zawsze się robiło w Portugalii. Obchodzono to, co jest nie do naprawienia, akcentując to, jako fakt zaistniały i nieodpowiedzialny, akceptowało się zło, jako niezbędny proces polityczny i socjalny. W ten sposób antyutopia lansowana w latach 80. została zaszeregowana, jako fakt. Innymi słowy - poszukiwano zagubionej wyspy w chaosie urbanistycznym – to, co zostało z centrum historycznego.

Zespoły studiów urbanistycznych zainicjowanych w końcu lat 80., zaaprobowanych w latach 90., zaowocowały zespołem akcji, spośród których wyróżnia się program Polis i doświadczenie pilotażowe Expo 98. Exposição Mundial de Lisboa

Wystawa Światowa w Lizbonie roku 1998 zintegrowała szeroką działalność na rzecz rewitalizacji miejskiej zdegradowanego obszaru miasta Lizbona, przekształcając zdegradowaną siatkę przemysłową w obszar mieszkaniowy, handlowy i w park miejski, dając miastu wyposażenie na realizację wydarzeń masowych. Obejmując obszar 340 ha i ścianę brzegową 5 km u wylotu rzeki Tag, włączając Doca dos Olivais zaplanowane w latach 40., jako port lotniczy hydro-awionetek, włączono się w ruch odnowienia “eksterenów”, strefy rekonwersji miejskiej dawnych przestrzeni industrialnych, jakie po trochu w całej Europie były wdrażane.

Fig. 40. Plan Subregionalny dla Armação de Pera. Wyposażenie. Infrastruktur i wyposażenie do zaistnienia w każdej ze stref określonych, jako poddane interwencji. Arquivo CCRA, GAT de Faro

Fig. 41. Plan Subregional dla Armação de Pera. Struktura i Ustrefowanie. Rysunek autora w oparciu o Plan Subregionalny dla Armação de Pera, 1966, M. Norberto Correa, J. G. Pinto Coelho, M. Ramos Chaves. Arquivo CCRA, GAT de Faro.

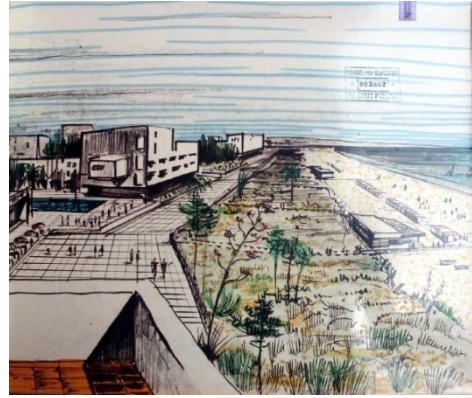

Fig. 42. Plan Subregionalny dla Armação de Pera, 1966, M. Norberto Correa, J. G. Pinto Coelho, M. Ramos Chaves. Szkic - obraz interwencji na nowym pobrzeżu rejonu Praia Grande. Arquivo CCRA, GAT de Faro.

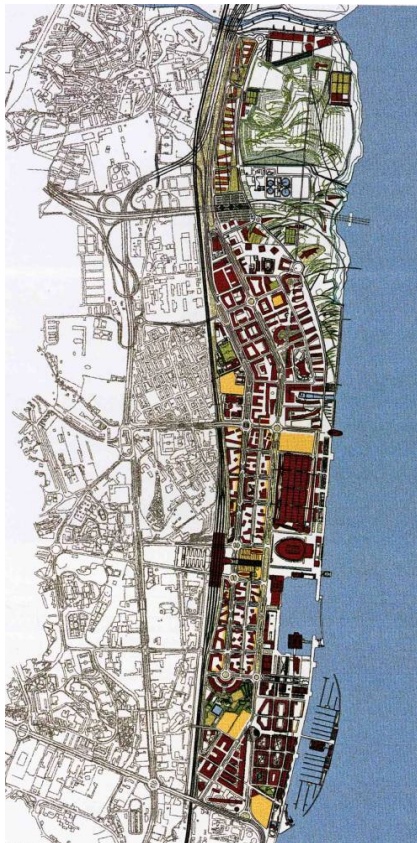

Fig. 43. Plan Ogólny Expo 98. Wystawa Światowa w Lizbonie, Arquitectura, 1998.

Wystawa Światowa w Lizbonie, w roku 1998 była trzecią wielką wystawą międzynarodową, jaką gościła Portugalia, z wynikiem identycznym w odniesieniu do przestrzeni publicznej. Pierwsza wystawa była w Porto w roku 1865 (Exposição Industrial Internacional do Porto e da Península), pozostawiając po sobie Palácio de Cristal i jego ogrody. Druga odbyła się w Lizbonie, w Belém w roku 1940, Exposição do Mundo Português. Z niej pozostało zagospodarowanie miejskie nadal widoczne jako Praça do Império, Fonte Monumental, Pomnik Odkryć (Monumento dos Descobrimentos) i obszary przyległe.

7. Modele, transformacja i czynniki rozwoju wybranych miast.

W celu przeprowadzenia klasyfikacji miasta balnearnego według kryteriów jego powstania i ze względu na lokalizację, wprowadzamy trzy typy główne: miasta historyczne, miasta nowe i miasta wakacyjne.

Miasta historyczne.

Miasta historyczne to te, które istniały w momencie, gdy pojawił się ruch balnearny, mające już zorganizowane struktury miejskie. W nich zostały osadzone dzielnice kąpieliskowe, które rozwijały się najpierw oddzielnie, formując dwa centra, które możemy nazwać miastem zimowym i miastem letnim.

Póvoa de Varzim

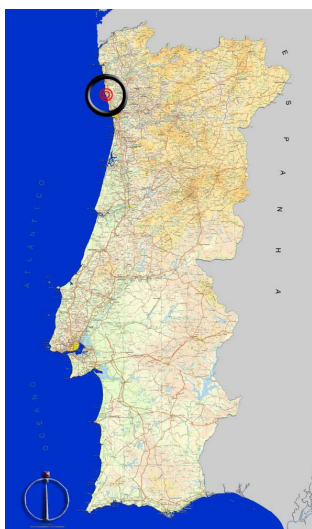

Fig. 1. Póvoa de Varzim, lokalizacja geograficzna.

Fig. 2. Afisz reklamowy – lata 50.

Fig. 3. Póvoa de Varzim, fotografia lotnicza z lat 50.

Figura 4. Póvoa de Varzim, współczesna fotografia lotnicza.

Chodzi tu o dawne siedlisko rzymskie. Miasto o formacji późnej, wskutek zespolenia struktur istniejących. Staje się ono aglomeracją miejską w wieku XVII, osiedlem z siedzibą władz lokalnych w wieku XVIII, i miastem w wieku XX.

Lokalizacja: Położone strategicznie obok punktu geograficznie wyróżnionego – jest nim wewnętrzne jezioro, ma małą zatokę. Rozwija się wokół portu rybackiego, zwrócone jest na południe. Port ten jest naturalny, w przestrzeni wydzielonej na wybrzeżu.

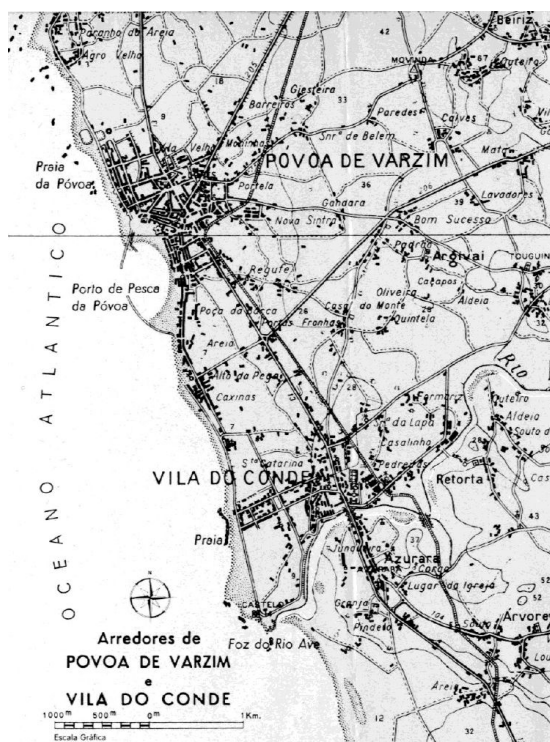

Fig. 5. Póvoa de Varzim e Vila do Conde. Lata 40-te, Guia de Portugal.

Struktura: Przedstawia trzy różniące się obszary. Aglomerację założycielską o siatce regularnej obok portu początkowego, ukształtowanego przez wewnętrzne jezioro (figura); osiedle rybackie na południu, o siatce regularnej, równoległej do morza; dzielnicę kąpieliskową, zewnętrzną względem miasta, o siatce równoległej do morza, która rozwija się w kierunku zachodnim.

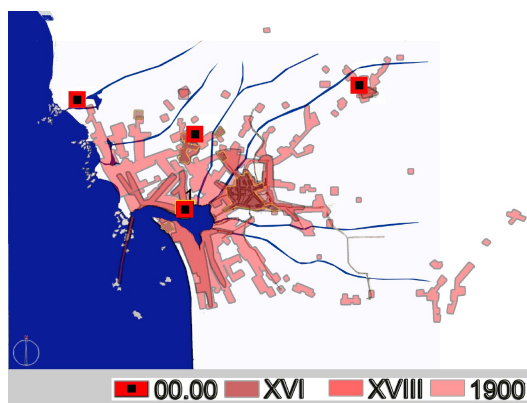

Fig. 6. Póvoa de Varzim w czasie osadnictwa rzymskiego posiadała port wewnętrzny.

Fig. 7. Póvoa de Varzim, struktura miejska w roku 1900: 1- Obszar założycielski; 2- Dzielnica rybacka; 3- Dzielnica balnearna. Rysunek

autora.

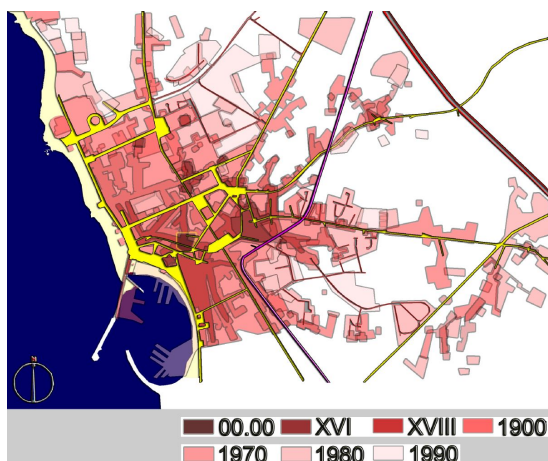

Fig. 8. Póvoa de Varzim, główna struktura drogowa i fazy urbanizacji. Rysunek autora.

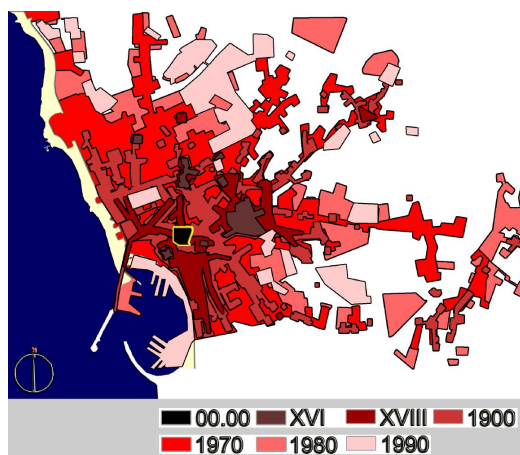

Fig. 9. Póvoa de Varzim, fazy urbanizacji. Rysunek autora.

Czynniki Rozwoju:

- Siedziba władz municypialnych.
- Istnienie portu rybackiego.
- Plaża średniej wielkości.
- Linia kolejowa od końca wieku XIX.
- Wdrożenie planu urbanizacji.
- Dobra sieć drogowa łącząca miasto z wnętrzem kraju.
- Bliskość miasta większego.
- Dzielnica kąpieliskowa.
- Istnienie zakładów przemysłowych.

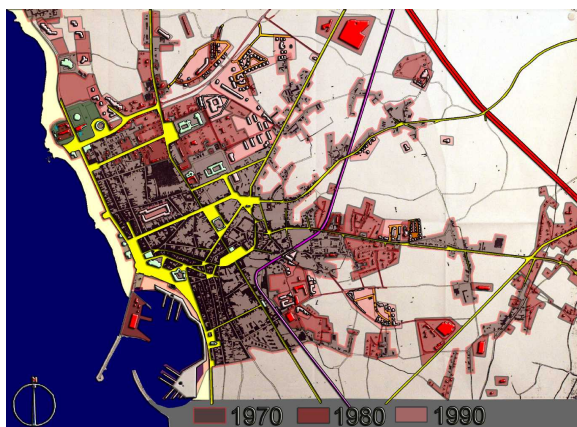

Fig. 10. Póvoa de Varzim, struktura dróg głównych z zaznaczeniem faz urbanizacji i lokalizacją obiektów. Rysunek autora.

Główne obiekty towarzyszące:

- Hotel, kasyno, teatr, kort tenisowy, pływalnia, arena walki byków i zawodów hipicznych, kluby sportowe.

Ludność¹:

W roku 1900 – 12.623 mieszkańców.

W roku 2001 – 27.800 mieszkańców.

Plany Urbanizacji.

Fig. 11. Rysunek perspektywiczny aleji dos Banhos zaproponowany przez architekta João de Moura, 1917. Archiwum Miejskie w Póvoa de Varzim.

Fig. 12. Plan Ogólny Ulepszeń dla miejscowości Ezequiel de Campos, 1920, Archiwum Miejskie w Póvoa de Varzim. Kolorem żółtym zaznaczono proponowane ulice główne. Rysunek autora.

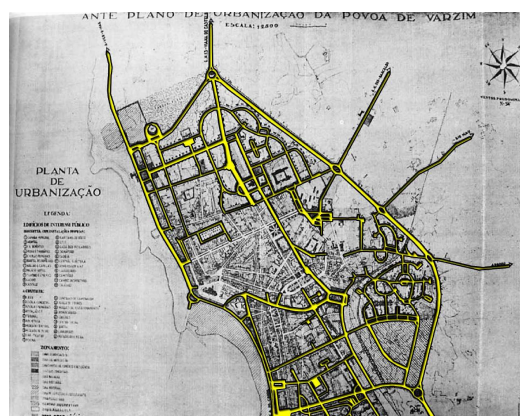

Fig. 13. Plan Urbanizacji miasta Póvoa de Varzim, autorzy: inżynier Miguel Resende i architekt Agostinho Rica. Kolorem żółtym zaznaczono proponowane ulice główne. Widać wyraźne wpływy idei miasta-ogrodu w projektach nowych dzielnic mieszkaniowych, widoczna jest także siatka dróg ortogonalnych z osią prostopadłą do wybrzeża. Rysunek autora.

¹ Dane statystyczne na podstawie danych Narodowego Instytutu Statystycznego (Instituto Nacional de Estatística, INE), Spisy Powszechne Ludności z lat 1890, 1900 i 1911 oraz 2001, a także z informacji przekazanych przez ośrodki administracji lokalnej w każdym dystrykcie, gminie i rejonie (port. distrito, concelho, freguesia).

Fig. 14. Struktura drogowa zaproponowana w Planie Urbanizacyjnym inżyniera Miguel Resende i architekta Agostinho Rica, 1947.

Rezydencje

Figura 15. Póvoa de Varzim, elewacja od strony morza.

Fig. 16. Avenida Mouzinho de Albuquerque, około roku 1900. Przy tej alei prostopadłej do wybrzeża i zorientowanej na południe znajdują się rezydencje takie jak Vila Miosótis oraz Vila Georgete, wszystkie po tej samej stronie alei. Ich główne fasady są zwrócone na południe (a więc w kierunku morza). Widokówka z Muzeum Etnograficznego w Póvoa de Varzim.

Fig. 17. Póvoa de Varzim, Avenida Mouzinho de Albuquerque. Vila Miosótis obecnie.

Fig. 18. Póvoa de Varzim, Avenida Mouzinho de Albuquerque. Vila Georgete obecnie.

Fig. 19. Póvoa de Varzim, zabudowa alei nadmorskiej. Można jeszcze znaleźć przykład z wieku XIX, budynek z lat 50. i zabudową wielorodzinną z następnych dziesięcioleci, jasno uwidacznia się gęstość siatki katastralna.

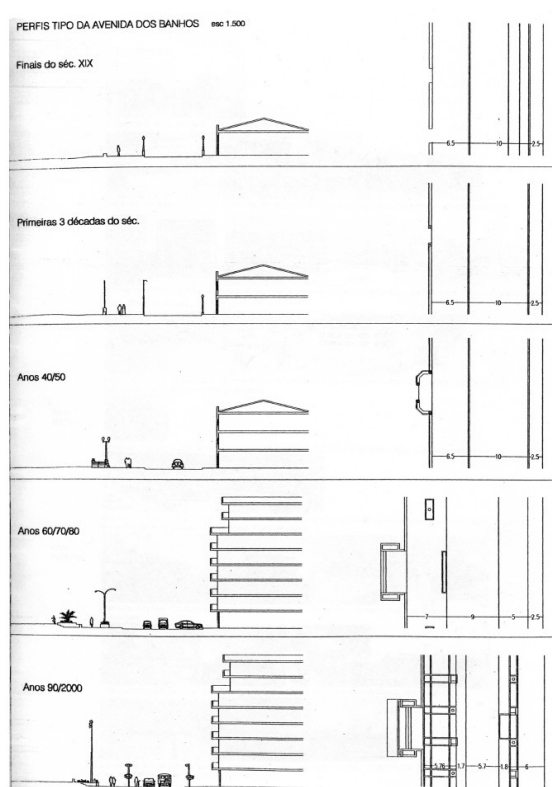

Fig. 20. Rozwój elewacji budynku na bulwarze nadmorskim w Póvoa de Varzim na przestrzeni 100 lat, wg Margarida GONÇALVES, 2002.

Proponowane przedsięwzięcia urbanistyczne

Fig. 21. Póvoa de Varzim, fotografia lotnicza. Lokalizacja zabudowy na placu Praça 5 de Outubro.

Figura 22. Ortofoto częściowe Póvoa de Varzim z zaznaczeniem placu Praça 5 de Outubro.

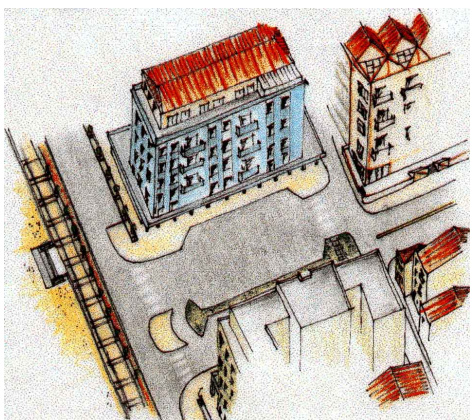

Fig. 23. Aksonometria. Grupos de Investigação Urbana, Universidade Lusíada de Vila Nova de Famalicão.

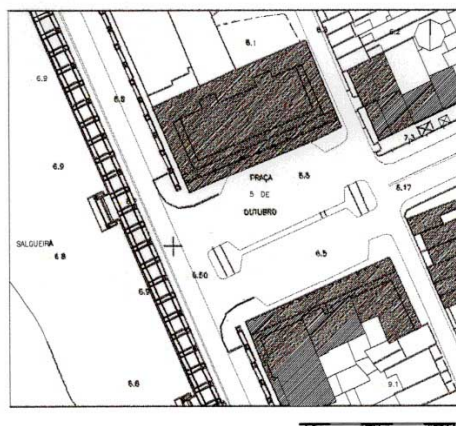

Fig. 24. Stan istniejący.

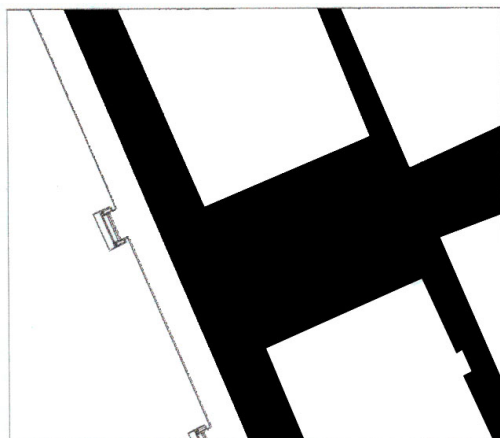

Fig. 25. Analiza formy.

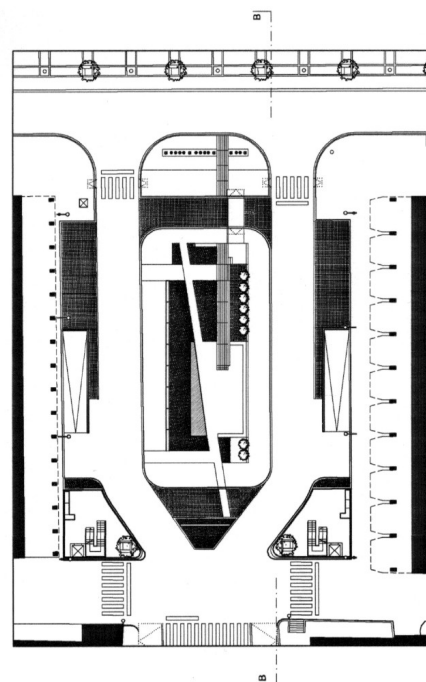

Fig. 26. Propozycja przebudowy. Parking podziemny z wyjściami na powierzchnię, projekt urbanistyczny przestrzeni publicznej, Grupos de Investigação Urbana, Universidade Lusíada de Vila Nova de Famalicão.

Fig. 27. Vila do Conde “Mega-Town”. Propozycja konstrukcji basenów kąpielowych oceanicznych o wielkich wymiarach, wizja przyszłościowa o horyzoncie 50 lat. Grupos de Investigação Urbana, Universidade Lusíada de Vila Nova de Famalicão.

Vila do Conde

Vila do Conde jest miastem zrodzonym spontanicznie. Okazuje się, że nie sięga do czasów kultury zwanej *cultura castreja* i uznawane jest za osadę rzymską. W wieku XVI staje się siedzibą municypalną (może to w warunkach portugalskich znaczyć: siedzibą wójta, starosty), status miasta uzyskuje w wieku XX.

Fig. 28. Vila do Conde, widok ogólny nadrzecznej frontu urbanistycznego.

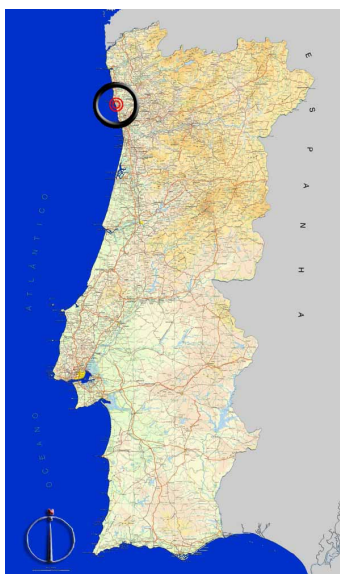

Fig. 29. Vila do Conde, położenie.

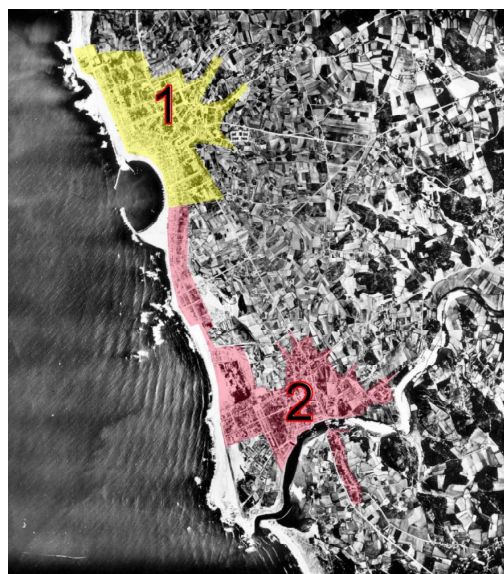

Fig. 30. Vila do Conde, fotografia lotnicza miast 1- Póvoa de Varzim; 2- Vila do Conde, rok 1958.

Lokalizacja: Odsunięta od morza, zwrócona na południe na prawym brzegu rzeki, strategicznie ulokowana na wyraźnej strukturze geograficznej, jaką jest góra dominująca nad rzeką. Miasto rozwija się wokół tej góry i wokół portu. Jest to dawny port naturalny u ujścia rzeki Ave, osadzony na wycinku wybrzeża.

Fig. 301. Vila do Conde, fotografia lotnicza z r.1948. 1- Centrum historyczne; 2- dzielnica kąpieliskowa; 3- dzielnica rybacka.

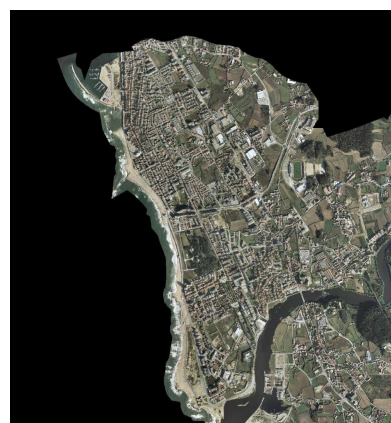

Fig. 32. Vila do Conde. Fotografia lotnicza z roku 2000. W latach 50. Vila do Conde ponad dwukrotnie zwiększyła swój obszar.

Struktura: Miasto posiada cztery różne strefy. Aglomerację najwcześniejszą o siatce regularnej, zogniskowanej na trzech znacznych przestrzeniach nadrzecznych, które z biegiem lat przekształciły się w place; Przedmieście Azurara na południowym brzegu rzeki; dzielnicę rybacką, Caxinas, na północnym skraju miasta, która posiada siatkę regularną równoległą do morza; dzielnica kąpieliskowa, w zachodniej części miasta, o siatce regularnej prostopadłej do linii brzegu morskiego.

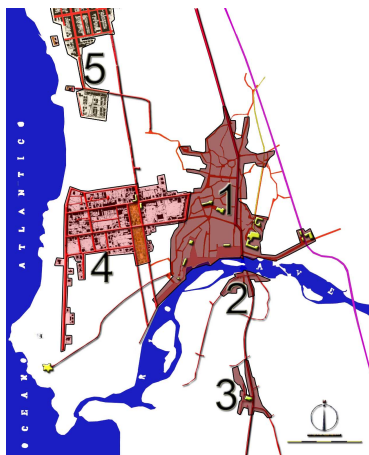

Fig.33. Vila do Conde, w roku 1948. Struktura: 1- Miasto historyczne; 2- Azurara; 3- Leça do Balio; 4- Bairro Balnear; 5- Bairro dos Pescadores. Rysunek autora.

Fig. 314. Vila do Conde i Póvoa de Varzim. Główna struktura drogowa i zabudowy w roku 1992. Choć tworzą fizycznie jeden organizm miejski, pozostają miastami o zróżnicowanych charakterystykach i morfologii. Zaadoptowane przez autora z mapy Carta de Ordenamento do Plano Director Municipal da Póvoa de Varzim, 1992.

Czynniki Rozwoju:

- Siedziba władz municypalnych.
- Ważna stocznia, port handlowy i rybacki.
- Duża plaża.
- Architektura monumentalna.
- Linia kolejowa od końca wieku XIX.
- Wdrożenie planu urbanizacji.
- Dobre połączenia drogowe z interiozem.
- Bliskość miasta większego.
- Dzielnica kąpieliskowa.
- Towarzystwo budowlane.
- Zakłady przemysłowe.

Główne obiekty towarzyszące:

- Hotel, kasyno, teatr, i kluby sportowe.

Ludność:

W roku 1900 – 12.623 mieszkańców.

W roku 2001 – 25.700 mieszkańców.

Plany Urbanizacji.

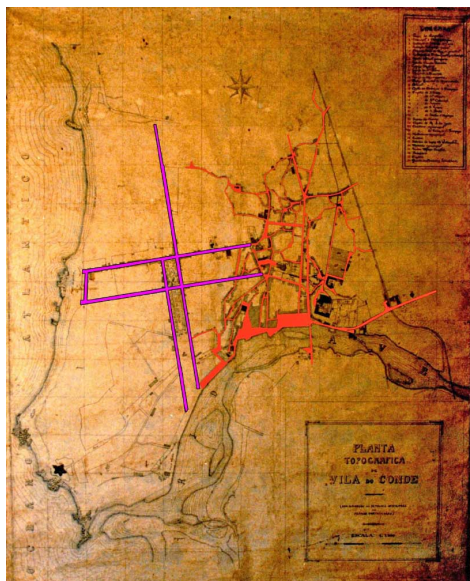

Fig. 35. Vila do Conde w roku 1915. W latach 1880-1915 wytyczono ulice i przeprowadzono parcelacje pod zabudowę. Powstała oś urbanistyczna oraz założony park wytyczyły całe późniejsze planowanie dzielnicy nadmorskiej.

Fig. 36. Vila do Conde. Schemat rozwoju miasta. Rysunek autora.

Fig. 37. Plan „Planta de Trabalho e Urbanização do Ante Plano de Urbanização” miasta Vila do Conde, inżynier Miguel Resende i architekt Agostinho Rica, 1952, jedyny plan formalny, znany w historii miasta przed rokiem 1975. Arquivo Municipal de Vila do Conde.

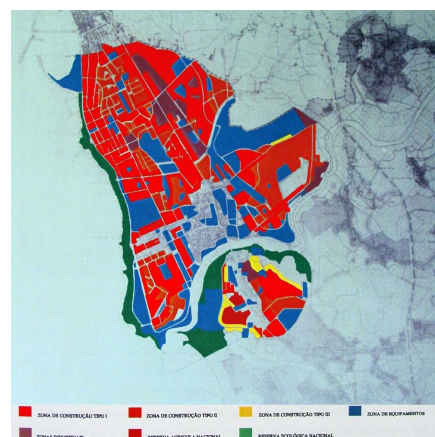

Fig. 38. Plan Uporządkowania wchodzącego w skład Planu Kierunkowego Miasta Vila do Conde, 1995, opracowany przez Centro de Estudos da Faculdade de Arquitectura da Universidade do Porto. Arquivo Municipal de Vila do Conde.

Rezydencje (port. Residências de Vilegiatura)

Figura 39. Vila do Conde, dzielnica kąpieliskowa przy plaży na przełomie wieków. Arquivo Municipal de Vila do Conde.

Fig. 40. Vila do Conde. Domy w dzielnicy balnearnej w końcu wieku XIX, stan obecny.

Fig. 41. Pałacyk Palacete Joaquim Maria de Melo, przykład rezydencji wypoczynkowej z wieku XIX, przy ulicy Rua dos Banhos w Vila do Conde. Fotografia współczesna.

Propozycje Przedsięwzięć Urbanistycznych.

Fig. 42. Propozycja ośrodka wypoczynkowego dla Vila do Conde. 1- Ośrodek Nadrzeczny (Resort do Rio); 2- Baseny kąpielowe dużych wymiarów; 3- Most pieszy; 4- Wyposażenie turystyczne na wyspie. Grupos de Investigação Urbana, Universidade Lusíada de Vila Nova de Famalicão.

Fig. 43. Vila do Conde. Makieta zabudowy. Grupos de Investigação Urbana, Universidade Lusíada de Vila Nova de Famalicão.

7.1.3. Foz do Douro – Porto.

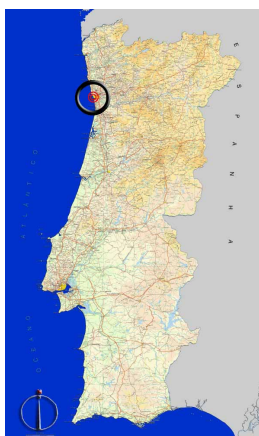

Fig. 44. Foz do Douro, Porto, usytuowanie geograficzne.

Fig. 45. Widok lotniczy na Foz do Douro. Autor: Filipe JORGE, 2000.

Fig. 46. Fotografia lotnicza Foz do Douro (Foz Velha) i Foz Nova, obecnie Nevogilde. Fotografował: Filipe JORGE, 2000.

Foz do Douro składa się obecnie z dwóch sołectw miasta Porto. Do XIX wieku było gminą.

Lokalizacja: Niedaleko ujścia rzeki Duero, skręca na południe na prawy brzeg rzeki. Rozciąga się wokół portu rybackiego, w miejscu wydzielonego wybrzeża, gdzie rozwinęła się później miejscowość nadmorska zwróconą ku morzu od strony zachodniej.

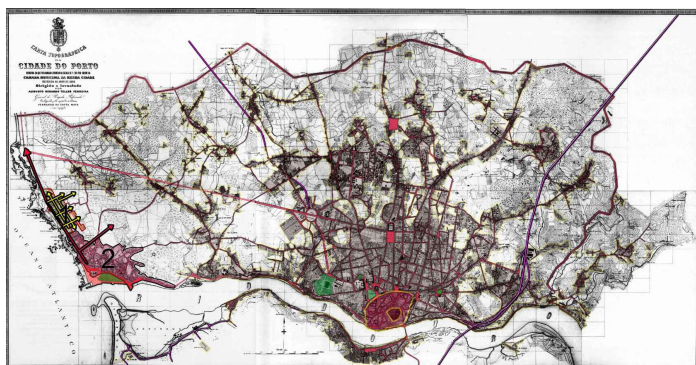

Fig. 47. Foz do Douro. Lokalizacja i siatka zabudowy w roku 1892 z zaznaczeniem głównych kierunków rozwoju miasta. 1- Foz Nova; 2- Foz Velha. Rysunek autora.

Struktura: Miasto ma dwa różne bieguny, odpowiadające dwóm sołectwom Porto: Foz do Douro i Nevogilde. Początkowe skupisko o nieregularnej siatce, skupione na nadrzecznym terenie, sformalizowało się później w plac (Jardim do Passeio Alegre); nadmorska miejscowość o regularnej siatce, położona poza początkowym skupiskiem, rozwinęła się na zachodzie.

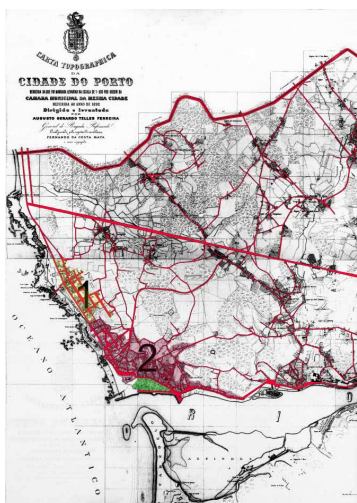

Fig. 48. Foz do douro. Struktura. 1- Foz Nova; 2- Foz Velha, centrum historyczne. Rysunek autora.

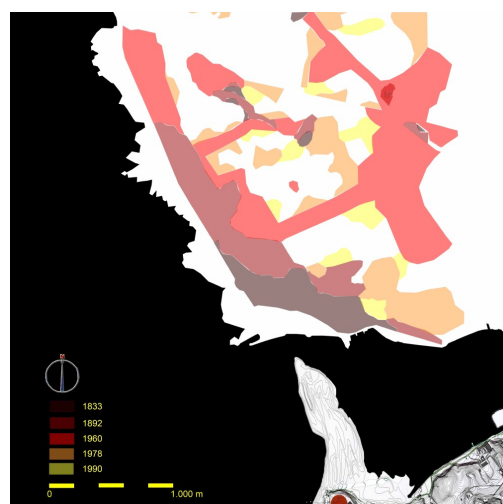

Fig.49. Foz do Douro. Fazy urbanizacji. Rysunek autora.

Fig. 50. Foz Nova, Makieta, Câmara Municipal do Porto, wystawa opracowań miejskich.

Czynniki Rozwojowe:

- Siedziba gminy.
- Istnienie portu rybackiego.
- Mała plaża.
- Miejskie linie komunikacyjne z miastem Porto, od końca XIX wieku.
- Wdrożenie planu urbanizacji.
- Bliskość większego miasta.
- Miasteczko nadmorskie.

Główne obiekty towarzyszące: - Hotel, Rada, teatr, kluby sportowe.

Ludność:

W roku 1900 - 5000 mieszkańców.

W roku 2001 - 17492 mieszkańców.

Plany urbanizacji.

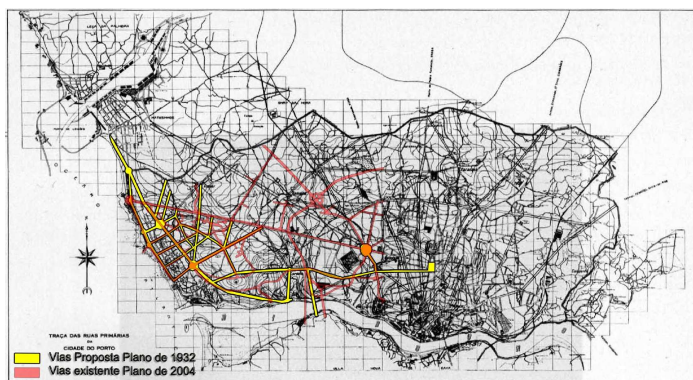

Fig. 51. Plan miasta Porto. Po Planie Ulepszeń i Regulacji ulicy Avenida de Carreiros, 1865, który zapoczątkował rozwój frontu morskiego w Foz Nova, Ezequiel Campos proponuje w roku 1932 plan, który konsoliduje strukturę miejską Foz przez wytyczenie ulic takich jak aleja Marechal Gomes da Costa.

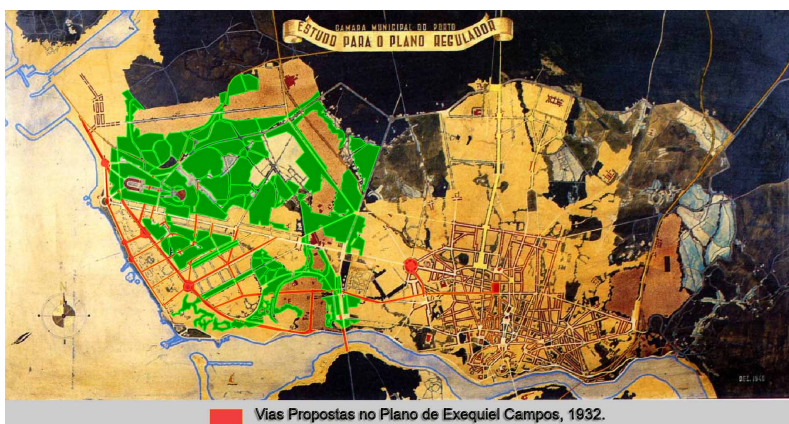

Fig. 52. Plan Regulacyjny miasta Porto, Giovanni Muzio, 1939-1943. W odniesieniu do Foz do Douro plan ten nawiązuje do głównych założeń planu z roku 1932, wprowadzając nową aleję topolową równoległą do Marechal Gomes da Costa, jak również wprowadza przestrzenie zielone, na podobieństwo miasta-ogrodu, ponadto zapowiada to, co przyjmie postać przyszłego parku miejskiego.

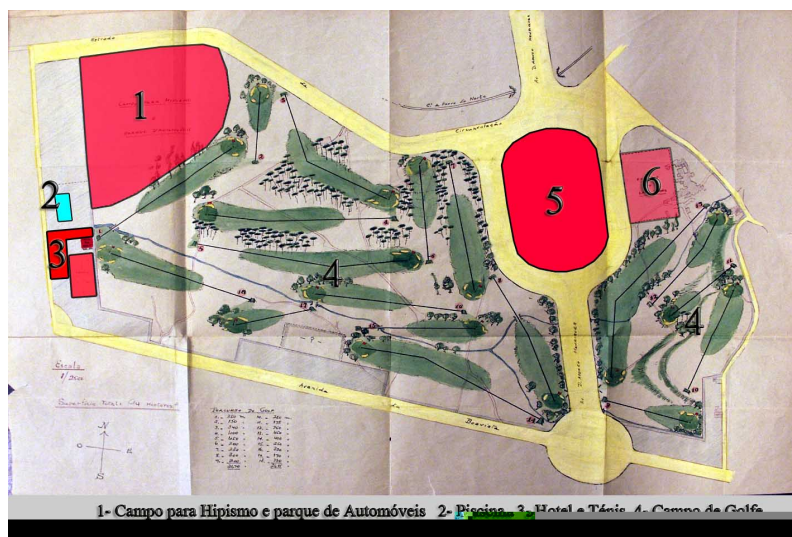

Fig. 53. W roku 1926 zaaprobowano plan rezerwy terenów pod przyszły park miejski w Porto, gdzie miały się znaleźć hipodrom, basen kąpielowy, hotel, pole golfowe, stadion miejski i kort tenisowy. uivo Municipal da Câmara do Porto, Gabinete do Plano Director; plan bez daty.

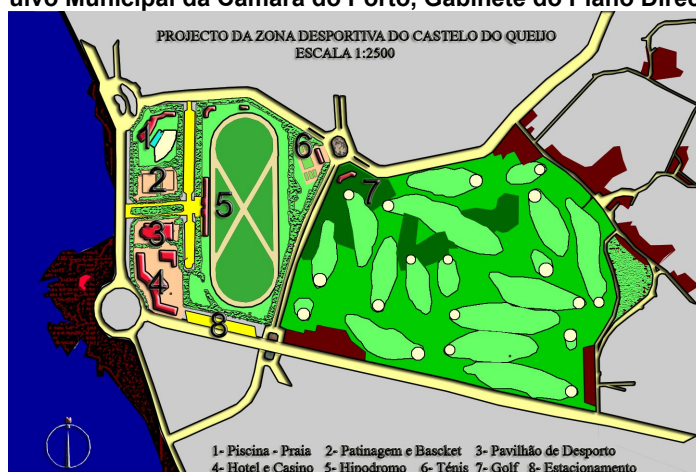

Fig.54. Plan Ogólny Terenów Sportowych w Castelo do Queijo, 1948. Nowy plan dla tego samego obszaru sporządzono w roku 1948, z założeniami podobnymi do wcześniejszych, lecz także nie zrealizowany. Wprowadzał kasyno i określał dziedziny sportowe, także proponował basen kąpielowy. Opracowanie własne na podstawie Projektu Terenów Sportowych w Castelo do Queijo, Arquivo do Gabinete do Plano Director Municipal, Câmara Municipal do Porto.

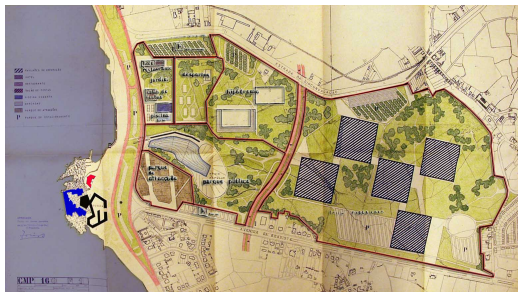

Fig. 55. Plan Urbanizacji wchodzący do Planu Częściowego Urbanizacji Strefy Castelo do Queijo, Direcção dos serviços de Urbanização e Obras, Gabinete de Urbanização da Câmara do Porto, Carvalho Dias, 1961. Ten plan zaproponował architekt Carvalho Dias. Wnosi on dwie nowości: budowę ośrodka wypoczynkowego (pousada) z pływalnią przytływową obok Castelo do Queijo oraz Targi Przemysłowe dla Associação Industrial do Porto. Arquivo do Gabinete do Plano Director Municipal, Câmara Municipal do Porto.

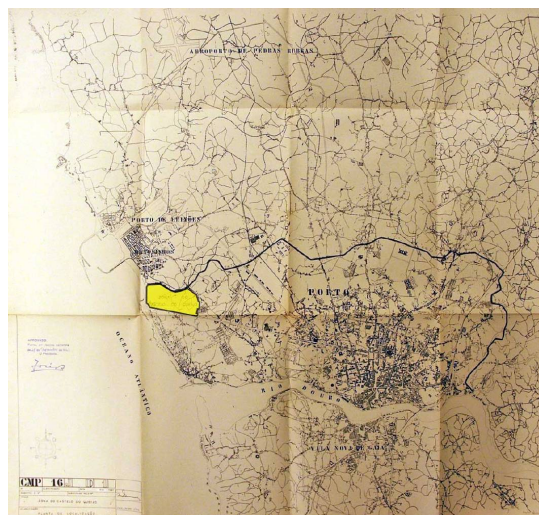

Fig. 56. Plan lokalizacji Strefy Sportowej w Castelo do Queijo, obecnie park miejski w Porto.

Fig. 57. Park miasta Porto, fotografia współczesna. Zdjęcie: Filipe JORGE, 2000.

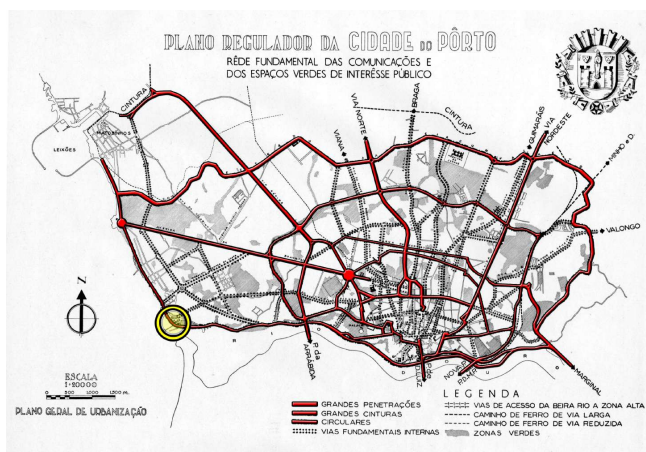

Fig. 58. Plan Regulacyjny miasta Porto, Plan Sieci Podstawowej Komunikacji i Przestrzeni Zielonych, Almeida Garrett, 1952. Propozycja drogowa inżyniera Garrett zasada się na dwóch obwodnicach, od których odchodzą drogi dojazdowe do centrum historycznego. W tej logice i formie rozwiązania układ ulic przechodzących przez Foz de Douro wzbogaca nowa droga omijająca od strony plaży. Realizacja tego projektu zburzyła związki bezpośrednie między pierwotną dzielnicą kąpieliskową a morzem i uwarunkowała potrzebą budowania nowej dzielnicy nadmorskiej.

Fig. 59. Plan Regulacyjny miasta Porto, extracto da Planta de Zonamento, Almeida Garrett, 1952. Esta proposta prevê a instalação de um Centro de Desportos Náuticos na zona da Cantareira, Foz do Douro.

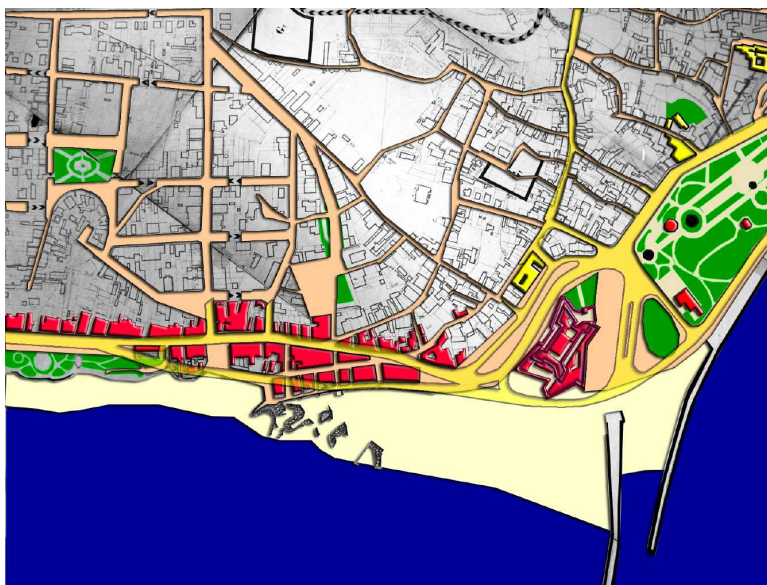

Fig. 60. Plan ponownej zabudowy i wyburzeń w dzielnicy kąpieliskowej w obszarze Foz do Douro. Opracowanie własne autora na bazie planu Planta de Urbanização do Plano Parcial de Urbanização da zona de Nevogilde, Carvalho Dias, 1962, Archiwum Arquivo da Câmara Municipal do Porto, Gabinete do Plano director.

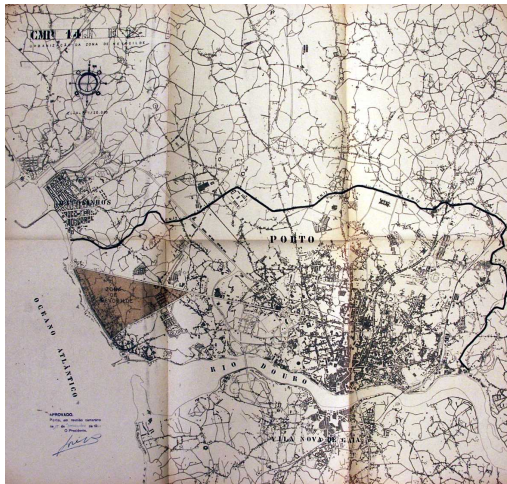

Fig. 61. Plan Lokalizacji Strefy Nevogilde, Plano Parcial de Urbanização da zona de Nevogilde, Carvalho Dias, 1962, Arquivo da Câmara Municipal do Porto, Gabinete do Plano Director.

Fig. 62. Plan Urbanizacji wchodzący w skład planu „Plano Parcial de Urbanização da zona de Nevogilde”, Carvalho Dias, 1962, Arquivo da Câmara Municipal do Porto, Gabinete do Plano Director

Fig. 63. Plan Częściowy Urbanizacji strefy Nevogilde, Carvalho Dias, 1962. Nowe drogi proponowane dla miasta wertykalnego. Arquivo da Câmara Municipal do Porto, Gabinete do Plano Director.

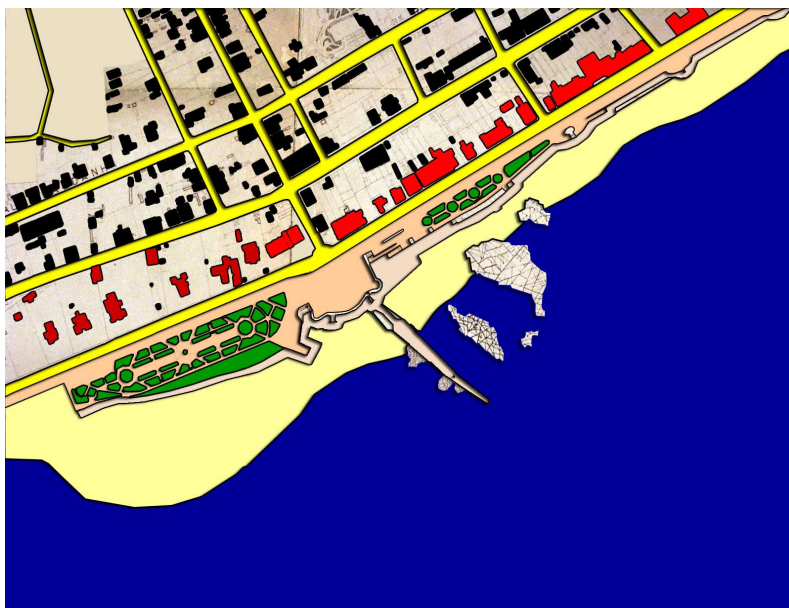

Figura 32. Strefa Esplanady i Praia do Molhe, granica między obszarem zabudowanym rezydencjami w pierwszej linii, połączonych szeregowo, ze strefą rezydencji ekskluzywnych, stojących swobodnie, na działkach o znacznych powierzchniach, w wiekach XIX i XX. Można zauważyć ścieżkę dwóch pasaży nadmorskich, usytuowaną wyżej obok drogi obwodowej z jej ogrodami, i poniżej obok plaży. Opracowanie własne autora na podstawie planu «Planta de Urbanização do Plano Parcial de Urbanização da zona de Nevogilde», Carvalho Dias, 1962, Arquivo da Câmara Municipal do Porto, Gabinete do Plano director.

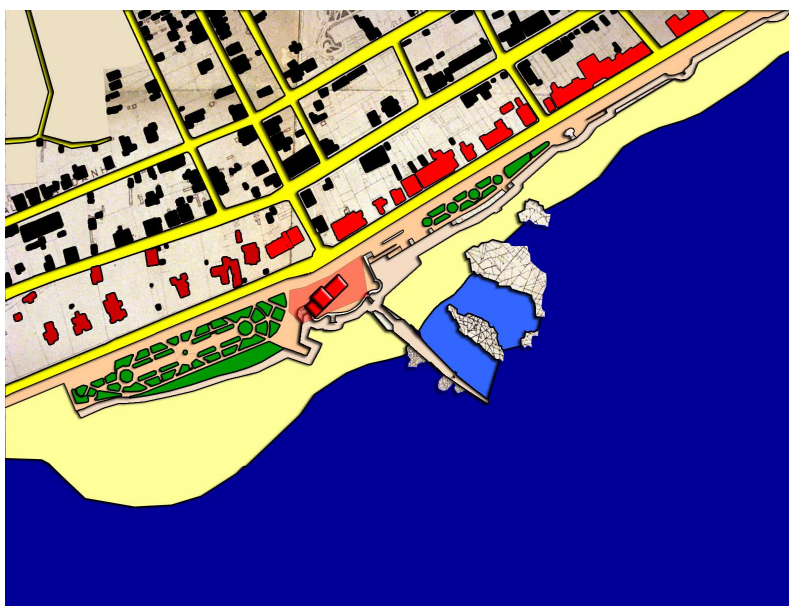

Fig. 33. Strefa Esplanada i Praia do Molhe. Propozycja wzniesienia hotelu, restauracji i kąpielisk przepływowych. Opracowanie własne autora na podstawie planu «Planta de Urbanização do Plano Parcial de Urbanização da zona de Nevogilde», Carvalho Dias, 1962, Arquivo da Câmara Municipal do Porto, Gabinete do Plano director.

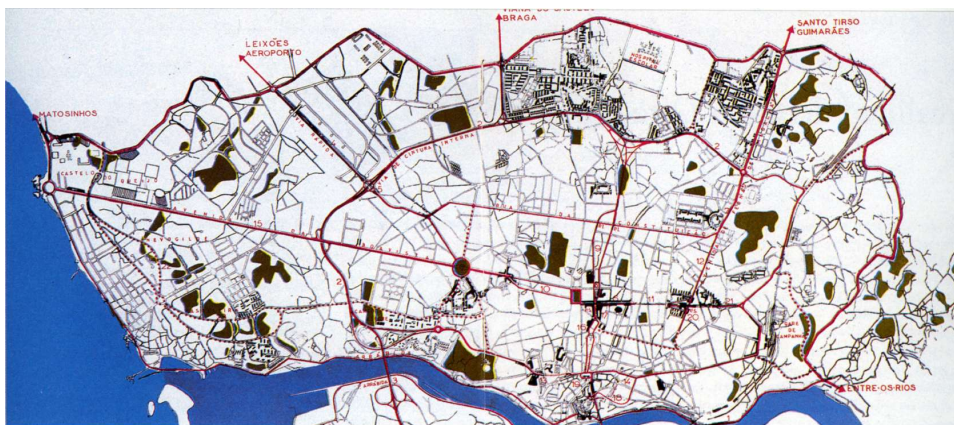

Figura 34. Plan Kierunkowy miasta Porto, Robert Auzelle, 1962. Ten plan o silnej składowej drogowej konsoliduje i zespala propozycje planów wcześniejszych. W odniesieniu do Foz do Douro wnosi on odizolowany blok zabudowy wielorodzinnej wysokościowej, przewidziany dla klas średnich, a także mieszkań socjalnych, jak w strefie mieszkalnej Pasteleira, która została włączona do miasta Porto.

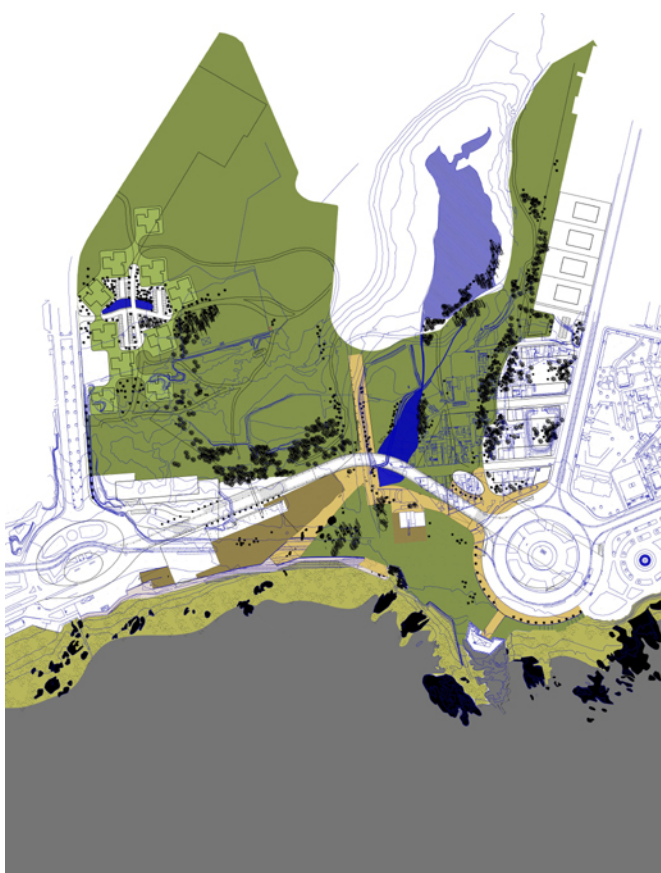

Fig. 35. Pasaż Atlantycki (Passeio Atlântico). Plan przebudowy forntu nadmorskiego Parku Miejskiego i ulicy Avenida de Montevideu, Solá-Morales, 1999-2004. Włączony w program «Polis e Porto 2001 Capital da Cultura», ten projekt, który wykracza poza okres objęty niniejszą rozprawą, jest ważny dlatego, że zamyka cykl urbanizacji miasta Foz do Douro. Wznosząc się ponad Parkiem Miejskim, łączy pasaże nadmorskie w Foz i w Matosinhos, przywracając kontakt parku i nadmorskiej plaży.

Konkluzja:

Paradygmatem architekta jest budynek mieszkalny jednorodzinny. To przez niego rozpowszechniała się i uogólniała, w końcu wieku XIX wieku, wszelka „akcja” architekta w Europie. Jej celem było zintegrowanie kultury współczesnej. Działanie takie stało się działaniem partnerskim w projektowaniu całego miasta.

Ziemia jest małą planetą, wyspą życia we wszechświecie. Miasto nie jest niczym więcej niż wielkim domem, zurbanizowaną enklawą kontynentu rolniczego. Dom jest zredukowanym modelem miasta, a ogród staje się powieleniem początkowego raj. Stajemy przed figurą utopii, wyspą, której ustawicznie poszukujemy, lecz taka nie istnieje, chyba że w naszych umysłach, społeczność idealna w pomniejszonej skali tego, co stanowi uniwersum człowieka.

To jest praca architekta, wznieść światy wewnętrzne, wyspy doskonałe, zakotwiczone w morzu wielości, które konstytuują miasto.

Kwestia miasta kąpieliskowego przybliży nas do pojęcia utopii przez fakt bycia modelem nowym, czy to miasta, czy budynku mieszkalnego. Poszukujemy wszak miejsc z nowymi zwyczajami i obyczajami, dalekich od przestrzeni produkcji.

Dostrzec można paralelę, jaka istnieje między wyspą Utopia a osiedlem turystycznym w Algarve. Wyspa Utopia jest ukonstytuowana przez 54 miasta o identycznej lokalizacji, każde podzielone na cztery równe części z centralnym rynkiem. Wśród nich najważniejsze, Amaurot, sadowi się obok zatoki, do której wpada rzeka. Miasto kładzie swe fundamenty na małym wzgórzu. Domy są prawie wszystkie takie same, o takiej formie, że patrząc na nie rodzi się myśl, iż chodzi tylko o jeden wielki dom. Tym niemniej są to małe pałace. W ogrodach rosną drzewa owocowe, nie są ogrodzone, a własność prywatna zniknęła. Miasto jest chronione murem.

Zatem mieszkanie kąpieliskowe i **miasto wakacyjne** nie pojawiło się z niczego. Istnieje długi proces poszukiwania nowych modeli, który poprzedza i wyprzedza kwestię kąpieliskową. Wszystkie epoki kreują koncepcje, zdolne do akulturacji idei i doświadczeń. Myśl epoki jest włączona, zasymilowana lub odrzucona, stanowi wartość bazową dla okresu następnego, który o nią zapyta krytykując, aprobując lub potępiając, czyniąc zeń *tabula rasa*, punkt wyjścia ku nowym ideom i nowym koncepcjom. Systematycznie, najbardziej oświeceni będą z przeszłości czerpać pomysły, czyniąc z nich, przekształcając lub adoptując je do nowej rzeczywistości. Punktem wyjścia każdej generacji jest punkt dojścia pokolenia poprzedniego, jeśli nie ma przerwy w przekazywaniu rozpoznania. Jeśli taka przerwa jest możliwa, to po pozornym postępie trzeba wrócić na drogę rozpoznania, nie mogąc rozważać tego kroku jako regresu, lecz jako postęp właśnie (um avanço).

Kultura zachodnia bazuje na dogmatach, prawdach niekwestionowanych, do których odnosi się pozytywnie lub negatywnie. To, czego poszukiwano w tym studium, to znalezienie korzeni historycznych, **formalnych, urbanistycznych i architektonicznych zagadnienia kąpieliskowego, przeniesionego do** myśli, architektury i urbanistyki europejskiej.

8. Wnioski.

W Europie i w Portugalii istnieje model rozwoju miasta kąpieliskowego, właściwy i dobrze scharakteryzowany.

W tym celu, w siedmiu punktach, wypracowano **model teoretyczny**, który zaprezentowano na początku niniejszego opracowania.

Model teoretyczny.

Ten model jest sprawdzony przez stałość zespołu czynników:

1. Idea / koncept. Rozwój koncepcji urbanistycznych. Urbanizm, model miejski, europejskie miasta idee i miasta ogrody.
2. Wybór miejsca. Model geograficzny.
3. Istnienie wspólnego wzorca powiązań między faktami architektonicznymi i strukturą miejską głównych ośrodków kąpieliskowych Europy kontynentalnej w jej ewolucji w perspektywie czasowej.
4. Kwestia zamieszkania, "housing", pierwsze przejawy, usytuowanie – wybór miejsca, wdrożenie dzielnicy kąpieliskowej i typologii architektonicznych.
5. Oprzyrządowanie. Stała obecność typologii konstruktywnych zarówno w oprzyrządowaniu/wyposażeniu, jak i w działalności rozwijanej.
6. Aktor. Charakterystyka profilu promotora i postępowanie architektów.
7. Przestrzeń publiczna. Kształtowanie przestrzeni publicznej i jej ewolucja konceptualna.

Na poziomie koncepcji znalazł się, na początku ruchu kąpieliskowego, zespół kwestii i nowych idei (epoka przekształceń). Rewolucja francuska, rewolucja przemysłowa, zajęcie się estetyką, poszukiwanie zdrowia, ponowne odkrycie ciała, myślenie według Saint Simona, teorie utopijne i przeniesienie ich do urbanistyki, nowa idea doświadczeń Haussmanna w Paryżu oraz Cerd'ego w Barcelonie, jak również zaprezentowanie wielkich wystaw międzynarodowych w Europie i Ameryce, są czynnikami przemiany socjalnej, które będą miały przełożenie na nowe modele urbanistyczne i formę myślenia o mieście.

Pojawienie się kultury wypoczynku arystokratycznego i postęp technologiczny różnych środków transportu, wynikły z zastosowania maszyny parowej, pociągu i statku na parę, wespół z wyłonieniem idei turystyki masowej, wynikającej z wystaw światowych, wywołają konieczność zaistnienia kultury wypoczynkowej określanej jako *villeggiatura*. Doświadczenia ze stacji termalnych, miast lub dzielnic robotniczych i model miast ogrodów, są podstawą odniesienia ideologicznego, jakie znajduje się na początku formowania modelu stacji kąpieliskowej w Europie i w Portugalii, co SICA definiuje jako Miasta Wyspecjalizowane w Pracy i w Czasie Wolnym¹.

1

SICA, Paolo "Historia del urbanismo. El siglo XIX", v. 2^a, Instituto de Estudios de Administración Local, Madrid, 1981.

Model geograficzny.

Wybór lokalizacji na miejsce przebywania wypoczynkowego lub miasto, został zweryfikowany przez to, co określamy mianem **modelu geograficznego**.

Lokalizacja: port, schronienie lub morski, naturalne miejsce cumowania. Sadowi się w przestrzeni geograficznej uciętej na wybrzeżu. Jego otoczenie pejzażowe jest ważne. Jest przestrzenią o wielkim wrażeniu wizualnym z naturą lub morzem. Ewentualnie ma szczególny akcent geograficzny.

Model urbanistyczny.

Wzorzec rozwoju urbanistycznego wspólny dla stacji kąpieliskowych doprowadził nas do ustanowienia **modelu urbanistycznego**, który wyjaśnia proces formowania miasta kąpieliskowego poprzez pięć punktów, zaczynając od wyboru miejsca.

I tak, w modelu urbanistycznym teoretycznym formalnym miasta kąpieliskowego występują następujące fazy:

1 – poprzedzona przez wzniesienie arystokratycznego pałacu wypoczynkowego w terenie pustym, oddalonym od jakiegokolwiek miejscowości, usytuowanym nad morzem, w terenie topograficznym i pejzażowym o wielkim znaczeniu, (**rysunki** 39 i 40).

2 – w drugim rysie pojawiły się trzy lub cztery domy, mniejsze, jednak nadal mające charakter arystokratycznie letniskowy, rezydencje i domostwa prestiżowe, (**Ryc.** 41).

3 – Otwiera swą działalność Grande Hotel ze swymi Obiektami Łazienkowymi na plaży i molo, przeznaczonymi pierwotnie dla transportu morskiego, (**Ryc.** 42).

4 – Pojawia się urbanizacja balnearna inspirowana modelem stacji termalnej, która jest wynikiem poszukiwania utopijnego modelu miasta idealnego i osadzona w koncepcji miasta - ogrodu, z projektem architekta, wzniesiony przez Przedsiębiorstwo Budowlane, promowana przez osobistość związaną z budową i obsługą linii kolejowej.

Ta dzielnica kąpieliskowa jest ześrodkowana na placu, na stronie posiadającej park. Formalizuje się ona, jako siatka wypełnienia terenów pustych, między wielkimi budynkami prestiżowymi, pałacami wypoczynkowymi a obsługą kąpieliska, hotelem i obiektami łaźni, stanowiąc siatkę ortogonalną, formując główne osie wzrostu, jedną równoległą do morza – Bulwar Nadmorski – łącząc pierwsze rezydencje z Grande Hotelem i transportem morskim, i drugą, powiązaną z nowym środkiem transportu, pociągiem i jego stacją, (**Ryc.** 42 i 43).

5 – Struktura staje się miastem wraz z pojawieniem się pozostałych obiektów, nowymi konstrukcjami i nowymi dzielnicami.

Ten model jest, jak wszystkie modele, utopią. Niemniej łączy wszystkie czynniki historyczne, jak i fakty architektoniczne, które dały jej początek. Utopią jest również, gdy przeniesiony do innych sytuacji wspólnych, jak w przypadku stacji balnearnych, które zainstalowały się w miastach już istniejących, formalizuje się tak, jak został zademonstrowany.

Fakty architektoniczne, odniesienia.

Poszukiwanie faktów architektonicznych, odniesień, powtórzeń, przywiodło nas do analizy głównych budynków stacji kąpieliskowej i do charakteryzacji ich lokalizacji w relacji do stacji głównej. Hotel, Budynki Łaźni i Kasyno są faktami architektonicznymi,

które ustanowiły się, jako elementy “sine qua non”² stacji początkowej, do których dołączą później stacja kolejowa, tenis, pływalnia i kościół.

Sprawdza się fakt, że obiekty wspomagania życia kąpieliskowego (hotel, obiekty łaźni i kasyno) lokowane są w relacji bliskości, znacząc centrum stacji balnearnej, formując plac lub przestrzeń publiczną deptaka, jako element łączący, na froncie morskim stacji.

Inne obiekty o charakterze socjo-kulturalnym, wypoczynkowe i sportowe, kluby, zebrania, kółka, grupy rekreacyjne lub przyjaciół, etc., istnieją, jako niezbędni, lecz nie zaznaczają szczególnego stylu architektonicznego zdefiniowanego w odniesieniu do stacji balnearnej. Są przejawami aktywności.

Na początku ruchu balneranego i w stacjach o mniejszym znaczeniu stwierdza się, że jeden budynek spełnia wszystkie istotne funkcje - jest hotelem, kasynem i obiektem łaźni, stając się tym samym centrum kąpieliskowym.

Rezydencja prestiżowa.

Rezydencja prestiżowa jest innym faktem architektonicznym, permanencją, która objawia się w takiej samej postaci, tak w Europie, jak i w Portugalii. Wybór topograficzny miejsca, style architektoniczne, willa, wieś, bungalow, domek słomiany, etc., z elementami o charakterze regionalnym, lokalnym i odniesieniach morskich, rewitalizm i romantyzm, były znalezione i zidentyfikowane we wszystkich stacjach przestudiowanych w tym opracowaniu.

Proces wzrostu.

Rozwój urbanistyczny stacji balnearnej następuje według określonego wzorca. Struktura nieregularna, rozproszona i organiczna miasta początkowego, dochodzi do skutku we wzroście miasta pożytkującego siatkę regularną, rusztu hopodamejskiego. Na niej następuje wzrost, przez koncepcję miasta ogrodu z wpływami zróżnicowanymi “City beautiful”, ku jednostce mieszkaniowej Corbusiera, ewoluując później ku planowi ustrefowienia i miastu mega-struktur. Dzieje się tak poprzez proces planowania, predefiniujący zajętość (gleby) terenu, na skalę narodową, regionalną i lokalną. Objawia się to w Portugalii, przede wszystkim w urbanizacji wybrzeża Algarve, podzielonego na sektory terytorialne, o orientacji rozwojowej, dobrze zdefiniowanej w latach 60. i 70., aż po horyzont czasowy tego studium.

Aktor.

Charakterystyka aktora, analiza profilu promotora i udział architektów w procesie planowania i wznoszenia stacji balnearnej w Portugalii naśladuje model europejski, potwierdzając udział ludzi finansjery i szefów kompanii kolei żelaznych, jako głównych promotorów stacji kąpieliskowych w wieku XIX. Później, w latach 30. do 60. wieku XX, zastąpiło ich państwo portugalskie, z kolei zastąpione przez inicjatywę prywatną w latach 60. i 70.

Formowanie przestrzeni publicznej.

2

Bez którego nie może istnieć. (Czy potencjalny czytelnik w opinii Pana E. jest idiotą? Takich przypisów sienie robi!!!!!!)

Formowanie przestrzeni publicznej i jej ewolucja konceptualna naśladuje model europejski w chwili formowania stacji, jak i wznoszenia barier ochraniających przed naporem morza – falochronów, promenad, esplanad i romantycznych przestrzeni spacerowych kontemplacji morza, ewoluując w latach 30. – 60. ku modelowi o rysach narodowych, z wprowadzeniem elementów architektonicznych i ruchomości publicznej, o odniesieniu współczesnym, w czym proces transformacji urbanistycznej wzrasta w nurcie międzynarodowym w latach 60. i 70., choć załamany jest przez rewolucję roku 1974.

Portugalskie miasto kąpieliskowe.

Obraz koncepcyjny portugalskiej stacji kąpieliskowej w wieku XIX nie różni się od reszty Europy. Tym, co go odróżnia, jest jego konkretyzacja.

Rzecz dotyczy kraju o zaludnieniu pomniejszonym, acz nadal stanowiącym imperium kolonialne, znajdujące się na peryferiach Europy, które nie potrafi zebrać ludzi i środków, by zaimplementować wielką stację kąpieliskową.

W wieku XIX kształtują się trzy ośrodki główne; Póvoa de Varzim, Figueira da Foz i Cascais. Te trzy miasta rozwijają się i wzbogacają na podobieństwo stacji europejskiej, lecz nie osiągają rozmiaru miejskiego wielkiej stacji kąpieliskowej.

Cascais i Linha do Estoril rozszerzają się w zespoły małych miejsc, takich jak Monte Estoril, S. João do Estoril, S. Pedro do Estoril, Estoril, etc., mających wspólny charakter, lecz każde swą własną klientelę, z konsekwentnym powtarzaniem oprzyrządowania i małymi dzielnicami, zamiast uformowania wielkiej stacji. Bliskość Lizbony i dobry z niej dojazd, podsyca pojawienie się zespołu małych przedsiębiorstw i kompanii budowlanych, z jakich wychodzi Companhia Estoril Plage, która już na początku wieku XX wznosi stację w Estoril.

Figueira da Foz była, przypadkowo, miastem, które najbardziej zbliżyło się do formalnego obrazu wielkiej stacji balnearnej. Choć niewielkie, przedstawia dzielnicę kąpieliskową dobrze scharakteryzowaną, rezydencje prestiżowe, kasyno, Grande Hotel, obiekty łazienne i wszelkie inne obiekty, kluby oraz działalność balnearną. Niemniej zabrało wiele czasu, by skonsolidować dzielnicę balnearną i front morski. Centrum, kasyno i Grande Hotel, znajdują się w środku dzielnicy, w położeniu o znaczącej bliskości miasta zimowego, tracąc obraz formalnego frontu morskiego. Figueira da Foz ma przewagę swego rozwoju w lokalizacji pewnego oddalenia od innych stacji kąpieliskowych. Bezpośrednio z nikim nie konkuruje i leży w odległości 40 km od Coimbrzy, co wtedy było wystarczające, aby usprawiedliwić wzniesienie drugiej rezydencji o charakterze kąpieliskowym.

Póvoa de Varzim była dynamiczną stacją, znakomicie oprzyrządzoną, ale nie wypracowała formalnej dzielnicy balnearnej, zasadzając swój rozwój na dwóch alejach, Mouzinho de Albuquerque i Avenida dos Banhos. Tylko w latach 40. wieku XX przyjmuje wygląd stacji kąpieliskowej, gdy buduje Grande Hotel i kasyno na froncie morskim. Proces w Póvoa de Varzim był faworyzowany przez położenie geograficzne, blisko miasta Porto, które leży w jednym z najbardziej zaludnionych regionów Portugalii. Podobnie jak w Cascais, istnienie dużej liczby małych ośrodków kąpieliskowych na wybrzeżu wokół miasta Porto i w promieniu 30 km - Espinho, Granja, Miramar, Foz do Douro, Matosinhos, Vila do Conde, który to ciąg określamy jako "Linia" Północy - nie pozwoliły wprowadzić wielkiej stacji kąpieliskowej.

Jednak w opracowanym zamyśle, poprzez plany, projekty i zamierzenia, które możemy prześledzić, (Companhia do Monte Estoril w roku 1880, Projekt Wstępny Ulepszenia Strefy Zachodniej Miasta Figueira da Foz, 1915, Projekt dla Avenida dos

Banhos w Póvoa de Varzim architekta João de Moura, 1917), potwierdza się, że istniała koncepcja i ambicja ukształtowania centralnej stacji formalnej.

Matryca regularna na ruszcie urbanistycznym.

Potwierdza się obecność procesu planowania, który towarzyszy modelowi europejskiemu wieku XIX, z jego planami regulacyjnymi i rozszerzeniem macierzy regularnej w ruszcie, po której następuje wzrastanie miasta-ogrodu, jak Plan dla Costa do Sol, autorem którego jest Alfred Agache, 1936; dla Linha do Estoril; Plan Aranżacji, Upiększenia i Rozbudowania Miasta Figueira da Foz i jego Regionu, Faria da Costa, 1937; Plan Urbanizacji Póvoa de Varzim inżyniera Miguela Resende i architekta Agostinho Rica, 1947, są tego przykładami. Z tych wymienionych, plany zastosowano jedynie w Cascais i na Linha, pozostawiając plan dla Figueira da Foz w zakresie intencjonalnym, oraz punktowo plan dla Póvoa de Varzim.

W tym samym okresie ujawnia nam się Plan Generalny Rozwoju Przemysłowego i Turystyki w S. Martinho do Porto, w 1920 roku, wykonany przez Fernando P. de Magalhães, który proponuje budowę formalnej stacji balnearnej. Nie został niestety wdrożony.

Rozwój przez Miasto-Ogród.

Te plany, z wielkim wpływem modelu miast-ogrodu, wdrożone z inicjatywy państwa portugalskiego w latach 30.-50., promowały pojawienie się znacznego zespołu ośrodków balnearnych niemal od podstaw. Stwierdza się ich wdrożenie w przebadanych przypadkach: Moledo do Minho, Viana do Castelo i Cabedelo, S. Pedro de Moel, Peniche, Praia de Santa Cruz, Caparica, Sesimbra, Lagos, Praia da Rocha, Quarteira i Monte Gordo, które **przefazowano** z interwencjami w całości w 38 ośrodkach. Są stacje balnearne gdzie zastosowano z sukcesami, choćby częściowo, projektowanie urbanistyczne i implementację programów wyekwipowania kąpieliskowego, dając Portugalii zespół miast i ośrodków kąpieliskowych, poczynionych na podobieństwo bukolicznej stacji balnearnej, przeznaczonej dla klasy średniej – wysokiej, z dzielnicami budynków jednorodzinnych o współczesnej sylwetce, wpisanych w zarośla i zagajniki, z małymi centrami miejskimi, wyróżnikiem których jest plac, deptak nadmorski, hotel i kasyno, na ścianie przymorskiej.

Znaczenie tego postępowania powinno być postrzegane, jako akt planowania objęty programem państwowym, oraz jako realizacja polityki rozwijania małych wiosek rybackich, przekształcanych w ośrodki kąpieliskowe, akcja podjęta na południu Francji w latach 60.

Plan – Obraz.

Poczynając od tego czasu, samorządy zaczęły dysponować ideami koncepcyjnymi i wizualizacyjnymi, przejściem do planu. Instrument – obraz, jaki im pozwolił wdrożyć roboty natychmiastowe, pozostawał dokumentem do refleksji. Nie był modelem zarządzania urbanistycznego, lecz zaczął ku temu ewoluować. Na razie, ponieważ horyzont czasowy planu był bardzo odległy (30-50 lat), nie zawsze planowanie było

poprawnie skonstruowane. Stwierdzało się eksperymentalizm rozwiązań, kolejne planowanie i zmiany w następujących po sobie etapach realizacji projektów, w czym przeważa transpozycja modeli i idei. Jednak także tutaj utrzymuje się model europejski miasta kąpieliskowego. Jest to miejsce romantycznego przemijania, gdzie nakładają się marzenia, racjonalizm, empiryzm i wolność koncepcyjna.

Te plany są pierwszymi, jakie ogarnęły planowanie przestrzeni publicznej promenady nadmorskiej, prawie nieobecnej w tych aglomeracjach balnearnych. W licznych przypadkach jedyne przestrzenie publiczne, z usytuowaniem i jakością, do dyspozycji użytkownika w teraźniejszości, jak już omówione przypadki Moledo, Armação de Pêra, Praia da Rocha i Monte Gordo, spełniały założenia planistów.

Osiedla i Zespoły Turystyczne.

W latach 50. i 60. rozwinął się proces urbanizacji balnearnej w Algarve, poprzedzony przez zespół studiów i planów o zasięgu regionalnym. W roku 1950 powierzono architektowi Keil do Amaralowi opracowanie bazy dotyczącej rozwoju turystycznego Algarve, po czym inne studia wykonali architekci Cabeça Padrão i Frederico George. Powstał wreszcie Plan Regionalny Algarve architekta i urbanisty włoskiego Luigi Dodi. Architekt ten kierował komisją studyjną brzegu Algarve, który podzielono na jedenaście sektorów, z kolei podzielonych na podsektory, których proces planowania, projektu i konstrukcji został przekazany czterem atelier lub agencjom lizbońskim. Podjęły one zadanie wypracowania propozycji reorganizacji, na podobieństwo "Mission d'aménagement du littoral du Languedoc-Roussillon", w latach 60. na południu Francji. Choć nigdy niezaaprobowany odgórnie, plan ten służył, jako orientacyjny, aż do roku 1974.

I tak, przede wszystkim od lat 60., wypracowano szereg koncepcji turystycznych, które przybrały postać propozycji zespołów turystycznych oraz w osiedlach, małych jednostkach mieszkaniowych o niskim zagęszczeniu, peryferiach w relacji do centrów miast, ukonstytuowanych przez budynki mieszkaniowe odizolowane i szeregowo, jakie się rozwinęły wokół małego centrum, wyznaczonego przez gmach hotelu prestiżowego, z wyposażeniem i służbami pomocniczymi życia kąpieliskowego, z których wyróżnia się pływalnia, co generalizuje się w tym okresie powiązanym do sylwetki hotelu.

Te jednostki ustanowiono w dwóch postaciach: małe osady 10-20-hektarowe, i wielkie osiedla od 100 do 600 hektarów. Nieróżniące się w formie, modelu, lecz w rozmiarze i ilości jednostek mieszkalnych, którymi każda dysponuje, formy zamieszkania rozmieszczają się jako hotel, centralne bloki apartamentów i zespoły domów jednorodzinnych, które stworzą osobne jednostki niezależne, otoczone przez wielkie przestrzenie zielone o charakterze sportowym, na poły publicznym, pola golfowe, oddzielając wsie i jądro centralne.

Większe lub mniejsze, lokują się w przestrzeniach niezabudowanych, lecz bliskich aglomeracji miejskiej, w sytuacji topograficznej i geograficznej o znaczącym wpływie, sąsiadujące z morzem, maskując się w pejzażu, o dostępie dyskretnym. Mają normalne centrum usługowe, hotel wysokiej klasy i ośrodek obsługujący plażę z basenem kąpieliskowym. Jednorodzinne rezydencje stoją w małych grupach szeregiem lub odosobnione, zanurzone w zieleni je otaczającej.

Potwierdziły się też stałe cechy przy oglądzie małych osiedli w Vilalara, Vila Vita, Prainha i Açoteias, w utopiach Sesmarias, Aldeia Turística do vau, Conjunto Turístico dos Olhos de Água, Unidade Turística de Muranzel oraz Ancão. Wewnątrz wielkich osiedli w Portugalii zostały po równo sprawdzone osiedla w Vale do Lobo, Quinta do

Lago, jak również utopia Crotália Meia Praia e Alvor, która już oznajmiała filozofię miasta świąt.

Miasto urlopowe (w języku portugalskim: A Cidade de Férias).

W roku 1960 rozpoczyna się proces planowania i następnie wznoszenia miasta świątecznego Vilamoura Algarve. Mając 1500 hektarów, Vilamoura jest pomyślana i zaplanowana, jako całość niezależna scentralizowana z jądrem miejskim, istotnie powiązanym z aktywnością marynistyczną, wyposażona w zróżnicowane obiekty, gdzie w oczy rzuca się uprawianie żeglarstwa i golfa. Marina, golf i kasyno są najważniejszymi obiektami, gdzie ześrodkowuje się aktywność.

Struktura Vilamoury przedstawia podział na sektory; osiem zróżnicowanych jednostek o różnych zajętościach i fazach budowania, ześrodkowanych w sektorze 1., który obejmuje Marinę i Centrum Miejskie – Miasto – otoczone przez jednostki mniejsze, bardziej lub mniej autonomiczne – wioski (port. aldeias).

Po zbudowaniu miał miejsce proces własnej promocji ekonomicznej, przerwany i uwarunkowany przez rewolucję w roku 1974. Najpierw zbudowano zespoły mieszkań wielkich rozmiarów na działkach oscylujących między 1000 m² a 3000 m², wprost połączone z polem golfowym (sektor 4.), infrastrukturą rolniczą i centrum hippicznym (sektor 8.), z Mariną, którą otwarto oficjalnie w roku 1972 (sektory nr 1 i 2). Między 1980 a 1987 zbudowano Centrum miejskie, Grande Hotel da Marina, Hotel D. Pedro, wioskę Rybaków zaraz przy Marinie, jak również osiedle nazwane Pinhal da Marina, zaprojektowane przez Francisco Keil do Amarala, z sektora 1., oraz wieś “Old Village”, z sektora 3.

Dziś rejon ten zamieszkuje 6000 osób. Całość infrastruktury turystycznej ma pojemność 35000 łóżek. Planuje się jej powiększenie powierzchniowe oraz pojemność hotelarską.

Innym miastem urlopowym jest zbudowany od podstaw zespół turystyczny Conjunto Turístico da Torralta, Tróia (1969-74), który objął rozbudowę w Alvor i w Serra da Estrela, w Lagos i Lizbonie. Było to największe przedsięwzięcie turystyczne tego okresu w Portugalii.

Przemysłenie i podjęcie wyzwania turystyki masowej, nakierowało się na portugalską klasę średnią, biorąc za cel obszar wielkiej Lizbony, proponując koncepcję, relatywnie nową, świąt (time-sharing), oraz typologię zamieszkiwania kolektywnego. Przeciwwstawiało się to modelom eksperymentalnym w Portugalii, mianowicie w Algarve w latach 60., w odniesieniu do typu mieszkania, zastępując budownictwo jednorodzinne przez budownictwo kolektywne w bloku, dzieląc aktywność, stwarzając różne centra. Koncepcja, która w jakiejś mierze zapowiada miasto rozproszone.

Ten zespół, z jego rozszerzeniem charakterystycznym dla wybrzeża Algarve, w Alvor, gdzie ten sam model został wdrożony eksperymentalnie, acz w skali zredukowanej, było to w Portugalii jedyne zrealizowane w aspekcie przedsięwzięcia przeznaczonego dla turystyki masowej.

Plan Generalny Urbanizacji (1970) obejmuje strefowanie, które dzieli teren na dwa obszary. Strefa atlantycka, gdzie się wznosi jądro centralne stworzone przez hotel, kasyno, centrum handlowe i 15-piętrowe wieże, apartamentowce, z bogatym zapleczem towarzyszącym plaży, wykończone na południu przez ogromne pływalnie i pole

golfowe (częściowo ukończone); strefa nadrzeczna, gdzie rozwija się miasto mieszkalne, rozczłonkowane na różne ośrodki, złożone z bloków apartamentów, na podobieństwo miasta - mariny. Zespół ten, przewidziany do budowy o 23101 łózkach, zabudowany został w sześciu fazach do roku 1978.

Można stwierdzić, że w Portugalii, od początku wieku XIX, istniał model miasta balnearnego, odpowiadający przeniesieniu europejskiego modelu balnearnego. Model ten został zaadaptowany do środowiska krajowego, ewoluując w stronę modelu spersonifikowanego, wypróbowanego w latach od 30. do 60. wieku XX.

Jeśli nie powstały wielkie miasta kąpieliskowe w wieku XIX, to z powodu rozproszenia działalności balnearej, po kawałku na całym wybrzeżu, za co odpowiedzialność ponoszą akcje indywidualne, typowe dla charakteru portugalskiego.

W wieku XX państwo staje się wielkim dostarczycielem usług turystycznych, stawiając na małe miejscowości jako ośrodki turystyczne, poprzez akcję planowania i jej konkretyzację. Główną inwestycję wykonano na tak zwanej Linha do Estoril, poprzez Plan dla Wybrzeża Słońca (port. Costa do Sol).

W latach 60. i 70. Państwo, wspólnie ze stowarzyszeniami cywilnymi, stworzyło zespół infrastruktury turystycznej w Algarve, bazując na polityce niskiej zajętości (gleby) terenu i jakościowych obiektach wspomagających, zwróconej na rynek zagraniczny (zewnętrzny) i wysokie społeczne klasy portugalskie.

W latach 70. z doświadczeniem z przedsięwzięcia Torralta, w Tróia i w Alvor, formalizuje się model turystyki masowej, który będzie kontynuowany w dziesięcioleciach następnych, bez jakości środowiskowej, urbanistycznej i architektonicznej tutaj zaplanowanej.

Litoralna Przestrzeń Publiczna.

Drugie stwierdzenie tej rozprawy zamierza dowieść wagę przestrzeni plaży w formowaniu i ewolucji litoralnego miasta portugalskiego, jako konieczność w przekazaniu aktualnej przestrzeni publicznej zespołowi pryncypiów interaktywnych i kulturalnych w formie edukacji, dyscyplinowania budowania na wybrzeżu i proponowania zespołu infrastruktur sportowych i wypoczynkowych, adekwatnej do liczby sezonowych użytkowników, zmian klimatu i przyzwyczajzeń socjalnych, w formie propozycji użytkowania pewniejszego i wygodniejszego, przenosząc do architektury walor krótkotrwałości i permanentności, co charakteryzuje te strefy pograniczne, konieczne, by przystosować stacje kąpieliskowe współczesności nieodzownej krajowi rzeczywiście turystycznemu.

Ponownie zamieszkać, ugościć, wyciszyć, informować, szkolić, zatrzymać, zabawić, zaskoczyć i oczarować, są to pryncypia orientacji zaprezentowanych projektów, co ma odpowiadać programowi zastosowania ich w turystyce masowej. To znaczy, że ma odpowiadać wielkim przemieszczeniom osób w tym samym czasie. Ich wielofunkcyjność zobowiązuje je, by były obmyślane do użytku zimowego, gdy jest mniejsze natężenie ruchu turystycznego, gdzie zdolność przyciągania, tworzenie nowych centralności, usprawiedliwi efektywność projektu.

Zasady te przeniesione są z doświadczeń aktualnej przestrzeni publicznej, ponieważ uważamy za ważne rozwijanie pewnych koncepcji w sferze związków między sztuką a przestrzenią publiczną, tak samo, jak refleksja nad ewolucją w czasie, ogniskująca się w interwencjach narodowych i międzynarodowych przestrzeni publicznej promenady nadmorskiej miasta kąpieliskowego.

W dysertacji zostały zaprezentowane pewne propozycje interwencji dla analizowanych stacji kąpieliskowych, wyjaśniające pokrótce intencje i specyficzne programy. Interwencje te zaprezentowane są jako utopie, niekoniecznie skonkretyzowane obecnie, również jako refleksje dotyczące bliskiej przyszłości. Są odpowiedzią na szereg pytań zawartych we współczesnym mieście i podążają za szkieletem tematycznym projektów w przestrzeni publicznej, pływalni znacznych wielkości, z innymi obiektami wspomaganie życia kąpieliskowego i urbanizacji mieszkalnych na brzegu morskim.

Choć przekraczając zakres tego studium, wydawało się nam koniecznym wprowadzić własną wizję na temat architektury i współczesności, w pracy istotnie nakierowanej na nieodległą przyszłość.

Plac-plaża i Plac-nabrzeże.

Znaczenie przestrzeni plaży, rzeki lub morza, w kształtowaniu i ewolucji portugalskiego miasta litoralnego, dotąd nie było przedmiotem studiów. Wizja, jaką się ma dziś w odniesieniu do plaży, jest wizją przestrzeni resztkowej, zmienionej, zurbanizowanej i zabudowanej.

Zaprezentowane studium ewolucji morfologicznej chce ukazać znaczenie urbanistyczne rossiów (**rossio**) skraju morza, przestrzeni istotnej miasta, sukcesywnie zmienianej, pozbawianej swego początkowego znaczenia.

Dziś ceni się bardzo pracę zaprogramowaną, geometryczną i dobrze zdefiniowaną, przypisując jej znamię kultury i cywilizacji. Plac Rossio i Plac Handlowy (Praça do Comércio) w Lizbonie, Place "Mayores" w Hiszpanii, albo francuski Królewski Plac Wspomnieniowy są tego dobrymi przykładami.

W rozdziale poświęconym przestrzeni publicznej dokonuje się inwentaryzacji chronologicznej głównych placów i przestrzeni publicznych kontynentalnych miast portugalskich.

Następnie przeprowadza się rozważania lokalizacji przestrzeni publicznych analizowanych miast kąpieliskowych i nadrzecznych Moledo, Viana do Castelo, Póvoa de Varzim, Vila do Conde, Porto, Foz do Douro, Granja, Espinho, Aveiro, Figueira da Foz, S. Pedro de Moel, Nazaré, S. Martinho do Porto, Lizbona, Cascais, Lagos, Portimão, Carvoeiro, Armação de Pêra, Albufeira, Faro i Monte Gordo.

Stwierdza się, że publiczne przestrzenie nadrzeczne i morskie są ważniejsze, większe lub jedyne, jakie znajdują się w tych miastach.

Najlepszy przykład, model, to Praça do Comercio w Lizbonie, jeden z sześciu placów geometrycznych znajdujących się w Portugalii, i największy z powierzchnią 36.839 m².

Jako że większość miast portugalskich to miejscowości nad rzekami, oznacza to, że przestrzenie te odpowiadają dawnym plażom, rzeczonym lub morskim, miejscom, do których się dopływało i gdzie wyciągano łodzie na piasek. W swoim początku były to plaże i porty. Z upływem czasu przestrzenie te zostały zbudowane, zabudowane i wybrukowane, ukrywając i modyfikując swoją początkową rolę. Przekształciły się w plac-plażę i plac-nabrzeże.

Pokazują to nam przykłady w Lizbonie, Porto, Figueira da Foz, Vila do Conde i w S. Pedro de Moel.

Z drugiej strony stwierdza się, że w pewnych przypadkach, jak Figueira da Foz, S. Pedro de Moel i Faro, plac główny jest zbudowany na dawnej plaży i porcie.

Wreszcie, w przypadkach, w których jedynie nam pozostaje możliwość analizy kartograficznej, na przykład w Póvoa de Varzim, stwierdzono, że obecny plac Almada został częściowo wykonany na dawnym porcie wewnętrznym.

W przypadkach Carvoeiro, Armação de Pêra, Albufeira, Monte Gordo i Nazaré, linia graniczna między plażą a placem została określona przez człowieka, skoro już zabudowa początkowa była na plaży. Cascais prezentuje związek podobny w konstrukcji swego placu – promenady nad plażą Ribeira.

Inne miasta, takie jak Moledo, Viana do Castelo, Foz do Douro, Granja, Espinho, Aveiro i Portimão, rozwijają swe główne przestrzenie publiczne na terenach wydartych plaży i rzece.

Port i plaża stanowią o genezie litoralnego miasta portugalskiego.

Bibliografia

- AA. VV. “Faróis de Portugal. A Evolução dos Faróis em Portugal”, Museu de Angra do Heroísmo.
- AA. VV. “Lisboa de Frederico Ressano Garcia. 1874 – 1909”, Câmara Municipal de Lisboa, Fundação Calouste Gulbenkian, Lisboa, 1989.
- AA. VV. “Marina de Portimão”, <http://www.marina-portimao.com>.
- AA. VV. “1989-1999. L’Espai Públic Metropolità”, Mancomunitat de Municipis, Barcelona, 2001.
- AA. VV. “Arquitectura del espacio publico, La: formas del pasado, formas del presente”, Consejería de Obras Publicas y Transportes, Andalucía.
- AA. VV. “4 Décadas de Turismo” Instituto de Financiamento e Apoio ao Turismo, Lisboa, 2000.
- AA. VV. “Almeida Araújo, Pintor, Escultor, Arquitecto”, Lisboa, Ed. Inapa, 1993.
- AA. VV. “Barcelona Espais i Escultures (1982 - 1986)”, Fundació Joan Miró, Ajuntament de Barcelona, Àrea d’Urbanisme i Obres Públiques, Regidoria d’Edicions i Publicacions, Barcelona, 1987.
- AA. VV. “Barcelona New Projects”, Ajuntament de Barcelona, Impremta Municipal, Barcelona, 1994.
- AA. VV. “British Piers”, Thames & Hudson, 1987.
- AA. VV. “Dicionário de História do Estado Novo”, direcção de Fernando Rosas e J. M. Brandão de Brito, Volume I, Círculo de Leitores, Lisboa, 1996.
- AA. VV. “O cinema sob o olhar de Salazar”, coordenação de Luís Reis Torgal, Temas e Debates, Lisboa, 2001.
- AA. VV. “O Estado Novo, das origens ao fim da autarcia 1926-1959”, Volume II, Editorial Fragmentos, Lisboa, 1987.
- AA. VV. “Toulouse 1920-1940, la ville et ses architectes”, CAUE de la Haute-Garonne, Ecole d’Architecture de Toulouse - équipe PVP, “Hygiène et sports” P.Girard, J-L Marfaing.
- AA. VV. “Sol do Algarve”, Revista de Turismo, Arte e Folclore, n.º 1 a n.º 5 1968 a 1969.
- AA. VV. “Tête Défense: 1983, Concours international d’architecture”, Electa Moniteur, Paris, 1984.
- AA. VV. “Estudi de L’Eixample”, Ajuntament de Barcelona, Àrea d’Urbanisme, Barcelona, 1983.
- AA. VV. “1877 – Alargamento da rua de S. José”, In, Catálogo sobre a Marginal, Arquivo Municipal da Póvoa de Varzim.
- AA. VV. “1989-1999. L’Espai Públic Metropolità”, Mancomunitat de Municipis, Barcelona, 2001.
- AA. VV. “1999 Urbanisme a Barcelona”, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1999.
- AA. VV. “4 décadas de Turismo. Contributo de uma Instituição”, Instituto de Financiamento e Apoio ao Turismo, Lisboa, 2000.
- AA. VV. “A Figueira da Foz, Uma Tese Admirável do arquitecto urbanista João Faria da Costa”, In, Arquitectura Portuguesa, 31, Outubro de 1937.
- AA. VV. “Actas do Colóquio Internacional, Universo Urbanístico Português, 1415 – 1822”, coordenado por Walter ROSSA, Renato ARAÚJO e Hélder CARITA, Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, Lisboa, 2001; TEIXEIRA, Manuel C. E VALLA, Margarida, “O Urbanismo Português. Séculos XIII – XVIII Portugal Brasil”, Livros Horizonte, Lisboa, 1999.
- AA. VV. “Aeroguia do Litoral, Portugal”, Publicações Dom Quixote, Geoplaneta, Porto, 2000.
- AA. VV. “Anais do Município de Coimbra, 1920 – 1939”, Edição da Biblioteca Municipal, Coimbra, 1971.
- AA. VV. “Arcachon. La Ville d’Hiver”, Mardaga, 1997.
- AA. VV. “Architectures capitales : Paris 1979-1989”. Electa Moniteur, Paris, 1989.
- AA. VV. “Architectures de Biarritz et de la côte Basque : de la Belle Epoque aux années trente”, Mardaga, Liège 1990.
- AA. VV. “Arquitectura do Movimento Moderno. Inventário do DOCOMOMO Ibérico”, Fundação Mies van der Rohe, AAP, 1997.
- AA. VV. “Arquitectura do Século XX. Portugal”, Deutsches Architektur-Museum, Prestel, CCCB, 1998.
- AA. VV. “Arquitectura Moderna Portuguesa, 1920-1970”, Ministério da Cultura, Instituto Português do Património Arquitectónico, Lisboa, 2004.
- AA. VV. “Arquitectura Pintura Escultura Desenho: Património da Escola Superior de Belas Artes do Porto e da Faculdade de Arquitectura da Universidade do Porto”, Universidade do Porto, 1987.
- AA. VV. “Arquitectura Popular em Portugal”, Sindicato Nacional dos arquitectos, 1961.
- AA. VV. “Arturo Soria y la Ciudad Lineal”, Ediciones de la Revista de Occidente, Madrid, 1968.
- AA. VV. “Atlas Histórico de ciudades europeas. Península Ibérica” CCCB, Barcelona, 1998; monografias locais.
- AA. VV. “Atlas Histórico de Ciudades Europeas”, Volume 1, Peninsula Ibérica Centro de Cultura Contemporânea de Barcelona.
- AA. VV. “Barcelona Arquitectura y Ciudad. 1980-1992”, GG, Barcelona, 1990.
- AA. VV. “Barcelona espacio público”, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1993.
- AA. VV. “Barcelona Espais i Escultures – 1982 – 1986”, Ajuntament de Barcelona, Fundació Joan Miró, Barcelona, 1987.

- AA. VV. “Biarritz. Villas et jardins. 1900-1930”, Norma, Paris, 1992.
- AA. VV. “Binário”, n.º 75, Dezembro de 1964.
- AA. VV. “Boletim da Direcção Geral dos Serviços de Urbanização”, n.º 1, Ministério das Obras Públicas, 1947.
- AA. VV. “Casa de Férias em Ofir”, Luiz Trigueiros, Blau, Lisboa, 1992.
- AA. VV. “Casa de Serralves-Retrato de uma Época”, catálogo da exposição, Casa de Serralves, Porto, Março de 1988.
- AA. VV. “Cassiano Branco Uma Obra Para o Futuro”, Câmara Municipal de Lisboa, 1991.
- AA. VV. “Cités-jardins. Genèse et actualité d'une utopie “Editions Recherches/IPRAUS, Paris, 2001.
- AA. VV. “Ciudades del Globo al Satélite”, Centro de Cultura Contemporánea de Barcelona, Electra.
- AA. VV. “Claes Oldenburg, Coosje Van Bruggen”, Skira, 1999.
- AA. VV. “Coimbra, ontem e hoje”, edição especial do jornal Beiras, e AA. VV. “O Postal Ilustrado, Contributo para a Imagem de Coimbra”, catalogo da exposição com o mesmo nome, integrada nas festas da cidade, edição Câmara Municipal de Coimbra, Coimbra, 1986.
- AA. VV. “Cronologia das Linhas de Americanos que existiram em Portugal”, Associação Portuguesa dos Amigos dos Caminhos de Ferro (APAC), http://apac.cp.pt/album/redes_americanos.htm.
- AA. VV. “Cuidar da Memória”, Associação dos Arquitectos Portugueses, s/d.
- AA. VV. “Dicionário da Língua Portuguesa”, Porto Editora, 2003.
- AA. VV. “Dicionário Universal de Língua Portuguesa”, Texto Editora, 2004.
- AA. VV. “Do Estádio Nacional ao Jardim Gulbenkian. Francisco Caldeira Cabral e a primeira geração de arquitectos paisagistas (1940-1970)”, Catálogo da exposição, Fundação Calouste Gulbenkian, Lisboa, 2003.
- AA. VV. “Estoril – Estação Marítima, Climática, Thermal e Sportiva”, Tipografia A Editora Limitada, Lisboa, 1914.
- AA. VV. “Evolução Urbana da Póvoa de Varzim no Plano Geral de Urbanização de 1995”, In, Plano Geral de Urbanização, Faculdade de Arquitectura da Universidade do Porto, Centro de Estudos, Porto 1995.
- AA. VV. “Exposição Mundial de Lisboa – Arquitectura”, BLAU e Parque EXPO'98, Lisboa, 1998.
- AA. VV. “Farewell My Lido”, The Thirties Society, 1991.
- AA. VV. “Fernando Távora”, Editorial BLAU, Lisboa, 1993.
- AA. VV. “Gonçalo Byrne. Obras e projectos”, Editorial Blau, 1998.
- AA. VV. “Guia de Arquitectura de Barcelona”, Col·legi D'Arquitectes de Catalunya, Ajuntament de Barcelona, Plaza & Janés Editores, S.A., Barcelona, 1985.
- AA. VV. “Guide D'Architecture”, Publications de l'Epad, Paris, 1995.
- AA. VV. “Guide des oeuvres d'art”, Publications de l'Epad, Paris, 1995.
- AA. VV. “Histoire du sport dans le Nord. L'échappée Sportive. Sport, Gymnastique et Éducation Physique Dans le Nord Du Moyen Âge À 1945. Les Premiers Élans. L'échappée Sportive. Les piscines”, http://www2.ac-lille.fr/patrimoine-caac/Sport/elans/les_piscines.htm.
- AA. VV. “Histoire et patrimoine. Historique des piscines parisiennes depuis le XVIIIème siècle et présentation des 2 piscines classées: la Butte aux Cailles (13ème) et les Amiraux (18ème)”, http://www.paris.fr/FR/Sport/equipements_sportifs/piscines_historique.htm.
- AA. VV. “Hundertwasser Architecture: For a More Human Architecture in Harmony with Nature”, Taschen, 1997.
- AA. VV. “I Recenseamento Geral da População, 1864”, Instituto Nacional de Estatística.
- AA. VV. “IV Recenseamento Geral da População, 1900”, Instituto Nacional de Estatística.
http://www.ine.pt/proserv/censos/index_censos.htm
- AA. VV. “J. Marques da Silva, Arquitecto. 1869-1947”, Associação dos Arquitectos Portugueses, 1986.
- AA. VV. “Jean Claude Nicolas Forestier, 1861-1930 : du jardin au paysage urbain” actes du Colloque international sur J.C.N. Forestier 1990, Picard, Paris, 1994.
- AA. VV. “José Luiz Monteiro Na Arquitectura da Transição do Século. Monografia”, Associação dos Arquitectos Portugueses, 1990.
- AA. VV. “Keil do Amaral o Arquitecto e o Humanista”, Câmara Municipal de Lisboa, Catálogo da exposição, Lisboa 1998.
- AA. VV. “La Code d'Opale. Architectures des années 20 et 30”, Institut Français D'Architecture, Norma, Paris, 1998.
- AA. VV. “La Costruzione della Versilia”, Maschietto & Musolino - architettura e design, Florença, 2001.
- AA. VV. “La côte normande des années trente : Trouville-Deauville, société et architecture balnéaires 1910-1940”, Norma, Paris, 1992.
- AA. VV. “La reconquista de Europa. Espacio público urbano 1980-1999”, catálogo da exposição, Centro de Cultura Contemporanea de Barcelona, 1999.
- AA. VV. “La ville d'hiver d'Arcachon” Institut Français D'Architecture, Mardaga, Liège, 1983.
- AA. VV. “L'architecture au Touquet”, Editions du Passe –Temps, Wimille, 2001.
- AA. VV. “Le Centre Pompidou - Son architecture, ses ressources. Guide pour une visite autonome au Centre Pompidou”, <http://www.centrepompidou.fr/Pompidou/Accueil.nsf/tunnel?OpenForm>.
- AA. VV. “Le Guide de la Défense” Service de Communication de l'EPAD, Paris-La Défense, 1995.
- AA. VV. “Lidos and Outdoor swimming pools in the UK”, <http://www.seasidehistory.co.uk/>

- AA. VV. “Lisboa 94 – Capital Europeia da Cultura – Memória Fotográfica”, Lisboa 94 – Sociedade promotora de Lisboa capital europeia da cultura, S.A., Planeta Agostini, Sociedade Lisboa Capital, Lisboa, 1994.
- AA. VV. “Lisboa de Frederico Ressano Garcia, 1874-1909”, Câmara municipal de Lisboa, 1989.
- AA. VV. “Lisboa EXPO'98 - Projectos / Lisbon World EXPO'98 – Projects”, Editora Blau e Parque EXPO'98, Lisboa 1998.
- AA. VV. “Luís Benavente – Arquitecto”, Instituto dos arquivos Nacionais, Torre do Tombo, Lisboa, 1997.
- AA. VV. “Luís Gutiérrez Soto”, <http://www.archINFORM.net/>.
- AA. VV. “Manuel Tainha – Projectos 1954-2002”, ASA Editores II, S A, Porto, 2002.
- AA. VV. “Manuel Tainha Arquitecto: A Prática, A Ética, A Poética Da Arquitectura”, Catálogo da Exposição, Casa da cerca, Centro de Arte Contemporânea, Câmara Municipal de Almada, Janeiro de 2000.
- AA. VV. “Metamorphose/Metamorphosis”, Parque EXPO'98, Lisboa, 1998.
- AA. VV. “Monumentos”, Direção-Geral dos Edifícios e monumentos Nacionais, Lisboa, 1994.
- AA. VV. “O Algarve da antiguidade aos nossos dias”, Faculdade de Letras de Lisboa, Edições Colibri, Lisboa, 1999.
- AA. VV. “O Auto das Barcas. Hora do Banho”, In, História, Projornal, Lisboa, (199?), Pag. 51.
- AA. VV. “O Litoral e a Cidade: Matrizes Cartográficas”, Arquivo Municipal de Viana do Castelo, Viana do Castelo, 2001.
- AA. VV. “O Neomanuelino ou a Reinvenção da Arquitectura dos Descobrimentos”, Comissão Nacional Para as Comemorações dos descobrimentos Portugueses, IPPAR.
- AA. VV. “Oh que praias tão lindas, tão belas”, Revista Coleções, n.º46, 1995, ano XI.
- AA. VV. “Óscar Niemeyer 2001”, catálogo da exposição, Parque Expo, ISCTE, Lisboa, 2001.
- AA. VV. “Ostia-Gli stabilimenti balneari”, Edizioni Soc. Coop. Architettura, 1996.
- AA. VV. “Piscine Molitor-Paris, France Site Mémoire”, In <http://195.154.211.5/projets0.html>, L'Association Piscine Molitor.
- AA. VV. “Planta Topográfica de Vila do Conde”, de 1915. AMVC.
- AA. VV. “Porto 1865 - Uma Exposição”, Parque EXPO'98, Lisboa, 1998.
- AA. VV. “Porto 2001: regresso à Baixa. Consulta para a elaboração do programa de Requalificação da Baixa Portuense”, FAUP, Porto 2001, S.A., Porto, 2001.
- AA. VV. “Portugal - Dicionário Histórico, Corográfico, Heráldico, Biográfico, Bibliográfico, Numismático e Artístico”, 1904-1915 João Romano Torres – Editor, Lisboa, 1904-1915.
- AA. VV. “Processo de Obras, Companhia de Seguros A Mundial, Palácio Hotel de Vila do Conde”, 1946, Arquivo Municipal da Câmara de Vila do Conde.
- AA. VV. “Processos de Obras Públicas”, Pasta de Obras Particulares, Arquivo Municipal da Câmara Municipal de Vila do Conde.
- AA. VV. “Projecto da Avenida de Banhos, da autoria de João de Moura Coutinho de Almeida de Eça”, in, A Arquitectura Portuguesa, ano X, n.º 1 de Janeiro de 1917.
- AA. VV. “Raul Hestenes Ferreira – Projectos 1959-2002”, Edições ASA, 2002.
- AA. VV. “Raul Lino 1879-1974”, Luiz Trigueiros, Blau, 2003.
- AA. VV. “Raul Lino”, catálogo da Exposição Retrospectiva da sua Obra, Fundação Calouste Gulbenkian, Lisboa, 1970.
- AA. VV. “Revelar Coimbra. Os Inícios da Imagem Fotográfica em Coimbra, 1842 – 1900”, catálogo da exposição, Museu Nacional de Machado de Castro, Coimbra, Ministério da Cultura, Lisboa, 2001.
- AA. VV. “Sopot history”, in, <http://www.sopot.net/museum.htm>.
- AA. VV. “Spazi Pubblici Contemporanei. Innovazione e Identità a Barcelona e in Catalogna”, coordenação de M. Cristina Tullio, Quaderni di Au, Editrice in Asa, Roma, 1989.
- AA. VV. “Stadtraum in Theorie und Praxis”, Karl Kramer, Stuttgart 1975.
- AA. VV. “V Recenseamento Geral da População, 1911”, Instituto Nacional de Estatística.
- AA. VV. “Vila Nova de Milfontes. História”, 3.ª edição, aumentada e corrigida, 1988.
- AA. VV. “Viva a Arquitectura”, comunicado da SRSUL, In “Arquitectos Informação”, n.º 116, Setembro de 2002, AAP.
- AA. VV. “XIV Recenseamento Geral da População, 2001”, Instituto Nacional de Estatística.
- AA. VV. Le Centre Pompidou: Decouvrir Son Architecture “Dossiers documentaires Le Centre Pompidou - Decouvrir Son Architecture”, <http://www.centrepompidou.fr/Pompidou/Accueil.nsf/tunnel?OpenForm>.
- AA. VV. Revista arquitectura n.º 108, Março/Abril de 1969.

- AA. VV. "Turismo em Portugal – Conhecer o Passado, Investir no Futuro", Exposição sobre os 90 anos de turismo em Portugal, Departamento de Economia, Gestão e Engenharia Industrial, Universidade de Aveiro, Novembro de 2002.
- AA. VV. "Barcelona Espacio Público", Ajuntament de Barcelona, Regidoria d'Edicions i Publicacions, Barcelona, 1993.
- AA. VV. "Francisco da Conceição Silva, arquitecto 1922-1982", Sociedade Nacional de Belas artes, Catalogo da exposição, 1987.
- AA. VV. "Francisco da Conceição Silva, arquitecto 1922-1982", Sociedade Nacional de Belas artes, Catalogo da exposição, 1987.
- AA. VV. "História. Como Surgiu a Federação Portuguesa de Natação", Federação Portuguesa de Natação.
- AA.VV "Historia Moderna de la Natacion", <http://galeon.hispavista.com/natacion>.
- AA.VV. "Barcelona Espais i Escultures (1982 - 1986)", Ajuntament de Barcelona Àrea d'Urbanisme i Obres Públiques, Regidoria d'Edicions i Publicacions, Fundació Joan Miró, Barcelona, 1987.
- AA.VV. "Barcelona New Projects", Ajuntament de Barcelona, Impremta Municipal, Barcelona, 1994.
- AA.VV. "Obra. Viaplana/Piñón", COAC, ACTAR, Barcelona, 1996.
- AA.VV. "Baedeker's Handbooks For Travellers", datas variadas.
- AA.VV. "Estudos de Integração do Património Histórico-Urbanístico para a Reabilitação Urbana. Aljezur, Vila do Bispo, Monchique, Lagos", Coordenação: PASSOS, José Manuel da Silva, Secretaria de Estado da Cultura – SEC, Secretaria de Estado da Administração Local e Ordenamento do Território, Lisboa, 1990.
- AA.VV. "La Côte d'Opale: architectures des années 20 et 30; Wissant, Ambleteuse, Wimereux, Hardelot, Le Touquet, Stella-plage, Merdimont, Berck", Norma, Paris, 1998.
- AA.VV. "La côte normande des années trente : Trouville-Deauville, société et architectures balnéaires 1910-1940", Laboratoire de Recherches sur le Patrimoine français, Norma, Paris, 1992.
- AA.VV. "La Obra de Luis Gutierrez Soto," COAM, Madrid, 1982.
- AA.VV. "Lido e lidi : societa, moda, architettura e cultura balneare tra passato e futuro", Marsilio, Padova, 1989.
- AA.VV. "O Guia anunciador da praia da Figueira da Foz", Imprensa Lusitana, Figueira da Foz, 1890.
- AA.VV. "Os Primeiros 25 Anos", In, Revista Unique, nº 11, de 1997.
- AA: VV. "O Ginásio Clube Português", In http://www.gcp.pt/frameset_ogcp.html
- AAVV. "História de Portugal em datas", (cord.) António Simões Rodrigues, Lisboa, Círculo de Leitores, 1994; AA. VV. "O Caminho de Ferro Revisitado", catálogo da exposição patente na patente na Fundação Calouste Gulbenkian, Caminhos de Ferro Portugueses – EP, Lisboa, 1996.
- ABREU, Alexandra Simões de "Um clube pobre que forma campeões", In, Semanário EXPRESSO, 30/9/2000.
- ACCIAIUOLI, Margarida "Exposições do Estado Novo: 1934-1940", S/L, Livros Horizonte, 1998.
- ACEBILLO, Josep; BOHIGAS, Oriol; CECILIA, Renato; DONIN, Gianpiero; SOLÀ MORALES, Ignasi de; TULLIO, M. Cristina; ZAGARI, Franco "Spazi Pubblici Contemporanei. Innovazione e Identità a Barcelona e in Catalogna", Quaderni di Au, Editrice, Asa, Roma, 1989.
- AIMONE, Linda; OLMO, Carlo "Les Expositions Universelles 1851-1900", Paris, Éditions Belin, 1993.
- Ajuntament de Barcelona, "1999 Urbanisme a Barcelona", Barcelona 1999.
- ALMADA, João Vaz de "A Praia dos Nossos Avós", in Revista Independente, n.12, de 17-08-2001.
- ALMEIDA, Fernando "Castelos e Pousadas de Portugal", Enatur, Lisboa, 1999.
- ALONSO, Pilar; GIL, Alberto "Pousadas de Portugal", Everest Editora, Rio de Mouro, 2002.
- ALPHAND, Adolphe "Parcs-jardins-promenades. étude historique-principes de la composition des jardins-plantations. Décoration pittoresque et artistique des parcs et jardins publics. Traité pratique et didactique", Rothschild, Paris, 1890.
- AMORIM, Sandra Maria Araújo de "A Póvoa de Varzim. Obras Públicas e Crescimento Urbano (1791-1836), Dissertação de Mestrado em História de Arte, Faculdade de Letras da Universidade do Porto, Porto, 1997.
- ANACLETO, Maria Regina "O Neomanuelino ou a reinvenção da Arquitectura dos Descobrimentos", Catálogo da Exposição, Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, Lisboa, 1994.
- ANACLETO, Regina "Neoclassicismo e romantismo", In História da Arte em Portugal, Publicações Alfa, Volume 10, 1986.
- ANDRADE, Ferreira de "Cascais, Vila de Corte, Oito Séculos de História", Câmara Municipal de Cascais, Cascais, 1990.
- Anne TOMCZAK "Les Années si Folles de Paris-Plage", Editions La Voix Du Nord, Lille, 1998.
- ANTUNES, Maria Manuela Martins Soares Antunes "Jardins do Porto de Oitocentos: Percursos, Tipologias e Persistências", Faculdade de Letras da Universidade do Porto, Porto, 1996. Dissertação de Mestrado em História da Arte.
- ARAÚJO, Ilídio, "Arte Paisagística e Arte dos Jardins em Portugal", Lisboa, 1962.
- ARAÚJO, M. A., "Relative sea level, diastrophism and coastal erosion: the case of Espinho (Portuguese NW coast)", Actas do Congresso Internacional Littoral 2002, Associação Eurocoast-Portugal, Vol. 2, p. 125-132, 2002.
- Arquivo Municipal da Póvoa de Varzim. CMPV/4151(08), Dossier referente à "Piscina a Construir no Estádio Gomes de Amorim". 1954-1955.

- AST, Robert, *Architektura wybrzeża. Uwarunkowania i rozwój*. Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 1999.
- AST, Robert, *Questões seleccionadas sobre centros urbanos*. Composto e impresso na ARCA-EAC, Coimbra 1998.
- AUTIN, Jean "Les Frères Pereire, le bonheur d'entreprendre", éditions Perrin, 1984.
- AYMONINO, Carlos, "O Significado das Cidades", Editorial Presença, Lisboa, 1984.
- BAC, Zbigniew, *Habitat 3 fali – Expo 2010 we Wrocławiu*, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2002.
- BACON, Francis "A Nova Atlântida", Ed. Abril, S. Paulo, 1975.
- BAENZ, Ulrich "Ahlbeck. Seebad auf Usedom", Peenemünde, 1998.
- BAINBRIDGE, Cyril "Pavilions on the Sea", Robert Hale, 1986.
- BALDI, Pier Maria, "Viaje de Cosme de Médicis por España y Portugal (1668-1669)", Edição e notas por Angel Sanchez Rivero e Angela Mariutti de Sanchez, Madrid, 1933. - álbum com 71 estampas a ofset, in-fólio. Gravura de Coimbra.
- BALLION, Robert "Le Parc de la Villette: un espace public à inventer", E.P.P.V., Paris, 1983.
- BARBOSA, José Maria da Silva "Da Praça Pública em Portugal", policopiado, Tese de Doutoramento em Artes e Técnicas da Paisagem, Universidade de Évora, Évora, 1993.
- BARON-YELLES, Nacima "Le tourisme en France" Armand Colin, Paris, 1999.
- BARRAN, Fritz "City Atlas of Pomerania" – "*Staedt Atlas Pommern*", Rautenberg, 1990.
- BARRETO, Pedro "Pousadas de Portugal: Elixir para Anxiedades". In *Jornal Arquitectos* n.º 197, pp. 49 a 54, Setembro/Outubro de 2000.
- BARROS, Artur Neto de "Subsídios para uma monografia de S. Pedro de Moel", Tipografia Godinho, Marinha Grande, 1989.
- BARZILAY, Marianne; HAYWARD, Catherine; LOMBARD-VALENTINO, Lucette "L'invention du parc: Parc de la Villette, Paris, Concours international 1982-1983", Graphite, E.P.P.V., Paris 1984.
- BASTOS, Alberto "O Engenheiro Silva", In *Álbum Figueirense*, ano I, n.º12, Maio de 1935.
- BECKER, Annette, TOSTÕES, Ana, WANG, Wilfried, "Arquitectura do Século XX. Portugal", catalogo da exposição com o mesmo nome, Lisboa, 1998.
- BENEVOLO, Leonardo "As origens da urbanística moderna", Editorial Presença, Lisboa, 1981.
- BENTHIEN, Bruno: Die "Bäderlandschaft" der südlichen Ostseeküste - ein Teil der zirkumbaltischen Erholungszone", *Siedlungsforschung*, n.º 15, 1997.
- BERTRAND Jacques "Expositions Universelles et Internationales. Statistiques Des Expositions. Tableau comparatif des nombres de visiteurs", <http://netrover.com/~berta/visit.html>
- BERTRAND, Jacques, "La Page Francophone des Expositions Universelles et Internationales", <http://netrover.com/~berta/pagexpo.html>
- BEVERIDGE, Charles E.; ROCHELEAU Paul; LARKIN, David "Frederick Law Olmsted: Designing the American Landscape", Universe Publishing, New York, 1998.
- Biblioteca Nacional "Coleções Patrimoniais. Iconografia: Postais Ilustrados", <http://www.bn.pt/colecoes/iconografia/postais.html>.
- BOHIGAS, Oriol "L'imprescindible Pirozzini", in, <http://www.avui.com/avui/diari/04/mai/30/c20130.htm>
- BORGES, José Pedro de Aboim "Figueira da Foz", Editorial Presença, Lisboa, 1991.
- BOTELHO, Nuno "Um mergulho com vista para Lisboa. Centro Nacional de Natação de Lisboa, na Rua de S. Bento", *Jornal Expresso*, 19.07.2003.
- BOYER, Annie, ROJAT-LEFEBVRE, Elisabeth, "Aménager les espaces publics. Le mobilier urbain », *Le Moniteur*, Paris, 1994.
- BOYER, Marc "L'invention du tourisme", Gallimard, Paris, 1996.
- BOYER, Marc "Histoire de l'invention du tourisme. XVIe - XIXe siècles", Editions de l'Aube, 2000.
- BOYER, Marc "Histoire du tourisme de masse", *Que sais-je ?*, 1999.
- BOYER, Marc "Le tourisme de l'An 2000", Editions Presses universitaires de Lyon, Lyon, 1999.
- BOYER, Marc "L'invention de la Côte d'Azur", Éditions de l'Aube, 2002.
- BRANDÃO, Mariana Viterbo "Pousadas de Portugal: três estudos de caso: Pousadas de D. Dinis, Santa Marinha da Costa e Santa Maria do Bouro", policopiado, Tese mestrado em História da Arte em Portugal, Universidade do Porto, Porto, 2001.
- BRANDÃO, Pedro, REMESAR, Antoni, "Espaço Público e a Interdisciplinaridade", Centro Português de Design, Lisboa, 2000.
- BRAUNIO, Jorge, "Theatrum Urbium Praecipuarum", in "Civitas Orbis Terrarum", Colónia, 1572/99.

- BRIZ, Maria da Graça Gonzalez “A Arquitectura de Veraneio: Os Estoris – 1880 – 1930”, Tese de mestrado em História de Arte pela U.N.L., F.C.S.H., Lisboa, 1989.
- BROTO, Carles “Urbanism”, Arian Mostaedi, Links International, Barcelona, 1997.
- BRUANT, Catherine “L’urbanisme : une sociologie appliquée” LADRHAUS, école d’architecture de Versailles, 1994.
- BRUANT, Catherine “L’urbaniste Donat-Alfred Agache (1875-1959)”, In, *Urbanisme*, octobre 2001.
- BURE, Gilles de “Claude Vasconi”, Editions du Regard, 1995.
- BURKART, A.J.; MEDLIK, S. “The Management of Tourism: A Selection of Readings”, Heinemann, Londres, 1975.
- BURKART, A.J.; MEDLIK, S. “Tourism, Past, Present and Future”, Heinemann, London, 1981.
- BUSQUETS, Joan “Barcelona: Os Projectos Especiais. Motores da Nova Dinâmica na Cidade Existente”, In, AA. VV. “Exposição Mundial de Lisboa. Arquitectura”, Blau, Lisboa, 1998.
- CALDAS, João Vieira “Porfírio Pardal Monteiro – Arquitecto”, AAP, 1997.
- CALDAS, João Vieira, “O Conceito de Aldeamento”, In *Jornal Arquitectos*, n.º 197, Setembro Outubro de 2000, pp. 31 a 34.
- CAMÕES, Luís Vaz “Os Lusíadas”, Marujo Editora, Lisboa, 1985.
- CAMPANELLA, Tomás, “A Cidade do Sol”, Guimarães Editores, Lisboa, 1990.
- CARAPINHA, Aurora da Conceição Parreira, “Da Essência do Jardim Português”, dissertação de doutoramento apresentada à Universidade de Évora, no ramo de Artes e Técnicas da Paisagem, especialidade de Arquitectura Paisagista e Arte dos Jardins, Évora, 1995.
- CARITA, Hélder, Cardoso, António Homem, “Tratado da Grandeza dos Jardins em Portugal, ou da originalidade e desaires desta arte”, Edição dos Autores, 1987.
- CARLINI, Marcel, “Cannes, Le temps retrouvé”, Editions Equinoxe, 1996. Maurice Bedon “Mémoire en images: Cannes” Editions Alan Jutton, 1999.
- CARVALHO DIAS “Plano Parcial de Urbanização da Zona de Nevogilde”, Urbanização da Zona de Nevogilde, Planta n.º 14, 1960, Câmara Municipal do Porto.
- CARVALHO DIAS “Planta de Urbanização, Zona do Castelo do Queijo”, In Dossier “Plano Parcial de Urbanização da Zona de Nevogilde, Projecto Urbanístico” Câmara Municipal do Porto, Direcção dos serviços de Urbanização (D. S. U.); Divisão Municipal de Informação Urbana, Volume I., 1960.
- CARVALHO, Joaquim Barradas de, “O Renascimento Português. Em busca da sua especificidade”, Lisboa, 1980.
- CARVALHO, Maria Filomena Barros de “Arquitectura e vilegiatura na Foz do Douro (1850-1910)” Texto policopiado Tese de mestrado em História de Arte pela Universidade do Porto, 1997.
- CARVALHO, Maria Filomena Barros de “Arquitectura e vilegiatura na Foz do Douro (1850-1910)” Texto policopiado Tese de mestrado em História de Arte pela Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 1997.
- CASCÃO, Rui de Ascensão Ferreira “A invenção da praia: notas para a história do turismo balnear”, in *A Cidade e o Campo. Colectânea de Estudos*, Coimbra, Centro de História da Sociedade e da Cultura, 2000, pp. 321-341.
- CASCÃO, Rui de Ascensão Ferreira, “Figueira da Foz e Buarcos entre 1861 e 1910: permanência e mudança em duas comunidades do Litoral”, policopiado, Tese de doutoramento em História apresentada à Faculdade de Letras da Universidade de Coimbra, Gabinete de Publicações da FLUC, Coimbra, 1989.
- CASTELO BRANCO, Manuel da Silva, “Um Jardim uma história”, In, *Década*, n. 0, Julho, Castelo Branco, 1990, pp. 1 a 11.
- CASTRO, António Paes de Sande e “A Granja de Todos os Tempos”, Câmara Municipal de Vila Nova de Gaia, 1973.
- CAVACO, Carminda “O Turismo em Portugal: aspectos evolutivos e espaciais” Ed. CEG- INIC, Lisboa, 1979.
- CAVALCANTI, Bartolomeo “Delle repubbliche e delle spetie di esse”, Venezia 1630.
- CERDÀ, Ildefonso “Índice Cronológico y Memoria del Anteproyecto del Ensanche de Barcelona en Teoría de la construcción de las ciudades”, ed. facsimil, Madrid/Barcelona, Ministerio para las Administraciones Públicas/Ayuntamiento de Barcelona/Ayuntamiento de Madrid, 2 vols, 1991.
- CERDÀ, Ildefonso “Teoría general de la Urbanización y aplicación al ensanche barcelonés”, Barcelona, 1867.
- CHADWICK, George F. “The Works of Sir Joseph Paxton 1803-1865”, Architectural Press, 1961.
- CHEMETOV, Alexandre “Le jardin des bambous au parc de la Villette”, Hazan, Paris, 1997.

- CHENAY, Christophe de “Le ventre de Paris va être de nouveau remodelé”, *Le Monde*, 21.2.2004.
- CHOAY, Françoise “L’urbanisme, utopies et réalités, une antologia”, Seuil, Paris, 1965.
- COLAÇO, Branca de Gonta; ARCHER, Maria “Memórias da Linha de Cascais”, Câmara Municipal de Cascais, Câmara Municipal de Oeiras, 1999.
- COLQUHOUN, Kate “A Thing in Disguise: The Visionary Life of Joseph Paxton”, Perennial, 2004.
Conde de Fornos d’Algôdres “Equitação e Hipologia”, 1896.
- CORBIN, Alain “Le territoire du vide. L’Occident et le désir du rivage. 1750-1840”, Paris, Aubier, 1988.
- CORBIN, Alain “Le territoire du vide. L’Occident et le désir du rivage. 1750-1840”, Aubier, Paris, 1988.
- CORBIN, Alain e outros, “L’ avènement des loisirs. 1850-1950”, Aubier, Paris, 1995.
- CORDEIRO, José Manuel Lopes “A Longa História do Parque da Cidade”, *Jornal Público*, de 15 de Julho de 2001.
- COSTA, F. B. Velho da “Plano de Urbanização de Portimão e Praia da Rocha”, Portimão, 1937, revisto em 1942 e em 1948.
- COUDROY DE LILLE, Laurent, “Los ensanches españoles desde fuera: aspectos generales e ideológicos de un urbanismo”, in, *Ciudad y Territorio-Estudios territoriales*, revue du Ministère du Fomento, Madrid, 1999.
- CRAVO, João Manuel Castela “A arquitectura ecléctica portuguesa, 1890-1930”, policopiado, Tese mestrado em Cultura Arquitectónica Contemporânea e Construção da Sociedade Moderna, Universidade Técnica de Lisboa, 1998.
- CUADRIELLO, Maria del Mar García “Mar, Veraneo y Urbanización en Laredo. 1850-1964”, Serviço de Publicaciones, Universidade de Cantabria, Santander, 1996.
- CULLEN, Gordon “Townscape”, Architectural Press. London, 1961. Traduzido para português com o título “Paisagem Urbana”, Edições 70, 1996.
- CULOT, Maurice, PAVLOVSKY, Jacques “La Côte Basque des années trente: architectures d’André Pavlovsky”, Norma, Paris 1991.
- CUNHA MATOS, Madalena “Turismo e Territórios: Notas sobre uma Relação”, In *Jornal Arquitectos* n.º 197, pp. 23 a 30, Setembro/Outubro de 2000.
- CUNHA, Licínio “Introdução ao Turismo”, Verbo, Lisboa, 2001.
- CUNHA, Licínio “Turismo”, in Manuela SILVA (org.) – Portugal Contemporâneo, problemas e perspectivas, Oeiras, INA – Instituto Nacional de Administração, 1986.
- CUNHA, Licínio, “Economia e política do turismo”, Alfragide, 1997.
- CUNHA, Maria João Bastos da “Praia da Granja 1860-1950: génese, apogeu e declínio de uma estância recreativo-balnear”, (Texto policopiado) Tese mestrado em História da Arte, Teorias de Conservação e Restauro do Património Artístico, Universidade Lusíada, Porto, 1998.
- CURADO, Hérminio de Carvalho “Figueira da Foz. Contributo para o estudo da evolução do seu espaço urbano”, dissertação de mestrado em Geografia Humana, Coimbra, Faculdade de Letras da universidade de Coimbra, Coimbra, 1987.
- DÁ MESQUITA, Marieta “Do Passeio Público à Estrela. Excertos de um Percurso Oitocentista”, In *Jornal Arquitectos*, n.º 206, Maio-Junho de 2002.
- DEBEAUMARCHÉ, Yvonne “Paris va nager dans le bonheur”, in *Jornal L’Express*, 26 de junho de /2003.
- DELERUE Raul Esmeriz, “Pedro Nunes, Contributo para uma síntese referenciada da sua bibliografia” *Revista da Biblioteca Nacional*, 2, 1992.
- DIAS, J. M. A. e outros “Evolução da linha de costa, em Portugal, desde o último máximo glaciário até à actualidade: síntese dos conhecimentos”, In, *Estudos do Quaternário*, APEQ, Lisboa, p. 53-66. Aula 10: riscos e ordenamento, 1997.
- DIAS, Luís Augusto Costa “Almeida Garrett - Um Roteiro Bio-bibliográfico”, <http://www.biblioteca-nacional.pt/garrett/>.
- DIAS, Manuel Graça “1993: Um Sufocante Ano de Concursos”, in, *Jornal Arquitectos* n.º 130 de Dezembro de 1993.
- Dicionário Enciclopédico Koogan Larouse Selecções.
- DOEINCK “Die Entwicklung Zoppots als Stadt”, in, *Unser Danzig* 52. 2000.
- DOMINGOS, Celestino M. “4 décadas de Turismo. Contribuição de uma instituição”, Instituto de Financiamento e Apoio ao Turismo, 2000.
- DONOVAN, Molly “Christo and Jeanne Claude in the Vogel Collection”, Harry N. Abrams, 2002.

- DRAPPELLA-HERMANSDORFER ALINA, *Krajobraz historyczny jako źródło twórczych inspiracji*, [w:] *Kształtowanie krajobrazu: idee, strategie, realizacje*, cz.I, pod red. A.Drapella-Hermansdorfer, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2004.
- DUARTE, Ana Cristina “Hotel Turismo da Ericeira Fechado para Obras”, In <http://www.mafraregional.pt/economia/noticia.asp?noticia=136> . 02-09-2001 19:14.
- DUARTE, Carlos S. “O Algarve Soma e Segue”, In *Jornal Arquitectos*, n.º 196, Maio/Junho de 2000, pp. 11 a 15.
- DUARTE, Carlos, S. “O Algarve Soma e Segue”, In *Jornal Arquitectos*, n.º 196, Maio/Junho de 2000, pp. 11 a 15.
- DUARTE, Maria João Raminhos “Portimão, Industriais Conserveiros na 1.ª Metade do Século XX”, Edições Colibri, Câmara Municipal de Portimão, 2003.
- DUARTE, Rui Barreiros “Os valores do lugar”, in, revista *Arquitectura e Vida*, n.º 26, Abril de 2002.
- DUVAL, Jean-Luc “L’art contemporain et l’axe historique”, EPAD, Skira, Geneva, 1992.
- ELLENBERGER, Michel, “Un musée qui est à lui-même son chef-d’oeuvre”, In <http://www.exporevue.com/magazine/fr/lapiscine.html>, Dezembro de 2001.
- ENGEL, Hans-Ulrich “Pommern Unvergessene Heimat”, Flechsig, Erscheinen, 2000.
- ESTAPÉ, Fabián “Vida y obra de Ildefonso Cerdà”, Ediciones Peninsula, 2001
- F. G. “A Póvoa e o seu Plano de Urbanização. II A Piscina”, *jornal Ideia Nova*, Póvoa de Varzim, 24-08.1939.
- FARIA DA COSTA, João “Le Plan d’aménagement, d’embellissement et d’extension de la ville de Figueira da Foz et sa région – Portugal”, Institut d’urbanisme de l’Université de Paris, Paris, em 1937.
- FARIA, António “O problema das Casas Económicas. Esboço de Estudo”, Biblioteca Cosmos, 1948.
- FARIA, José Manuel Santiago “Étienne de Groer Urbaniste à la Ville de Coimbra”, tese de doutoramento em história de arte, Universidade de Paris I Panthéon – Sorbonne, 2000.
- FARINA, Ferruccio “Architettura balneari, tra Europa e Americhe nella Belle Epoque”, *Frederico Motta Editore*, 2001.
- FARINA, Ferruccio “La Riviera di Rimini 1790 - 1993, Centocinquant’anni di vita balneare”, Rimini, 1993.
- FARINA, Ferruccio “Architetture balneari tra Europa e America nella Bella Epoque”, *Federico Motta editore*, Milão, 2001.
- FERNANDES, Fátima; CANNATÀ, Michele “Formas Urbanas / Urban Shapes”, Edições ASA, 2002.
- FERNANDES, Fátima; CANNATÀ, Michele “Guia da Arquitectura Moderna”, Edições ASA, 2002.
- FERNANDES, José Manuel “Arquitectura Modernista em Portugal: 1890-1940”, Gradiva, Lisboa, 1993.
- FERNANDES, José Manuel “Pousadas de Portugal. Obras de Raiz e em Monumentos”, in, AA. VV., *Caminhos do Património*, DGEMN, Livros Horizonte, Lisboa, 1999.
- FERNANDES, José Manuel “Respeitar os Valores Modernizar o Necessário”, revista *Arquitectura e Vida*, Junho de 2000.
- FERRÃO, Bernardo José “Projecto e Transformação Urbana do Porto na Época dos Almadás, 1758/1813: Uma contribuição para o estudo da cidade pombalina”, FAUP publicações, Porto, 1997.
- FERREIRA, Ana Maria Alves Pedro “A arquitectura hoteleira de Lisboa: (1892-1959)”, policopiado, tese de mestrado em História da Arte Contemporânea, Universidade Nova de Lisboa, Lisboa, 1994.
- FINEBERG, Jonathan; VOLZ, Wolfgang “Christo and Jeanne-Claude: On the Way to The Gates, Central Park, New York City”, Yale University Press, 2004.
- FISCHER, Manfred F. “Bäderarchitektur auf Rügen, Binz, Göhren, Sassnitz, Sellin”, *Ausstellung des Landesamtes für Denkmalpflege Mecklenburg-Vorpommern in Sellin, Sellin*, 1997.
- FORESTIER, Jean-Claude Nicolas “Grandes villes et système de parcs”, Hachette, Paris, 1908.
- FOSTER Hal; HUGHES Gordon; BUCHLOH B. H. D. “Richard Serra (October Files)”, MIT Press, Cambridge, 2000.
- FRANÇA, José – Augusto “Lisboa Pombalina e o Iluminismo”, Bertrand, Lisboa, 1983.
- FRANÇA, José – Augusto “Lisboa: Urbanismo e Arquitectura”, Instituto da Cultura e Língua Portuguesa, Lisboa, 1989.
- FRANÇA, José-Augusto “A Reconstrução de Lisboa e a Arquitectura Pombalina”, Instituto da Cultura e Língua Portuguesa, Lisboa, 1976.
- FRANÇA, José-Augusto “Lisboa: Urbanismo e arquitectura”, Livros Horizonte, 1997.

- FRANÇA, José-Augusto “Une Ville Des Lumieres, La Lisbonne De Pombal”, Fundação Calouste Gulbenkian, Paris, 1988.
- FRANCO, Lima “Ante Plano de Urbanização de S. Pedro de Moel”, Planta de Apresentação 1947, Arquivo CCRC, Núcleo de Leiria.
- FRANCO, Lima “Memoria Descritiva do Plano de Urbanização de S. Pedro de Moel”, 1947 e 1964.
- FRANCO, Lima “Plano de Urbanização de S. Pedro de Moel”, 1964, Arquivos da CCRC, Coimbra e Delegação de Leiria.
- FRANCO, Matilde Pessoa de Figueiredo Sousa “Riscos das Obras da Universidade de Coimbra. O Valioso Álbum da Reforma Pombalina”, Museu Nacional Machado de Castro, Coimbra, 1983.
- FRAY François ; MILLIET-MONDON, Camille, “front de mer dit boulevard de la Croisette”, in patrimoine de la vilegiatura, Inventaire général, Centre national de documentation du Patrimoine, Ministère de la culture, Direction de l'architecture et du patrimoine, 1982.
- FREIRE, Maria da Conceição Marques “Rossios. Do Significado Urbano. Um Caso Estudo. O Rossio de Évora”, Universidade de Évora, 1999. Dissertação de Mestrado em Recuperação do Património Arquitectónico e Paisagístico.
- FUSTER, Luis Fernández “Geografía General del Turismo de Masas”, Alianza Editorial, Madrid, 1992.
- FUSTER, Luis Fernández “Historia General del Turismo de Masas”, Alianza Editorial, Madrid, 1991.
- FUSTER, Luis Fernández “Introducción a la Teoria y técnica del Turismo”, Ed. Alianza, Madrid, 1985.
- GARCIA, Luís Pinto, “D. João de Mendonça, o estudioso e o colecionador”, Museu Francisco Tavares Proença Júnior, Castelo Branco, 1984.
- GARCIA, Sara Sucena “O desenvolvimento urbano e o processo de planeamento em Vila do Conde”, policopiado, Tese mestrado. Planeamento e Projecto do Ambiente Urbano, Universidade do Porto, 1998.
- GARRETT, Antão de Almeida “Plano Regulador da Cidade de Coimbra”, DGSU, Lisboa.
- GARRUT, Josep Maria “L'Exposició Universal de Barcelona 1888”, Ajuntament de Barcelona, Delegació Cultura, Barcelona, 1976.
- GEDDES, Patrick, “Cities in evolution. An introduction to the Town Planning movement and the Studies of Civics”, 1915.
- GEHRKE, Horst “Binz contra Putbus. Die Anfänge des Ostseebades Binz”, in, Rugia Journal, 1999.
- GIACOMETTI, Alberto; KLEMM, Christian; LANCHNER Carolyn, “Alberto Giacometti” Museum of Modern Art, New York, 2002.
- GIL DE ARRIBA, C. “La práctica social de los baños de mar. Establecimientos balnearios y actividades de ocio en Cantabria (1868-1936)”, Documents d'Anàlisi Geogràfica, 25, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona, 1994.
- GIL DE ARRIBA, Carmen “Casas para baños de ola y balnearios marítimos en el litoral montaños, 1868-1936”: Universidad de Cantabria, Fundación Marcelino Botín, Santander, 1992.
- GIL DE ARRIBA, Carmen “La Difusión Social y Espacial del Modelo Balneario: de la Innovación Médica al Desarrollo de las Prácticas de Ocio”, In, Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales, Universidad de Barcelona, Nº 69 (40), 1 de agosto de 2000.
- GILDENHAAR, Dietrich “Swinemünde - Rückblick auf ein Weltbad”, Peenemünde, 1993.
- GLANCEY, Jonathan “A blot on the seascape” In, “The Guardian” 11 de Março de 2002.
- GODMAN, Frederick Du Cane, “*Natural History of the Azores or Western Islands*”, John Van Voorst, London, 1870.
- GOMES, Maria João Bastos da Cunha “Praia da Granja 1860-1950: génese, apogeu e declínio de uma estância recreativo-balnear”, policopiado, tese de mestrado em História da Arte, Teorias de Conservação e Restauro do Património Artístico, Universidade Lusíada, Porto, 1998.
- GONÇALVES, Margarida Alexandra Ferreira da Silva “A Importância da frente de mar como espaço público. Análise da evolução da marginal da Póvoa de Varzim”, Prova Final de Licenciatura em Arquitectura, FAUP, Porto, 2002.
- GONZÁLEZ, Antoni; LACUESTA, Raquel “Barcelona, Guia de Arquitectura 1929-1996”, GG, Barcelona, 1997.
- GONZÁLEZ, Roberto “César Ritz / Niederwald, Suiza (1850 - 1918). La elegancia europea”, In, <http://www.el-mundo.es/motor/2000/MV143/MV143ritz.html>.
- GREENBURY, Judith “Piers and Seaside Towns: An Artist's Journey”, Sansom & Company, 2001.
- GUERREIRO, António “Exposições Universais – Paris 1900”, edição EXPO'98, Lisboa, 1998.
- GUIMARÃES Manuel; VALDEMAR António “Grandes Hotéis de Portugal” Instituto de Financiamento e Apoio ao Turismo, 2002.
- HALL, Edward T. “The Hidden Dimension” Bantam Doubleday Dell Publishing Group, 1990.
- HALL, Edward T. “The Silent Language”, Bantam Doubleday Dell Publishing Group, 1990.

- HELD, Hans von "Über das Meerbad bei Colberg und die beste und wohlfeilste Art sich desselben mit Nutzen zu bedienen", Hamburg, 2002.
- HENRIQUES, João Aníbal "O Estoril e a Paróquia de Santo António. Notas Para a Sua História", Fundação Cascais, 1999.
- HERMANO SARAIVA, José; GUERRA, Maria Luisa, "Diário da História de Portugal", Selecções Reader's Digest, 1998.
- HINZ, Johannes "Pommern Wegweiser: durch ein unvergessenes Land", Flechsig, 2002.
- HOOIMEYER, P.; NOREMAN, E. F.; SCHOLTEN, H. J. "Scheveningen, Badplaats voor alle Seizoenen en Iedereen ?", VU, Geografisch en Planologisch Instituut, Vakgroep Planologie, Vakgroep Stads – en Plattelandsgeografie der Westerse Landen, Amsterdam, 1983.
- HOWARD, Ebenezer, "A Peaceful Path to Real Reform", Routledge, 2003.
- HOWARD, Ebenezer, "Garden Cities of Tomorrow Tomorrow", Faber and Faber, London, 1946.
- HÜLS, Wilhelm "Bäderarchitektur", Rostock 1998.
- ILÍDIO ARAÚJO "Quintas de recreio (breve introdução ao seu estudo, com especial consideração das que em Portugal foram ordenadas durante o séc. XVIII)", Bracara Augusta, XXVII, 63(75), Braga, 1973, pp. 321 a 331.
- IRACE, Fulvio "Giovanni Muzio: 1893-1982: opere" Electa.
- JANEIRA, Ana Luísa; MASSUL, Edgar, "As Exposições Universais do Século XIX: Pavilhões Efémeros. Progresso Sem Fim". In, José Augusto MOURÃO et al. (coords.), "O Mundo Ibero-Americano nas Grandes Exposições", Lisboa, Vega, 1999.
- JESUS, Francisco José da Cruz de "Arquitectura balnear e modernidade : o exemplo do Bairro Novo de Santa Catarina da Figueira da Foz, 1928-1953", policopiado, Tese mestrado em História da Arte, Universidade Lusíada, Lisboa, 1999.
- JOFFROY, Pascale "Claude Vasconi", Editions Electa Moniteur, 1990.
- JOHNSON, James Yate, "Madeira its Climate and Scenery. A Handbook for invalid and other visitors", Dulau & Co, London, 1885.
- KÄMPFERT, Hans-Jürgen "Die Gründung des Ostseebades Zoppot an der Danziger Bucht", in, Ostdeutsche Gedenktage, 1999.
- KARGE, Wolf "Ostseebäder in Mecklenburg und Vorpommern vor dem Ersten Weltkrieg", in, Ein Jahrtausend Mecklenburg und Vorpommern. Biographie einer norddeutschen Region in Einzeldarstellungen. Rostock, 1995,
- KEN, Worpole "Here Comes the Sun: Architecture and Public Space in Twentieth-Century European Cities", Reaktion Books, 2000.
- KINSEY, W. M. "Portugal – Illustrated", Londres, 1829.
- KOWSKY, Francis R. "Country, Park & City: The Architecture and Life of Calvert Vaux 1824-1895", Oxford University Press, New York- Oxford, 1998.
- KRAUSS, R. "Arte en tránsito. La lógica cultural del museo tardocapitalista", in revista A&V, n.º 39, 1993, Pág. 18.
- LAVALOU, Armelle "La Villette : Cité de la musique - Parc et Grande Halle - Cité des sciences", Editions du Patrimoine, Paris, 2000.
- Lavalou, Armelle "La Villette", Editions du Patrimoine, Paris, 2000.
- LAVEDAN, Pierre; HUGUENEY, Jeanne; HENRAT, Philippe, "L'Urbanisme a L'Epoque Moderne XVI-XVIII Siècles", Bibliothèque de La Société Française D'Archéologie, Droz, Genève, 1982, p. 224.
- LE CORBUSIER "Urbanismo" Martins Fontes, São Paulo, 1992.
- LEAL, António Cunha "Viana no Tempo. Génese e Consolidação Urbanística do Centro Histórico de Viana do Castelo", VianaPlois, S. A., Viana do Castelo, 2001.
- LEAL, Ernesto Castro "António Ferro: espaço político e imaginário social 1918-1932", Cosmos, Lisboa, 1994; Ó, Jorge Ramos do. "Os anos de Ferro", Editorial Estampa, Lisboa, 1999.
- LEEUWEN, Thomas A. P. van "The Springboard in the Pond: An Intime History of the Swimming Pool", Helen Searing, Institute of Technology, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, Londres, 1999.
- LEFEBVRE, Henri "La pensée marxiste et la ville", Casterman, Paris, 1972.
- LEITÃO, Nicolau Andresen "Exposições Universais – Londres 1851", edição EXPO'98, Lisboa, 1995.
- LICHTNAU, Bernfried "Einführungsvortrag: Zur Entwicklung der Architektur in Mecklenburg und Vorpommern zwischen 1800 und 1950", in, Architektur in Mecklenburg und Vorpommern 1800-1950. Publikation der Beiträge zur kunsthistorischen Tagung, veranstaltet vom Caspar-David-Friedrich-Institut der Ernst-Moritz-Arndt Universität Greifswald, Greifswald, 1996,
- LIMIDO, Luisa, "L'Art des jardins sous le second empire : Jean-Pierre Barillet-Deschamps, 1824-1873", Champ Vallon, 2002.
- LIPMAN, Jean; ASPINWALL, Margaret "Alexander Calder and His Magic Mobiles", Hudson Hills Press, 1981.

LISSARRAGUE, Jacques “La Cité des Sciences et de l’Industrie”, C.S.I., Paris, 1986.

LÔBO, Margarida Sousa “Planos de Urbanização. A época de Duarte Pacheco”, FAUP, Porto, 1995.

LOOF, Heinz-Wilhelm “Das Ostseebad Misdroy im Wandel der Zeit bis 1945. Ein Königlich-Kaiserliches Ostseebad auf der Insel Wollin und sein Ende”, Pommern, 2000.

LOPES, António José Nunes Teixeira “O nascimento de um aglomerado urbano: Espinho no limiar do século XX”, Texto policopiado, Tese mestrado em História Contemporânea, Universidade do Porto, 1998.

LOPES, António José Nunes Teixeira “O nascimento de um aglomerado urbano. Espinho no limiar do século XX”, policopiado, tese de mestrado em história Contemporânea, Universidade do porto, 1998.

LOUREIRO, J. Pinto, “Anais do Município de Coimbra, 1870-1889 e 1890-1903”, Coimbra Editora, Coimbra, 1937/39.

LYNCH, Kevin “The Image of the City”, M.I.T. Press, Cambridge, 1960. Traduzido para português com o título “A Imagem da Cidade”, Edições 70, Lisboa, 1982.

MACCARTHY, Fiona “William Morris: A Life for Our Time” London, 1994.

MACKAY, David “La recuperació del front marítim”, Aula Barcelona, Barcelona, 2000.

MADERUELO, J. “El espacio raptado. Interferencias entre arquitectura y escultura”, Mondadori, Madrid, 1990.

MAMUSZKA, Franciszek “Rys dziejów kąpieliska sopockiego w XIX wieku: Abriß der Geschichte des Zoppoter Seebades im 19. Jahrhundert”, Rocznik Sopocki, 1980.

MANGORRINHA, Jorge “A arquitectura termal portuguesa”, In, Arquitectura e Vida, n.º 26, Abril de 2002, PP 22 a 27.

MANGORRINHA, Jorge “O Lugar das Termas”, Livros Horizonte, 2000.

MANSBRIDGE, Michael “John Nash: A Complete Catalogue”, Phaidon Press, Londres, 2004.

MANTOBANI, José María “Notas Sobre el Problema de la Creación de los Primeros Balnearios Argentinos a Fines del Siglo XIX”, Scripta Nova, Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales, Universidad de Barcelona, Nº 11, Dezembro de 1997.

MANZANARES, María Luisa Sobrino “Escultura contemporánea en el espacio urbano: transformaciones, ubicaciones y recepción pública”, Electa, 1999.

MANZANARES, María Luisa Sobrino “Escultura contemporánea en el espacio urbano”, Electa, 1999.

MAQUIAVEL, Nicolau, “O Príncipe”, Atlântida, Coimbra, 1935.

MARQUES, Adelino “Algumas notas sobre a história do termalismo em Portugal”, Instituto de Climatologia e Hidrologia da Universidade de Coimbra, Coimbra, 1986.

MARTINS, Luís Paulo Saldanha “Banhistas de mar no século XIX, um olhar sobre uma época”, Revista da Faculdade de Letras – Geografia, I Série, volumen V, pp, 45-49, Faculdade de Letras da Universidade do Porto, Porto, 1989.

MARTINS, Luís Paulo Saldanha “Lazer, Férias e Turismo na organização do espaço do Noroeste de Portugal”, policopiado, Dissertação de Doutoramento em Geografia Humana, apresentada na Faculdade de Letras da Universidade do Porto, Porto, 1993.

MARTINS, Maria Luisa M. Afonso “A vilegiatura marítima no século XIX : de Belém a Cascais”, policopiado, Tese mestrado em História Social Contemporânea, Lisboa, ISCTE, 1996.

MASCARENHAS de LEMOS, Eduardo Cardoso “A Urbanização do Parque da Devesa”, comunicação proferida na apresentação pública do Plano de Urbanização do Parque da Devesa, Salão Nobre da Universidade Lusíada de Vila Nova de Famalicão, Novembro de 2004.

MASCARENHAS DE LEMOS, Eduardo Cardoso “Alguns Aspectos da Evolução Urbanística da Cidade de Coimbra: A Urbanização da Quinta de S. Jerónimo: Metodologia e Importância da Aplicação de um Plano de Pormenor Como Elemento de Revitalização de Um Espaço Urbano Degradado”, Tese de Mestrado, Universidade de Poznan, 1996.

MASCARENHAS de LEMOS, Eduardo Cardoso “Alguns aspectos da organização do espaço urbano nas cidades de praia. O caso de Portugal e Polónia”, comunicação proferida no Seminário de Estudos de Pós-graduação e Doutoramento, Faculdade de Arquitectura da Universidade de Wrocław, Breslau/Wrocław, Polónia, Janeiro de 2002.

MASCARENHAS de LEMOS, Eduardo Cardoso “Desenvolvimento dos Núcleos Urbanos e Rurais do Concelho de Cantanhede”, in, AA. VV. Estudos Sumários de Planeamento, Programa Preliminar, Estudos Prévios, Plano Director Municipal de Cantanhede, 1989-91.

MASCARENHAS de LEMOS, Eduardo Cardoso “Determinação das Tendências de Crescimento dos Núcleos Urbanos do Concelho de Cantanhede”, in, AA. VV. Estudos Sumários de Planeamento, Programa Preliminar, Estudos Prévios, Plano Director Municipal de Cantanhede, 1989-91.

MASCARENHAS de LEMOS, Eduardo Cardoso “Estudo de Delimitação da Reserva Agrícola e da Reserva Ecológica Nacional do concelho de Cantanhede”, in, AA. VV. Estudos Sumários de Planeamento, Programa Preliminar, Estudos Prévios, Plano Director Municipal de Cantanhede, 1989-91.

- MASCARENHAS de LEMOS, Eduardo Cardoso “Levantamento e Inventariação do Património Arquitectónico Construído no Concelho de Cantanhede”, in, AA. VV. Estudos Sumários de Planeamento, Programa Preliminar, Estudos Prévios, Plano Director Municipal de Cantanhede, 1989-91.
- MASCARENHAS de LEMOS, Eduardo Cardoso “Plano de Urbanização da Zona Sul de Cantanhede”, Câmara Municipal de Cantanhede, Cantanhede, 1989.
- MASCARENHAS de LEMOS, Eduardo Cardoso “Transformação de zonas habitacionais em áreas ribeirinhas. Os exemplos da Figueira da Foz e Armação de Pêra”, comunicação proferida no Seminário de Estudos de Pós-graduação e Doutoramento, na Faculdade de Arquitectura da Universidade de Wrocław. Wrocław, Polónia, Janeiro de 2001.
- MENDES PINTO, Fernão, “Peregrinação”, Relógio D'Água, 2001.
- MENDES, Margarida Vieira “A oratória barroca de Vieira. Lisboa” Caminho. 1989.
- MILLER, Sara Cedar “Central Park, An American Masterpiece: A Comprehensive History of the Nation's First Urban Park”, Harry N. Abrams, Inc, 2003.
- MILLIET-MONDON, Camille “Cannes, architectures de villégiature n°1”, Itinéraires du patrimoine, Association pour le patrimoine de Provence, Aix-en-Provence, 1994.
- MONTEZ, Paulino “A Estética de Lisboa”, edição do autor, Lisboa 1933.
- MONTEZ, Paulino “Praias da Costa do Sol”, Coleção Estudos do Urbanismo em Portugal, Lisboa, 1978.
- MONTEZ, Paulino “Praias do Concelho de Peniche. Coleção Estudos do Urbanismo em Portugal, Lisboa, 1976.
- MOORE, Henry; BOWNESS, Alan “Henry Moore: Complete Sculpture”, Lund Humphries Publishers, Londres, 1986.
- MORAIS, João Sousa “Organização espacial na Costa Vicentina: estrutura e forma para um modelo urbano de desenvolvimento”, Texto policopiado, Tese doutoramento em Arquitectura, Universidade Técnica de Lisboa, Lisboa, 1992.
- MORUS, Tomás, “A Utopia”, Guimarães Editores, Lisboa, 1996.
- MOURÃO, Jorge Manuel “O sector litoral de S. Pedro de Moel: desenvolvimento sustentável do turismo: recursos e potencialidades para o ecoturismo”, Texto policopiado, Tese mestrado em Geografia, Universidade Nova de Lisboa, Lisboa, 1997.
- MOURE, Gloria “Configuraciones urbanas”, Polígrafa, Barcelona, 1994.
- MUHLSTEIN, Anka “James de Rothschild (Francfort 1792 Paris 1868)”, Gallimard, Paris, 1981.
- MURTEIRA, Helena “A cidade capital e o conceito moderno de espaço urbano: Lisboa, Paris e Londres”, In, AA. VV. “Actas do Colóquio Internacional Universo Urbanístico Português, 1415 – 1822”, Comissão Nacional para as Comemorações dos descobrimentos Portugueses, 2001.
- NETO DE BARROS, Artur “Subsídios para a história de S. Pedro de Moel”, Edição do autor, 1989.
- NEVES Helena “A invenção das praias”, In Jornal Expresso, 28/8/99.
- NEVES, Amaro, “A Arte Nova em Aveiro e o seu Distrito”, Câmara Municipal de Aveiro, 1997.
- NOBRE, Eduardo “Família Real. Álbum de fotografias”, Quimera, 2002.
- NOGUEIRA, Francisco “António da Silva Guimarães”, In Álbum Figueirense, ano III.
- NUNES, Paulo Manuel Simões “A construção moderna e a cultura arquitectónica no início do novecentos em Portugal”, policopiado, Tese mestrado em Teorias da Arte, Universidade Técnica de Lisboa, Lisboa, 2000.
- OLIVEIRA José Maria “Leça da Palmeira, Lazer e evolução urbana Litoral – entre finais do século de XIX e meados de XX”, policopiado, Tese de Mestrado em Geografia Humana, Território e Desenvolvimento, Faculdade de Letras da Universidade do Porto, Porto, Porto, 1998.
- OLMSTED, Frederick Law “Civilizing American Cities: Writings on City Landscapes”, Da Capo Press, 1997.
- ORLANDINI, Alain “La Villette, 1971-1995 : Histoires de projets”, Somogy Editions d'Art, Paris, 2003.
- ORTIGÃO, Ramalho, “As Praias de Portugal – Guia do Banhista e do Viajante”, Livraria Universal, Porto, 1876.
- PACHECO PEREIRA, Duarte “Esmeraldo de Situ Orbis”, Academia Portuguesa da História, Lisboa, 1988.
- PAPON, Thierry “Guide du littoral de Gironde”, In, <http://www.littoral33.com/arcachon/ville-hiver.htm> .
- PASKOFF, Roland “L'élévation du niveau de la mer et les espaces côtiers. Le mythe et la realité”, Edition Institut océanographique, 2002.
- PASSOS, José Manuel Silva “Bilhete postal ilustrado – a história urbana do Porto. Memória da Cidade”, Caminho, 1994.
- PASSOS, José Manuel Silva “O Bilhete Postal Ilustrado e a História Urbana de Lisboa”, Caminho, Lisboa, 1990.
- PASSOS, José Manuel Silva “O Bilhete Postal Ilustrado e a História Urbana do Algarve”, Caminho, Lisboa 1995.
- PASSOS, José Manuel Silva “O Bilhete Postal Ilustrado e a História Urbana da Grande Lisboa”, Caminho, Lisboa, 1997.
- PAULA, Rui M. “Lagos, Evolução Urbana e Património”, Câmara Municipal de Lagos, 1992.
- PAULA, Rui M; PAULA, Frederico “Faro, Evolução Urbana e Património”, Câmara Municipal de Faro, 1993.

PEARSON, Lynn F. "Piers and Other Seaside Architecture", Shire Books, 2002.

PECORAI, Giorgio "Appunti per una storia del Lido 1797 – 1912", Comune di Venezia, in Revista "Lido di Oggi Lido di Allora", Edizioni Atiesse, n.º1 Agosto de 1987.

PEDREIRINHO, José Manuel "Korrodi, arquitecto de Leiria", In História, n.º 38, Publicações Projornal, Lisboa, 1981.

PEREIRA, José Fernandes "O barroco do século XVIII: O Urbanismo" In História da Arte Portuguesa, Direcção de Paulo Pereira, volume III, Círculo de Leitores, 1997.

PESSOA, A. de Amorim e outros "Almanach da Praia da Figueira para 1879-1880. Guia do Banhista", Tipografia Foz do Mondego, 1879.

PINA MARTINS, José Vitorino "Utopia III: Relato em diálogo sobre o modo de vida, educação, usos, costumes em finais do século XX do povo cujas leis e civilização descreveu fielmente nos inícios do século XVI o insigne Thomas More. Na Urbe de Ulisses, Terra de Rafael Hytlodev", Verbo, Lisboa, 1998.

PINA, Paulo "Portugal, o turismo no século XX", Lisboa, Lucidus, 1988.

PIRES, Filipa Pereira dos Reis Rodrigues "Para uma leitura da arquitectura doméstica temporária: uma investigação sobre a produção de uma tipologia habitativa no século XIX português, em Lisboa - o hotel Avenida Palace", policopiado, tese de mestrado em Reabilitação da Arquitectura e Núcleos Urbanos, Universidade Técnica de Lisboa, Lisboa, 2000.

PIZARRO Manuel "As Associações na Vida da Cidade", In «Porto de Encontro», Julho de 2001.

PLATÃO "A República", Fundação Calouste. Gulbenkian, Lisboa, 1993.

PLINTO, Plínio "Banhos de Mar", in, Revista da Semana, Dezembro de 1915.

PORTAS, Nuno "A Evolução da Arquitectura Moderna em Portugal: uma interpretação", In ZEVI, Bruno "História da Arquitectura Moderna", Arcádia, 1973.

PORTAS, Nuno; Mendes, Manuel "Portugal Architecture 1965-1990", Editions du Moniteur, Paris, 1992.

PORTAS, Nuno; MENDES, Manuel "Portugal: Arquitectura, los últimos veinte años", Electa, Madrid, 1993.

PORTZAMPARC, Cristian de "La Cité de la Musique", Champ-Vallon, Seyssel, 1986.

PRATHER, Marla; CALDER, Alexander; ROWER, A. S. C. "Alexander Calder 1898-1976", Yale University Press, 1998.

PRÉLORENZO, Claude; BORRUEY, René "Territoire, ville et architecture balnéaria. L'exemple de la Grande Motte", In, Les Cahiers de la recherche architecturale, n.º 32/33, 3ème trimestre 1993, pp. 59-72.

QUARESMA, António Martins "O turismo no litoral alentejano. Do início aos anos 60 do século XX. O Exemplo de Milfontes", Milfontes.net, 2003. <http://www.milfontes.net/E-book/Default.htm>

QUINTA, João "Espinho", Edição do Autor, Espinho, 1999.

QUINTAS, Maria Alexandra Salgado Ai "Do Passeio Público à Pena: um percurso do jardim romântico", policopiado, Tese Mestrado em Reabilitação de Arquitectura e Núcleos Urbanos, Universidade Técnica de Lisboa, Lisboa, 2001.

RAINHA, Luís, "A História do Grande Hotel da Póvoa. Dos Primórdios aos Nossos Dias", in, jornal semanal "A Voz da Póvoa" de 2 de Janeiro de 1992, pp 9 e 15.

RAMALHO ORTIGÃO "As Farpas: O País e a Sociedade Portuguesa", Livraria Clássica Editora, Lisboa, 1942.

REIS, Patrícia "Exposições Universais – Paris 1889", edição EXPO'98, Lisboa 1995.

RIBEIRO, Irene "Raul Lino, Pensador Nacionalista da Arquitectura", FAUP, Porto, 1994. AA. VV. "Raul Lino, 1879-1974", Blau, Lisboa, 2003. AA. VV. "Raul Lino, Exposição Retrospectiva da sua Obra", Catálogo da Exposição, Fundação Calouste Gulbenkian, Lisboa, 1970.

RICARD, Robert. "Apuntes complementarios sobre la Plaza Mayor Española y el Rossio Portugués". in, Estudios Geográficos (Madrid), Año XIII, n.º 47, mayo 1952, pp.229-237.

RICARD, Robert. "La Plaza Mayor en España y en América Española", in, Estudios Geográficos (Madrid), Año XI, n.º 39, mayo 1950, pp.321-327.

RICHARD Nathalie et PALLIER Yveline "Cent ans de tourisme en Bretagne, 1840-1940", Ed. Apogée, Rennes, 1996.

RIEGL, Alois "Le culte moderne des monuments. Son essence et sa genèse", Seuil, Paris, 1984.

RIO-CARVALHO, Manuel, "Revivalismos e Eclectismos", In, História da Arte em Portugal, Volume 11, Publicações Alfa, 1986.

ROSSA, Walter "A cidade portuguesa", In História da Arte Portuguesa, Direcção de Paulo Pereira, volume III, Círculo de Leitores, 1997.

ROSSI, Aldo “A Arquitectura da Cidade”, Edições Cosmos, Lisboa, 1977.

ROUILLARD Dominique “Le site Balneaire”, Mardaga, Liège, 1984.

SANSOVINO “Del governo et amministrazione di diversi regni et repubbliche, cosi antiche come moderne”, Venezia, 1578.

SANTOS, Correia dos “O Turismo no Algarve”, Imprensa Lucas, Lisboa, 1931.

SANTOS, Maria da Graça Lopes da Silva Mouga Poças “A Residência Secundária no Âmbito da Geografia dos Tempos Livres. Análise comparativa dos casos de S. Pedro de Moel e Praia da Vieira”, Comissão de Coordenação da Região Centro, Coimbra, 1996.

SANTOS, Rui Afonso “O Design e a Decoração em Portugal, 1900-1994”, In, História da Arte Portuguesa, Direcção de Paulo Pereira, volume III, Circulo de Leitores, 1997.

SARAIVA, António José, “Fernão Mendes Pinto”, Europa-América, Lisboa, 1958.

SENIE, H. F. “Contemporary public sculptures. Tradition, Transformation, and Controversy”, Oxford University Press, 1992.

SENNEVILLE, Gérard “La Défense”, Albin Michel, Paris, 1992.

SERRA Richard; REINARTZ Dick; FOSTER Hal “Richard Serra: Torqued Spirals, Toruses and Spheres”, Steidl Publishing, 2002.

SEYMOUR, Victoria “Letters from Lavender Cottage” edição de autor.

SILHOUETTE, Etienne de “Voyage de France, d’Espagne, de Portugal, et d’Italie”, Merlin, 1770.

SILVA, Ana Cristina Baeta Serra de Campos “A praia de Miramar o litoral de Gaia, contributo para o conhecimento da sua evolução urbanística”, policopiado, Tese de Mestrado em Geografia, Faculdade de Letras da Universidade do Porto, Porto, 2001.

SILVA, Armando Carneiro da, “Anais do Município de Coimbra, 1840-1869”, Biblioteca Municipal, Coimbra, 1972/73.

SILVA, Inácio Francisco da “Plano de Urbanização de Portimão”, Portimão, 1951.

SILVA, Pedro; QUINTA, Fernanda “A Arte e o Lugar. Urbanismo, Paisagismo e Arquitectura. Estância Termal da Curia”, In Revista “Patrimónios”, n.º 2, Associação para o Estudo e Defesa do Património Natural e Cultural da Região de Aveiro (ADERAV).

SILVA, Raquel Henriques “Cascais”, Editorial Presença, Lisboa, 1988.

SITTE, Camillo “A Construção das Cidades Segundo seus Princípios Artísticos”, Ática, São Paulo, 1992.

SITTE, Camillo “Construcción de ciudades según principios artísticos”, Viena, 1889, in George R. Collins y Christiane C. Collins, “Camillo Sitte y el nacimiento del urbanismo moderno”, Gustavo Gili, Barcelona, 1980.

Sketches and Advantages in Madeira, Portugal and the Andalusias of Spain. By the author of «Daniel Webster and his contemporaries», New York, Harper and Brothers, 1856.

SMITH’S, Janet “Tooting Bec Lido: a history of the pool”, South London Swimming Club, 1996.

SMYTH, C. Piazzi “*Madeira Metereologic*”, David Douglas, Edimburgo, 1882.

SOARES, A. J. Silva “A Ciência Náutica e Expansão Marítima Portuguesa”, Academia da Marinha, Lisboa, 1997.

SOUSA FRANCO, Matilde Pereira de Figueiredo “Riscos Das Obras Da Universidade De Coimbra: O Valiosos Álbum Da Reforma Pombalina”, Museu Nacional Machado de Castro, Coimbra, 1983.

SOUSA LOBO, Margarida “Planos de Urbanização à Época de Duarte Pacheco”, FAUP/DGOTDU, 1995.

SOUSA VITERBO, “A Jardinagem em Portugal”, 1.ª Série, Coimbra, 1906.

SOUSA VITERBO, “A Jardinagem em Portugal”, 2.ª Série, Coimbra, 1909.

SOUTO MOURA, Eduardo “Pousada de Terras do Bouro, Minho”, memória descritiva, In, AA. VV. “Portugal, do Mar, das Pedras, da Cidade”, catálogo da exposição da Participação Portuguesa na XIX Exposição Internacional de Arquitectura Trienal de Milão, 1996, Ministério da Cultura, Gabinete das Relações Internacionais, 1996.

SOUZA, Robert “Nice Capitale D’Hiver. Regards sur l’urbanisme niçois. 1860-1914”, Forum D’Architecture et D’Urbanisme, Serre Editeur, Nice, 2001.

STANKIEWICZ, Jerzy “Sopot. Polskie zdroje : Zoppot. Ein polnisches Kurbad”, Spotkania z Zabytkami nr 5, 1981.

STARKMAN, Nathan “Les Halles”, Atelier Parisien d’Urbanisme, Paris, 1985.

STAWICKA-WAŁKOWSKA MARIA “Kształtowanie architektoniczne morskich portów jachtowych na przykładzie wybranych miast nadbałtyckich. Badania naukowe Wydziału Architektury Politechniki Gdańskiej”, Gdańsk 2004-2005.

STEC, Tadeusz “Powrót na Wyspę Solną: Rückkehr auf die Salzinsel”, Aura, 11/1998.

TAMAJÓN, Luis Alfonso Garay “Los viajeros románticos en el sur de Europa. El pintoresquismo”, Universidade Autònoma de Barcelona, Escola Universitària de Turismo Barcelona, <http://orbita.starmeda.com/~luisgaraysbd/Romanticismo.htm>.

TAVARES, Edmundo “A Figueira da Foz. Suas belezas naturais, seus problemas urbanísticos. Disertações, planos e ideias”, Livraria Popular de Francisco Franco, Lisboa, 1943.

- TEIXEIRA DE PASCOAIS “A Arte de Ser Português”, Assírio & Alvim, Lisboa, 1998.
- TEIXEIRA, Manuel C., “A Praça na Cidade Portuguesa”, Livros Horizonte, Lisboa 2001.
- TEIXEIRA, Manuel C.; VALLA, Margarida, “O Urbanismo Português. Séculos XIII – XVIII Portugal Brasil”, Livros Horizonte, 1999.
- TEOTÓNIO PEREIRA, Nuno “Concurso Expo 98, um Acontecimento Relevante”, in, *Jornal Arquitectos* n.º 130 de Dezembro de 1993.
- THEVENON, Luc “Les folies: Fantaisies architecturales de la Belle-Epoque à Nice”, *Forum Architecture et Urbanisme*, Nice 1999.
- THEVENON, Luc “Du Chateau Vers le Paillon. Le développement urbain de Nice de la fin de l'Antiquité à l'Empire”, *Forum Architecture et Urbanisme*, Serre Editeur, Nice, 1999.
- TILITZKI, Christian: “Ostdeutsche Küstenfischer im Spiegel der Reise- und Bäderliteratur des 19. Jahrhunderts”, in, *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde*, 1982.
- TOLNAY, Alexander; BOURDON, David “Christo & Jeanne Claude: Early Works 1958-1969”, Taschen, 2002.
- TOLOSA, Eduard; ROMANI, Daniel “Barcelona Escultura Guia”, Actar, Barcelona, 1996.
- TOMCZAK, Anne “Les Années si Folles de Paris-Plage”, Editions La Voix Du Nord, Lille, 1998.
- TORSTEN, Olaf Enge; SCHRÖER, Carl Friedrich, “Garden Architecture in Europe, 1450-1800. From the villa garden of the Italian Renaissance to the English landscape garden”, Taschen, 1990.
- TOSTÕES, Ana “Casa de Férias Modernas, Anos 50 e Estilo Contemporâneo. A Utopia de uma Doce Vida”, In *Jornal Arquitectos* n.º 196, pp. 45 a 52, Maio/Junho de 2000.
- TOSTÕES, Ana “Os Verdes Anos na Arquitectura Portuguesa dos Anos 50”, FAUP, Porto, 1997.
- TOULIER, Bernard “L'architecture des bains de mer : un patrimoine marginalisé”, in, *Revue de l'art*, 1993, n.º 101. P. 29-40.
- TOULIER, Bernard “Villes d'eaux, stations thermales et balnéaires”, Imprimerie nationale, Dexia éditions, Paris, 2002.
- TOULIER, Bernard “Villes d'eaux: architecture publique des stations thermales et balnéaires”, Imprimerie nationale, Dexia éditions, Paris, 2002.
- TOURAINÉ, Lilianne “Des enjeux culturels et sociaux pour un nouveau musée: La Piscine, musée d'Art et d'Industrie de Roubaix”, In http://www.exporevue.com/magazine/fr/piscine_roubaix.html, 2002
- TOUSSAINT Michel, “O concurso de Ideias para o recinto da Expo 98 e as cinco propostas premiadas”, in, *Jornal Arquitectos* n.º 130 de Dezembro de 1993.
- TOWNER, John “The Grand Tour: A Key Phase in the History of Tourism”, In, *Annals of Tourism Research*, 1985.
- TRAPERO, Juan Jesus , “Los Paseos Marítimos Españoles. Su Diseño Como Espacio Público”, Akal, Madrid, 1998.
- TSCHUMI, Bernard “Le Parc de la Villette”, Champ-Vallon, Seyssel, 1987.
- TWISS Richard “Travels through Portugal and Spain in the years 1772-73, 1775”.
- UNWIN, Raymond, “Town planning in practice.” Edition Equerre, 1981.
- V. CIVICO, “Piani regolatori ed edilizia. Notiziario. Oporto (Portogallo)”. Sistemazioni urbanistiche, in “Urbanistica”, n.º 3, maggio – giugno 1939, p. 201.
- VARELA GOMES, Paulo “Arquitectura, os Últimos Vinte e Cinco Anos”, In, *História da Arte Portuguesa*, Direcção de Paulo Pereira, volume III, Circulo de Leitores, 1997.
- VASCONI Claude “Le Forum des Halles”, *Projet*, n.º 25, 26, Paris, 1985.
- VEGRO, Antonio “Talassoterapia in Europa. Prospettive in Italia”. Desolo, Veneza 1978.
- VENTURA, Maria da Graça Mateus; MARQUES, Maria da Graça Maia “Portimão”, *Cidades e Vilas de Portugal*, Editorial Presença.
- VIEIRA, Alice; ABREU, Maurício “Praias de Portugal”, Caminho, Lisboa, 1997.
- VON ULRICH, Krings “Bahnhofsarchitektur: Deutsche Großstadtbahnhöfe des Historismus 1866-1906”, München, 1985.
- VON WILHELM, Hüls “Bäderarchitektur”, Erschienen, Rostock 1998.
- VULLIEZ-LAPARRA, Wanda “Gloire de Biarritz”, France-Empire, 1998.
- WALTON, John K. “Leisure towns in wartime: the impact of the First World War in Blackpool and San Sebastian”, in *Journal of Contemporary History* 31, 1996, pp. 603-18.
- WALTON, John K. “Tourism, war and politics in elite beach resorts: San Sebastian and Ostend, c. 1830-1939”. international colloquium, Kurt Bosch Institute, Sion, Switzerland, January 2001.
- WALTON, John K. “British Seaside”, Manchester University Press, Manchester, 2000.
- WALTON, John K. “Leisure in Britain, 1780-1939”, Manchester University Press, Manchester, 1983.
- WALTON, John K. “The Queen of the Beaches. Ostend”, in, *History Today*, 08/01/2001.
- WASILEWSKA, Irena “Nadmorskie uzdrowiska: Kurbäder an der Ostsee”, *Spotkania z Zabytkami*, n.º 18, 1994.
- WILLIAM BROMLEY “Several years travels through Portugal, Spain, Italy, Prusia, Sweden, Denmark and the United Provinces performed by a Gentleman”, Londres, 1702.

WILSON, William H. "The City Beautiful Movement" Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989.

WORPOLE, Ken "Here Comes the Sun. Architecture and public space in Thentieth-Century European Culture" Reaktion Books Ltd, Londres, 2000.

WORTLEY,

Emmeline Stuart, "A Visit to Portugal and Madeira", Chapman and Hall, London, 1854.